

RAHVASTIKUVANANEMINE EESTIS

Kalev Katus Allan Puur
Asta Põldma Luule Sakkeus

Tallinn 1999

EESTI KÕRGKOOULIDEVAHELINE
DEMOUURINGUTE KESKUS

RAHVASTIKUVANANEMINE EESTIS

Population Ageing in Estonia

Kalev Katus Allan Puur
Asta Põldma Luule Sakkeus

RU Sari D Nr 1

Tallinn 1999

© Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus
Estonian Interuniversity Population Research Centre

ISBN 9985-820-52-5

EESTI KÕRGKOOIIDEVAHELINE DEMOUURINGUTE KESKUS
ESTONIAN INTERUNIVERSITY POPULATION RESEARCH CENTRE
Postkast 3012, Tallinn 10504, Eesti

Käesolev kogumik on autorikaitse objekt. Autoriõiguse valdaja eelneva kirjaliku nõusolekuta on keelatud seda väljaannet või selle mistahes osa reprodutseerida, avaldada või jätta avaldamiseks infovõrgus, ümber kirjutada mistahes viisil või vahendiga elektrooniliselt, mehhaaniliselt, fotokopeerimise, salvestamise või muul teel.

Lennart Meri,

Eesti Vabariigi President
President of the Republic of Estonia

Eakate aasta vastuvõtul Kadriorus 29. juunil 1999
On the Reception of the Year of the Older Persons
in Kadriorg, on June 29, 1999

< Foto >

Kallid kaasmaalased,

Otsisin kaua aega sõna, millega teie poole pöörduda, ja otsin seda sõna ka täna ja homme. Kui olin esimest kord New Yorgis, ostis sõber mulle hinnaalandusega pileti, mille peale oli trükitud *senior citizen*. Olen sageli mõelnud sellele, miks me ise ei viitsi otsida emakeelseid sõnu, mis oleksid täpsemad kui "vanur". Niisiis pöördun täna teie poole lihtsalt kui kaaskodanike poole, kellest mõned on minust nooremad ja mõned vanemad. Iseseisvust ma 70 aastane.

Mul on hea meel teid Kadriorus näha, kohe pärast jaanipäeva ja pärast seda, kui täna öösel kella kolme ja nelja vahel tagasi jõudsin Riiast. Surusime kätt lahkuval presidendil Guntis Ulmanisel, kes kõneles sellest, et on palju mõtelnud, kuidas ta hakkab edasi tegutsema. See oli tema mõte, et poliitilist kogemust, mis on Balti riikides kogunenud, tuleks hoida, koguda ja taas rakendada. Ta tahab luua seltsi või ühenduse, kuhu kuuluksid – eestikeelse sõna puudumisel kasutan jälle ingliskeelset sõna — *senior statesmen*, — "vanemad riigimehed". Hüva, Guntis Ulmanis on meist kõigist palju noorem. Aga Leedu president Valdas Adamkus on minuvanune ja mul on hea meel, et ta toetas ettepanekut. Kogemustel, mis on omandatud, on oma väärtus ja seda väärtust tuleb hoida.

See minu pikaks läinud sissejuhatus olgu selgituseks põhjusele, miks Eesti Vabariik teid vajab. Ta vajab teid sellepärast, et Eesti elukogemus elab ennekõike teie. Elab nendes aastates, mis teil on seljataha jäänud. Elab nendes teie unistustes ja lootustes, millele olete truuks jäänud ka siis, kui võõrvõimu käsi kägistas meid kõrist ja püüdis suhu panna võõraid keeli ja võõraid meeli. See on määratu suur väärtus – see teie kogemus. Mis lühidalt kokku võttes on truudus Eestile.

Minul, kui uskuda Eesti ajalehti, on alust tänulik ja õnnelik olla kahel põhjusel. Teie olete valinud mind Eakate aasta patrooniks. Aga kui ma Eesti

koole ja kõrgkoole külastan, tundub mulle, et saan niisama hästi läbi ka selle põlvkonnaga, kelle nimel meie ja meie isad-emad on pidanud kannatama ja oma elust liialt vara lahkuma. Sild kõige nooremate ja kõige vanemate põlvkondade vahel ongi ehk meie poliitilises ja sotsiaalses elus kõige olulisem. Igal juhul on see sild Eestis palju olulisem kui Rootsis või Saksamaal või mis tahes muus riigis. Just selle tõttu, et oleme oma vabariiki taastades ju samaaegselt silla ehitajad. Üks sillakaar toetub nendele mälestustele ja kogemustele, mis pärinevad aastaist 1938-1939 – ma hoidun nimetamast aastat 1940 – ning teine kaar toetub teisele kaldale, kus tegutsevad noored. Kuid jõgi, mis lahutab meie põlvkondi, ei tohi lahutada meie kogemusi. Selleks sillakaareks üle jõe olemegi meie kõik üheskoos.

Võiksin rääkida, missugune on Eesti Vabariigi poliitika vanurite suhtes – kuid seda teavad minust üksikasjalikumalt teised. Mina tahaksin hoopis teie käest küsida: missugune on vanurite poliitika Eesti Vabariigi suhtes? Sest see, et oleme küpses eas, või ka vanas eas, hallipäised või nagu mõni meie hulgast hoopis kulupea, ei tähenda ometi, et meil poleks oma suhet Eesti Vabariiki. Kui see nii oleks, pudeneks Eesti laiali. Keel iseenesest juba on see kõikidele aegadele vastu pannud sild, mis on põlvkondi liitnud. Aga peale keele on ju palju muid väärtusi. Need väärtused liiguvad ühelt kaldalt teisele ainult siis, kui teie olete aktiivsed, kui te mõistate, et teil lasub kohustus omaenda poliitikat Eesti Vabariigi suhtes kujundada. Kui te mõistate, et ainult teie kaudu saab noorus teada sellest, et siin Eestis on toiminud ka niisugune Eesti, kus ei ole olnud vihkamist, kus on valitsenud ausus, kus on valitsenud üksmeel. Mis ei tähenda mõistagi mingisugust muinasjutulist imeaega. Olid ka mured ning ennekdõike raske töö, aga ka määratu uhkus omaenda töö üle. See ongi võib-olla see kõige olulisem, mida võiksime kokku võtta. See on nagu taskulambi patarei üks poolus, mis teie kaudu, teie eeskuju kaudu vajab sädeme sünniks või lambi läitmiseks kontakti teise poolusega, mis on meie põlvkonnast erinev. Aga mis tahab täpselt samuti näha enda ümber koosmeelset, naeratavat ja tööd rügavat euroopalikku Eesti riiki. Ühendagem need kaks sillapead, ja Eestil on ilus tee tulevikku!

Aitäh!

— — —

My dear fellow citizens,

for a long time, I looked for the word by which to address you, and I will still be searching for this word today and tomorrow. I was reminded of my first time in New York, when a friend of mine bought me a reduced-price ticket, a ticket on which it was printed that it was meant for senior citizens. And I have often wondered why we have never made the effort to find, in our mother tongue, the words that would be more correct than vanur, or “an older person”. So I would

like to address you today just as my fellow citizens, some younger, some older than myself. And I myself am 70 years old.

I am glad to receive you here in Kadriorg today, right after Midsummer Day, and after having returned from Riga between three and four o'clock in the morning. In Riga, we shook hands with the resigning Latvian President Guntis Ulmanis, who said that he had given a lot of thought to his plans for the future. He also had an idea that the political experience that we have accumulated here in the Baltic States should be preserved, collected, and again put to practice. He would like to create a society or an association that would include – and again, for the lack of the Estonian word I use the English phrase – senior statesmen. Indeed, Guntis Ulmanis is much younger than everybody here. But the Lithuanian President Valdas Adamkus is of my age, and I was glad to realise that he supported this idea. The experience we have acquired is valuable, it is a value to be preserved.

This lengthy introduction of mine should explain the reason why the Republic of Estonia needs you. Our country needs you because Estonia's life experience is alive first and foremost in you. It is alive in the years that you have left behind you. It is alive in the dreams and hopes you never betrayed, even at the time when the hand of the alien power was clenching our throat, trying to force us to speak alien languages and alien minds instead of our own. This is an immense value – this experience of yours. In brief, it means nothing else but faithfulness to Estonia.

If we believe the Estonian papers, I have two reasons for gratitude and delight. You have chosen me the patron of the Year of the Older Persons. And when I visit the Estonian schools and universities, it seems to me that I relate just as well to the generation for whose sake we and our mothers and fathers have had to suffer so much, or even to leave this world too early. The bridge between the youngest and the oldest may be the most important factor of our social and political life. In any case, it is much more important in Estonia than in Sweden or in Germany or in any other country. This is so exactly because the restoration of our Republic also means the building of a bridge. One arch of the bridge rests on the memories and experiences from the years 1938-1939 – I would rather not mention the year 1940 – and the other arch on the other bank where the young people live and act. But the river separating our generations should not separate our experiences. And we, all of us together, are the bridge over that river.

We could discuss the Estonian policy towards the elderly, but this could be deliberated by the others. I would like to ask you something else. What is the policy of the elderly towards the Republic of Estonia? Because the fact that we are in advanced age, or in the old age, gray-haired, or like some of us here, almost without hair, does not mean that we should not have our own attitude towards the Republic of Estonia. If this were so, Estonia would fall apart. Language as such is a bridge that has survived all hard times and links generations. But there are many values besides the language, and these values can reach the other bank only if you are active, if you understand that it is your

responsibility to work out your policy towards the Republic of Estonia. If you understand that it is only from you that the youth can learn that here, in Estonia, we have had a country where there was no hatred, where honesty prevailed, where concord prevailed. Of course, this does not mean that we were living a fairy tale. We had our hardships. First of all, there was hard work, but there was also the deep pride over this work. There was the joy the work gave us. This is probably the most valuable conclusion we could draw. This is like the pole of a torchlight battery that – through the example you set – needs contact to the other pole in order to yield a spark, to give out light. Even if this other pole is so different from our generation, it likewise wishes to see Estonia as a unanimous, smiling, and hardworking European country. Let us join these two bridgeheads, and Estonia will have a beautiful way to the future!

Thank you!

< allkiri >

EESSÕNA

Rahvastiku uue taastetüübi järkjärguline väljakujunemine toob kaasa rahvastikuvananemise, mis omakorda põhjustab rea põhimõttelisi muutusi tootmise ja tarbimise, tervishoiu ja sotsiaalhoiduse, maksu- ja pensionisüsteemi, elamuehituse ja ühiskonnaelu mitmes muus olulises vallas. Vananemist kui kõiki maailma rahvaid ühendavat protsessi, tänapäeva rahvastikuarengu muidu küllalt erineva olukorra taustal, on tõdenud ÜRO Rahvastiku- ja Arengukonverents ja mitmed kitsamalt suunitletud ülemaailmsed arupidamised Rios, Pekingis, Kopenhaagenis, Istanbulis ja mujal. Oma pikaajalise ja mitmepalgelise mõju tõttu on rahvastikuvananemine kujunenud üheks sotsiaaluuringute peateemaks rahvusvahelises ulatuses, milles Euroopa regiooni riikidel ja rahvastel on kahekordne ülesanne. Rahvuslike probleemide tegusa lahendamise kõrval lasub demograafiliselt arenenud maadel teejuhi ülesanne ülejäänud maailma suhtes. Kaugemale jõudnud rahvastikuvananemine võimaldab protsessi mitmekülsemalt analüüsida, paremini mõista ühiskonnataaste ümberkorralduse ulatust ja seoseid ning rakendada rahvastikuvananemisest kantud uusi arengutegureid.

Käesolev raamat võtab kokku teadus- ja arendusprojekti *Eesti rahvastiku vananemine*, mis on rahvuslik lüli ulatuslikust rahvusvahelisest uurimisest *Rahvastikuvananemine Euroopa regiooni riikides (DPA)*. Kõnealune riikidevaheline koostöö sai alguse 1993 aastal ja seda koordineerib ÜRO Euroopa Majanduskomisjon. Eesti rahvusliku projekti algatasid Demograafia Assotsiatsioon ja Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus. Ladus koostöö EV Isikuandmenõukoguga võimaldas rahvusvahelisse uuringuprogrammi lülitada iseseisvale riigile kohase enesestmõistetavusega. Muidugi tuli Eestis teha paljude teistega võrreldes omajagu rohkem tööd, eelkõige andmekorralduslike lahenduste leidmisel, et taastada Eesti vananemisstatistika rahvusvaheline ühilduvus. Igatahes on rahvuslik *DPA* admekogum loodud ja muuhulgas vastu võetud ÜRO Euroopa Majanduskomisjoni poolt. Korrastatud ja ühtlusravutatud vananemisandmestikku hoitakse Eesti Rahvastiku Andmepangas.

Andmestiku disseminatsiooni kõrval on rahvusliku projekti raames ilmunud rida teadustöid [Botev jt 1995; EKDK 1995b; Katus 1995a; 1995b; 1996; 1997b; Katus jt 1999; Puur 1994; 1995b; 1995c; 1997a; Sakkeus 1995; Põldma 1999]. Teadusanalüütilist tegevust on abistanud ETF grantid nr 2253, 2901 ja 3802. Need tööd ja asjakohased analüüsid koondab tervikuks riigikeskne rahvastikuvananemist üldistav monograafia, mis valminuna iga osalejamaa kohta on rahvusvahelise projekti esimese etapi tulemuseks. Eesti rahvuslik käsitus ilmub ÜRO publikatsioonina järgmisel aastal. Käesolev raamat toetub osundatud tööle, kuid esitab materjali Eesti-kesksest vaatenurgast ja annab

esmakordselt põhjalikuma ülevaate Eesti rahvastiku vananemisest. Ühtlasi on viimatinimetatu põhjuseks, miks vananemiskäsitlusel on eelistatud pigem pikaajaliste ja põhimõttelist laadi suundumuste ning oluliste rahvuslike erisuste väljatoomist kui Eesti hetkeprobleemide vaagimist.

Monograafia aines toetub teadusanalüüsi eelsete tööetappide käigus ühtlustatud ning kvaliteedikontrollile allutatud andmestikule. Niisuguses laiemas mõttes on ära tehtud suur andmekorrastuslik, aga ka -korralduslik töö, milles kaasaloõnud kolleege soovivad autorid siinkohal tänada. Kahe viimase rahvaloenduse andmestiku tagasitoomisel Moskvast oli asendamatu Lembit Tepi ja Olga Küpersepa panus, andmestiku aitas suurarvutilt tänapäevasesse vormi viia Toomas Mölder. Andmekorralduslikul etapil sai projekt rahalist toetust EV Isikuandmenõukogu otsusel riigieelarvest, määrav oli tollase esimehe Peeter Oleski riigimehelik mõttelaad ja asjatundlikkus. Vahepeal riigitellimuslikest töödest väljalülitatud rahvusprojekti ajutine taastamine Eestis sai võimalikuks eelkõige ÜRO eakate aasta väljakuulutamise tõttu, kuid samuti väärib äramärkimist Statistikaameti isikustatistika juhataja Urve Kase huvi. Paljus on projekti järjepidevus toetunud Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse asjaomasele, kõigi teadustöötajate üksmeelsele otsusele. Sügav tänu kuulub Kärt Jänes-Kapile professionaalse töö eest raamatu keelelisel toimetamisel, kuid muidugi lasub vastutus võimalike sisu- ja vormivigade eest autoritel.

Käesoleva raamatu valmimisele, sealhulgas vanuripoliitiliste meetmete erilaadiliste detailide õigele esitamisele, on kaasa aidanud mitmed valdkonnaga tegelevad ametnikud. Esiletõstmist vääriks panuse andis Merle Malvet Sotsiaalministeeriumist, kes lahkelt jagas osundatud teavet ning osales vastava peatüki kirjutamisel, hinnalisi täpsustusi tegi Lauri Leppik. Raamatu väjaandmisel on olnud asendamatu Sotsiaalministeeriumi asekancler Valdeko Paaveli tõhus abi, kelle argumenteeritud poolehoid veenis kogu ministeeriumi juhtkonna. Toetus väärib rõhutamist veel seetõttu, et valitsusringkonnas on avaldatud arvamust, mille kohaselt Eesti osalemine pikaajalises rahvusvahelises koostöös tuleb asendada "päeva aktuaalsete probleemide analüüsiga". Seevõrra polegi ootamatu Statistikaameti ettepanek jätta rahvuslik projekt *Eesti rahvastiku vananemine* järgmisest aastast katki, ja kuuldavasti ettepaneku heakskiit, vastuoksa Euroopa valitsusvahelise rahvastikukonverentsi (Budapest 1998) otsustele ning süvenevale rahvusvahelisele koostööle rahvastikuvananemise vallas. Käesoleva raamatu autoritel on heameel, et kõigele vaatamata õnnestus projekti esimene etapp teostada. Rahvastikuvananemise käsitlus ei pruugi ju olla vajalik hetkevõimule, aga ehk leiab väärtustamist Eesti vananemis- ja vanuripoliitika väljatöötamisel kunagi hiljem. Nii või teisiti, töö tulemused on kaheldamatult vaja teha kättesaadavaks üldsusele.

Viimasena, aga mitte tähtsusetult, väärib esiletõstmist üle-Euroopalise koostööprojekti *Rahvastikuvananemine Euroopa regiooni riikides* asjatundlik rahvusvaheline koordineerimine. Projekti eest tervikuna on vastutav Miroslav Macura, koordinaatoriks oli algul Mitchell Eggers ja seejärel Nikolai Botev. Nemat ja samuti paljud DPA teadusnõukogu liikmed on ühisprojekti andnud

väärtuslikku teoreetilist ja meetodilist teavet, mis kaheldamatult on aidanud tõsta ka käesoleva Eesti vananemiskäsitluse teaduslikku sisukust ja eriti rahvusvahelist võrreldavust.

Autorite siiras tänu kõigile

— — —

PREFACE

The demographic transition and post-transitional population development is accompanied by population ageing, and that process in turn, inevitably involves a number of principal changes in the patterns of national economy, health and social care, tax and pension schemes, residential construction and other important domains of society. Ageing, as a process experienced by all nations of the world, and a number of issues concerning older persons have been addressed by the World Population and Development Conference as well as global summits in Rio de Janeiro, Beijing, Copenhagen and Istanbul. Due to its long-term comprehensive impact, population ageing has become one of the major concerns in the international research. In this field, the countries of the European region face a double challenge. In addition to the task of solving efficiently the problems on the national level, the demographically developed countries are in the position of avant-garde in finding solutions for the rest of the world. The advanced stage of population ageing allows to conduct comprehensive analyses of the process, understand the mechanism of the corresponding transformation of society and apply the potential embedded in the population ageing for societal progress.

This book presents a synopsis of the research project Population Ageing in Estonia, which is a national part of an international undertaking Dynamics of Population Ageing in the ECE Countries (DPA), launched in 1993 and co-ordinated by UN Economic Commission for Europe. The national project was initiated by the Estonian Demographic Association and the Estonian Interuniversity Population Research Centre. Co-operation with the Governmental Commission on Population facilitated the joining with the international programme in full scale. Indeed, in Estonia the implementation of the project required more extensive effort compared to many other participating countries, primarily relating to the development of the appropriate database. By now, the national database of the DPA has been created, passed the quality evaluation and accepted by the UN ECE. Harmonised data on population ageing have been deposited in the Estonian Population Database.

Aside data harmonisation and dissemination, a number of research papers have been published within the framework of the national project [Botev et al 1995; EKDK 1995b; Katus 1995a; 1995b; 1996; 1997b; Katus et al 1999;

Puur 1994; 1995b; 1995c; 1997a; Sakkeus 1995; Põldma 1999]. Analytical stage has been supported by the grants of the Estonian Science Foundation Nos. 2253, 2901 and 3802. The referred results, together with other relevant research have been integrated in the country case-study addressing the course and implications of national population ageing. The international project is planned to be finalised in the series of monographs covering all participating countries. The book builds on the national effort in this framework, however, presenting the material in a revised way, also adding new dimensions as well as specific details. Being the first attempt at a comprehensive overview of population ageing in Estonia, it was natural to focus on long-term trends and outline the national characteristics of the process rather than limit to currently acute political issues.

The report relies on the data harmonised and verified during the stages preceding to the scientific analysis. In this broader context, a variety of methodological and technical work with data has been accomplished, and the authors of this book are willing to express their sincere gratitude to the colleagues having participated in these activities. The contribution of Mr. Lembit Tepp and Ms. Olga Küpersep was irreplaceable in returning the data of the last two population censuses from Moscow, as was the support of Mr. Toomas Mölder in converting the data from the mainframe to the PC format. During the stages of data harmonisation and evaluation, the project was financed from the state budget according to the decision of the Governmental Commission on Population, with the competence and statemanly approach of the chairman of the Commission Dr. Peeter Olesk playing a decisive role. Subsequently, the national project on population ageing was cancelled, however, temporarily restored owing to the announcement of the Year of the Older Persons by the UN, but also the concern of Ms. Urve Kask, Statistics Estonia. Under these circumstances, the continuity of the project exceedingly relied on the decision taken by the researchers of the Estonian Interuniversity Population Research Centre. At the stage of preparing the manuscript, the professional editing of Ms. Kärt Jänes-Kapp is gratefully acknowledged by the authors.

The book has benefitted from the contribution of the public servants in the field of social affairs, especially from the appropriate presentation of the various details of the current ageing policies. The role of Ms. Merle Malvet, the Ministry of Social Affairs, supplying the information at her disposal and participating in the writing of the corresponding chapter is appreciated, Mr. Lauri Leppik supplied several valuable comments. The efficient support of Mr. Valdeko Paavel, the Vice-Chancellor of the Ministry of Social Affairs, whose argumentation persuaded the administration of the Ministry, proved indispensable in publishing this book. This support deserves emphasising in particular while in the corridors of power a standpoint has been expressed that Estonian participation in the long-term international project on ageing should be replaced with the "analysis of the acute problems of the day". Therefore the proposal of the Statistics Estonia to cancel the national project, and the

preliminary approval of that proposal, contrary to the spirit and the documents adopted by the Regional Population Meeting (Budapest 1998) and developing international co-operation in population ageing, is not surprising. Nevertheless, the authors of this book feel contented that the first stage of the project has been accomplished. The analysis of population ageing might indeed not be necessary for the authorities with short-term perspective but, perhaps, will be appreciated sometimes in the future while formulating the ageing policies in Estonia. In any case, the results of the project should be made available for the public use.

Last but not least, effective co-ordination of the international project Dynamics of Population Ageing in the ECE Countries deserves to be underlined. The general responsibility for the project lies with Dr. Miroslav Macura. Dr. Mitchell Eggers, and later Dr. Nikolai Botev have displayed high professional competence acting as co-ordinators. Valuable theoretical and methodological insight have been supplied by the members of the DPA Working Group, doubtlessly facilitating the scientific substantiality and international comparability of the results presented in this book.

Sincere gratitude of the authors belongs to all those who have contributed

SISUKORD

Saateks	III
Eessõna	VII
Sisukord	XII
Joonised	XVI
Tabelid	XIX
1. Metodoloogilised lähtekohad	1
1.1. Rahvastikuvananemine kui protsess	2
1.2. Väljakutse ühiskonna kohanemisvõimele	3
1.3. Rahvastiku- ja isikuvananemine	6
2. Ühiskonnaarenguline taust	8
2.1. Majandusarengu ebaühtlus	9
2.2. Katkeline sotsiaalareng	11
3. Rahvastikuarenguline taust	15
3.1. Vananemistegurid	15
3.2. Varajane demograafiline üleminek	17
3.3. Sõjajärgne rändebuum	22
3.4. Beebibuumi ärajäämine	25
3.5. Seisak suremusarengus	27
4. Rahvastiku vananemisprotsess	31
4.1. Sajandi üldtrendid	31
4.1.1. Vanuskoostise põhiproportsioon	32
4.1.2. Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus	33
4.1.3. Lasletti indeksid	35
4.1.4. Vanurrahvastiku juurdekasv ja kasvutempo	36
4.2. Vanavanurrahvastiku eeliskasv	38
4.3. Sooerisuse tähtsustumine	40
4.4. Liigvananemise künnisel	43
4.5. Välispäritolu rahvastiku eriareng	46
5. Ruumiline mõõde	53
5.1. Maa- ja linnarahvastiku vastandumine	54
5.2. Maakonnaerisuse evolutsioon	60
5.3. Omavalitsuste diferentseerumine	65
6. Perekond ja leibkond	71
6.1. Perekondsus ja pikk lesepõlv	71
6.2. Põlvkondade kooselu leibkonnas	77
6.3. Asutusrahvastiku kidumine	83

7. Majandustegevus ja tööjätt	86
7.1. Muutlik hõiveareng	86
7.2. Lähimineviku kõrge vanurihõive	90
7.3. Tööjätu noorenemine siirdeajal	98
8. Tuluallikad ja toimetulek	104
8.1. Toimetuleku kasin kasv	104
8.2. Tulukoostis majandusülemineku eel	107
8.3. Majandusseisundi halvenemine siirdeajal	111
9. Ränne ja paiksus	117
9.1. Kogurahvastikule sarnane rändetrend	118
9.2. Tööjäturände puudumine	120
9.3. Madal põlvkonnapaiksus	124
10. Eluase ja elamistingimused	129
10.1. Pereelamukeskne vanurrahvastik	129
10.2. Ruumipuuduse leevenemine	133
10.3. Kehvpoolne mugavusaste	135
11. Vananemispoliitika	138
11.1. Vanuri- ja vananemispoliitika sõlmküsimused	140
11.2. Vanuripoliitika põhijooned	144
11.2.1. Pensionisüsteemi areng	144
11.2.2. Tervishoiusüsteemi uuenduspüüded	148
11.2.3. Vanurihooldde vaegareng	149
11.2.4. Elatustaseme toetustarve	151
Viidatud kirjandus	154

CONTENTS

Presidential address	III
Preface	VII
Contents	XIV
List of figures	XX
List of tables	XXIII
1. Methodological framework	1
1.1. Population ageing as a process	2
1.2. Challenge to adaptation capacity of society	3
1.3. Population and individual ageing	6
2. Socio-economic background	8
2.1. Repeated economic transitions	9
2.2. Discontinuity of social development	11
3. Demographic background	15
3.1. Determinants of population ageing	15
3.2. Timeframe of demographic transition	17
3.3. Expansion of foreign origin population	22
3.4. Absence of baby boom	25
3.5. Mortality stagnation	27
4. Population ageing	31
4.1. General trend of population ageing	31
4.1.1. Major population age groups	32
4.1.2. Proportion of elderly and median age	33
4.1.3. Laslett indices of ageing	35
4.1.4. Growth of elderly population	36
4.2. Ageing of the elderly	38
4.3. Gender difference in population ageing	40
4.4. Future perspectives of population ageing	43
4.5. Diversity of native and foreign origin population	46
5. Regional pattern of population ageing	53
5.1. Urban-rural difference	54
5.2. County variation	60
5.3. Community inequalities	65
6. Family and household	71
6.1. Marital status and extensive widowhood	71
6.2. Coresidence of generations	77
6.3. Institutionalised population	83

7. Work and retirement	86
7.1. Reversing trend	86
7.2. High labour force participation under command economy ..	90
7.3. Shift towards earlier retirement	98
8. Sources of income	104
8.1. Changing composition	104
8.2. Income sources at the eve of transition	107
8.3. Recent deterioration of living standards	111
9. Residential mobility	117
9.1. Trends of elderly migration	118
9.2. Absence of retirement peak	120
9.3. Duration of residence	124
10. Housing conditions	129
10.1. Overrepresentation of family housing	129
10.2. Age-related decline in dwelling density	133
10.3. Poor housing amenities	135
11. Ageing policies	138
11.1. Key issues of ageing policies	140
11.2. Basic features of ageing policies	144
11.2.1. Development of pension system	144
11.2.2. Reforms in health care	148
11.2.3. Social care for elderly population	149
11.2.4. Support for living standard	151
References	154

JOONISED

- Joonis 3.1. Üldsündimus- ja abielusündimusindeks. Eesti, loendusaastad 1881-1934.
- Joonis 3.2. Keskmine eeldatav eluiga vanuses 0 ja 5. Eesti, loendusaastad 1897-1959.
- Joonis 3.3. Üldsündimusindeks. Eesti ja naabermaad, 1881 ja 1934.
- Joonis 3.4. Rahvusvahelise rände vood. Eesti 1946-1991.
- Joonis 3.5. Summaarne sündimuskordaja. Eesti 1925-1997.
- Joonis 3.6. Keskmise eeldatava eluea soosis. Eesti 1960-1997.
- Joonis 4.1. Rahvastiku suurvanusrühmade proportsioon. Eesti 1834-1989.
- Joonis 4.2. Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 4.3. Lasletti rahvastikuvananemise indeksid. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 4.4. Kogu- ja vanurrahvastiku aastakeskmise juurdekasvutempo. Eesti 1881-1989.
- Joonis 4.5. Vanurrahvastiku aastakeskmise juurdekasv. Eesti 1881-1989.
- Joonis 4.6. Vanavanurrahvastiku osakaal. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 4.7. Vanurrahvastiku juurdekasvutempo. Eesti, loendusaastad 1959-1989.
- Joonis 4.8. Vanuriosakaalu ja rahvastiku mediaanvanuse soosis. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 4.9. Vanavanurrahvastiku osakaalu soosis. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 4.10. Vanurrahvastiku sookoostis. Eesti 1989.
- Joonis 4.11. Vanuriosakaal. Eesti, prognoos 2030.
- Joonis 4.12. Rahvastiku mediaanvanus. Eesti, prognoos 2030.
- Joonis 4.13. Vanurrahvastiku aastakeskmise juurdekasvutempo. Eesti, prognoos 2030.
- Joonis 4.14. Vanurrahvastiku aastakeskmise juurdekasv. Eesti, prognoos 2030.
- Joonis 4.15. Vanavanurrahvastiku osakaal. Eesti, prognoos 2030.
- Joonis 4.16. Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus. Põlis- ja välispäritolu rahvastik. Eesti, loendusaastad 1959-1989.
- Joonis 4.17. Lasletti rahvastikuvananemise indeksid. Põlis- ja välispäritolu rahvastik. Eesti, loendusaastad 1959-1989.
- Joonis 4.18. Vanurrahvastiku aastakeskmise juurdekasv. Põlis- ja välispäritolu rahvastik. Eesti 1959-1989.
- Joonis 4.19. Vanurrahvastiku aastakeskmise juurdekasvutempo. Põlis- ja välispäritolu rahvastik. Eesti 1959-1989.
- Joonis 4.20. Vanuriosakaalu ja rahvastiku mediaanvanuse põlisuserisus. Eesti, loendusaastad 1959-1989.

- Joonis 4.21. Vanavanurrahvastiku osakaal. Põlis- ja välispäritolu rahvastik. Eesti, loendusaastad 1959-1989.
- Joonis 5.1. Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus. Linna- ja maarahvastik. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 5.2. Vanuriosakaal täiseas rahvastikus. Linna- ja maarahvastik. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 5.3. Kogu- ja vanurrahvastiku aastakeskmine juurdekasvutempo. Linna- ja maarahvastik. Eesti 1881-1989.
- Joonis 5.4. Rahvastiku mediaanvanuse linn-maa erisus. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 5.5. Vanuriosakaalu linn-maa erisus. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 5.6. Vanavanurrahvastiku osakaal. Linna- ja maarahvastik. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 5.7. Vanuriosakaalu maakonnaerisus. Linna- ja maarahvastik. Eesti maakonnad, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 5.8. Vanuriosakaal. Eesti omavalitsused 1989.
- Joonis 5.9. Üksielava vanurrahvastiku osakaal. Eesti omavalitsused 1989.
- Joonis 5.10. Eluasememugavusteta vanurrahvastiku osakaal. Eesti omavalitsused 1989.
- Joonis 5.11. Majanduspassiivse vanurrahvastiku osakaal. Eesti omavalitsused 1989.
- Joonis 6.1. Vanurrahvastiku perekonnakoostis. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Joonis 6.2. Perekonnakoostis. Eesti 1989.
- Joonis 6.3. Vanurrahvastiku perekonnakoostis. Eesti 1989.
- Joonis 6.4. Leibkonnakoostis. Eesti 1989.
- Joonis 6.5. Vanurrahvastiku leibkonnakoostis. Eesti 1989.
- Joonis 6.6. Keskmine leibkonnasuurus. Eesti 1989.
- Joonis 6.7. Leibkonnakoostis. Põlis- ja välispäritolu rahvastik. Eesti 1989.
- Joonis 6.8. Vanavanurrahvastiku leibkonnaliikmete arv. Põlis- ja välispäritolu rahvastik. Eesti 1989.
- Joonis 6.9. Asutusrahvastiku osakaal. Eesti 1989.
- Joonis 7.1. Vanurrahvastiku majandustegevuskordaja. Eesti, loendusaastad 1934-1989.
- Joonis 7.2. Majandustegevuse vanuskõver. Eesti 1979 ja 1989.
- Joonis 7.3. Majandustegevuse vanuskõver. Eesti 1989.
- Joonis 7.4. Tööjätu vanuskõver. Eesti 1989.
- Joonis 7.5. Vanurrahvastiku majandustegevuskordaja. Eesti 1989.
- Joonis 7.6. Tööjõu majandussektorikoostis. Eesti 1989.
- Joonis 7.7. Tööjõu ametikoostis. Eesti 1989.
- Joonis 7.8. Majandustegevuse vanuskordaja. Eesti 1989-1995.
- Joonis 7.9. Tööjätu mediaanvanus. Eesti 1989-1995.
- Joonis 7.10. Töötuse vanuskordaja. Eesti 1989-1995.
- Joonis 7.11. Töötuskestuse vanuskõver. Eesti 1995.

- Joonis 7.12. Mittepalgatöö vanuskõver. Eesti 1995.
- Joonis 8.1. Vanurrahvastiku tulukoostis. Eesti, loendusaastad, 1934-1989.
- Joonis 8.2. Iseseisva tuluallikata rahvastiku osakaal. Eesti 1989.
- Joonis 8.3. Ühe tuluallikaga rahvastiku osakaal ja koostis. Eesti 1989.
- Joonis 8.4. Mitme tuluallikaga rahvastiku osakaal ja koostis. Eesti 1989.
- Joonis 8.5. Pensionisaaja rahvastiku osakaal. Eesti 1989.
- Joonis 8.6. Mitme tuluallikaga vanurrahvastiku osakaal. Eesti 1989.
- Joonis 8.7. Leibkonna keskmise sissetuleku vanuskõver. Eesti 1989 ja 1995.
- Joonis 8.8. Keskmise palga vanuskõver. Eesti 1995.
- Joonis 8.9. Tuluvaesuse vanuskõver. Eesti 1989 ja 1995.
- Joonis 9.1. Summaarne rändekordaja. Eesti 1959-1991.
- Joonis 9.2. Summaarne vanurirände kordaja. Eesti 1967-1991.
- Joonis 9.3. Rände vanuskõver. Eesti 1980 aastad.
- Joonis 9.4. Rände vanuskõver. Eesti 1980-1995.
- Joonis 9.5. Rände vanuskõver. Eesti 1989.
- Joonis 9.6. Hilismigrantide leibkonnakoostis. Eesti 1989.
- Joonis 9.7. Paiksuskoostis. Eesti 1989.
- Joonis 9.8. Vanurrahvastiku majandustegevuskordaja. Eesti 1989.
- Joonis 9.9. Asutusrahvastiku paiksuskoostis. Eesti 1989.
- Joonis 10.1. Eluasemekoostis. Eesti 1989.
- Joonis 10.2. Pereelamurahvastiku osakaal. Eesti 1989.
- Joonis 10.3. Vanurrahvastiku eluasemekoostis. Eesti 1989.
- Joonis 10.4. Tihelioleku aste. Eesti 1989.
- Joonis 10.5. Eluasememugavuste vanuskõver. Eesti 1989.
- Joonis 10.6. Eluasememugavusteta vanurrahvastiku osakaal. Eesti 1989.
- Joonis 11.1. Keskmise pensioni asendusmäär. Eesti 1966-1999.
- Joonis 11.2. Haiglavoodite ja arstidega kindlustatus. Eesti 1970-1997.

TABELID

- Tabel 3.1. Üldsündimus- ja abielusündimusindeks. Eesti, loendusaastad 1881-1959.
- Tabel 3.2. Keskmine eeldatav eluiga vanuses 0 ja 5. Eesti, loendusaastad 1897-1959
- Tabel 3.3. Aastakeskmine sündide arv. 9 Eesti maakonda 1877-1933.
- Tabel 3.4. Demograafiline kasvupotentsiaal. Eesti, loendusaastad 1881-1941.
- Tabel 3.5. Aastakeskmine rahvastikusündmuste arv ja käive. Eesti 1945-1998.
- Tabel 3.6. Keskmine eeldatav eluiga vanuses 0 ja 5. Eesti 1960-1997.
- Tabel 4.1. Rahvaarv ja rahvastiku mediaanvanus. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Tabel 4.2. Vanuriosakaalu ja rahvastiku mediaanvanuse soorisus. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Tabel 4.3. Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus. Eesti, prognoos 2030.
- Tabel 4.4. Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus. Põlis- ja välispäritolu rahvastik. Eesti, loendusaastad 1959-1989.
- Tabel 5.1. Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus. Linna- ja maarahvastik. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Tabel 6.1. Vanurrahvastiku perekonnakoostis. Eesti, loendusaastad 1881-1989.
- Tabel 6.2. Vanurrahvastiku leibkonnakoostis. Eesti 1989.
- Tabel 6.3. Asutusrahvastiku osakaal. Eesti 1989.
- Tabel 7.1. Vanurrahvastiku majandustegevuskordaja. Eesti, loendusaastad 1934-1989.
- Tabel 7.2. Majandustegevuse vanuskordaja. Eesti 1989.
- Tabel 8.1. Vanurrahvastiku tulukoostis. Eesti, loendusaastad 1934-1989.
- Tabel 8.2. Vanurrahvastiku tuluallikate arv. Eesti 1989.
- Tabel 8.3. Tuluvaesuse vanuskordaja. Eesti 1989 ja 1995.
- Tabel 9.1. Summaarne vanurirände kordaja. Eesti 1970-1990.
- Tabel 9.2. Vanurrahvastiku paiksuskoostis. Eesti 1989.
- Tabel 10.1. Vanurrahvastiku eluasemekoostis. Eesti 1989.
- Tabel 10.2. Vanurrahvastiku tiheloleku aste. Eesti 1989.

LIST OF FIGURES

- Figure 3.1. General and marital fertility index. Estonia, census years 1881-1934.
- Figure 3.2. Life expectancy at birth and age 5. Estonia, census years 1897-1959.
- Figure 3.3. General fertility index. Estonia and neighbouring countries, 1881 and 1934.
- Figure 3.4. International migration flows. Estonia 1946-1991.
- Figure 3.5. Total fertility rate. Estonia 1925-1997.
- Figure 3.6. Gender difference in life expectancy. Estonia 1960-1997.
- Figure 4.1. Aggregate age groups. Estonia 1834-1989.
- Figure 4.2. Proportion of elderly and median age of population. Estonia, census years 1881-1989.
- Figure 4.3. Laslett indices of population ageing. Estonia, census years 1881-1989.
- Figure 4.4. Average annual growth rate of total and elderly population. Estonia 1881-1989.
- Figure 4.5. Average annual increase of elderly population. Estonia 1881-1989.
- Figure 4.6. Proportion of oldest old population. Estonia, census years 1881-1989.
- Figure 4.7. Growth rate of elderly population. Estonia, census years 1959-1989.
- Figure 4.8. Gender difference in the proportion of elderly and median age of population. Estonia, census years 1881-1989.
- Figure 4.9. Gender difference in the proportion of oldest old population. Estonia, census years 1881-1989.
- Figure 4.10. Gender composition of elderly population. Estonia 1989.
- Figure 4.11. Proportion of elderly. Estonia, projection 2030.
- Figure 4.12. Median age of population. Estonia, projection 2030.
- Figure 4.13. Average annual growth rate of elderly population. Estonia, projection 2030.
- Figure 4.14. Average annual increase of elderly population. Estonia, projection 2030.
- Figure 4.15. Proportion of oldest old population. Estonia, projection 2030.
- Figure 4.16. Proportion of elderly and median age. Native and foreign origin population. Estonia, census years 1959-1989.
- Figure 4.17. Laslett indices of population ageing. Native and foreign origin population. Estonia, census years 1959-1989.
- Figure 4.18. Average annual increase of elderly population. Native and foreign origin population. Estonia 1959-1989.

- Figure 4.19. Average annual growth rate of elderly population. Native and foreign origin population. Estonia 1959-1989.
- Figure 4.20. Native-foreign difference in the proportion of elderly and median age of population. Estonia, census years 1959-1989.
- Figure 4.21. Proportion of oldest old population. Native and foreign origin population. Estonia, census years 1959-1989.
- Figure 5.1. Proportion of elderly and median age of population. Urban and rural population. Estonia, census years 1881-1989.
- Figure 5.2. Proportion of elderly in adult population. Urban and rural population. Estonia, census years 1881-1989.
- Figure 5.3. Average annual growth rate of total and elderly population. Urban and rural population. Estonia 1881-1989.
- Figure 5.4. Urban-rural difference in median age of population. Estonia, census years 1881-1989.
- Figure 5.5. Urban-rural difference in the proportion of elderly. Estonia, census years 1881-1989.
- Figure 5.6. Proportion of oldest old population. Urban and rural population. Estonia, census years 1881-1989.
- Figure 5.7. County differences in the proportion of elderly. Urban and rural population. Estonian counties, census years 1881-1989.
- Figure 5.8. Proportion of elderly population. Estonian municipalities 1989.
- Figure 5.9. Proportion of elderly population living alone. Estonian municipalities 1989.
- Figure 5.10. Proportion of elderly population with low level of housing amenities. Estonian municipalities 1989.
- Figure 5.11. Proportion of economically inactive elderly population. Estonian municipalities 1989.
- Figure 6.1. Marital status of elderly population. Estonia, census years 1881-1989.
- Figure 6.2. Marital status of population. Estonia 1989.
- Figure 6.3. Marital status of elderly population. Estonia 1989.
- Figure 6.4. Living arrangements of population. Estonia 1989.
- Figure 6.5. Living arrangements of elderly population. Estonia 1989.
- Figure 6.6. Average household size. Estonia 1989.
- Figure 6.7. Living arrangements of population. Native and foreign origin population. Estonia 1989.
- Figure 6.8. Household size of oldest old population. Native and foreign origin population. Estonia 1989.
- Figure 6.9. Proportion of institutionalised population. Estonia 1989.
- Figure 7.1. Economic activity rate of elderly population. Estonia, census years 1934-1989.
- Figure 7.2. Age curve of economic activity. Estonia 1979 and 1989.
- Figure 7.3. Age curve of economic activity. Estonia 1989.
- Figure 7.4. Age curve of separation from labour force. Estonia 1989.

- Figure 7.5. Economic activity rate of elderly population. Estonia 1989.
Figure 7.6. Sectoral composition of labour force. Estonia 1989.
Figure 7.7. Occupational composition of labour force. Estonia 1989.
Figure 7.8. Age-specific economic activity rate. Estonia 1989-1995.
Figure 7.9. Median age at separation from labour force. Estonia 1989-1995.
Figure 7.10. Age-specific unemployment rate. Estonia 1989-1995.
Figure 7.11. Age curve of unemployment duration. Estonia 1995.
Figure 7.12. Age curve of self-employment. Estonia 1995.
Figure 8.1. Income sources of elderly population. Estonia, census years, 1934-1989.
Figure 8.2. Proportion of population with no source of independent income. Estonia 1989.
Figure 8.3. Proportion and composition of population with single source of income. Estonia 1989.
Figure 8.4. Proportion and composition of population with multiple sources of income. Estonia 1989.
Figure 8.5. Proportion of pension recipient population. Estonia 1989.
Figure 8.6. Proportion of elderly population with multiple sources of income. Estonia 1989.
Figure 8.7. Age curve of average household income. Estonia 1989 and 1995.
Figure 8.8. Age curve of average wage. Estonia 1995.
Figure 8.9. Age curve of poverty. Estonia 1989 and 1995.
Figure 9.1. Total migration rate. Estonia 1959-1991.
Figure 9.2. Total rate of elderly migration. Estonia 1967-1991.
Figure 9.3. Age curve of migration. Estonia 1980s.
Figure 9.4. Age curve of migration. Estonia 1980-1995.
Figure 9.5. Age curve of migration. Estonia 1989.
Figure 9.6. Living arrangements of recent migrants. Estonia 1989.
Figure 9.7. Duration of residence. Estonia 1989.
Figure 9.8. Economic activity rate of elderly population. Estonia 1989.
Figure 9.9. Duration of residence of elderly population. Estonia 1989.
Figure 10.1. Dwelling type of population. Estonia 1989.
Figure 10.2. Proportion of population living in family houses. Estonia 1989.
Figure 10.3. Dwelling type of elderly population. Estonia 1989.
Figure 10.4. Dwelling density. Estonia 1989.
Figure 10.5. Age curve of housing amenities. Estonia 1989.
Figure 10.6. Proportion of elderly with low level of housing amenities. Estonia 1989.
Figure 11.1. Replacement capacity of average old-age pension. Estonia 1966-1999.
Figure 11.2. Relative number of hospital beds and doctors. Estonia 1970-1997.

LIST OF TABLES

Table 3.1.	General and marital fertility index. Estonia, census years 1881-1959.
Table 3.2.	Life expectancy at birth and age 5. Estonia, census years 1897-1959.
Table 3.3.	Average annual number of births. 9 Estonian counties 1877-1933.
Table 3.4.	Population momentum. Estonia, census years 1881-1941.
Table 3.5.	Average annual number of demographic events. Estonia 1945-1998.
Table 3.6.	Life expectancy at birth and age 5. Estonia 1960-1997.
Table 4.1.	Number and median age of population. Estonia, census years 1881-1989.
Table 4.2.	Gender difference in the proportion of elderly and median age of population. Estonia, census years 1881-1989.
Table 4.3.	Proportion of elderly and median age of population. Estonia, projection 2030.
Table 4.4.	Proportion of elderly and median age. Native and foreign origin population. Estonia, census years 1959-1989.
Table 5.1.	Proportion of elderly and median age. Urban and rural population. Estonia, census years 1881-1989.
Table 6.1.	Marital status of elderly population. Estonia, census years 1881-1989.
Table 6.2.	Living arrangements of elderly population. Estonia 1989.
Table 6.3.	Proportion of institutionalised population. Estonia 1989.
Table 7.1.	Economic activity rate of elderly population. Estonia, census years 1934-1989.
Table 7.2.	Age-specific economic activity rate. Estonia 1989.
Table 8.1.	Income sources of elderly population. Estonia, census years 1934-1989.
Table 8.2.	Number of income sources of elderly population. Estonia 1989.
Table 8.3.	Age-specific poverty rate. Estonia 1989 and 1995.
Table 9.1.	Total rate of elderly migration. Estonia 1970-1990.
Table 9.2.	Duration of residence of elderly population. Estonia 1989.
Table 10.1.	Dwelling type of elderly population. Estonia 1989.
Table 10.2.	Dwelling density of elderly population. Estonia 1989.

1. METODOLOOGILISED LÄHTEKOHAD

Enam kui poolteist sajandit tagasi alanud rahvastikuvananemine on aastatuhande vahetuseks jõudnud etappi, kus protsess on ületanud rahvuslikud piirid ja hakkab

nõudma kasvavat rahvusvahelist tähelepanu. Igati mõistetav on rahvastikuvananemise tõdemine ühe olulisema rahvastikuprotsessina demograafiliselt arenenud maades — toob ju see endaga kaasa märkimisväärsed muutused riikide sotsiaalmajanduslikus ja poliitilises elukorralduses. Rahvastikuvananemisega seonduvate ühiskonnamuutuste teadvustamine väljendub muuhulgas uue riigikorraldusliku tegevussuuna, vananemispoliitika, kujundamises ning asjakohase rahvusvahelise koostöö hoogsas arendamises. Muidugi ei vastandu kujunev vananemispoliitika tavapärasele vanuripoliitikale, vaid viimast hõlmates on hoopis integraalsem nii riigi sotsiaalse elukorralduse kui ajaraami seisukohalt.

Euroopa Rahvastikukonverents Genfis käsitles rahvastikuvananemist ühena viiest peamisest kaasaja rahvastikuprobleemist, mis demograafiliselt arenenud riike ühendades eeldab ühist teadusanalüütilist tegevust ning koordineeritud riigipoliitikat [UN and CoE 1994]. Ettevalmistus Maailma Rahvastiku- ja Arengukonverentsiks Kairos tõi varasemast ilmekamalt esile tõsiasja, et lõppeva sajandi mitmekesiste ning arenenud ja arengumaade sageli vastandtrendiga rahvastikuprotsesside taustal, on rahvastikuvananemine kõiki rahvaid liitev ülemaailmne nähtus. Paljude analüütikute ja riigimeeste hulgas on sellele tõigale pööranud korduvalt tähelepanu ka UNFPA esinaine Nafis Sadik [Sadik 1992; 1998]. Kairos vastuvõetud tegevuskava (*Plan of Action*) senist efektiivsust vaagiva ning kontinendi rahvastikuarengu sõlmprobleeme ja nende lahendusteid täpsustava Euroopa valitsusvahelise konverentsi raames tõusis rahvastikuvananemine uuesti tähelepanu keskmesse [UNECE 1998a]. Protsess ja sellega seonduvad asjaolud leidsid käsitlemist ühena Euroopa regiooni neljast kõige olulisemast rahvastikuprobleemist [Schmid 1998]. Sama foorum lülitas rahvastikuvananemise Euroopa prioriteetsete teadusvaldkondade hulka [UNECE 1998b]. Rahvastikuvananemise tähtsust rõhutas ka Eesti valitsuse seisukohti esitav ettekanne.

Tublisti ergutas huvi rahvastikuvananemise vastu 1999 aasta kuulutamine ÜRO vanuriaastaks. Nõnda teadvustasid asjaomast probleemiringi ka need rahvad ja riigid, kus rahvastikuarengulisel käsitlusel puudub veel väljakujunenud traditsioon. Samuti leidis rahvastikuvananemise problemaatika tee mitmesuguste ametkondade huviorbiiti, kes ilma rahvusvahelise poliitilise tähelepanuta ei oskaks küsimust eriti oluliseks pidada. ÜRO Euroopa Majanduskomisjon valis rahvastikuvananemise oma aastakonverentsi eriteemaks (UNECE 1999), milline ettevõtmine levitas asjaomast teavet Euroopa maade majandusringkondades. Rahvastikuvananemist ja rahvusvaheliste institutsioonide osa selle käsitlemisel on viimasel ajal arutanud Euroopa Nõukogu Rahvastikukomitee, Rahvusvaheline Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon, Euroopa Statistikonverents ja paljud teised rahvusvahelised ühendused.

Oluline on rõhutada, et kuigi rahvastikuvananemine kulgeb maailma eri paigus erineva intensiivsusega, seab see kõigi rahvaste ette üsna sarnased probleemid. Teiste dokumentide hulgas leiab see tõsiasja lahtimõtestamist ÜRO Peaassamblee 1999 aasta istungjärgu dokumentides. Ülemaailmselt on

rahvastikuvananemine üks põhjapanevamaid protsesse, mis ühendab käesolevat aastasada järgmisega: rahvastikuvananemisega ühiskonna ette seatud sotsiaalse elukorralduse muutmine jääb ju peamiselt XXI sajandisse, otsene põhjus ise pärineb aga käesolevast ja sügavam aluspõhjus koguni eelmisest sajandist. Arengult aeglane, aga seevastu paratamatu ja pöördumatu rahvastikuvananemine paneb proovile ühiskonnajuhtide perspektiivitunnetuse. Maailm näeb veel üks kord riikide ja rahvaste ümberriivistumist ning uue võimsusjärjestuse kujunemist, kus nurgakiviks saab uudsel jaotuva inimpotentsiaali efektiivne rakendamine.

1.1. Rahvastikuvananemine kui protsess

On huvitav märkida, et kiiresti kasvavast tähelepanust hoolimata mõeldakse rahvastikuvananemise all mitte alati ühte ja sama nähtust, osalt selle esmapilgul üldarusaadavana tunduva sisu tõttu. Mõistetavalt on Eesti poliitikute ja asjaomaste ametnike hulgas segadus keskmisest suurem, sest kodumaised rahvastikuvananemise tervikkäsitlused seni puuduvad. Kõnealust protsessi on määratletud kõige sagedamini teatud kvantitatiivse näitaja või näitajate ajatrendi kaudu. Peamiselt on kasutatud vanurrahvastiku, eelkõige 60+ või 65+ vanusrühma (60+ rühma eelistatakse nendes maades, kus pensioniiga pikka aega olnud või on senini määratud 60 eluaastaga) suhtarvu kogurahvastikus. Rahvastikuvananemine väljendub siis vanurrahvastiku suhtarvu kiires kasvus ajalooliselt mittekogetud kõrge tasemeni, samuti ka vanurite absoluutarvu mitmekordses tõusus. Teiseks peamiseks, siiski mõnevõrra harvemini kasutatud vananemise üldnäitajaks on rahvastiku (ja tema teatud vanusrühmade) keskmine (aritmeetiline või mediaan) vanus, täpsemini selle tõus.

Need kaks vananemise kvantitatiivset üldnäitajat, nagu paljud teisedki, põhinevad tavapärasel arusaamisel, et vanuriiga algab teatud kindla arvu aastate möödumisel inimese sünnimomendist. Ometi on vanuriea alguse ümber väga palju ja jätkuvalt polemiseeritud ning arvatavalt ei lõpe need vaidlused kunagi, sest vanuriea algus paistab ühiskonnaarengu käigus teisenevat. Metodoloogilisel pinnal on üldtõduga võrreldes rahvastikuvananemise alternatiivkäsitluse ja vastavate arv näitajate aluseks pakutud mingi kindlapiirilise, surmamomendile eelneva ajaperioodi väljatoomist inimese elus [Jackson 1980; Ryder 1975; Siegel 1980]. Teisisõnu, arvestuse algpunktiks ei ole mitte inimese sünni-, vaid surmaaeg kui individuaalse vananemise lõpptulemus. Sel juhul saab vanuriea algust määrata fikseeritud keskmise eluaastate arvu kaudu, mis jääb teatud vanusest alates surmahetkeni elada. Pakutud on näiteks perioodi 10 või 15 eluaastat. Rahvastikuvananemise arengut saab siisuguse käsitluse juures mõõta keskmise vanuriea alguse tõusuga.

Veelgi kaugeleulatavamalt on polemiseeritud koguni selle üle, kas vananemisprotsessi käsitlemisel üldse rakendada kronoloogilist vanust. Lihtsuse ja võrreldavuse kõrval on kronoloogilise vanuse oluliseks eeliseks asjaolu, et ta määrab ühtlasi ka isiku kuuluvuse kindlasse sünnikohorti ning sellekaudu fikseerib sotsiaalse keskkonna ja selle muutuse, mida isik oma elutsükli vältel

kogeb. Kronoloogilise vanuse äärmiselt tugevatele külgedele vaatamata tuleb arvestada, et inimese bioloogiline ja sotsiaalne vananemine on hoopis mitmetahulisem protsess ega kulge kaugeltki sama ühtlaselt kui aeg. Sellest lähtudes määratlevad näiteks Maddox ja Wiley rahvastikuvananemise kolmikprotsessina, hõlmates bioloogilise elulemisvõime langust, psühholoogilise adapteerumisvõime vähenemist ning sotsiaalse rollivõime kahanemist [Maddox, Wiley 1976]. Sedalaadi käsitlus toob esile kronoloogilisele vanusele põhineva metodoloogia teatud ebatäiuslikkuse, ometi on enam kui keeruline konstrueerida rahvastikuvananemist iseloomustavaid arvnäitajaid mõnel muul alusel.

Rahvastikuvananemise demograafilistes käsitlustes on peamine rõhk kronoloogilise vanuse metodoloogial põhinevate üldnäitajate kaudu antud määratlusel ning mitmekesiseid meetodeid (ka kvalitatiivseid) ja erinäitajaid rakendaval lähenemisel [Golini 1997; Grundy 1996; Kurkiewicz 1995; OECD 1997; Stolnitz 1994; Velkoff, Kinsella 1993; Warnes 1993 jpt]. Rahvusvaheliste uurimisprojektide puhul on sedaviisi tagatud ruumiline võrreldavus, millist asjaolu tuleb sotsiaalteadustes eriti kõrgelt hinnata. Sama lähenemisviis aitab kaheldamatult kaasa ka ajalise võrreldavuse saavutamisele: nõuab ju rahvastikuvananemise käsitlus isegi demograafilises kontekstis pikkade perioodide vaatlemist.

1.2. Väljakutse ühiskonna kohanemisvõimele

Demograafilises käsitluses on rahvastikuvananemine mitmetahuline protsess, mis viib elanikkonna vanuskoostise kooskõlla modernsele taastetüübile iseloomuliku demograafilise tasakaaluga. Teatud mõttes võib isegi väita, et demograafiline üleminek tõi ühiskonnakorraldusse otsemõjuna vähem muutusi kui kaudselt — üleminekuga kaasnenud rahvastikuvananemise kaudu. Vananemise käigus teiseneb ühiskond tervikuna koos oma fundamentaalseostega, ja see muutus on pöördumatu. Mõistetavalt kerkib selgepiiriline tarvidus niisuguse demograafilise poliitika järele, mis kohandaks erinevaid ühiskonnaelu tahke uuele rahvastikuolukorrale, vastavalt vananemisprotsessi kulgemisele. Myers eristab sedalaadi uut, rahvastikuarengule reageerivat demograafilist poliitikat (*population-responsive policies*) tavapärasest, rahvastikuarengut mõjustada püüdvast poliitikast (*population influencing policies*) [Myers 1994a]. Rahvastikuvananemine, mis on ühiskonnaarengu ja isegi teiste demograafiliste protsessidega võrreldes tunduvalt inertsem, toob rahvastikupoliitika esimesena nimetatud osapoole küllalt jõuliselt esiplaanile.

Teaduskirjanduse põhjal võib väita, et ühiskonna adapteerumine modernsele rahvastikutaastele omase vanuskoostisega tundub kulgevat küllalt vaevaliselt. Kuigi mõned eluvaldkonnad ei paista olevat rahvastikuvananemise liigsuure pressii all, tuleb hoopis sagedamini tunnistada vastupidist. Iseasi muidugi, kas mitmesuguste keerukate sotsiaalkaitse ja pensioni, maksusüsteemi, tervishoiu, eluaseme, transpordi, pärimisõiguse jt selliste probleemide puhul

osatakse neid adekvaatselt seostada rahvastikuvananemisest tuleneva ühiskonnakorralduse suurmuutusega. Igatahes teaduskirjanduses on väga mahukas osa rahvastikuvananemist käsitlevatest analüüsides pühendatud just mitmekülgsetele sotsiaalprobleemidele, mis selle protsessiga kaasnevad [Alvarado, Creedy 1998; Baldacci, Lugaresi 1997; Binstock, George 1990; De Santis 1997; Gonnot, Keilman, Prinz 1995, De Jong-Gierveld, Solinge 1995, Lee, Tuljapurkar 1997; Matras 1990; Siegel 1993; Stolnitz 1994; Walker, Maltby 1997 jpt].

Rahvastikuvananemisega teravnema kipuvad või tekkivad uued sotsiaalprobleemid ei saa muidugi olla põhjuseks miskitpidi negatiivse hinnangu andmiseks vananemisprotsessile. Ühelt poolt, objektiivset laadi arengusuunale on lihtsalt sisutu kaasaja subjektiivset hinnangut külge kleepida. Teisalt, Frank Notensteini tsiteerides *...vaadates asjale tervikuna pole "vananemisprobleem" üldsegi mitte probleem. See on hoopis pessimistlik vaatenurk tsivilisatsiooni suurimale triumfile* [Notenstein 1954]. Ühinedes selle hinnanguga tuleb nentida, et rahvastikuvananemisest kui probleemist kõneldes tuuakse pigem esile ühiskonna ebapiisav kohanemisvõime uue rahvastikuolukorraga, või mis hoopis halvem, suutmatus loobuda omaaegsest vaatenurgast, mille kohaselt inimene on pelgalt vahend, nõ konkreetset ülesannet täitev kruvike (majandus)masinavärgis, mitte sotsiaalarengu eesmärk.

Iseasi on olukord, kus külgnevate sünnipõlvkondade arvukuse suure erisuse tõttu leiab teatud ajavahemiku vältel aset rahvastiku liigvananemine. Klassikaliselt on sedalaadi protsessi põhjuseks sündimuse tuntav (ja tavaliselt kiire) langus allapoole taastetasandit või vastupidi, silmapaistvalt jõuline beebibuum. Regionaalselt võib liigvananemise tavapärasele peapõhjusele lisanduda veel pikaajaliselt toimiv noorte äravool, mis loob vastavas paikkonnas ülimadala sündimusega võrreldava olukorra. Arusaadavalt pole negatiivne hinnang liigvananemise puhul kohatu. Samuti võib rahvastikuvananemise korral hinnangukonteksti kasutada, kui tegemist on vananemisprotsessi sooerisuse hälvetega ja teiste sedalaadi mitteparatamatute väljendusvormidega. Nii suguseid rahvastikuvananemise üldsuundumusega kaasnedavad võivaid disproportsioone saab teataval määral juhtida ning võimalikke negatiivseid mõjusid pehmendada rahvastikuarengut mõjustava poliitika elluviimisega. Ometi tuleb tõdeda sellekohase poliitika mitte just üleliia suurt levikut ja efektiivsust, kuivõrd taoline rahvastikupoliitika peab olema plaanitud ligikaudu kolme põlvkonna pikkuse ajavahemiku, st ligikaudu 75-80 aasta peale ette.

Tänaseks üsna mahukaks paisunud rahvastikuvananemisele pühendatud teaduskirjanduse taustal väärib tähelepanu Peter Lasletti üldistav protsessikäsitlus [Laslett 1993]. Laslett toob rahvastikuvananemise tähtsaima tunnuseks esile uue, nn kolmanda elufaasi väljakujunemise põlvkonna elutsükli. Kolmandasse elufaasi jõudnud rahvastikuosa, ületanud osakaalult kogurahvastikus teatud kriitilise piiri, etendab edaspidi tähtsat kui mitte otsustavat rolli ühiskonnaarengu tulevikusuundade kujunemises. Uuelaadse metodoloogia kõrval on käsitluse tugevaks küljeks kaheldamatult asjaolu, et kahe kvantitatiivse üldnäitaja — vanuriosakaal täisealises rahvastikus ja

vanurelulejate osakaal täisealises põlvkonnas — abil pakub Laslett välja lihtsa, aga efektiivse lähenemise kolmanda elufaasi mõõtmisele. Arvutused mitme Euroopa riigi kohta kinnitavad tõesti, et kolmas elufaas polnud enne demograafilist üleminekut omane ühelegi rahvale, tüüpiline aga kõigile selle protsessi läbimise järel.

Kolmanda elufaasi rahvastikuosa kujuneb välja, sest demograafilise ülemineku järel ületab vanuriea piiri juba enamus sündikohordist, seda esmakordselt inimkonna ajaloos. Selline olukord vastandub täielikult demograafilise ülemineku eelsetele, aastatuhandeid valitsenud tingimustele, mil rahvastiku elutsükkel katkes reeglina enne vanurieani jõudmist; vaid väike, kuigi sageli elujõuline osa sündikohordist ületas tol ajal vanuriea piiri. Nii oli kolmanda elufaasi künniseni jõudnud rahvastikuosa sedavõrd väikesearvuline, et selle elufaasi eripära ei saanud rahvastikutaaste seisukohalt eraldiseisvana välja kujuneda. Teisisõnu, kolmandat elufaasi kui spetsiifilist perioodi põlvkonna elutsükklis varasematel aegadel polnud. Küll kujuneb see välja vananemisprotsessi toimet. Rahvastikuteadlased on juhtinud tähelepanu veel teiselegi öelduga seonduvale asjaolule, nimelt demograafilise ülemineku käigus asetleidvale bioloogilis-sotsiaalse valiku olulisele teisenemisele sündipõlvkonna elutsükli algusaastatel, mis on otsustavalt muutnud eakamate vanusrühmade koosseisu [Olshansky, Carnes 1993].

Lasletti järgi sõltub ühiskonna kui terviku edasine areng paljuski sellest, kui võrd edukalt suudetakse kolmandasse elufaasi jõudnud rahvastikuosa sotsiaalellu integreerida. Tuleb tähele panna, et aastatuhandete vältel omaseks saanud mallide kohaselt on püütud pigem korraldada selle rahvastikuosa teenitud vanaduspõlv selle asemel, et välja arendada eartühma eriomased sotsiaalfunktsioonid. Asjakohase rakendusega muutub kolmandasse elufaasi jõudnud rahvastikuosa ühiskonnale ülisuureks koormaks, eelkõige majanduslikus mõttes. Lasletti metodoloogiat edasi arendades võib sellisel juhul suure tõenäosusega kahtluse alla panna tänaseks saavutatud elustandardi säilimisvõimaluse ka kõige rikkamates riikides. Halvimal juhul võib tekkida koguni püsivastuolu teise ja kolmanda elufaasi põlvkonna vahel. Ütlemtatagi on selge, et tänase Eesti siirdemajandus, mis sageli tegeleb pelgalt kasumijahtimisega, ei paku võimalusi kolmanda elufaasi rahvastikku kuigivõrd integreerida.

1.3. Rahvastiku- ja isikuvananemine

Vananemist analüüsivates käsitlustes puutuvad sageli kokku ja vahel ka põimuvad inimese individuaalse vananemise ja rahvastikuvananemise probleemid. Kuigi enamikus vananemist üldisemas kontekstis käsitlevates töödes on rõhutatud rahvastikuvananemise põhimõttelist erinevust üksikisiku vananemisest, väärneb asjakohane tõdemus veelkordset tähelepanujuhtimist. Üksikisiku vananemine on ühesuunaline ja pöördumatu, koos aja ühtlase ja ühesuunalise liikumisega kulgev pidevprotsess. Iga vastsündinu läbib

vananemistee ja iga beebi jõuab teatud aja möödudes paratamatult raugaikka, kui just enneaegne surm seda teed ei katkesta. Üksikisikute rutiinselt korduv vananemine on inimühiskonnale iseloomulik selle tekkimisest peale, teadaolevalt pole ajaloo kestel põhimõttelisi muutusi individuaalses vananemisprotsessis aset leidnud.

Individuaalse vananemise kaudu läbib inimene järjestikused elufaasid, millest igaühel on oma kordumatu eripära ja tähendus. Elufaaside vaheldumine on määratud aja pöördumatu liikumisega ja on seetõttu samuti ühesuunaline protsess. Teatud elufaasist alates käivitab bioloogiline vananemine organismi elujõu degradatsiooni, mis lõpeb indiviidi surmaga. Niisiis on iga üksikisik paratamatult surelik, aga seejuures teeb järjestikuliste elufaaside vaheldumine inimese mitmekülgsemaks ja sellevõrra täiuslikumaks kui mistahes üksikut elufaasi pidevalt elav surematu indiviid saaks olla. Individuaalse vananemise teadvustamine on aegamisi tõuganud ühiskonda kõigi elufaaside omaette väärtustamise poole, samm-sammult kaugemale mõne jõulise elufaasi esiletoomisest, eelistamisest või koguni vastandamisest teistele.

Individuaalse vananemisega võrreldes on rahvastikuvananemine hoopis teistlaadi protsess. Esiteks on rahvastikuvananemine demograafilise ülemineku kaasprotsessina kordumatu nähtus, mis just nüüdisajal asetleidvana on inimkonna ajaloos esmakordne ning senitundmatu. Niisiis võib rahvastikuvananemist tõesti käsitleda demograafilise arengu teatud staadiumina, kuid hoopis teises tähenduses võrreldes individuaalse vananemisega. Teiseks, rahvastikuvananemine ei too kaasa rahvastiku eluvõime miskipidist alanemist, mis paratamatult iseloomustab üksikisiku vananemist. Eakas rahvastik pole arengustaadium, kus toimub rahva elutahte ja jõuvarude vähenemine või muuviisiline degradatsioon. See on modernsele taastetüübile vastav rahvastiku uus vanuskoostis, mis pakub ühiskonnaarenguks uusi võimalusi ja sotsiaalkorralduse mitmekesisustumist. Kuivõrd rahvastikuvananemine on demograafilise arengu märkimisväärse progressi tagajärg, on pigem tegemist rahvastiku elujõu tugevnemisega. Kolmandaks, rahvastiku vananemise kvantitatiivse käsitluse puhul ühe taastetüübi raames ei saa seda individuaalsest vananemisest erinevalt arvata pöördumatuks protsessiks. Rahvastikus võib vananemisele järgneda noorenemine, need teineteisele vastupidised protsessid on teatud piirides alati rahvastikutaastel vaheldunud.

Käesolev monograafiline käsitlus lahkab probleeme rahvastikuvananemise tasandil, pöördumata individuaalse vananemise teemadele. Samas tuleb tõdeda, et heameel oleks ka rahvastikuvananemise käsitluses toetuda Eesti-kesksetele individuaalse vananemise uurimustele, mis kaheldamatult aitaksid paremini fokuseerida rahvastikuvananemise erinevaid tahke. Paraku pole üldistavaid gerontoloogilisi uurimusi, mis annaksid just Eesti rahvastikku iseloomustavast individuaalsest vananemisprotsessist vähegi representatiivse ülevaate. Pelgalt meditsiiniline vaatenurk ja mitmelaadsed kvalitatiivsed käsitlused (sh elulood ja memuaarid) ei ole siinkohal eriti abiks. Veel väärrib tähelepanu asjaolu, et käesoleva raamatu eesmärgiks pole rahvastikuvananemise tagajärgede süsteemne esitus. Ometi on

rahvastikuvananemise kui protsessi käsitlemise kõrval püütud tähelepanu all hoida ka Eesti nüüdisaja vanuriprobleemid.

2. ÜHISKONNAARENGULINE TAUST

Eestlased, kuuludes Euroopa vanemate rahvaste hulka, on oma praegusel asualal elanud juba vähemalt 5000 aastat. Sellesse pikka aega mahuvad mitmed ajaloolised murrangud, mis on kujundanud siinse maa ja rahva demograafilist, majanduslikku, sotsiaalset ja kultuurilist arengut. Lääne ja Ida vahelise kaubatee kandumine VIII-IX sajandil Vahemerelt Läänemerele tõi maa esmakordselt Euroopa suurjõudude huvivälja. Eesti maakonnad kaotasid iseseisvuse XIII sajandi alguses pärast paarikümneaastast võitlust saksa, taani, rootsi ja vene vallutajatega. Tulemusena jagati maa võitjate vahel, Eesti aga kujunes järgnevateks sajanditeks Lääne ja Ida eraldusala. Taoline geopoliitiline asend määras ühtlasi Eesti sõdade tallermaaks, millega kaasnesid Euroopa keskmisest sagedasemad rahvastikukriisid [Palli 1996]. Põhjasõjas, aastal 1710, alistus Eesti- ja Liivimaa rüütelkond Peeter Suurele, säilitades oma privileegid. Vene impeeriumiga ühendamisel kehtestati Eestis Balti erikord. Balti provintside autonoomia püsis enam kui poolteist sajandit, kuni Aleksander III venestamiskampaania alguseni 1880 aastatel.

Pärast seitsmesaja-aastast allumist erinevatele võõrvõimudele kuulutati välja Eesti Vabariik, mida Vabadussõjas kaitsti edukalt nii Vene kui Saksa jõudude vastu. Kindlaks määrati riigi maapiir (kolm neljandikku Eesti piirist moodustab veepiir), mida teiste hulgas tunnistas Tartu rahuga ka Venemaa. Riigipiiri tõmbamisel võeti aluseks etniline piir, mitte omaaegne Vene impeeriumi kubermangujaotus. Koos riigipiiriga määrati ühtlasi kindlaks ka Eesti rahvastik. Ulatuslike segaasustusega piirialade tõttu Venemaaga ei olnud etnilist põhimõtet igal pool lihtne jälgida. Tartu rahulepingu järgi jagati segarahvastikuga alad nii, et ligi 60 tuhat etnilist venelast jäi Eestisse ning 200 tuhat eestlast Vene Föderatsiooni koosseisu. Piir poolitas Peipsi järve, mistõttu selle idakallas, sealhulgas ajalooline Väike-Eesti jäi Venemaale. Eesti-Läti piiri puhul oli rahvusliku eraldusjoone tõmbamine hõlpsam.

NLiidu ja Saksamaa vahel sõlmitud Molotovi-Ribbentropi paktiga jagati Ida-Euroopa kahe suurriigi mõjusfäärideks ning juunis 1940 okupeeris NLiit Eesti. 1941-1944 kehtis Eestis Saksa okupatsioonivõim, millele 1944 aastal järgnes teine Nõukogu okupatsioon. NLiit kehtestas ühepoolset uued piirid, millega osa Eesti territooriumist anti üle Vene Föderatsioonile. Uus rezhiim korraldas Eesti ühiskonna põhjalikult ümber, kasutades selleks poliitilisi repressioone ja terrorit. Maailmasõja ja sotsiaalsete ümberkorralduste tagajärjel kaotas Eesti vähemalt 17,5 protsenti oma rahvastikust [Katus 1990]. Iseäranis rängalt puudutas see kõrgemaid ühiskonnakihte ning vähemusrahvusi. Nõnda oli 1945 aastaks alles vaid üks viiest sõjaeelsest rahvusvähemusest, venelased, kuigi arvuliselt moodustasid nemadki vaid veerandi endisest [Katus, Puur, Sakkeus 1997a]. Sõjajärgset sisserännet kõrvale jättes on Eesti erandlik Euroopa riik, kus põlisrahvastiku arv on sõjaeelsest koguni 10 protsenti väiksem. Kokkuvõtteks võib Eestis pärast sõda tekkinud olukorda hinnata kui sõlteseisundit [Misiunas, Taagepera 1983]. Ehkki sõltuvuse realiseerimisviis ja meetodid aja jooksul

teisesid, teenis siinne poliitiline, majanduslik, sotsiaalne ja kultuuriline areng mitte Eesti, vaid valitseva suurriigi huve. Võrreldes Kesk- ja Ida-Euroopaga raskendas Eesti, nagu ka teiste Balti riikide seisundit riikluse kaotus ning rahvuslike institutsioonide lammutamine. NLiidu rezhiimi nõrgenemine 1980 aastate teisel poolel avas Eestile tee rahvusliku sõltumatuse taastamiseks. Tuginedes õiguslikule järjepidevusele kuulutas Eesti riigi taastatuks 20. augustil 1991, millele järgnes välisriikide kiire tunnustus. Ühtlasi tähendas see Eesti arengu uut etappi, mille sihiks on demokraatia taastamine, rahvuslike institutsioonide ning majanduse ülesehitamine, samuti positsiooni tagasivõitmine rahvusvahelises suhtluses.

Enne rahvastikuvananemise ja selle demograafiliste tegurite käsitlemist on järgnevalt iseloomustatud majanduslikke ja sotsiaalseid taustprotsesse. Vastava alaosa eesmärk ei saa loomulikult olla ühiskonnaarengu tervikpildi loomine, pigem keskendub käsitus valikuliselt neile protsessidele, mis aitavad mõista rahvastikuvananemist ning vanurrahvastiku seisundit tänases Eestis.

2.1. Majandusarengu ebaühtlus

Individuaalne vananemisprotsess hõlmab kogu inimelu sünnist surmani, tänapäevase keskmise eluea juures ulatub ajavahemik nende kahe sündmuse vahel 70-80, vahetevahel enamagi aastani. Taolise ajaraami tõttu eeldab rahvastikuvananemise käsitus varasemate ühiskondlike olude arvestamist, kuivõrd tänaste vanuripõlvkondade arvukus ja omadused on vormitud mitte ainult nüüdishetkel või lähiminevikus valitsenud tingimuste poolt, vaid kujutavad endast sajandi algupoolest toiminud arengute kumulatiivtulemust. Vananemisprotsessi seisukohalt ilmselt kõige olulisema tunnusjoonena on heitlik ajalookäik võtnud Eesti arengult stabiilsetele riikidele omase järjepidevuse, mis on paratamatult mõjutanud majandusressursside akumulierimist, kasutamist ja edasikandumist nii põlvkondade piires kui ka nende vahel.

Esimese maailmasõja eel moodustas Eesti koos Lätiga tollases Vene impeeriumis ühe enamarenenud piirkonna. Pärast kuut sõja-aastat tuli äsjaloodud Eesti riigil majandust üles ehitada päris alusest. Põllumajanduses tähendas see ennekõike maareformi, mille käigus kaotati mõisnike suurmaavaldus ning suurenes hüppeliselt talundite arv. Reformi tulemusena ületas põllumajandustootmine juba mõni aasta pärast Vabadussõja lõppu endise taseme, laienes ühistegevus ning toodangu eksport välisurule [Kõll 1994]. Majandusüleminek oli keerukam tööstuses, sest enamik Eestisse rajatud suurettevõtetest oli olnud orienteeritud Vene turule ning osutus muutunud oludes mittevajalikuks. Tööstuse alal seisis keskne ülesanne ümberorienteerumises kohalikule tarvidusele ning uute ekspordivõimaluste leidmises. Nagu mujalgi Euroopas, oli majanduse edasise arengu seisukohalt olulise tähendusega ülemaailmne majanduskriis [Kahk, Tarvel 1997].

Kriis andis tõuke sihikindlale majanduspoliitika väljakujundamisele ning riigi suunava osa suurendamisele majanduselus, mis etendas olulist rolli

finantssüsteemi stabiliseerimisel, moodsa infrastruktuuri väljakujundamisel ning inimkapitali rohkendamisel. Rahvusvahelise konjunktuuri paranedes pani see aluse küllalt jõudsale majanduskasvule 1930 aastate keskpaigast alates. Tol ajal intensiivistus põllumajandustootmine, edenesid vanad tööstusharud (metsa-, paberi- ja tselluloosi-, tekstiili-, toiduainetetööstus), kerkisid esile ja arenesid uued (põlevkivi-, keemia-, elektrotehnikatööstus) [RSKB 1937; Eesti Pank 1939]. Majanduskasvu positiivseks tulemuseks oli väike tööpuudus ning elatustaseme järkjärguline tõus. Eesti majanduskasv oli üks kiiremaid Euroopas ja taseme poolest ületati 1930 aastate lõpuks enamikku Kesk- ja Lõuna-Euroopa maid, jäädes küll maha Lääne- ja Põhja-Euroopast [Lugus, Vartia 1993].

Eesti okupeerimine lõpetas senise arengu ning tõi kaasa majandussüsteemi põhjaliku teisenemise [Eesti saatuseaastad... 1963-1972]. Ühelt poolt lõhuti majanduse terviklikkus ning allutati see suurriigi tarvidustele, teisalt asendati eraettevõtlus ja tururegulatsioon administratiivse planeerimisega. Vaatamata esialgsetele kinnitustele säilitada Eesti talumajandus, viidi ka siin 1940 aastate lõpul läbi sundkollektiviseerimine, mida nõukogumudeli kohaselt toetas maarahva massiline Siberisse küüditamine [Rahi 1998]. Ümberkorralduste tulemusena vähenes järsult põllumajandustoodangu maht, ning alles 1960 aastate teisel poolel võis täheldada olude stabiliseerumist. Toetudes traditsioonile, kroonilisele toiduainenappusele Venemaal ning kasutades kohapealsele initsiatiivile jäetud võimalusi, kujunes Eesti põllumajandusest NLiidu tingimustes suhteliselt arenenud majandusharu. 1970 aastatel oli põllumajanduses rakendatud ligi viiendik kogutööjõust, 1980 aastail põllumajanduslik hõive koguni kasvas. Põllumajandus taastas oma külgetõmbe ka noorte jaoks ning seevõrra kujunes Eesti põllumajandustööjõud küllalt erinevaks Kesk- ja Ida-Euroopaga võrreldes.

Nõukogu majanduspoliitika Eestis pani pearõhu siiski tööstuse arendamisele, tööstustoodangu kasvu poolest ületas Eesti üleliidulist keskmist sõjajärgselt ligikaudu kaks korda [Misiunas, Taagepera 1983]. Ühelt poolt soodustas taolist poliitikat tarviliku infrastruktuuri väljaarendatus ning varasema traditsiooni ja oskustööjõu olemasolu, mis tähendas tehtavate investeeringute kiiremat tasuvust. Teisalt nõudis tööstuse areng arvuka immigrantrahvastiku Eestisse asumist. Kiire arengu tulemusena oli teisessektor juba 1950 aastate lõpul saavutanud selge esikoha rahvastiku hõivesfäärina [Köörna 1961; Veimer 1967]. Kõrgpunktini jõudis tööstushõive 1970 aastate lõpul, mil ligi pool tööjõust oli tegev teisessektori harudes. Sõjaeelset ja -järgset tööstusarengut kõrvutades väärib rõhutamist kohaliku majandusressursi ja turu teisejärgulisus: kasvav osa Eesti tööstustoodangust läks teistesse liiduvabariikidesse ja samavõrra tuli sealt ka tooraine. Põllumajandusega võrreldes oli tööstus märksa tugevamini Moskva keskasutustele allutatud ja seevõrra üleliidulise tööstuspoliitika mõjusfääris.

Aastatel 1970-1980 viis kasvav ebaefektiivsus NLiidu majandussüsteemi süvenevasse kriisi. Kuivõrd katsed olemasolevat korraldust piiratud eksperimentidega reformida ei andnud tulemusi, küpsesid tollases sotsialismileeris tingimused uueks majandusmurranguks. Kuigi esimesed

sammud tururegulatsiooni ja eraettevõtluse legaliseerimise suunas võeti ette 1980 aastate lõpul, sai tegelik majanduslik pööre Eestis võimalikuks pärast poliitilisi muutusi ja NLiidu lagunemist. Nagu mujal Kesk- ja Ida-Euroopas, kaotasid ka Eestis endise süsteemi kokkuvarisemisel terved tootmisharud otstarbe. Vana majanduskorralduse lagunemisel langes rahvastiku elatustase järsult. Eestis vähenes 1990 aastate algupoolel tööhõive 1989 aasta tasemega võrreldes viiendiku, sisemajanduse koguprodukt rohkem kui kaks viiendikku ning reaalpalk veelgi enam [Majandusministeerium 1997]. Kesk- ja Ida-Euroopa, eriti Euroopa Liidu praeguste kandidaatriikide taustal on need muutused olnud keskmisest suuremad, seda mitme asjaolu kokkulangemise tõttu.

Ühest küljest oli Eesti endise liiduvabariigina palju tihedamini seotud NLiidu majandusruumiga ning ümberorienteerumise vajadus sellest tulenevalt päris suur. Teisalt võttis Eesti võimaluste avanedes suuna majandusreformi kiirele läbiviimisele ega püüdnud tarvilikke muutusi edasi lükata või neid kartlikult pika aja peale jaotada. Algse makromajandusliku stabilisatsiooni saavutamisel oli oluline tähtsus rahareformil ja Vene majandusblokaadil, ning hoolimata suhteliselt ebasoodsatest lähtetingimustest oli Eesti majandus 1990 aastate keskpaigaks suhteliselt ulatuslikult restruktureeritud. Mõõdetuna majandussektorite osakaalu muutuse kaudu on suurem struktuurinihe olnud üksnes Ungaris [Puur 1997a]. Rahvastiku vaatepunktist on käesoleva majandusülemineku, nagu ka varasemate sellesarnaste pöörete pahupooleks järjepidevuse katkemine, suure osa akumulatsioonil väärtuste ümberhindamine või kaotsimine.

2.2. Katkeline sotsiaalareng

Eesti Vabariigi rajamine viis lõpule feodaalühiskonnale omase sotsiaalse hierarhia likvideerimise ning lähendas sotsiaalstruktuuri tollase Põhja- ja Lääne-Euroopa tüüpilisele korraldusele. Reformide (eeskätt maareformi) käigus kadusid endiste seisuste alustoad ning paranes rahvastiku võrdõiguslikkus. Võrrelduna Kesk- ja Ida-Euroopa riikides pärast Esimest maailmasõda läbiviidud samasuunaliste muutustega olid reformid Eestis (samuti Lätis) radikaalsemad ning teenisid ühiskonnakihtide vaheliste erisuste vähendamist [Kahk, Tarvel 1997]. Sõdadevaheline aeg märgib ühtlasi rahvusliku eliidi väljakujunemist kõigil elualadel.

Taalise arengu katkestas Eesti sovetiseerimine. Ümberkorralduste osana eesmärgistas uus võim olemasoleva sotsiaalse struktuuri põhjaliku muutmise, mis oma praktilises väljenduses tähendas sõjaeelse ühiskonna aktiivsete kihtide positsioonilt kõrvaldamist, olgu otseste repressioonide ja terrori või natsionaliseerimise, töö- ja hariduspiirangute jms kaudu. Ühiskonnastruktuuri tasalülitamist süvendas massiline põgenemine teise nõukogu okupatsiooni künnisel sügissuvel 1944. Eestist püüdis lahkuda enamik intellektuaale, kultuuritegelasi ja ühiskonnas juhtpositsioonil olnud isikuid, kel oli korda läinud

üle elada üksteisele järgnenud esimene Nõukogu ja Saksa võimuperiood. 1940-1950 aastatel loodud sotsiaalses hierarhias kuulus juhtpositsioon kommunistliku partei ja nõukogu nomenklatuurile, kellest algselt saabus suur osa Eestisse väljastpoolt.

Ajavahemikku 1950 aastate keskpaigast 1980 aastateni iseloomustavad mõneti vastukäivad sotsiaalsed arengusuunad [Misiunas, Taagepera 1983]. Ühelt poolt muutusid tingimused eelnevaga võrreldes leebemaks, mis leidis väljenduse eluolu järkjärgulises normaliseerumises. Mitmes valdkonnas, igapäevaelust kaunite kunstideni, võis leida trende, mis lähendasid Eestit pigem lääneriikidele kui NLiidu osadele. Teisalt hakkas sovetiseerimine üha enam mõjutama inimeste mentaliteeti ja käitumist, eriti nooremates põlvkondades, kelle sotsialiseerumine oli toimunud alates 1960 aastatest [Aarelaid-Tart 1999]. Kuigi ametlikult rõhutati jätkuvat progressi, sai ühiskonna sotsiaalstruktuuri jätkusuutmatust pikemas perspektiivis aina ilmsemaks. Nõnda pidurdus 1970-1980 aastatel edasimineku mitmetes olulistes inimarengu valdkondades ning elustandardi paranemine jäi maha kasvanud ootustest.

Eesti taasiseseisvumine tõi kaasa rahvastiku uue sotsiaalse kihistuse. Majandusüleminek pani aluse ettevõtjate ja omanike kihile. Samal ajal on kesk- ja vanemaerialistel tulnud kogeda märkimisväärsed kohanemiskahjustused. Peegeldades rakendatud majanduspoliitikat ja madalat maksukoormust on sissetulekuerisused ning varanduslik kihistumine saavutanud Eestis suhteliselt suure ulatuse ning välja on kujunemas uusvaesus [UNICEF 1995; ÜRO Arenguprogramm 1998a]. Pensionide, töötu abiraha ning sotsiaaltoetuste suhteliselt madala taseme juures on raskustesse sattunud inimeste jaoks tähtsustunud eeskätt leibkonna roll toimetulekutoe allikana.

Haridusarengu seisukohalt väärib esiletõstmist Eesti kooli pikaajaline traditsioon ning hariduse väärtustamine. Nõnda oli XIX viimasel veerandil täisealistest kirjaoskamatu vaid 5,7 protsenti (loendus 1881). Kirjaoskuse leviku poolest edestas Eesti kõiki Kesk- ja Ida-Euroopa riike, samuti Belgia, Prantsusmaad, Saksamaad ja Itaalia, olles võrreldav Skandinaaviamaadega. Järgnevatel aastakümnetel rahvastiku haridustaseme kasv jätkus ning igast uuest põlvkonnast jõudis üha suurem osa kesk- ja kõrghariduseni. Kogurahvastikus suurenes selliste isikute arv loendusvahemikul 1922-1989 rohkem kui kümme korda ja 1990 aastate alguseks moodustasid kesk- ja kõrgharitud ülekaaluka enamuse. Kõrgharitud osakaal ulatus kümnendikuni kogurahvastikust, ja näiteks naiste hulgas oli neid pisut rohkemgi.

Eesti rahvastiku haridusarengut Euroopa riikidega võrreldes ilmneb 1970-1980 aastatel teatud mahajäämus kõrghariduse vallas. Kõrgharitud osakaal põlvkonnas suurenes 1960 aastateni väga kiiresti, kuid järgnevatel kümnenditel pole ülikoolilõpetanute osakaal enam märkimisväärselt kasvanud. Tänu kohordivoole, mis viib madalama haridustasemega vanemad põlvkonnad järkjärgult rahvastikust välja, jäi kõnealune stagnatsioon haridustaseme üldnäitajates varjatuks. Huvitav on märkida, et keskhariduse puhul taolist seisakut polnud, kuigi asjassepuutuvates põlvkondades jäi ligi viiendikul keskharidus saamata, vaatamata väljakuulutatud üldisele kohustusele. 1990 aastate haridusareng on

olnud vastuoluline: ühest küljest on kõrghariduse poole püüdlev põlvkonnaosa suurenenud, samas on kõrgkoolilõpetajate arv väiksem [Heinlo 1998]. Nõnda pole veel päris selge, missuguseks rahvastiku haridusnäitajad uutes oludes kujunevad.

Sotsiaalarengu katkelisus avaldub küllalt selgesti ka korteriolude muutumises. Kogu esimese urbanisatsioonilaine aja valitses Eesti suuremates linnades tüüpiline korteripuudus, mida 1920 aastate alguseks oli täiendavalt teravdanud sõda. Ka enamik suhteliselt uuemaid elamuid, mis olid püsitatud Esimese maailmasõja eel, oli tänapäeva mõistes ühiselamu tüüpi planeeringuga. Nendes elamutes oli tihelioleku aste kõrge ning mugavusi vähe. Olukord muutus siiski küllalt kiiresti ning käivitunud ehitusbuumi tulemusena oli kõige teravam puudus järgmise kümnendi alguseks ületatud. 1930 aastatel kulges areng moodsate ehitusstandardite kasutuselevõtu suunas, rõhuasetus kandus eluaseme kvaliteedile. Järsu tagasilöögi korteriolude paranemisele andis muidugi Teine maailmasõda ning sellega kaasnenud purustused. Hinnangute kohaselt hävis sõjas kokku 56 protsenti Eesti linnade elamufondist [Juursoo 1978]. Mõned linnad, näiteks Narva, purustati praktiliselt täielikult.

Pärast sõda paranesid korteriolud visalt, sest administratiivne planeerimine jättis elamuehituse tööstuse taastamisega võrreldes tahaplaanile. Veelgi tugevamini aga mõjutas elamistingimusi ulatuslik sisseränne. Selle tulemusena halvenesid korteriolud Eesti linnades veelgi — aastail 1945-1949 vähenes üldpind ühe inimese kohta 13 ruutmeetrit 9 ruutmeetri [Eesti saatuseaastad... 1963-1972]. Vaatamata kortermajade ehituse hoogustumisele jäid elamistingimused ka järgnevatel kümnenditel Eestis tagasihoidlikeks, sest riiklik ehitustegevus piirdus peaaegu eranditult suurpaneelmajade väikekorteritega, pereelamute püstitamist piiras või mõnes linnas koguni keelas seadus. Ehituskvaliteet püsis madal, eluasemeturg puudus ning korterite jagamisel rakendatud administratiivsed ettekirjutused andsid eelise immigratidele. Viimastega võrreldes olid korteritingimuste parandamisvõimalused paikse rahvastiku jaoks üsna piiratud.

Rakendatud eluasemepoliitika tulemusena on Eesti tänased korteriolud endiselt suhteliselt kehvad. Vaid üsna väikesel osal rahvastikust on kasutada olevaid tube sama palju või rohkem kui leibkonnaliikmeid, mida kaasajal tihelioleku normaaltasemeks loetakse. Mõningal määral on kõrget tiheliolekut kompenseerinud suvemajade ulatuslik rajamine 1970 ja 1980 aastatel, tänapäeval on viimased Eestis peaaegu sama levinud kui Põhjamaades. Rahvastikurühmiti on tähelepanuväärne noorte, eeskätt lastega perekondade kõrge tiheliolek, vanuritele aga on tunnuslik eluaseme madalam mugavusaste [EKDK 1996-1998]. Kirjeldatud asjaolude tõttu jääb korteritingimuste parandamine, mida piiravad praegu eeskätt majandusvõimalused, Eesti sotsiaalseks prioriteediks mitmeks eelseisvaks aastakümneks.

3. RAHVASTIKUARENGULINE TAUST

Rahvastikuvananemine väljendub kindlasuunalise muutusena rahvastiku vanuskoostises. Vanuskoostise teisenemine omakorda ei ole iseseisev protsess, vaid selle määravad ära sündimus- ja suremusareng, avatud rahvastiku korral ka välisränne. Demograafilised protsessid mõjutavad rahvastiku vanuskoostist küll pidevalt, kuid ulatusliku muutuse jälgimine nõuab piisavalt pika ajavahemiku arvestamist. Vaid kõnealuse tingimuse täitmisel saab rahvastiku vanuskoostist vaadelda seda määrava demograafilise arengu puhtakujulise peegeldusena. Tavaliselt kiputakse mitte-demograafilistes kirjutistes tolle perioodi pikkust alahindama, aga seda tuleb vahetevahel ette ka rahvastikuteaduslikes töödes. Veel tuleb tähele panna, et mida aeglasemalt põlvkonnad vahelduvad, seda pikem on ajavahemik, mille kestel toimunud muutusi rahvastiku vanusstruktuur endas kätkeb. Käsitledes lühemaid perioode, võib rahvastiku vanuskoostis olla märkimisväärses vastuolus antud hetke demograafiliste protsesside intensiivsuse ning iseloomuga.

3.1. Vananemistegurid

Rahvastikuvananemise seisukohalt määrava tähtsusega sündimus, suremus ja ränne ei püsi kunagi pikka aega täiesti stabiilsena, seepärast teiseb pidevalt ka rahvastiku vanuskoostis. Muutused on tavapäraselt võnkelised, st kasvusuunalisele liikumisele järgneb kahanemissuunaline, kusjuures nende ulatuse määrab demograafiliste protsesside võnkeamplituud. Öelduga kooskõlas on inimkonna ajaloos rahvastikutaaste ning sellele vastava rahvastiku vanuskoostise võnkumisega kaasnenud rahvastiku vananemis- ja noorenemisperioodid. Mõnikord on viidatud perioodide vaheldumine olnud eriti silmatorkav, eeskätt tõsiste rahvastikukriiside korral. Rahvastiku vananemine/noorenemine on neil puhkudel olnud siiski ajutine, teatud aja möödudes on ka kuitahes jõuliselt esilekerkinud protsess peatunud ning pöördunud hiljem vastassuunas.

Lühiajaliste vananemiste ja noorenemiste kõrval tuleb esile tuua demograafilise arengu eriline periood, mil rahvastikuprotsesside iseloom ja intensiivsus muutub põhimõtteliselt. Vastav nihe rahvastiku vanuskoostises on samuti hoopis ulatuslikum kui eespool jutuks olnud vahelduvate vananemis- ja noorenemisperioodide ajal. Pealegi on rahvastiku vanuskoostise teisenemine sel perioodil ühesuunaline ja pöördumatu. Tegemist on demograafilise üleminekuga, mille käigus vahetub rahvastiku taastetüüp tervikuna. Ühtlasi teiseb traditsioonilisele rahvastikutaastele omane vanuspüramiid selle ülemineku käigus modernsele taastetüübile iseloomulikuks vanuspuuks. Seda ajaloos ainulaadset ja revolutsioonilist teisenemisprotsessi tuntaksegi demograafias rahvastikuvananemisena. Demograafilise ülemineku vältel voolib rahvastiku vanuskoostist nii sündimuse kui ka suremuse langus.

Suremuse vähenemine, eriti eakamates vanusrühmades, kasvatab nende indiviidide arvu sünnipõlvkonnas, kes elavad vanurieani, põhjustades vananemise nõ ülalt. Sünnimuse langus kahandab sünnikohordi suurust eelmistega võrreldes, vähendades niimoodi nooremate vanusrühmade osatähtsust ja tuues kaasa vananemise nõ altpoolt. Ühes hiljutises käsitluses nimetab Josef Schmid neid absoluutseks ja relatiivseks vananemiseks [Schmid 1998]. Tuleb lisada, et suremus ja sündimus on demograafilise ülemineku perioodil teineteisest hoopis vähem sõltuvad, kui mistahes ajal enne või pärast seda. Seetõttu etendab nii suremuse kui ka sündimuse languse ajastus tähtsat osa rahvastikuvananemise konkreetse kulgemises. Pooliseseisva tegurina mõjutab vananemisprotsessi imiku- ja lastesuremuse langus ülemineku käigus: selle tulemusel suureneb nooremate eärühmade osatähtsus, mis viib muudel võrdsetel tingimustel hoopis rahvastiku noorenemiseni. Demograafilisele üleminekule iseloomuliku rahvastikuprotsesside põhimõttelise ja pöördumatu arengu korral omandab rahvastikuvananemise seisukohalt omaette tähenduse ka esialgne vanuskoostis. Sellega seoses tuleb omaette vananemistegurina vaadelda demograafilist potentsiaali [Keyfitz 1971; Rowland 1996].

Sündimust, suremust ning rahvastiku esialgset vanusstruktuuri on vahel käsitletud kui vananemisprotsessi kolme peamist tegurit. Paar aastakümnet tagasi seostas Roland Pressat rahvastikuvananemise küllaltki ühemõtteliselt just sündimuse langusega, eitades suremuse vähenemise nimetamisväärsset mõju [Pressat 1961]. Mõneti kontekstist väljarebituna on Pressat' seisukohta tsiteerinud nii tema pooldajad kui ka vastased, algatades niimoodi vaidluse, mille tulemuseks on mahukas vastavasisuline teaduskirjandus. Üksteise võidu on püütud tõestada, et rahvastiku vananemise algpõhjuseks on kas suremuse või siis sündimuse langus. Metodoloogilisest seisukohast on taolised diskussioonid osutunud üsna väärtusetuks. Kolme teguri rolli ja omavahelist sõltuvust vananemisprotsessi kujundamisel on ülevaatlikult käsitlenud Emil Valkovic [1989]. Tema tõstis ka demograafilise kasvupotentsiaali rahvastikuvananemise iseseisva teguri tähendusse võrdselt sündimuse ja suremusega.

Kolme rahvastikuvananemise tegurit on mõistlik eraldi käsitleda siiski vaid kitsamas ajaraamis. Lühemate ajavahemike jooksul saavad need tegurid anda, ja ajalooliselt ongi andnud, erineva panuse ühe või teise rahva vananemisprotsessi konkreetseesse käiku. Põhjuslikust vaatenurgast ei ole aga neid tegureid hoopiski mõtet lahutada, kuna rahvastikuvananemise alusprotsessiks on demograafiline üleminek. Just kõnealune sotsiaalne revolutsioon muudab sündimuse, suremuse ja rände põhjaneva teisenemise kaudu rahvastiku vanuskoostist, kuigi arusaadavalt teatud ajanihkega. Rahvastikuvananemise käsitlus demograafilise ülemineku tulemprotsessina on tänapäeva rahvastikuteaduses kujunenud üldiseks lähenemisviisiks [Bourgeois-Pichat 1979; Fratzak 1993; Horiuchi 1988; Myers 1990; Légaré 1998; Lindgren 1990; Warnes 1989; 1993 jt].

Demograafiline üleminek tähistab rahvastikutaaste tüübi kui terviku muutumist, mida teadaolevalt kogevad kõik rahvad. Ühtlasi aga võib ülemineku ajastus ja konkreetne käik olla vägagi erinev nii ülemaailmses kui ka

piirkondlikus kontekstis ning pigem tuleb näiteks ajas kokkulangevat üleminekuprotsessi lugeda erandiks kui reeglipäraks. Samavõrra ebasünkroonselt kulgeb erinevate rahvaste puhul ka rahvastikuvananemine. Järelikult tuleb rahvastikuvananemist ning seda määravaid alustegureid uurima hakates kõigepealt tundma õppida käsitletava rahvastiku demograafilise ülemineku ajaraame, samuti teisi ülemineku tähtsamaid erijooni. Alljärgnev Eesti rahvastiku demograafilise ülemineku lühikäsitus teenib just kõnealust eesmärki.

3.2. Varajane demograafiline üleminek

Eesti kuulub nende Põhja- ja Lääne-Euroopa maade hulka, kus demograafiline üleminek algas varakult. Juba XVII-XVIII sajandil hakkas John Hajnali poolt tinglikult tõmmatud Peterburi-Trieste joonest läänes elavate rahvaste seas levima euroopa abiellumistüüp [Hajnal 1965], mida peetakse üheks oluliseks põhjuseks, miks saja aasta pärast või veidi hiljem vallandus just selles piirkonnas demograafiline üleminek. Eestis ilmneseid euroopa abiellumistüübi kujunemise märgid arvatavalt juba Põhjasõja eel, aga XVIII sajandi esimesel poolel on nähtust võimalik juba konkreetsete arvandmete abil tõdeda [Palli 1988]. Edasise arengu seisukohalt osutus tähtsaks, et Eesti ala moodustas nimetatud ajaloolise nähtuse idapiiri. Uurimistulemused kinnitavad, et Eesti-Vene piir ei tähista mitte ainult erinevust euroopa abiellumistüübi levikus, vaid märgib ka suurimat ajavahet demograafilise ülemineku alguse ajastuses, mida Euroopa naaberrahvaste juures on täheldatud [Katus 1994a; Višnevski, Volkov 1983].

Demograafiline üleminek algas Eestis XIX sajandi keskpaiku. Kuigi suremuse ja sündimuse üldkordajad olid juba mitme kümnendi jooksul enne seda üldtrendina langenud, hakkas rahvastikuprotsesside intensiivsuse pidev ning pöördumatu vähenemine peale just 1850-1860 aastatel. Alates esimesest Eesti territooriumi hõlmanud rahvaloendusest 1881, on võimalik jälgida sündimuse kui ühe demograafilise ülemineku dünaamilisema protsessi arengut juba Princetoni indekse abil. Nimetatud näitajate üheks põhimõtteliseks eeliseks on asjaolu, et enamiku Euroopa riikide demograafilist üleminekut on kirjeldatud just kõnealuste näitavude najal ja seevõrra on olemas hästikorrastatud võrdlusandmestik [Coale, Treadway 1986].

Princetoni indeksid on arvutatud ka Eesti kohta, maakonna lõikes, ning avaldatud varasemates töödes [Katus 1991; 1994a]. Järgnev tabel esitab üld- ja abielusündimusindeksite absoluutmuutuse 1881-1959 ja joonis 3.1 suhtmuutuse ajavahemikul 1881-1934. Perioodi jooksul langes sündimus Eestis peaaegu lineaarselt, kuni see 1920 aastate lõpus kukkus juba allapoole taasteniivood. Olgu tähendatud, et Princetoni projekti raames on sündimusülemineku alguseks peetud abielusündimuse kümneprotsendilist vähenemist pideva langustrendi hakul. Üsna tõenäoliselt, kuigi see jääb varasemate andmete puudumise tõttu siiski teatud määral oletuseks, ületati Eestis nimetatud künnis juba märgatavalt enne 1880 aastaid. Mit-mete kaudsete näitajate põhjal ulatub sünnijärjestus-

*Üldsündimus- ja
abielusündimusindeks
Eesti, loendusaastad 1881-1959*

Aasta	Üld- sündimus- indeks	Abielu- sündimus- indeks
1881	0,3279	0,6278
1897	0,2924	0,5691
1922	0,1943	0,4079
1934	0,1642	0,3189
1959	0,1627	0,2392

spetsiifiline perekon-napiiramise algus Eestis kõige tõe-näolisemalt 1850-1860 aastatesse.

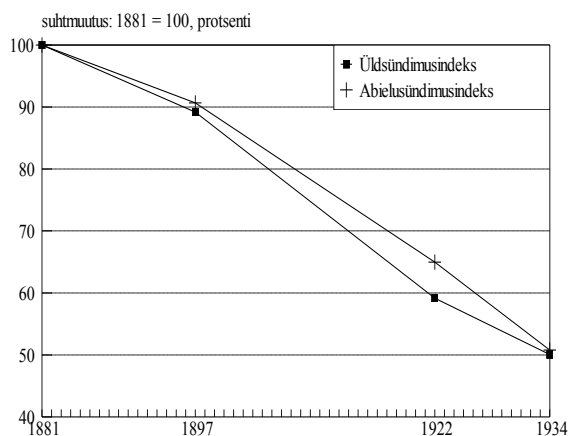
Sündimus vähenes käsitle-tava ajavahemiku jooksul Eestis ligikaudu kaks korda. 1930 aastatel pidev langus lõppes ning tagantjäreli saab rääkida sündimuse stabiliseeru-misest. Järgnevad neli kümnendit liikus summaarne perioodsündimuskordaja üsna kitsas

vahemikus, väljumata piiridest 1,8-2,1 [Katus 1997a]. Nõnda kuulub Eesti nende riikide hulka, kus sündimus langes taasteniivoost madalamaks juba enne Teist maailmasõda. Ühtlasi märgib sündimuse vähenemine taastetasandist allapoole, teisisõnu pereplaanimise üldrahvalik juurdumine, tinglikult sündimusülemineku lõppfaasi.

Hoopis keerulisem on piiritleda demograafilise ülemineku toimumisaega suremusarengu kaudu, kuna seda protsessi iseloomustavad sisulised muutused kajastuvad arvnäitajates veelgi suurema ajanihkega. Seetõttu algab suremuse pidevlangus justkui märkamatult, eriti demograafilise ülemineku pioneerrahvastel. Olemasolevad andmed lubavad väita, et suremusintensiivsus hakkas Eestis pöördumatult langema enam-vähem samal ajal kui sündimuskki, seega siis XIX sajandi keskpaiku [Katus 1999a]. Taoline sündimuse ja suremuse

Joonis 3.1

*Üldsündimus- ja abielusündimusindeks
Eesti, loendusaastad 1881-1934*

Alates 1897 aasta loendusest on Eesti rahvas-tiku suremuse mõõtmisel kasutada elutabelite and-mestik [Meslé jt 2000; Katus, Puur 1997]. Tabel 3.2 esitab keskmise eel-datava eluea vanuses null

aastat ehk lühidalt sünni-eluea, samuti eluea vanuses viis aastat, absoluutväärtused. Joonis 3.2 näitab suhtväärtustes, millised muutused samades näitaja-tes on ajavahemikul 1897-1959 aset leidnud. Meeste keskmine sünnieluiga on 1959 aasta rahvaloendu-seks pikenenud 41,9 elu-aastalt 64,3 eluaastani ning naiste

vastav näitaja 45,5 eluaastalt 71,6 eluaastani. Kui kõrvaldada loendusvahemike erineva kestuse mõju, selgub, et keskmine eeldatav eluiga on aastail 1897-1959

Aasta	Mehed		Naised	
	Sünni- eluiga	Vanuses 5 aastat	Sünni- eluiga	Vanuses 5 aastat
1897	41,87	52,96	45,50	55,40
1922	48,65	53,91	54,92	60,09
1934	53,13	56,15	59,60	62,11
1959	64,31	62,35	71,62	69,41

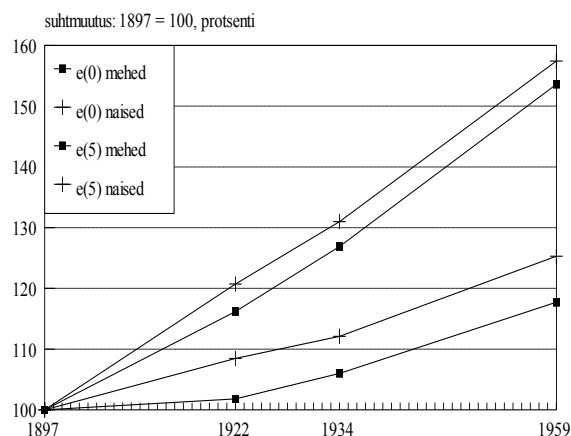
pikenenud võrdlemisi ühtlases tempos. Ajavahemikul 1897-1922 kasvas meeste eeldatav sünnieluiga aastakeskmiselt 0,27 aastat, 1922-1934 oli pikenemine 0,44 ning 1934-1959 samuti 0,44 aastat. Naiste vastavad näitajad olid 0,38, 0,39 ja 0,48 eluaastat. Ilmselt kajastab XIX sajandi lõpul fikseeritud keskmine eeldatav sünnieluiga suremuse sellist taset Eestis, mis viitab suremuse intensiivsele langusele juba mitme loendusele eelnenud kümnendi jooksul.

Kuigi keskmine sünnieluiga pikenes tublisti veel Teise maailmasõja järgsel kümnendil, eelkõige imikusuremuse languse arvel, olid Eesti rahvastikus eksogeensed surmapõhjused põhiliselt taandunud ning kujunenud valdavaks endogeensed põhjused juba sõja eel. Nõnda võib Eesti demograafilise ülemineku toimumise ajaks ka suremusarengu järgi pidada ajavahemikku 1850-1940.

Demograafilise ülemineku ajaliste piiride kõrval on rahvastiku vananemise käsitlusel oluline samuti arvukaima sünnipõlvkonna kujunemisaeg ning suurus. Teatavasti tõuseb demograafilise ülemineku algusperioodil aastakeskmise sündide absoluutarv rahvastikus veel mitme aastakümne jooksul pärast sündimuse pideva languse käivitumist. Selle põhjuseks on osalt viljakuseas rahvastiku arvukuse jätkuv kasv, aga veelgi enam imiku- ja

Joonis 3.2

Keskmine eluiga vanuses 0 ja 5
Eesti, loendusaastad 1897-1959.

lastesuremuse langus. Hiljem toob järjest süvenev sündimuslangus muidugi kaasa ka sündide absoluutarvu kahanemise. Kirjeldatud kahe etapi vaheldumisajal tulebki üldjuhul ilmale konkreetse rahvastiku kõigi aegade suurim sünnipõlvkond. Antud juhul on tähtis, et selle kohordi liikumine vanuriikka tähistab tavaliselt rahvastikuvananemise kiiret arengufaasi ja uuelaadsete probleemide kuhjumist. Edaspidi võib vananemisprotsess rahvastikutaaste normaalse arengu korral kulgeda hoopis evolutsioonilisemalt.

Enamikul demograafilise ülemineku pioneerrahvastel jäi üleminekuaegse suurima sünnikohordi jõudmine vanuriikka ja sellega kaasnenud

tempokas rahvastikuvananemine Teise maailmasõja järgse intensiivse ja pikaajalise beebibuumi varju. Kõnealuse beebibuumi tulemusena kujunesid mitmel Euroopa rahval sama suured või koguni suuremadki sünnikohordid, kui seda oli arvukaim üleminekuaegne sünnipõlvkond. Eestis aga jäi sõjajärgne beebibuum olemata, mistõttu üleminekuaegne arvukaim sünnikohort etendab siin märgatavalt olulisemat osa rahvastikuvananemise üldtrendi voolimisel kui paljudes teistes maades. Ometi leidis Eestiski kõnealuse põlvkonna tähendust vähendav tegur — sisserändebuum.

Rahvuspiiride puudumise ja Eesti ala administratiivkorralduse mitmekordse muutuse tõttu on raske kindlaks teha, kui suured olid demograafilise ülemineku aegsed sünnikohordid Eesti kogurahvastikus. Et saavutada tarvilik ajaline võrreldavus, tuleb mõned piirkonnad vaatluse alt kõrvale jätta ja keskenduda andmetega paremini kaetud territooriumiosale. Tabelis on esitatud üheksa ajaloolise Eesti maakonna sünniandmed, mis ei hõlma küll kogu tänapäevast ning ammugi mitte sõjaeelset Eesti ala, kuid see-eest võimaldavad sünnikohortide suurusi omavahel võrrelda (tabel 3.3). Koos üldise rahvaarvu tõusuga kasvas Eestis suhteliselt kiiresti ja pidevalt ka sündide aastakeskmise arv kogu XIX sajandi vältel, kuni 1880 aastateni. Tabelis esitatud arvud näitavad, et pööre langusele leidis aset eelmise sajandi viimasel kümnendil. Kogu Eesti Vabariigi territooriumi hõlmava arvukaima sünnikohordi suurust võib hinnata ligikaudu vahemikku 32-35 tuhat inimest [Katus 1994b]. Sellest arvust lähtudes sündis Eestis 1930 aastail aastakeskmisena juba peaaegu kaks korda vähem lapsi.

Erineva suurusega kohortide liikumine ühest eluetapist teise mõjutab otseselt rahvastikuvananemist, mida saab üldistavalt mõõta demograafilise kasvupotentsiaali dünaamika kaudu. Kuivõrd sündimuse ja suremuse langus toimus Eestis tähelepanuväärse sünkroonsusega, sarnaselt näiteks hästituntud Prantsusmaa rahvastikuarengule, jäi üleminekuaegne rahvaarvu kiire kasv ehk demograafiline plahvatus siin samuti tagasihoidlikuks. Ühtlasi ei olnud seda tüüpi ülemineku käigus kogunenud demograafiline kasvupotentsiaal kuigi märkimisväärne ning see ei mõjutanud eriti oluliselt ega eriti pika aja jooksul rahvastikuvananemist demograafilisele üleminekule järgneval perioodil. Teisisõnu, rahvastiku esialgse vanuskoostise kui iseseisva vananemisteguri roll on Eestis olnud mõõdukalt tagasihoidlikum kui paljudel teistel rahvastel, kelle sündimus hakkas langema tunduvalt hiljem kui suremus ning demograafilise ülemineku käigus kogunes hoopis suurem demograafiline kasvupotentsiaal.

Tabel 3.3

*Aastakeskmise sündide arv
9 Eesti maakonda 1877-1933*

Ajavahemik	Aastakeskmise sündide arv
1877-1881	28 000
1892-1896	27 100
1918-1922	8 600
1929-1933	17 400

Õeldule vaatamata tasub ka Eesti rahvastikuvananemise käsitlemisel kindlasti silmas pidada demograafilise kasvupotentsiaali kuhjumist ja selle hilisemat realiseerumist. Tabelis 3.4 on esitatud Bourgeois-Pichat' meetodika alusel arvatud Eesti naisrahvastiku demograafiline brutopotentsiaal [Bourgeois-Pichat 1971]. Nagu allpool tõdemist leiab, mõjutas rahvastiku esialgne vanusstruktuur Eesti rahvastikuvananemist kõige rohkem esimese paarikümne aasta jooksul pärast demograafilise ülemineku lõppu, millisel ajavahemikul realiseerus ka viimane osa varem kogunenud kasvupotentsiaalist.

Kasvupotentsiaali dünaamika näitab, et suurem osa algsest rahvastiku kasvupotentsiaalist ammendus juba demograafilise ülemineku käigus. Just selle potentsiaali toimet kasvas Eesti rahvaarv kõnealusel ajavahemikul rohkem, kui seda oleks suutnud põhjustada ainuüksi sündimus- ja suremusareng. Huvitav on märkida, et juba alates 1920 aastate lõpust kompenseeris demograafiline kasvupotentsiaal allapoole taastaset langenud sündimuse negatiivse mõju rahvaarvule, mille tulemusel muidugi potentsiaal ise kiiresti vähenes. Teise maailmasõja eel sisaldas Eesti rahvastiku vanuskoostis endas vaid 11-protsendilist kasvupotentsiaali ning Eesti oli selle näitaja poolest Prantsusmaa järel arvatavasti madalaima tasemega riike maailmas.

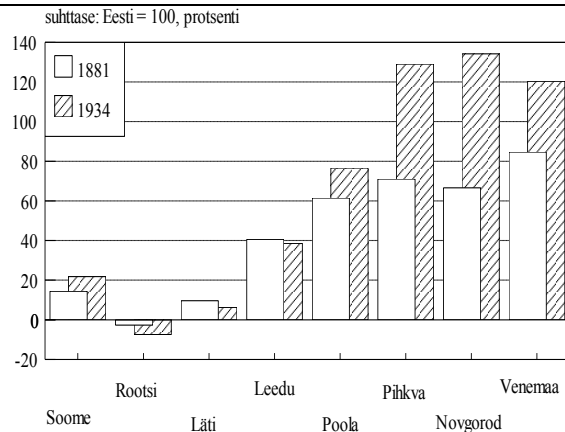
Hoopis teistlaadi tegur, mis mõjutas Eesti rahvastikuarengut tervikuna ja mitte vähemal määral rahvastikuvananemist, oli demograafilise ülemineku ajastuse suur erinevus Eesti ja naaberriigi Venemaa vahel. Selle vahe näitlikuks väljatoomiseks on sobilik veel kord pöörduda Princetoni sündimusindeksite poole. Joonis 3.3 võrdleb Eesti ja Vene rahvastiku üldsündimusindekseid. Eraldi on graafikul välja toodud Eesti lähikubermangude Pihkva ja Novgorodi rahvastiku näitarvud. Samuti on üldisema võrdluse huvides lisatud ka teiste Eesti naaberriikide asjaomased näitajad, võetud Princetoni projekti summeerivast koguteosest [Coale, Watkins 1986].

Ilmselt oli XIX sajandi teise poole sündimus Venemaal tunduvalt kõrgem kui Eestis. See väide peab ühtviisi paika nii kogu Venemaa kui ka Eestiga vahetult külgnevate Vene alade suhtes. On tähelepanuväärne, et kõigi Venemaa naaberriikide hulgas Valgest kuni Mus-ta mereni erines just Eesti sündimustase kõige rohkem Venemaa omast. Näiteks olid sündimus-erisused väiksemad meist põhja pool, Soome ning Venemaa vahel, samuti lõunas, nii Leedu ja Vene kui Poola ja Vene vahel. Kaugemal lõunapool eri-sused taandusid või kadusid hoopis. Märkimis-väärne on asjaolu, et 1930 aastateks kõnealune erisus Eesti ning Venemaa (aga ka teiste Ida-Euroopa riikide) sündimustasemetes koguni kasvas. Ka lähimate Vene aladega võrreldes oli sündimus Eestis tol ajal enam kui kaks korda madalam. Kõik see kõneleb olulisest ajavahest Eesti ja Venemaa demograafilises arengus — varasematele

Tabel 3.4

*Demograafiline kasvupotentsiaal
Eesti, loendusaastad 1881-1941*

Aasta	Brutopotentsiaal
1881	1,570
1897	1,503
1922	1,320
1934	1,174
1941	1,109

töödele viidates on selle ulatust hinnatud ligikaudu poolele sajandile [Katus 1982; Višnevski, Volkov 1983]. Nagu alljärgnevalt ilmneb, mõjutas see ajanihe vägagi tuntuvalt vananemisprotsessi Eestis alates Teisest maailmasõjast ja saab samavõrra tugevalt mõjutama veel XXI

sajandilgi.

3.3. Sõjajärgne rändebuum

Teise maailmasõja järgne intensiivne sisse- ja väljaränne on oluliselt mõjutanud Eesti rahvastiku vananemist ning kujundanud märkimisväärselt omalaadse olukorra teiste demograafiliselt arenenud maadega võrreldes. Eesti ja endise NLiidu vabariikide vahel toimunud rändevahetus ning välispäritolu rahvastiku kujunemine on Eestis kulgenud klassikalise skeemi kohaselt, mida Wilbur Zelinsky oma ränderevolutsiooni teoorias tutvustab [Zelinsky 1971]. Varasemas aega pilku heites algas Eesti rahvastiku väljaränne oma etnilistest piiridest XIX sajandi teisel poolel, ligikaudu paar aastakümnet pärast demograafilise ülemineku käivitumist. Mitme asjaolu koosmõjul suundus väljaränne eelkõige itta, st tollase Vene impeeriumi aladele. Euroopa mastaabis on väljaränne Eestist olnud silmatorkavalt intensiivne. Esimese maailmasõja eel elas juba kuni 20 protsenti eestlastest väljaspool oma ajaloolist kodumaad mujal Vene impeeriumis. Eesti rahva väikese üldarvu tõttu polnud väljarännanute absoluutarv muidugi eriti suur.

Pärast Teist maailmasõda valitses Eesti ja Venemaa demograafilises olukorras hoopis teistlaadi vahekord, millele vastavad rändeprotsessid olid vastupidised kui XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses. Eesti oli oma väljarändepotentsiaali ammendanud juba 1930 aastate paiku, Venemaal aga jõudis see sõjajärgsetel aastakümnetel parasjagu kõrgetasemele. Uus geopoliitiline olukord Balti mere ida- ja lõunakaldal, sealhulgas Eesti annekteerimine NLiidu koosseisu, lõi soodsad tingimused Venemaa ja teistegi tollaste liiduvabariikide väljarändepotentsiaali realiseerumiseks uute läänekolooniate suunas. Teisisõnu, demograafilise arengu erinev ajastus hoogustas intensiivset sisse- ja väljarännet Venemaalt ja teistest NLiidu piirkondadest Eestisse. Seda objektiivset protsessi võimendas veelgi Eesti suur rahvastikukadu sõja ning järgnenud sotsiaalsete ümberkorralduste käigus, samuti riiklikult arendatud venestamis- ja sovetiseerimispoliitika [Misiunas, Taagepera 1983].

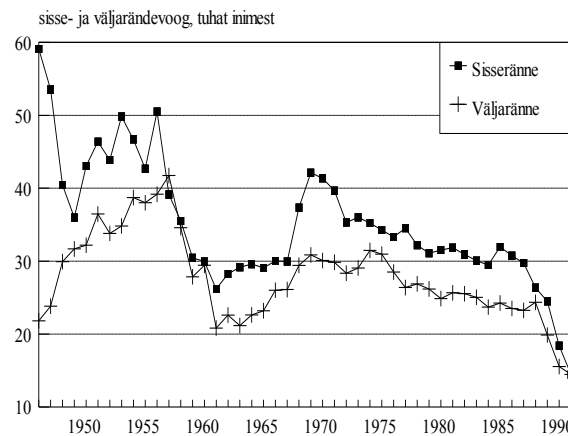
Rahvastiku sisse- ja väljamigratsioonivood Eesti ja NLiidu vabariikide vahel (joonis 3.4) toovad ilmekalt esile rändekäibe ulatuslikkuse [Sakkeus 1991]. Neile andmeile toetudes tuleb tõdeda, et vaid iga viies-kuues sissesõitnu jäi Eestisse pidama, ülejäänud neli-viis on varem või hiljem lahkunud. Osaliselt oli sedavõrd suure rändekäibe põhjuseks militaarsektoriga seotud liikumise suur osakaal Eesti välisrändes. Mõneti võis seda kasvatada ka

sihiteadlik inimeste suunamine Eestisse, kuivõrd vastav ränderühm on teadupoolest olnud NLiidus läbi aegade madalama paigastumusega [vt nt Tihhonov 1994]. Samas seoses on kindlasti oluline esile tõsta pererände väikest või isegi väga väikest tähtsust Eesti sisserändes noore vallasrahvastiku jõulise domineerimise taustal. Viimasegi paigastumus on üldteadaolevalt madalam.

Rändeprotsesside tähendust Eesti rahvastiku sõjajärgsele arengule aitab paremini avada sisse- ja väljarändevoogude ning rändekäibe võrdlemine surmade ja sündide arvu ning demograafilise käibega. Tabelis 3.5 esitatud andmed näitavad, et pärast sõda on Eestis rändesündmuste arv koguni ületanud sündide ja surmade arvu. Siiski peab nende arvnäitajate interpreteerimisel olema tähelepanelik. Tuleb arvestada, et sisse- ja väljarändevood võivad kajastada ühte ja sama isikut mitu korda, kui isik on vahetanud alalist elukohta korduvalt. Samalaadne võimalus ainukordsete demograafiliste sündmuste — sünni ja surma — puhul on mõistagi välistatud. Seevõrra on rändeprotsessis osalevate inimeste arv alati teatud määral väiksem kui registreeritud rändesündmuste arv. Teisalt aga on rändeprotsessi kaudne mõju, st demograafiliste sündmuste lisandumine sisserännanute arvel, liidetud siinkohal täielikult demograafiliste sündmuste hulka, nende absoluutväärtusi ja demograafilise käibe osakaalu järjepanu kasvatades. Kõnealuseid vastandlikke mõjusid summeerides võib tõdeda, et tabelis esitatud arvud kajastavad pigem rändekäibe minimaalset rolli Eesti sõjajärgses rahvastikutaastes. Rändesündmused on avaldanud demograafiliste sündmustega võrreldes ligi kaks korda suuremat mõju rahvastikuvaheldumisele Eestis. Vananemise juurde tulles on mõju siiski tagasihoidlikum, kuivõrd sisse- ja väljarände vanuskõverad on välisrände tavapärast mudelit arvestades ebatüüpiliselt üksteisele sarnased. Ometi on sõjajärgne Eesti rändeareng mõjutanud rahvastikuvananemise käiku üsnagi tugevalt.

Joonis 3.4

*Rahvusvahelise rände vood
Eesti 1946-1991*

Tabel 3.5

*Aastakeskmise rahvastikusündmuste arv ja käive
Eesti 1945-1998*

Aja- vahemik	Surmad	Sünnid	Demo- graafi- line käive	Osakaal kogu käibes	Sisse- ränne	Välja- ränne	Rände- käive	Osa- kaal kogu- käibes
1945-1949	19290	20129	39419	34,7	47274	26814	74088	65,3
1950-1954	15078	20635	35713	30,6	45968	35202	81170	69,4
1955-1959	13110	19899	33009	30,3	39657	36278	75935	69,7
1960-1964	13054	19856	32910	38,8	28631	23333	51964	61,2
1965-1969	14079	19355	33434	35,5	33709	27122	60831	64,5
1970-1974	15342	21626	36968	35,5	37518	29770	67288	64,5
1975-1979	17378	21772	39150	39,1	33077	27788	60865	60,9
1980-1984	18343	23332	41675	42,8	30767	24968	55735	57,2
1985-1989	18503	24435	42938	45,4	28663	23049	51712	54,6
1990-1994	20553	17796	38349	AE	AE	AE	AE	AE
1995-1998	19475	12936	32411	AE	AE	AE	AE	AE

AE – andmed ebausaldusväärsed

Kuigi rändeiive moodustas suhteliselt väikese osakaalu kogu migratsioonikäibest, kujunes sõjajärgse rändearengu tulemusena Eestis välja arvukas välissündinud rahvastik. Toetudes 1989 aasta rahvaloendusel fikseeritud Eesti alalise elanikkonna sünnikoha tunnusele, moodustasid välissündinud koguni 26,3 protsenti Eesti kogurahvastikus [Katus, Sakkeus 1993; Katus 1999b]. See näitaja on Euroopa riikide seas rekordilähedane, ühtlasi ka kõrgeim endiste NLiidu vabariikide hulgas [Salt 1998; CoE 1996]. Välissündinud rahvastik kätkeb endas esimese põlve immigrante. Rahvastikuarengu, eriti rahvastikuvananemise käsitlemisel tuleb aga vältimatult arvestada sissesõitnute teist ja olemasolu korral ka kolmandat põlvkonda. Eestis moodustab välispäritolu rahvastik, st välissündinud ja nende teine põlvkond, enam kui 35 protsenti riigi kogurahvastikus [Katus, Puur, Sakkeus 1999a].

Sedavõrd suur sissesõitnute osakaal on kahtlemata väga oluliselt mõjutanud Eesti rahvastiku vananemisprotsessi, sest immigrantide vanuskoostis on traditsiooniliselt hoopis teistsugune paikse rahvastikuga võrreldes. Pealegi on eespool viidatud asjaolule, et Eesti sisserände vanuskõver on aastakümneid olnud erakordselt noor, säilitades kõnealuse tunnusjoone veel ka 1980 aastatel. Õeldu kätkeb objektiivseid argumente, et käsitleda sõjajärgset rahvastikuvananemist Eestis eraldi põlisrahvastiku ja sissesõitnute osas. Tuleb tähele panna, et tegemist pole etnilise ehk rahvusliku eristamise, vaid põlis- ja immigrantrahvastiku eraldikäsitlemisega [Viikberg 1999]. Muidugi pole andmete puudulikkuse tõttu seda kaugeltki alati võimalik teha. Alljärgnev analüüs näitab, et kõnealune eristamine osutub üsna viljakaks: esimesel pilgul

kummalised suundumused ja regionaalsed eripärad rahvastikuvananemisel leiavad sageli põhjenduse just välispäritolu rahvastiku vastuolulises mõjus.

Rahvastikuvananemise edasise kulgemise seisukohalt on veel oluline arvestada, et NLiidu kokkuvarisemise järel vähenesid märkimisväärselt nii Eesti sisse- kui väljarändevood. Teisisõnu, käesoleval ajal ja lähitulevikus täieneb välispäritolu rahvastik rändevahetuse tulemusena märgatavalt vähem kui varasematel aastakümnetel. Samavõrra, vastupidiselt nõukoguperioodile ei ole ka oodata sellesse rahvastikurühma kuuluvate inimeste märkimisväärselt lahkumist ning just välispäritolu rahvastiku demograafiline areng hakkab järjest rohkem mõjutama Eesti rahvastikutaastet tervikuna. Seda enam, et sissesõitnute eriti arvukad põlvkonnad, kes asusid Eestisse 1940 aastate teisel ja 1950 aastate esimesel poolel, jõuavad vanuriikka sajandivahetuse ümber. Esmajoones rändearengu lainete tõttu leiab eelseisval aastakümnel aset väga intensiivne, et mitte öelda plahvatuslik välispäritolu rahvastiku vananemine, mis tõstab Eesti tervikuna kõnealuse protsessi intensiivsuse poolest üheks juhtivaks riigiks Euroopas.

3.4. Beebibuumi ärajäämine

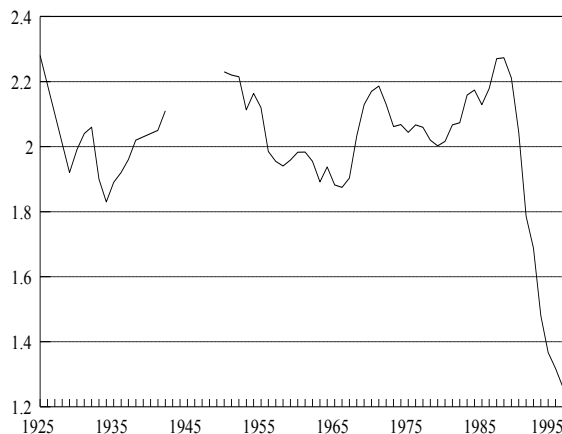
Varajase demograafilise ülemineku rahvad, kelle sündimus langes allapoole taastetasest enne Teist maailmasõda, kogesid sõja lõppedes sündimuse tõusu. Kasv oli sõjaeelsega võrreldes märkimisväärselt ning sündimus kerkis taastetasandist oluliselt kõrgemale. Uus etapp sündimusarengus mõjutas ühiskonda tervikuna, teenis erialase käsitluse kõrval hoopis üldisema tähelepanu ja seda hakati tähistama omaette terminiga — beebibuum. Suhteliselt kõrge sündimus säilis Põhja- ja Lääne-Euroopa riikides, aga samuti nende rahvaste poolt asustatud ülemeremaades pea kahe aastakümne vältel, 1960 aastate teise pooleni. Seepärast ei saa beebibuumi vaadelda kui soovitud, ent sõjaaja raskete olude tõttu edasilükatud sündide realiseerumist. Põhjuseks oli kahe maailmasõja vahel sündinud põlvkondade hoopis teistsugune sündimuskäitumine nende vanematega võrreldes. Märkimisväärselt on seegi asjaolu, et pikatoimeline beebibuum kulges sõjaeelse madala sündimusega rahvastel ootamatult sarnaselt, kuigi mitte ka päris ühesuguselt [Festy 1984; Klinger 1988; Sardon, Calot 1997].

Rahvastikuvananemise seisukohalt on beebibuum tähtis eelkõige seepärast, et tol ajal nägid ilmavalgust arvuliselt suured, demograafilise ülemineku aegsetega võrreldavad põlvkonnad. Mõnel maal tuli just sel perioodil ilmale ajaloo suurim sünnikohort. Kasutades Sammsi piltlikku väljenduslaadi, on beebibuumi kogenud riikide rahvastiku vanuskoostise teisenemislaine XX sajandil näinud välja umbes sedamoodi, nagu oleks püüton sea alla neelanud ning see kõhutäis liigub nüüd püütoni saba poole [Samms 1992]. Nende rahvaste vananemisprotsess kulmineerub XXI sajandi alguses. Kaasnevate probleemidega, eriti sotsiaalkindlustuse, maksu- ja pensionikorralduse vallas, on tegelenud pikemat aega paljud analüütikud, ning tänaseks on välja kujunenud terved koolkonnad [vt nt Easterlin 1987; 1996].

Eesti sündimusareng pärast sõda kulges tähelepanuväärselt teisiti kui Põhja- ja Lääne-Euroopas, kuigi sinnaamaani oli enam kui sajandi vältel valitsenud sarnane üldtrend. Andmestik ajavahemiku 1944-1959 kohta on küll ebapiisav nõudlike näitarvude leidmiseks, ometi saab täie kindlusega väita, et beebibuumilaadne etapp jäi Eestis olemata [Katus 1997b]. Arvatavasti võib joonisel 3.5 ilmneva, 1950 aastate alguse sündimuse taastetasandi läheduse kirjutada eelkõige sissesõitnute arvele: nende sündimustase tol ajal oli teatavasti kõrgem kui põlisrahvastiku oma. Igatahes pole loendustel fikseeritud põlisrahvastiku vanuskoostises mingeid märke sõjajärgsest sündimustõusust. Kui öeldule vaatamata ikkagi kirjutada asetleidnud lühiajaline ning mitte eriti intensiivne sündimustõus täieli-kult põlisrahvastiku arvele, ka siis pole Eesti sündimusareng kuidagi kõrvuta-tav beebibuumiga, mis iseloomustas teisi Eestiga rahvastikuarengu poolest võrreldavaid maid. Veelgi enam, mitte ainult beebibuum ei jäänud Eestis olemata, vaid sündimus jäi jätkuvalt allapoole taaste-tasandit. Niiviisi oli 1960 aastate lõpuks Eesti rahvastiku sündimus olnud püsivalt madal ja veidi all-pool

Joonis 3.5

*Summaarne sündimuskordaja
Eesti 1925-1997*

taastetasandit juba peaaegu 40 aastat.

Rahvastikuvananemise seisukohalt pole madal sündimus iseenesest kõige olulisem tegur. Küll on aga tähtis, et aastail 1950-1960 ei näinud Eestis ilmalgust arvukamad sünnipõlvkonnad kui varasemal või hilisemal (1970-1980 aastad) ajal. Pigem kujunes olukord vastupidiseks. Ühelt poolt iseloomustas põlisrahvastiku sündimusarengut hämmastav stabiilsus [Katus 1997a]. Teisalt kompenseeris intensiivne sisse- ja väljaränne Eesti rahvastiku sõja- ning repressioonikaotused ning kokkuvõttes olid 1950 aastate Eesti kogurahvastiku sünnikohordid enam-vähem sama suured kui sõja eel. Sünnikohordid hakkasid kasvama hoopis hiljem, kui koos sissesõitnute arvuga tõusis järjekindlalt ka nende panus sündide koguarvu kujundamisel. Sedavõrd jäid Eesti sõjajärgsed sünnipõlvkonnad ligikaudu kaks korda väiksemaks, kui suurimad üleminekuaegsed kohordid XIX sajandi lõpul. Kõige selle tõttu ei toimunud Eestis rahvastikunoorenemist vanuspüramiidi altpoolt laienemise tulemusena, nagu Põhja- ja Lääne-Euroopa riikides tollal tüüpiline. Eestis mõjutas sündimusareng rahvastikuvananemist hoopis ergutavalt.

3.5. Seisak suremusarengus

Eesti rahvastiku omanäolise vananemisprotsessi üks tegur, mille mõju on hakanud suurenema just nüüdisajal, ning arvatavasti muutub see lähematel aastakümnetel veelgi tähtsamaks, on suremusarengu stagnatsioon ehk peetus. XX sajandil võib eristada kahte üpris selgepiirilist arenguetappi Eesti rahvastiku keskmise eeldatava sünnieluea dünaamikas. Demograafilist üleminekut käsitledes oli juttu sellest, et keskmine sünnieluiga pikenes Eestis 1950 aastate lõpuni, sõda ja repressioone kui kriisiolukorda üldtrendi analüüsist kõrvale jättes. Eluea kasvutempo oli seejuures üsna ühtlane nii mees- kui naisrahvastikus. Kuni selle ajani oli suremuse vähenemine Eestis igati võrreldav samalaadse trendiga Põhja- ja Lääne-Euroopa riikides, mille rahvastega oli olnud sarnane kogu üleminekuperiood [Katus, Puur 1997]. Tol ajal edestas keskmise eeldatava eluea poolest Eesti niihästi Ida- ja Lõuna-Euroopa maid kui ka endise NLiidu vabariike [Kruminš 1990; 1993].

Tasub juhtida tähelepanu asjaolule, et kuigi 1940-1950 aastad oli kahtlemata süngeim periood eesti rahva ajaloos XX sajandil, siis otseseid sõja- ja represseerimiskaotusi kõrvale jättes, taastus pidev keskmise eluea kasv niipea, kui ühiskonnaelu vähegi normaliseerus. 1950 aastate alguses oli küll keskmine eluiga veidi madalam kui 1930 aastate lõpul, st 15 aasta vältel oli toimunud pigem taandareng, ometi taastus suremuse langustrend veel Stalini eluajal. Keskmise eeldatava eluea kasv 1950 aastatel oli sedavõrd kiire, et veidi pikemat ajaperioodi vaadeldes polegi viidatud vahepealse 15 aasta mõju näha [Katus 1999a]. Sellist demograafilise arengu ja ühiskondlike olude näilist vastuolu seletab rahvastikuprotsesside inertsus. Põlvkondade elujõud ei murenenud veel nii lühikese aja jooksul. Repressioonidest ning elutingimuste järsust halvenemisest tulenevad muutused Eesti rahvastiku tervises ilmnesid alles paar aastakümnet hiljem, kui kõige raskemad ajad olid juba möödas.

1960 aastate alguses Eesti rahvastiku keskmise eeldatava eluea kasv praktiliselt lõppes, järgnenud 40 aastat pole suremustasemesse põhimõttelist muutust enam toonud. Kogu perioodi võib iseloomustada kui stagnatsiooni, või peetust demograafilise arenguetapi poolest Eestiga sarnastele maadele iseloomuliku üldsuuna taustal. Muidugi ei püsinud rahvastiku keskmine eeldatav eluiga kogu selle aja vältel täpselt ühesugusel tasemel. Näiteks pikenes naiste sünnieluiga veidi 1960 aastatel, aga 1980 aastate teisel poolel võis täheldada teatavat eluea kasvu mõlema soo puhul. Kõige väljapaistvam suremusarengu lühivõnge leidis aset 1990 aastatel: kümnendi alguses sünnieluiga langes kiiresti ja seejärel tõusis, praktiliselt sama kiiresti, tagasi 40 aastat valitsenud tasemele. Tähelepanu köidab mitte ainult suremuslanguse peatumine mitmeks kümnendiks, vaid ka keskmise eluea stabiliseerumine kaasaja vaatevinklist väga madalal tasemel. Tänapäeval edestavad Eestit mitte ainult pea kõik Euroopa riigid, vaid ka märkimisväärne osa arengumaid [UN 1999].

Sünnieluea kõrval keskmise eeldatava eluea vanusvektorit terviklikuna analüüsidest ilmneb veelgi kurvem olukord. Teatud sünnieluea pikenemine, eriti 1960 aastatel, toimus peamiselt imikusuremuse alanemise arvel. Viimase mõju kõrvalejätmisel tuleb tinglik vahejoon Eesti rahvastiku suremuse langus- ning stagnatsioonietaapi vahel veelgi selgemalt esile. Kinnitust võib näiteks leida tabelis 3.6 esitatud keskmise eluea dünaamika vanuses viis aastat. Ühtlasi on suremuspeetus keskeas vanusrühmades eriti tugev. Näiteks Eesti meesrahvastikus on täisea mitmekümne eluaasta vältel suremustase kõrgem kui 1930 aastatel. Guinnessi rekordiraamatusse soovijail on kõigutamatu võimalus olemas, aga arvatavalt päästab Eesti rahvastikuarengu halb tundmine ja andmestiku kehv olukord meid sinna sattumast.

Kuigi Eesti kuulub varajase suremusüleminekuga maade hulka, pole epidemioloogilise ülemineku nn neljandale etapile iseloomulikku vanurisuremuse märgatavat langust ja vastavalt elulemuse tõusu vanusrühmades pärast 60 eluaastat Eesti rahvastiku puhul praktiliselt veel täheldada [Olshanski, Ault 1986]. Lasletti vananemiskäsitluse kohaselt tähendab selline olukord, et kolmanda elufaasi rahvastik pole veel õieti välja kujunenud. Tundub, et niisugune Eesti moodi rahvastikuvanane-mine toob küll kaasa kõik uued probleemid, mis kerkivad mistahes vananeva ühiskonna ette, kuid ei loo samaväärselt tingimusi ühiskonna kohanemiseks rahvastiku uue vanuskoostisega ega suuda ära kasutada aeglaselt põlvkondade vaheldumises potentsiaalset sisalduvaid eeliseid.

Tabel 3.6

Keskmine eeldatav eluiga vanuses 0 ja 5
Eesti 1960-1997

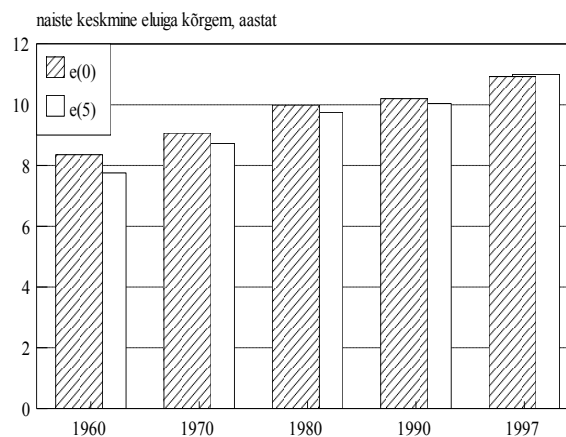
Aasta	Mehed		Naised	
	Sünni eluiga	Vanuses 5 aastat	Sünni eluiga	Vanuses 5 aastat
1960	64,71	62,62	73,07	70,38
1965	66,33	63,28	74,33	70,91
1970	65,44	62,23	74,52	70,92
1975	64,96	61,68	74,76	71,07
1980	64,27	60,93	74,26	70,68
1985	64,65	61,12	74,49	70,53
1990	64,70	60,91	74,90	70,95
1995	62,39	58,71	74,71	70,90
1997	65,48	61,32	76,41	72,32

Eespoolöeldust selgub, et neli kümnendit peaaegu muutumatuna püsinud suremus ei ole Eesti rahvastiku jaoks eriti arvestatav vananemistegur olnud. Selline olukord on küllalt iseloomulik paljudele Kesk- ja Ida-Euroopa riikidele, kuid suhteliselt varajase demograafilise ülemineku tõttu on suremusseisak ja

selle mõju just Eestis olnud üks pikaajalisemaid [Hertrich, Meslé 1997]. Kuna suremus on olnud stabiilselt kõrge alates 1960 aastatest, tuleb olla mõneti ettevaatlik, kui tahame rahvastiku vananemisprotsessi mõõta põhiliselt vaid vanuriosakaalu kaudu rahvastikus. Eriti ettevaatlik tuleb olla rahvusvaheliste võrdlustega, mis haaravad riike, kus keskmine eeldatav eluiga on jätkuvalt kasvanud ka viimastel aastakümnetel. Nendes maades on suremuse alanemine pidevalt kasvatanud vanuriosakaalu, Eestis aga ei ole kõnealune rahvastikuvananemise tegur erilist tähtsust seni evinud. Seda järk-järgult suurenenud lõhet ühe konkreetse vananemisteguri osas ei tohi tõlgendada valesti, ei Eesti rahvastiku vananemisprotsessi käsitlemisel ega võrdluses teiste riikidega rahvastikuvananemise arengufaase kõrvutades.

Liigsuureks rebenenud meeste ja naiste keskmise eluea vahe on teine Kesk- ja Ida-Euroopa suremusseisaku eripära [Hertrich, Meslé 1998]. Eesti hoiab suremuse soorisuse poolest jällegi ühte kurba liidrikohta Venemaa järel [Katus, Puur 1997]. Meeste ja naiste keskmise eluea vahe suurenes pidevalt kuni 1970 aastate lõpuni ning ületas siis 10 aastat. Kuigi 1980 aastatel vahe veidi vähenes, on käesoleval kümnendil täheldatud selle uut suurenemist (joonis 3.6). Rahvastikuvananemise seisukohalt on meeste ja naiste suremuserisused küllalt olulised. Kümneaastane vahe keskmises elueas põhjustab olulisi sugudevahelisi disproportsioone täiskasvanud elanikkonna hulgas juba enne vanuriikka jõudmist, veelgi enam aga vanurirahvastikus. Kuivõrd meeste keskmine elulemus vanurieas on naistega võrreldes palju lühem, siis on ka vanurikäive meestel naistega võrreldes hoopis kiirem. Teisisõnu, vanuriikka jõudnud kohortide sooline tasakaal on rikutud, mis suurendab sotsiaalset heterogeensust ja teravdab enam-vähem kõiki ühiskonna vananemisprobleeme. Eelkõige mõjutavad rahvastikuvananemise soorisused muidugi vanavanureid, kelle hulgas naiste arv ületab meeste oma juba mitu korda.

Üldise vananemistrendi kõrval etendavad suremuse soorisused tähtsat osa veel ka vanurirahvastiku pere- ja leibkonnastruktuuri kujundamisel. Meeste hoopis varasem surm kõrvu meeste ja naiste erineva vanusega abiellumisel on põhjustanud ülipika naiste lesepõlve Eestis. Täiendavalt tuleb arvestada asjaolu, et vanuriikka on juba jõudnud 1910-1930 aastate sünnikohordid, keda

iseloomustas madal sündimus: ligikaudu neljandik nimetatud põlvkonna naistest jäi tollal valitsenud sündimusrezhiimi juures lastetuks. Nõnda langeb ülipikk naiste lesepõlv käesoleval ajal Eestis kokku suure lastetute osakaaluga vanurieas naiste hulgas. Lisaks on praeguse vanurrahvastiku perestruktuuri mõjutanud veel ka sõda ning repressioonid ehkki nendest sündmustest on juba möödunud pool sajandit. Lõpptulemusena on vanurite perekonna- ja leibkonnastruktuur moondunud ning Eesti on üks neist maailma riikidest, kus elab suhteliselt palju üksikuid vanu naisi, kel pole elukaaslast ega lähedasi veresugulasi.

4. RAHVASTIKU VANANEMISPROTSESS

Peatüki eesmärgiks on Eesti rahvastikuvananemise olulisemate arengusuundade visandamine. Üldtrendide kõrval püütakse kajastada ka Eesti rahvastiku vananemise ebaühtlust ja sotsiaaldemograafilist heterogeensust. Analüüs tugineb eelkõige loendusstatistika alusel arvutatud näitajatele, samade näitavude abil on prognoosile toetudes esitatud ka vananemisprotsessi tulevikujooned aastani 2030. Rahvastikuvananemist on käsitletud põhiliselt üheksa Eesti territooriumil läbi viidud rahvaloenduse materjalide põhjal. Esimene Eesti ala hõlmanud loendus sai teoks Balti kubermangude kohaliku ettevõtmisena 1881 aastal. Sellele järgnes ülevenemaaline rahvaloendus 1897 aastal. Eesti Vabariigi Statistika Keskbüroo viis läbi kolm rahvaloendust: 1922, 1934 ja 1941 aastal. Pärast Teist maailmasõda on olnud neli nõukogu rahvaloendust — 1959, 1970, 1979 ja 1989. Analüüsivad andmed, mis võrreldavuse tagamiseks on ühtlusarvutatud, pärinevad Eesti Rahvastiku Andmepangast.¹

4.1. Sajandi üldtrendid

Rahvastikuvananemise üldtrendi väljatoomiseks on kasutatud kahte lihtsalt arvutatavat ja mõistetavat näitajat: vanuriosakaalu kogurahvastikus ning rahvastiku mediaankeskmist vanust. Lisaks neile on rakendatud ka Lasletti rahvastikuvananemise üldnäitajaid. Analüüs hõlmab loendusstatistikaga kaetud perioodi 1881-1989, kusjuures enamasti on kõrvale jäetud loendusvahemike arvandmed. Nii jäävad vaatluse alt sageli välja küll kõige viimased arengutendentsid, kuid on välistatud loendusstatistika ja hinnangulise andmestiku läbisege kasutamine. Kõnealuse hinnangulise andmestiku täpsus on

¹ Eesti Rahvastiku Andmepank (ERA) sisaldab süstemaatiliselt korrastatud loendus-, sündmus- ja küsitlusstatistikat Eesti rahvastiku kohta. Rakendatud ühtlusarvutused võrreldavuse tagamiseks ajas ja ruumis hõlmavad määratlusi ja definitsioone, piirimuutuste mõju ja näitavude arvutusviise. Andmepanka arendab Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus [EKDK 1992a; 1992b]. Kui ei ole viidatud teistele allikatele, siis on käesolevas töös kasutatud andmed pärit ERAst.

Tuleb märkida, et Eesti poliitilise järjepidevuse katkemise tõttu on rahvaloendusandmete avaldamine olnud hajutatud terve rea algpublikatsioonide vahel. 1881 aasta rahvaloenduse tulemused avaldasid vastavalt Eestimaa ja Liivimaa Kubermangu Statistika Komitee [Jordan 1886; Jung-Stilling, Anders 1883-1885]. 1897 aasta ülevenemaalise loenduse andmed publitseeris Siseministeerium [Troinitski 1905a; 1905b]; 1922, 1934 ja 1941 aasta omad aga Statistika Keskbüroo [RSKB 1923-1925; 1934-1937; 1942.]. Nõukogu rahvaloenduste tulemused avaldati kahes paralleelses sarjas, millest üks oli mõeldud avalikuks, teine ametkondlikuks kasutamiseks [TsSU ESSR 1960-1962; 1972-1974; TsSU SSSR 1980-1983]. Ühtlustatud 1989 aasta rahva- ja eluasemeloenduse andmestiku publitseerimine maakonnalõikes on parasjagu käimas [EKDK 1996-1998].

1990 aastate vältel tugevasti langenud ning nende kaasamine lisaks raskesti tõestatavaid asjaolusid ja suurendaks tinglikkust [Katus, Puur, Sakkeus 1997b]. Hiljutises Eesti Statistikaameti üllitises on ainuüksi rahvaarvu hinnangute lahknevus kasvanud ligi sajale tuhandele inimesele, seda enam on küsitava täpsusega rahvastiku vanuskoostis ja kõik selle alusel arvutatavad näitajad [ESA 1998a]. Mõnel juhul on rahvastikuvananemise suundumusi Eestis siiski täiendatud 1990 aastate trendidega, kuid öeldule toetudes tuleb neisse suhtuda ettevaatusega.

4.1.1. Vanuskoostise põhiproportsioon

Rahvastikuvananemise alusprotsessid ehk vananemistegurid on Eesti rahvastikuarengus, eriti viimasel poolsajandil, kaunis sageli üksteist tasakaalustanud. Seetõttu on rahvastiku vanuskoostis ja vanuriosakaal muutunud ehk vähem, kui on tüüpiline demograafilisele üleminekule ja eriti sellele järgnevale modernse taastetüübi juurdumisetapile. Ilma taolise tasandava toimeta oleks rahvastiku traditsioonilise taastetüübi asendumine uuega toonud kaasa hoopis suuremaid nihkeid rahvastiku vanuskoostises, nagu seda paljud teised rahvad on ka kogenud. Joonis 4.1 esitab rahvastiku kolme suure vanusrühma osatähtsuse dünaamika viimase 150 aasta jooksul (loendusstatistika poolt kaetud ajavahemikku on pikendatud hingerevisjoni andmestikuga), absoluutandmed rahvaloendusaastate kohta on esitatud tabelis 4.1.

Tabel 4.1

*Rahvaarv ja rahvastiku mediaanvanus
Eesti, loendusaastad 1881-1989*

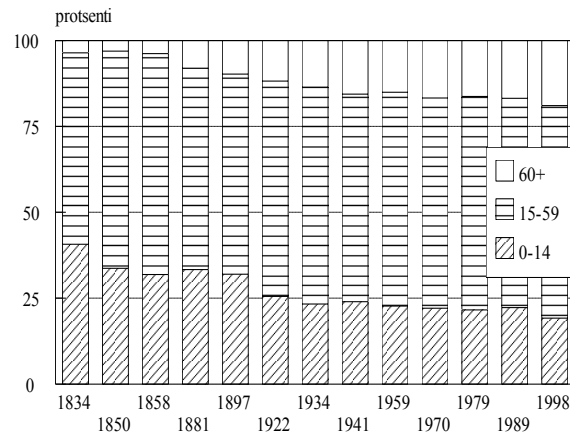
Aasta	Rahvaarv	Vanusrühm			Mediaan- vanus
		0-14	15-59	60+	
1881	881 455	293 639	516 319	71 002	23,52
1897	958 351	306 173	558 295	93 443	24,99
1922	1 107 059	282 215	693 180	130 540	28,64
1934	1 126 413	261 929	710 718	152 458	31,29
1941	999 552	239 615	603 900	156 037	34,37
1959	1 196 065	271 527	744 273	179 996	31,83
1970	1 351 640	298 293	825 982	226 062	33,62
1979	1 464 476	315 725	910 012	238 405	33,89
1989	1 565 662	348 738	953 525	263 399	34,08
1998*	1 536 227	294 522	950 727	290 978	36,61

* hinnang

Põhilised muutu-sed Eesti rahvastiku vanus-koostises leidsid aset juba XIX sajandi teisel ja XX sa-jandi esimesel poolel. Laste (vanusrühm 0-14 aastat) osatähtsus kahanes jõudsalt kuni 1930 aastateni ning püsis seejärel poole sajandi

Rahvastiku suurvastikute proportsioon
Eesti 1834-1989

jooksul enam-vähem ühesugusel tasemel. Niisugune, mõneti ebatavaliselt stabiilne laste osakaal kogu-rahvastikus võiks olla üllatav, kui poleks teada sündimuse arengu iseärasused Eestis, eriti sõjajärgse beebi-buumi puudumine, ja ühtlase kohortsündimustaseme valitsemise äärmiselt pika ajavahemiku jooksul. Kokkuvõttes on sündimustegur mõjutanud

Eesti rahvastiku vananemist üleminekujärgsel ajal hoopis vähem kui see Euroopa rahvaste puhul tavaline. Samas on aga sündimuse kiire languse tõttu 1990 aastatel olukord põhimõtteliselt muutumas: käesoleval ajal vananeb rahvastik ka altpoolt ja edaspidi see suundumus paratamatult süveneb kiiresti.

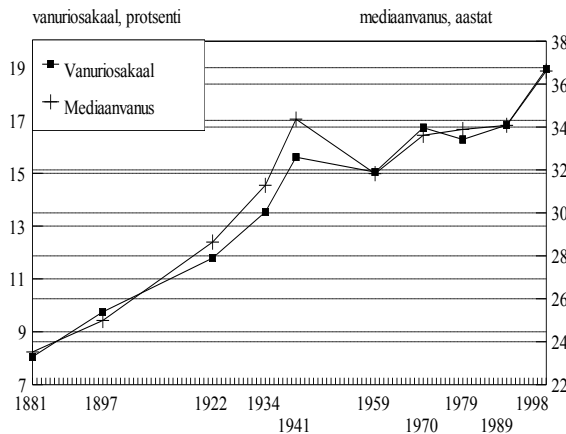
Tööelise rahvastiku osatähtsus on, nagu võiski eeldada, kasvanud kuni demograafilise üleminekuaja lõpuni. Peegeldades XIX sajandi viimase veerandi suurimate sünnikohortide jõudmist täisikka ja sündimuse ülemineku lõppemist, saavutas tööelise rahvastiku osatähtsus maksimumi 1930 aastail (63,1 protsenti). Seejärel hakkas kõnealuse vanusrühma osakaal rahvastikus vähenema. Kuni viimase loenduseni (1989) on kõige väiksem tööeliste osatähtsus registreeritud 1941 aastal. Uus pööre saabus pärast Teist maailmasõda alanud sissetõmbumise tulemusena. Vaatamata mõningasele vähenemisele jäi tööelise rahvastiku osakaal siiski ebaloomulikult kõrgeks üsna pikaks ajaks. Too iseärasus ei saa siiski lõpmatult kesta ning on paratamatu, et selline olukord lõpeb siis, kui esimene suur immigratsioonikohort jõuab vanuriikka. 1990 aastail selline areng aset leiabki ning vähenema hakkab mitte ainult tööeliste osatähtsus, vaid ka sellesse vanusrühma kuuluvate inimeste absoluutarv.

4.1.2. Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus

Vanurirahvastiku (60 ja enam eluaastat) osakaal kogurahvastikus kasvas jõudsalt 1940 aastateni. Edaspidi on intensiivne sissetõnn Eestisse ning suremusarengu stagnatsioon hoidnud vanuriosakaalu üsna stabiilse kuni 1990 aastate alguseni. See on kaheldamatult Eesti rahvastiku vananemise tähelepanuvääriv omapära, sest Euroopa rahvaste hulgas teist analoogilist näidet pole. Selle kogurahvastikku iseloomustava stabiilsuse taga peitub muidugi märkimisväärne sisemine mitmekesisus, mis väljendub olulistes, koguni vastandtrendilistes erinevustes põlisrahvastiku ja sissetõnnute, aga samuti eri piirkondade vahel. Mõlemat asjaolu vaagitakse allpool eraldi.

Joonis 4.2

*Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus
Eesti, loendusaastad 1881-1989*

erinevad, kirjeldavad näita-jad vananemisprotsessi kulgu Eestis ometi üsna ühtmoodi. Joonis demonstreerib ilmekalt asjaolu, et vanuriosakaal tõusis üsna kiiresti 1941 aasta loenduseni. Nimelt kasvas 60-aastaste ja vanemate inimeste osakaal rahvastikus 8 protsendilt 1881 aastal ligikaudu 16 protsendini 1941 aastal ehk teisisõnu kahekordistus 60 aastaga. Järgnevad 50 aastat lisasid vaid ühe osakaaluprotsendi, kusjuures loendusvahemikel 1941-1959 ja 1970-1979 vanuriosakaal hoopis vähenes. Selline stabiilsus oli siiski ajutine ning 1990 aastad ja eelkõige kümnendi teine pool tähistab mõlema näitaja kiire kasvutrendi algust.

Rahvastikuvananemise üldsuundumusest Eestis saame peaaegu samasuguse pildi, kui mõõta seda mediaanvanusega. Pärast 1941 aasta loenduseni toimunud kiiret kasvu pole rahvastiku mediaanvanus järgmise poole sajandi jooksul kuni 1990 aastate alguseni enam üldse tõusnud. Nimetatud ajavahemikul aset leidnud mediaanvanuse võnkumised on aga mõnevõrra suuremad kui vanuriosakaalu puhul täheldatud. Arusaadavalt väljendub mõlema näitaja kõige suurem hälve trendisuunast languses perioodil 1941-1959. Viidatud ajavahemikul vähenes rahvastiku mediaanvanus järsult peaaegu kahe aasta võrra. Langusele järgnes aeglane tõus järgneval kolmel aastakümnel. Sarnaselt vanuriosakaaluga tähistasid 1990 aastad ka mediaanvanuse sisuliselt uue trendi algust: vähem kui kümnendi jooksul on kasv olnud üle kahe ja poole aasta.

Kuigi nende kahe rahvastikuvananemise üldnäitaja areng langeb peaaegu kokku, ei tohi siiski unustada erinevat mõõtskaalat. Näitajate kasvuindeksite võrdlemine toob esile vanuriosakaalu suurema dünaamilisuse rahvastiku mediaanvanusega võrreldes. Käsitletud ajavahemikul on vanuriosakaal kahekordistunud, samal ajal kui rahvastiku mediaanvanus on tõusnud vaid poolteist korda. Kuigi näitajad on kasvanud erineval määral, on trendi üldkuju olnud ikkagi märkimisväärselt ühesugune.

Vanuriosakaalu kõrval on rahvastiku mediaankeskmise vanus teine üsna sageli kasutatav

rahvastiku-vananemise üldnäitaja.

Mõned analüütikud eelistavad samas rollis aritmeetilist keskmist, kuid vanuriosakaaluga paaris on ülesanne eelkõige mõõta rahvastiku võimalikku altpoolt vananemist, ja seda teeb mediaankeskmise paindlikumalt. Joonisel 4.2 on esitatud nii vanuriosakaal kui mediaankeskmise vanus. Kuigi mõõtskaalad on

4.1.3. Lasletti vananemisindeksid

Eespool on tõdetud, et rahvastikuvananemine on demograafilise üleminekuga kaasnev ainukordne ja pöördumatu rahvastiku vanuskoostise muutus. Vastavalt peavad protsessi kõnealust olemust arvestama ka seda kirjeldavad näitajad, millisest loogikast lähtudes Peter Laslett konstrueeriski kaks vananemisindeksit [Laslett 1993]. Need on vanuriosakaal täisealises elanikkonnas (60-aastaste ja eakamate suhtarv rahvastikus, kellel on täitunud 25 eluaastat) ning vanurieani elulejate osatähtsus täiseani elanud tingkohordis (70 aasta vanuseni elulejate osakaal 25 eluaastani elanute põlvkonnas). Mõlemad näitajad on esitatud joonisel 4.3, kusjuures mõõtskaalad on mõistetavalt erinevad.

Käsitletaval ajavahemikul on Eesti rahvastikuvananemises toimunud põhimõtteline muutus. Mõlema näitaja traditsioonilisele taastetüübile omane stabiilsusperiood oli Eestis läbi saanud juba enne 1880 aastaid ning pöördumatu rahvastiku vananemisprotsess alanud. Samade näitavude abil on Laslett määranud kolmanda elu-faasi rahvastiku väljaku-junemise arvriteeriumid:

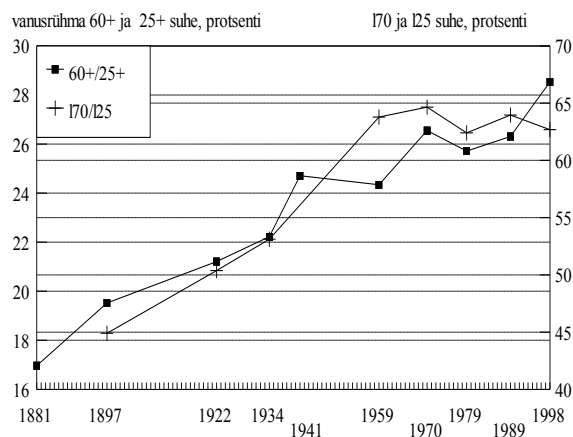
vanuriosakaal täisealises elanikkonnas peab ületama 25 protsenti ning vanurieani elulejate osatähtsus 50 protsenti. Kolmanda elurühma stabiilset väljakujunemist võiks ühtlasi lugeda vananemisprotsessi põhimõtteliseks lõppstaadiumiks, kuivõrd just see fenomen käsikäes peamiste rahvastikurühmade ühiskondliku rollijaotuse teisenemisega moodustab rahvastiku uuetüübilise vanuskoostise põhiolemuse.

Mõlemad

kolmanda elurühma väljakujunemise kriteeriumid Eesti demograafilises arengus olid napilt täidetud juba Teise maailmasõja eel. Siiski tuleb tähele panna, et vanuriosakaal stabiliseerus just tolle, nn kvalifikatsioonitaseme vahetus läheduses, ning on püsinud sellisena käesoleva ajani. Vanuriosakaalu järjekindlat suurenemist — mis tähistaks ühtlasi epidemioloogilise ülemineku jõudmist neljandasse faasi — pole Eestis veel toimunudki. Huvitav on märkida kahe näitavute teatud määral lahknevat dünaamikat 1990 aastatel, eriti saja eelneva aasta enam-vähem paralleelse üldtrendi taustal. Vanuriosakaal täisealises rahvastikus on tõusnud tänaseks kõrgeima fikseeritud väärtuseni,

Joonis 4.3

*Lasletti rahvastikuvananemise indeksid
Eesti, loendusaastad 1881-1989*

samas kui elulemusindeks on langenud ja seda koguni 1950 aastate tasemeni. Lasletti vananemisindeksid toovad hästi välja esmapilgul mõistetamatu ebastabiilsuse Eesti rahvastikuvananemises, igatahes pole näitarvude sedalaadi trende ühegi teise rahva juures teada. Lahendus on siiski lihtne: Eesti tänane rahvastik, põlisrahvast ja immigrantidest koosnevana, ei moodustagi tervikut, ja mitmed kogurahvastiku alusel leitud demograafilised näitarvud ei järgi teadaolevaid seaduspärasusi.

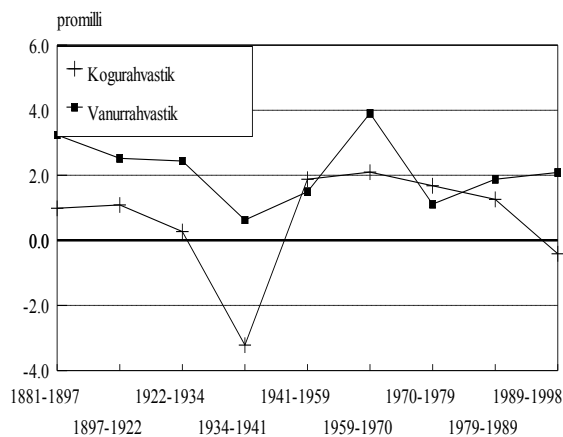
Kokkuvõttes selgitavad ka Lasletti vananemisindeksid, et põhimõttelised muutused Eesti rahvastiku vanuskoostises leidsid aset juba enne Teist maailmasõda. Hilisemate trendide tähtsust vähendamata oli vananemisprotsessi pöördumatus jätnud juba tolleks ajaks oma kustutamatu pitseri. Sellele järgnes ligikaudu nelja kümnendi pikkune välistegurite poolt tugevasti mõjutatud võnkelaadne arenguetapp. Üsna ootuspäraselt tuleb vahepealsed vananemisprotsessi hälbed tasa teha, mis paraku tähendab ülikiiret vananemist tulevikus. Sellele teemale on pühendatud ka eraldi alapeatükk allpool.

4.1.4. Kasvav vanurrahvastik

Mõneti teistsuguse pildi Eesti rahvastikuvananemisest annab vanurrahvastiku aastakeskmise kasvutempo võrdlemine kogurahvastiku vastava näitajaga (joonis 4.4). Käsitletaval ajavahemikul ilmneb nende kahe näitaja arengus tähelepanuväärvaid erinevusi. Vanurieas rahvastiku aastakeskmise kasvutempo on olnud kõige aeglasem loendusvahemikul 1934-1941. Tegelikult seisavad selle ootamatu hälbe taga esimese nõukogu okupatsiooni aegsed (juuni 1940 — september 1941) inimkaotused, mis ulatusid 10 protsendini kogurahvastikus. Rahvaarvu küllaltki suurele vähenemisele vaatamata vanurrahvastiku arv ometi kasvas. Too periood tähistab ka suurimat lahknevust kogurahvastiku ja vanurrahvastiku kasvutempos kogu sajandi jooksul. Erakordsetest välisteguritest põhjustatuna pole see ajutine trendihälve vananemisprotsessi pikaajalise arengu seisukohalt siiski kuigi tähtis.

Sõjajärgsel perioodil oli sisseränne Eestisse niivõrd intensiivne, et kogurahvastiku kasvutempo ületas vanurrahvastiku oma, olgugi et viimane varasema languse asemel nüüd kii-relt kasvama hakkas. Tei-siti öelduna, vahetult sõ-jale järgnenud aastaküm-nel Eesti kogurahvastik noorenes ning selle põh-justamiseks piisas rände-arengu mõjust. Joonis 4.4 toob esile ka teise, isegi mõnevõrra intensiivsema Eesti kogurahvastiku noo-renemise aastail 1970-1979. Sellele loendusva-helisele perioodile eelnes omakorda kõrgeim vanu-rite arvu kasvutempo aas-tail 1959-1970. Need üld-trendi kõikumised tingis kõige suuremate Eesti põ-lisrahva sünnikohortide jõudmine vanuriikka 1960 aastatel.

Hilisemad
põlisrahvastiku
põlvkonnad olid
sündimuse omaaegse
kiire vähenemise tõttu
juba hoopis väiksemad
ning jäid pealegi teistest
enam Teise maailmasõja
ja repressioonide
hammasrataste vahele.
Sisserännanud olid
omakorda suhteliselt
noored ega mõjutanud

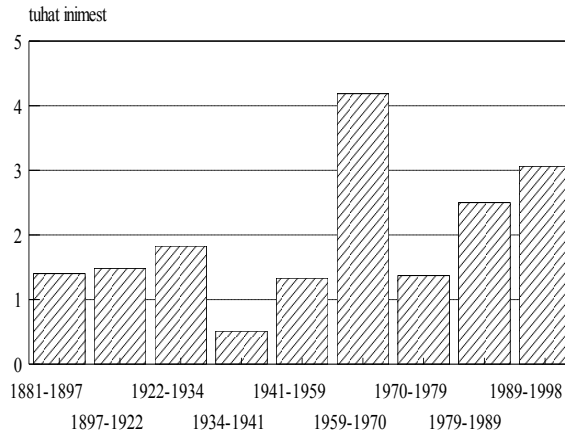
esialgu pea üldse vanurite absoluutarvu, küll aga põhjustasid nad märgatava rahvaarvu kasvu ning lõpptulemusena juba mainitud rahvastiku noorenemise loendusvahemikul 1970-1979. Järgmisel kümnendil ületas vanurrahvastiku kasvutempo uuesti kogurahvastiku vastava näitaja, 1990 aastad on aga nende näitajate trendid viinud üksteisest hoopis lahku. Küllaltki intensiivse kogurahvastiku vähenemise taustal on vanurrahvastiku kasvutempo nüüd jõudsalt tõusnud — seda nii põlis- kui ka välispäritolu rahvastikule iseloomuliku vananemisarengu tulemusena. Esmakordselt poolsajandi vältel on mõlema rahvastiku suurühma mõju vananemisprotsessile põhimõtteliselt ühesuunaline.

Sedavõrd hüplik vanurrahvastiku kasvutempo kajastub ka vanurite absoluutarvu märkimisväärtsetes muutustes. Joonis 4.5 esitab vanurieas rahvastiku aastakeskmise juurdekasvu loendusvahemike lõikes. Nagu võiski oodata, kasvas vanurite arv kõige vähem vahetult sõja eel ning intensiivseim vananemine leidis aset 1959-1970. Viimane ajavahemik paistab eriti silma veel seetõttu, et nii eelneval kui järgneval kümnendil on vanurite arvu aastakeskmise juurdekasv olnud peaaegu kolm korda tagasihoidlikum. Veelgi enam, see juurdekasv jäi 1950 ja 1970 aastatel isegi väiksemaks kui sajandi esimestel aastakümnetel. Niisugune mõneti ainulaadne olukord väljendab Eesti varajase sündimuslanguse ning sõja ja sellele järgnenud sotsiaalsete ümberkorralduste tekitatud suure rahvastikukao koosmõju.

1980 aastail hakkas vanuriikka jõudvate inimeste absoluutarv kasvama. See protsess on jätkunud kiirenevas tempos käesoleval kümnendil ning on muutumas üheks tähtsaks Eesti rahvastikuarengu põhitrendiks sajandi lõpul ja eelseisva aastatuhande künnisel. Rahvastikuprognosis kohaselt leiab Eestis aset teatud ajutine liigvananemise periood, kui suuri sissesõitnute põlvkonnad jõuavad vanuriikka. Niiviisi langeb vanurrahvastiku absoluut- ja suhtarvu kiire kasv kokku alanud rahvastikuvähene-mise ehk depopulatsiooni-ga. Seegi on arvestamist nõudev Eesti oma-pära.

Joonis 4.5

*Vanurrahvastiku aastakeskmine juurdekasv
Eesti 1881-1998*

4.2. Vanavanurrahvastiku eeliskasv

Rahvastikuvananemine ei puuduta ainult vanuskoostise põhiproportsioone, vaid toob kaasa märgatavad muutused ka vanurrahvastiku enda hulgas. Nimelt vananeb see rahvastikuosa omakorda seesmiselt: suureneb eriti eakate vanusrühma osatähtsus ning ka vanurrahvastiku keskmine vanus. Demograafilises kirjanduses on eriti eakate kohta kasutusele võetud omaette termin — vanavanurrahvastik ehk vanavanurid (*oldest olds*). Tavapäraselt loetakse nendeks 75-aastased ja vanemad, kuid vahetevahel on aluseks ka 80 eluaasta piir. Veel üks enamkasutatud, eelkõige sotsiaalse sidususe tähenduses vanavanurite eapiir on 85 aastat [Serow jt 1987; 1990]. Käesolevas peatükis on vanavanurrahvastiku käsitlemisel lähtutud peamiselt vanuspiirist 75 eluaastat — osalt sellepärast, et oleks võimalik jälgida arengut pikema perioodi vältel, aga teiselt poolt ka Eesti rahvastiku enam kui kümme aastat lühema eluea tõttu sarnase demograafilise arengufaasi rahvastikega võrreldes.

Sisuliselt tähistab mõiste vanavanurid niisugust rahvastikurühma, kes kõrge ea tõttu ei tule oma igapäevaste toimetustega enam hästi toime. See ei tähenda hoopiski mitte invaliidsust või muud sellelaadilist füüsiliste võimete otsest või järsku allakäiku, pigem kujuneb vanavanuritel teatav sõltuvus (sealhulgas psühholoogiline) teistest inimestest. Vanavanur vajab juba abi mõne kodutöö tegemisel, millega ta nooremas eas raskusteta üksi hakkama sai. Samuti vajab ta tuge mõne keerukama ning spetsiifilist suhtlemist eeldava ühiskondliku

toimingu sooritamisel, sest vanavanurid tõmbuvad järk-järgult aktiivsest ühiskonna- ja seltsielust kõrvale. Umbes samalaadset sõltumist teistest inimestest (kuigi sõltuvuse väljendusvormid on hoopis teised) on iga indiid kogenud lapsepõlves. Vanavanuri mõiste ja vanuspiir vastab suures osas Peter Lasletti käsitlesele kolmanda ja neljanda elufaasi rahvastikust. Üleminekul kolmandast elufaasist neljandasse ilmnevad just need jooned, mida tavapäraselt omistatakse vanavanuritele.

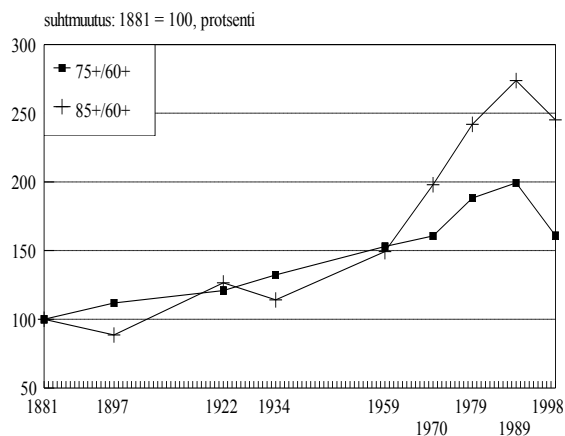
Rahvastikuvananemise sotsiaalsed sõlmküsimumused teravnevad üldreeglina koos vanavanurite osakaalu tõusuga vanurieas rahvastiku hulgas. Just vanavanuritega seoses kerkivad üles mitmed sotsiaalsed probleemid, mida ühiskond varasemas ajaloos pole üldse kogenud või mis on lahenduse leidnud leibkonna raames. Niisiis ei tähenda vanavanurite käsitlemine mitte lihtsalt mingi tinglikult piiritletud, eriti vanade inimeste rühma väljatoomist, vaid tegemist on rahvastikuvananemise ühe tähtsa, sealjuures suhteliselt iseseisva osaprotsessiga. Nimetatud asjaolust johtuvalt on vanavananemine viimastel aastakümnetel leidnud ka küllalt põhjalikku analüüsimist [Grigsby 1991; Rosenwaake, Dolinsky 1987; Serow jt 1987; Suzman, Willis, Manton 1987]. Vanavananemine ei kulge ilmtingimata sünkroonselt rahvastiku üldise vananemisega, mistõttu on veelgi enam põhjust seda iseseisvalt käsitleda [Myers, Boyle, Kinsella 1987].

Vanavanuriosakaal (75-aastaste ja vanemate suhtarv 60-aastaste ja vanemate seas) on Eestis XX sajandil pidevalt kasvanud ning tõusnud 15 protsendilt 30 protsendini. Erinevalt vanuriosakaalu küllalt hüplevast trendist on vanavanurite suhtarv kasvanud hoopis ühtlasemalt. Ometi torkab silma, et see kasv on viimasel kahel aastakümnel kiirenenud. Nii kinnitab Eesti

rahvastikuareng vananemisprotsessi üldomadust — vanavanuriosakaal suureneb kiiremini siis, kui vanuriosakaal kogurahvastikus hakkab juba stabiliseeruma. Selline olukord on iseenesest muidugi ootuspärane, sest üldine vanuriosakaalu tõus rahvastikus hoiab muudel võrdsetel tingimustel vanavanurite osatähtsuse kasvu tagasi. On tähelepanuväärne, et vanavanuriosakaalu kasv on Eestis kiirenenud, hoolimata rahvastiku pikaajalisest suremusseisakust.

Joonis 4.6

*Vanavanurirahvastiku osakaal
Eesti, loendusaastad 1881-1989*

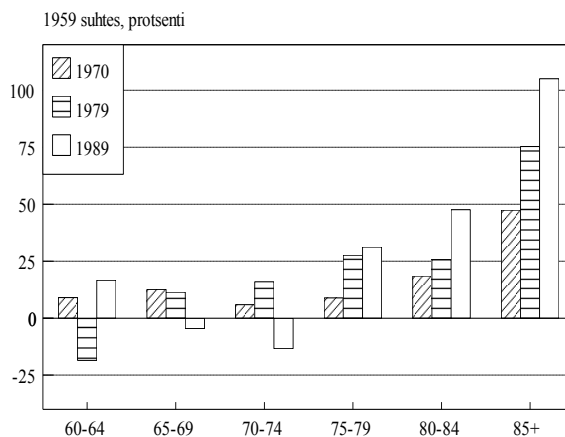

Kui määrata vanavanurite eakriteeriumiks 75 eluaasta asemel 85, ilmneb joonisel 4.6 esitatud arvudest, et vanavanuriosakaal on kasvanud veelgi kiiremini. Loendusaastani 1959 on erinevate eakriteeriumide järgi defineeritud vanavanurite suhtarvud tõusnud küll mitte päris sünkroonselt, kuid lõppkokkuvõttes on mõlemad 80 aasta jooksul kasvanud peaaegu ühepalju — 50 protsenti. Viimase kolmekümne aastaga on mõlema näitaja tõus kiirenenud, kuid üldtrendid küllaltki oluliselt lahknud. Kokkuvõttes on 75-aastaste ja vanemate inimeste osatähtsus vanurrahvastikus sajandi jooksul kahekordistunud, 85-aastaste ja vanemate inimeste oma aga peaaegu kolmekordistunud.

Teise võimaluse vanurite nõ sisemist vananemist mõõta annab erinevate ajamomentide vanuskõverate võrdlemine. Joonis 4.7 esitab viimasel kolmel rahvaloendusel fikseeritud vanuskõverad esimese sõja järgse loenduse vastavate andmete suhtes. Graafikult ilmneb küllaltki selgelt üldtendents: mida eakama vanusrühmaga on tegemist, seda suurem on olnud selle suhteline kasv. Samuti on jälgitavad teatud võnked, millest kõige olulisema on põhjustanud Esimese maailmasõja aegse suhteliselt väikese sündikohordi liikumine (vanusrühm 70-74 loendusaastal 1989).

Joonis 4.7

*Vanurrahvastiku juurdekasvutempo
Eesti, loendusaastad 1959-1989*

4.3. Sooerisuse tähtsustumine

Eluea pikenemisel demograafilise ülemineku käigus muutub ka rahvastiku sooproportsioon. Suremusareng mõjutab soovahekorda eriti vanurrahvastikus, sest meeste elulemus kahaneb vanemate eärühmade suunas liikudes hoopis jõulisemalt kui naistel, tõstes niimoodi järjekindlalt õrnema soo osakaalu. Seepärast muutub pidevalt meeste ja naiste vahekord vanuriikka jõudvates ning veelgi enam selles eas olevates põlvkondades. Suremusarengu kõrval on Eestis põlvkondade sookoostisse jättnud mõistetavalt olulise jälje XX sajandi rahvastikukriisid. Võib isegi väita, et meeste ja naiste muutuva vahekorra tõttu vanurite hulgas on rahvastiku vananemisprotsess soolises mõttes kahestunud. Teiseks oluliseks rahvastikuvananemise sooerisust mõjutavaks teguriks on olnud ränne, mis teatavasti on sookoostise seisukohalt alati väga ebahühtlane. Välisrände kõrval on rahvastikuvananemise sooerisuse kujundamisel sageli suur

tähtsus ka riigisisel migratsioonil, eriti piirkondlikus lõikes. Tuleb tõdeda, et nimetatud soorisust põhjustavad tegurid on mõjutanud rahvastiku vananemist Eestis tugevamat kui Euroopa maades tavapärase.

Joonis 4.8 esitab rahvastikuvananemise üldnäitajate — vanuriosakaalu ja rahvastiku mediaanvanuse — soorisuse. Esimese näitaja puhul on meeste ja naiste osakaalu vahe väljendatud

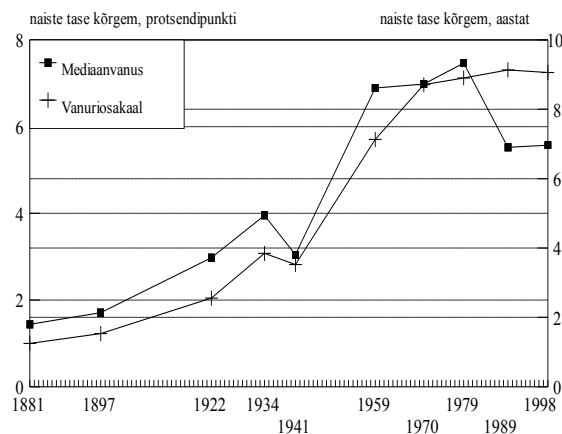
Vanuriosakaalu ja rahvastiku mediaanvanuse soorisus Eesti, loendusaaastad 1881-1989

Aasta	Mehed		Naised	
	Vanuri-osakaal	Mediaanvanus	Vanuri-osakaal	Mediaanvanus
1881	7,41	22,78	8,66	24,22
1897	8,96	24,08	10,49	25,79
1922	10,44	27,04	12,99	30,02
1934	11,50	29,29	15,34	33,24
1941	13,62	32,57	17,14	35,61
1959	11,05	28,21	18,18	35,10
1970	12,00	30,30	20,71	37,28
1979	11,49	30,29	20,40	37,76
1989	11,96	31,33	21,09	36,85
1998*	14,12	33,74	23,18	39,31

* hinnang

Joonis 4.8

Vanuriosakaalu ja rahvastiku mediaanvanuse soorisus Eesti, loendusaaastad 1881-1989

nanemise käigus järjest te-ravnenud ning kaheldama-tult on need kaasuvate sotsiaalsete probleemide otse-seks allikaks.

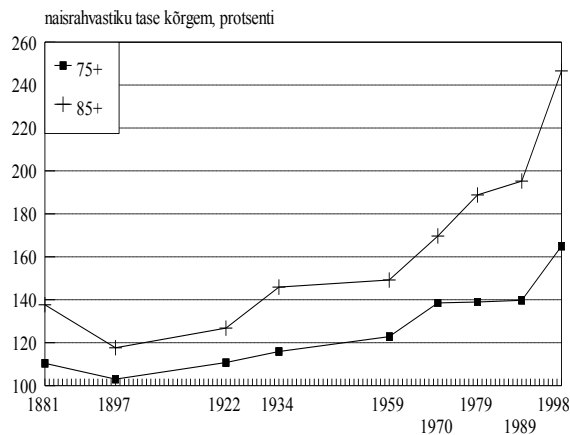
Teine silmatorkav asjaolu on soorisuse hüppeline kasv, mis toimus kahe, vahetult sõjajärgse aastakümne vältel. Seda rõhutab nii soorisuse teatud vähenemine sõjaajal kui ka selle teatav stabiliseerumine alates 1970. aastast. Esimestel sõjajärgsetel aastakümnetel langes kokku kõigi eespoolnimetatud soorisust soodustavate tegurite mõju, mistõttu nad üksteist võimendasid. Paljude teiste Kesk- ja Ida-Euroopa maadega võrreldes tuleb eriti

protsendipunktides ning mediaanvanuse puhul aastates. Soorisuse dünaamikas torkavad silma kaks asjaolu. Esiteks langeb soorisuse arengutrend mõlema näitaja puhul suures osas kokku samade üldnäitajate abil mõõdetud rahvastikuvananemise üldarenguga (vt joonis 4.2). Teisipidi öeldes, soorisus on välja kujunenud enam-vähem paralleelselt rahvastiku vananemisprotsessiga. Nimetatud asjaolu rõhutab, et meeste ja naiste vahelised erisused on rahvastikuva-

rõhutada sõja ja repressioonide tähendust, mis Eesti põlisrahvastiku puhul on olnud märgatavalt suurema mõjuga.

Joonis 4.9

*Vanavanurrahvastiku osakaalu sooerisus
Eesti, loendusaastad 1881-1989*

Ootuspäraselt on eriti jõudsalt kasvanud vanavanurite sooerisus. Joonisel 4.9 on näidatud, kuidas on muutunud naisrahvastiku vanavanuriosakaal võrreldes meeste samalaadse näitavuga. Vanavanurite määramiseks on kasutatud mõlemat eakriteeriumi — nii 75 kui ka 85 eluaastat. Andmete põhjal võib tõdeda, et rahvastiku vananemisprotsessi alguses oli nais- ja meesvanavanurite osatähtsus (kriteeriumi 75 eluaastat

korral) peaaegu ühesugune. Vananemisprotsessi arenedes on vanavanuriosakaal naistel kasvanud hoopis kiiremini kui meeste sama näitaja ning stabiliseerunud ligikaudu 40-protsendilise taseme juures. Kui rakendada vanavanurite määramisel 85 eluaasta kriteeriumi, siis on naiste ülekaal olnud kogu käsitletava perioodi jooksul veel suurem, sooerisuse kasv on olnud intensiivsem ning selle stabiliseerumine pole käesolevaks ajaks veel kätte jõudnud.

Rahvastikuvananemise sooerisuse dünaamika kõrval on täiendavalt esitatud ka vanurite meeste ja naiste omavaheline suhe vanusrühmade kaupa. Tinglikult võiks seda nimetada sooerisuse vanuskõveraks. Niisugune võrdlus viimase rahvaloenduse andmete alusel on esitatud joonisel 4.10. Naiste osakaal vanurite hulgas kasvab iga vanusrühmaga: ümardatult 60 protsendilt 60-64-aastaste kuni 80 protsendini 85-aastaste ja vanemate seas.

Eesti rahvastikuvananemise erakordselt suur sooerisus süvendab paratamatult sotsiaalseid probleeme. Üks peamine negatiivne tagajärg, mille vanurite meeste ja naiste liigsuur disproportsioon kaasa toob, on suhteliselt varajane perekondade purunemine ühe abikaasa, eelkõige siis mehe kaotuse puhul. Keskmise abielukestuse lühenemine meeste enneaegse surma tõttu, ning väike võimalus vanemas eas uuesti abielluda, toob tagajärjena kaasa ülisuure üksikute eakate naiste arvu Eesti ühiskonnas. Selle näitav poolest on Eesti kahjuks maailma juhtivamaid riike [UN 1999]. Muudel võrdsetel tingimustel väheneb niisuguses olukorras vanurrahvastiku keskmine enesega toimetulek. Teisisõnu, Eestis kasvab rahvastiku kolmas elufaas liiga kiiresti üle neljandaks ning kolmanda ja neljanda elufaasi proportsioonid on lootusetult rikutud mitmekümneks aastaks. Tuleb tähele panna, et järsud sotsiaalsed muutused

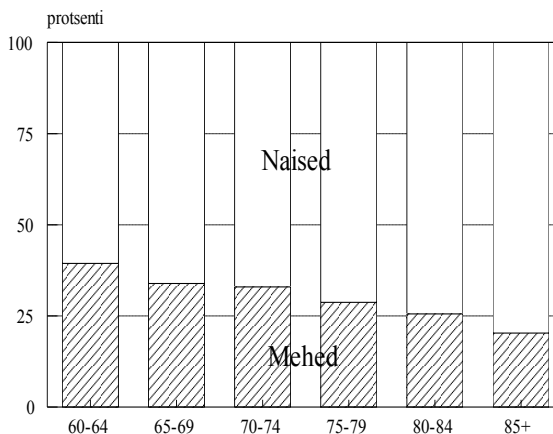
*Vanurrahvastiku sookoostis
Eesti 1989*

ühiskonnas kii-rendavad
samuti rahvas-tiku
liikumist kolmandast
elufaasist neljandasse, sest
uute oludega kohanemine
pole vanurieas kerge.

4.4. Liigvananemise künnisel

Vananemisprotsessi suure
inertsuse tõttu pole raske
selle tulevikku ette näha.

Alljärgnevalt on esitatud Eesti rahvastikuvananemise tulevikusuundumused kahte erinevat prognoosi rakendades. Esimene neist on ÜRO rahvastikuprognoos, millest leiab käsitlemist keskmine variant viimase avaldatud versiooni kohaselt [UN 1997]. Teine rahvastikuprognoos on teostatud Eesti Kõrgkoolidevahelises Demouuringute Keskuses.

Tabel 4.3

*Vanuriosakaal ning rahvastiku mediaanvanus
Eesti, prognoos 2030*

Aasta	Optimistlik variant		Põhivariant		ÜRO variant	
	Vanuri-osakaal	Mediaan-vanus	Vanuri-osakaal	Mediaan-vanus	Vanuri-osakaal	Mediaan-vanus
1989*	16,82	34,08	16,82	34,08	16,82	34,08
2000	20,16	37,01	20,15	37,14	19,26	37,07
2005	21,49	38,18	21,35	38,53	19,46	37,98
2010	22,24	39,05	21,90	39,51	20,05	38,58
2015	23,61	40,01	23,18	40,68	21,36	39,16
2020	25,05	40,86	24,70	41,85	22,96	40,07
2025	26,28	41,80	26,17	43,16	24,12	41,28
2030	26,76	42,82	27,01	44,60	24,72	42,34

* rahvaloendus

EKDK prognoosist on kasutatud kahte, nn optimistlikku ja põhivarianti. Viimane eeldab demograafiliste protsesside vanusintensiivsuste stabiilsust (demograafiline seisund aastail 1993-1995), optimistlik variant aga sündimuse langustrendi asendumist tagasihoidliku tõusuga ning suremuse järkjärgulist alanemist. Tuleb tõdeda, et vaatamata keskmise eluea tõusule omaaegse tasemeni ja sündimuslanguse peatumisele (aasta 1999) ei ole Eesti rahvastikuareng toonud seni kaasa neid muutusi, mida optimistlik variant eeldaks. Veel enam, 1990 aastate keskpaiga demograafilise seisundi alusel koostatud põhivariant on samuti tänaseks osutunud mõneti optimistlikuks.

Joonistel 4.11 ja 4.12 on kujutatud rahvastikuvananemise kahe põhinäitaja prognoositud muutumine. Kuna kolm esitatud prognoosivarianti ei erine üksteisest nimetamisväärselt, ilmneb seda selgemini ühtne põhitrend: vanuriosakaal tõuseb käesolevalt tasemelt, mis on ümardatult 19 protsenti kogurahvastikus, 25-27 protsendini aastaks 2030. Rahvastiku mediaanvanus kasvab sama aja jooksul 43-44 eluaastani. Nagu järgmises alapeatükis selgub, seisab nende muutuste taga suuresti just välispäritolu rahvastik, kes seni oma rahvastikutaaste seisukohalt kunstlikult noore vanusstruktuuri kaudu hoidis rahvastikuvananemise normaalset kulgu kammitsais. Muidugi ei ole põhjust nimetamata jätta ka 1990

aastatel alanud Eesti põlisrahvastiku uut vananemislainet. Prognoosi kohaselt on vananemise kahe põhinäitaja üldtrend üsna lineaarne, kuid see ei avalda vananemisprotsessi tegeliku sisemist heterogeensust.

Vanurrahvastiku aastakeskmise kasvutempo (joonis 4.13) analüüs toob esile ühe lähiajal kätejuudva või õigemini juba toimiva ülesvõnke: aastakümne 1995-2004 kujuneb Eesti rahvastiku kõige intensiivsemaks vananemisperiodiks läbi ajaloo.

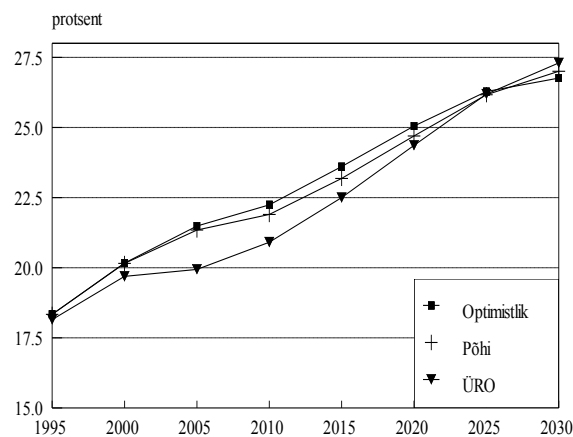
Aastakeskmise vanurrahvastiku kasvutempo saavutab või ületab 1960 aastate taseme. Üks kolmest prognoosivariandist — ÜRO oma — ei ennusta küll nii kõrget kasvu, kuid selle põhjuseks on Eesti tegeliku elutabeli küllaltki suur hälve prognoosil rakendatud tüüptabeli rahvastikuelulemusega võrreldes.

Kui esimesel sõjajärgsel kümnendil Eestisse saabunud suurim sisseerännanute põlvkond on XXI sajandi alguseks ületanud vanuriea piiri, hakkab vanurrahvastiku aastakeskmise kasvutempo märgatavalt alanema. Ja ehkki järgmise sajandi teisel aastakümnel pöördub vanurrahvastiku kasvutempo taas tõusule, ei saavuta see enam sajandialguse taset. Ligikaudu aastast 2020 algab vanurrahvastiku kasvutempo pikaldane aeg-lustumine ning käsitletava perioodi lõpuks vanurrahvastik stabiliseerub. Olgu täheldatud, et prognoositud vananemisprotsess, mis on eriti intensiivne XXI sajandi alguses, leiab aset kogurahvastiku negatiivse üldiibe ehk depopulatsiooni tingimustes, mis iseloomustab kogu prognoosiperioodi.

Joonis 4.14 käsitleb rahvastiku vananemist vanurite absoluutarvu aastakeskmise juurdekasvu kaudu. Kõige intensiivsema vananemise perioodil on oodata, et igal aastal asutub vanuriikka ligikaudu 6000 inimest. Niisugune

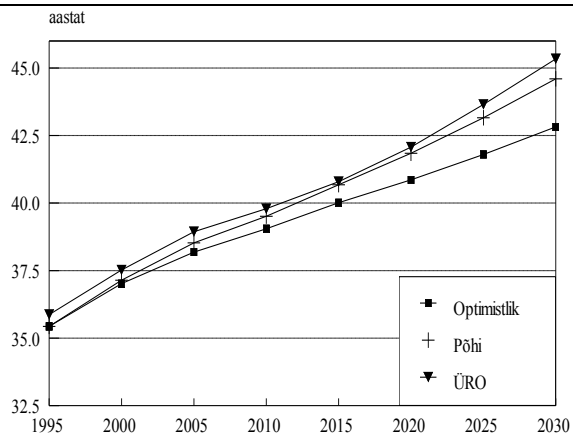
Joonis 4.11

*Vanuriosakaal
Eesti, prognoos 2030*

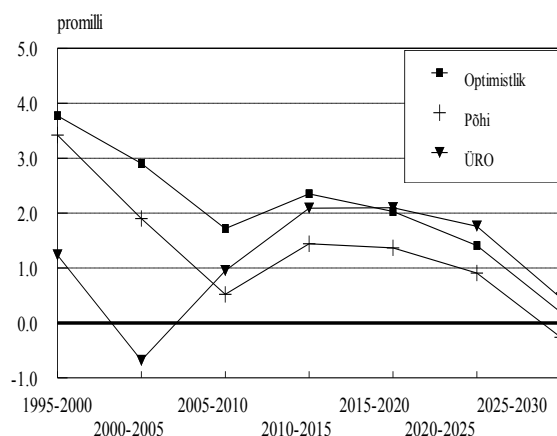
aastakeskmine juurdekasv ületab senise maksimumi 1960 aastatest ümardatult 1500 vanuri võrra.

Enam-vähem ühesuunalise üldtrendi taustal tasub tähele panna ka mõningaid tagaplaanile jäävaid iseärasusi. Üks sellistest on vanavanurite dünaamikaga seotud arengulaine (joonis 4.15). Esimesel pilgul võib tunduda üllatav vanavanuriosakaalu eeldatav langus 1990 aastate lõpul. Kui aga meenutada, et just sel kümnendil lisandub vanurialistele väga suur põlvkond, mis paratamatult muudab ajutiselt vanurrahvastiku sisemisi proportsioone nooremapoolsete kasuks, siis on vanavanuriosakaalu langus muidugi arusaadav. Samavõrra loogiline on näitarvu kiire tõus hiljem, kui seesama arvukas põlvkond jõuab vanavanuriikka.

Joonis 4.13

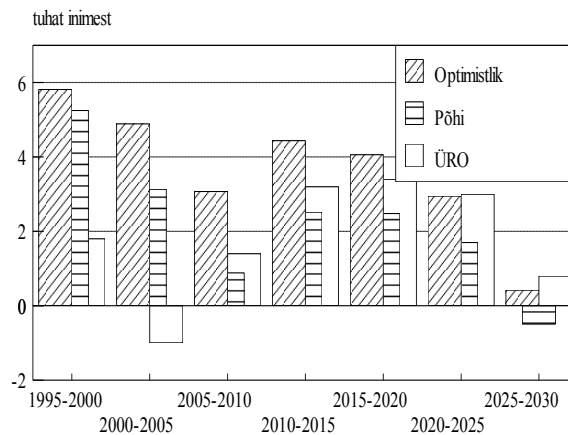
Vanurrahvastiku aastakeskmine
juurdekasvutempo
Eesti, prognoos 2030

Eespool leidis rõhutamist rahvastiku vananemise ülisuur soerisus Eestis. Prognoosi järgi on oodata selle erisuse teatud tasandumist lähenevatel kümnenditel, kuid peajoonena ometi liigsuure vahe püsimist. Muidugi säilib naiste ülekaal vanurite hulgas, mis siiski edasise kasvu asemel väheneb ligikaudu 9,5 protsendipunktilt 8,5-9,0 protsendipunktini. Nais- ja meesrahvastiku mediaanvanuse vahe seevastu suureneb endiselt kuni aastani 2005 ning hakkab alles siis kahanema. Prognoosiperioodi lõpuks on nais- ja meesrahvastiku mediaanvanuse vahe ligikaudu viis aastat.

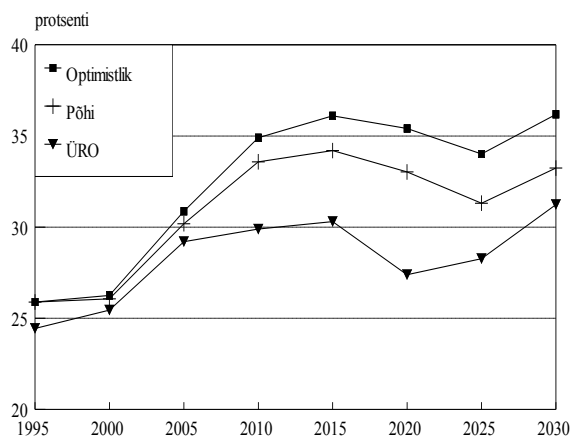
Joonis 4.14

*Vanurrahvastiku aastakeskmise juurdekasv
Eesti, prognoos 2030*

Joonis 4.15

*Vanavanurrahvastiku osakaal
Eesti, prognoos 2030*

4.5. Välispäritolu rahvastiku eriareng

Välispäritolu rahvastik moodustab Eesti kogurahvastikus märkimisväärselt suure osa, ümardatult 35 protsenti. Kõnealune rahvastik koosneb sisseerännanutest ehk välissündinutest ja nende teisest põlvkonnast, kes on ilmale tulnud juba Eestis. Kuigi nende kahe osarühma puhul tuleb sageli arvestada oluliste omavaheliste erisustega, pole rahvastiku vananemise käsitlemisel vahetegemine tähtis. Mõlemad osarühmad esindavad Eesti suhtes välismõju ning näiteks mõlema või veelgi enam ühe osarühma kokkuliitmine põlisrahvastikuga segab arusaamist

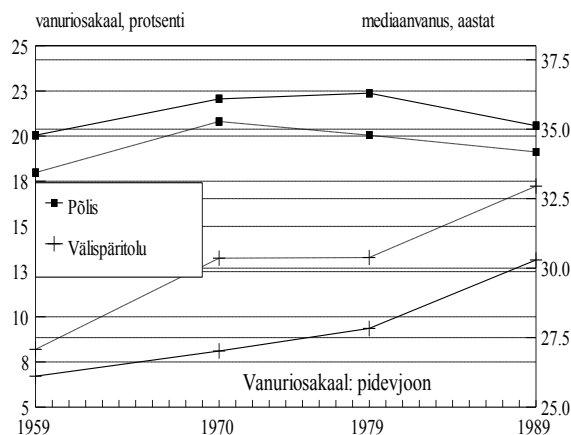
tegelikest protsessidest. Tuleb tähele panna, et erinevalt põlisrahvastikust saab välispäritolu rahvastiku puhul vaevalt eeldada vananemisprotsessile iseloomulike seaduspärasuste ilmumist: on ju see rahvastikurühm veelgi enam sõltunud rände protsessidest kui Eesti kogurahvastik. Samal ajal aga annab just välispäritolu rahvastiku eraldikäsitus ettekujutuse, milline on olnud välisteguri mõju Eesti rahvastiku vananemisele ning kas ja millal see mõju lakkab.

Teatud üldistustaseme juures saab öelda, et märgatavad lahknevused põlis- ja välispäritolu rahvastiku vahel on tingitud kahest peamisest asjaolust [EKDK 1995a]. Esiteks, erinevused tulenevad välispäritolu rahvastiku väga ebastabiilsest vanuskoostisest, mis muidugi kajastub otseselt kõnealuse rahvastikurühma vananemises. Omalaadne vanuskoostis on kahtlemata iseloomulik mistahes sissesõitnud rahvastikule: välispäritolu rahvastiku vanusstruktuuri määrab ära immigrantide arvu ajaline varieerumine, migratsiooni vanuskõvera iseärasused, paigastunute ja remigrantide omavaheline suhe sissesõitnute seas ning mitmed teised rännet iseloomustavad näitajad. Eestis on sõjajärgsed rände protsessid läbi teinud mitu olulist muutust ning kõik esile toodud tegurid on jätnud suurema või väiksema jälje välispäritolu rahvastiku vanuskoostisesse [Sakkeus 1991; 1996]. Rahvastiku vananemise seisukohalt on eelkõige oluline mõista, et välissündinute ebastabiilne vanuskoostis avaldub põliselanike ja välissündinute ebasünkroonses ja aeg-ajalt koguni vastandtrendilises vananemisprotsessis.

Teiseks lahknevuste põhjuseks on ajaline nihe Eesti põlis- ning välispäritolu rahvastiku demograafilises arengus. Nagu eespool mainitud, ulatub vahe poole sajandini. Siin peitub ka põhjus, miks suhteliselt suured, ühtviisi ebastabiilse vanusstruktuuriga slaavi päritolu immigrantrahvastikud, mis kujunesid mitmes teiseski endise NLiidu vabariigis, ei erine oma vananemisarengu poolest sealsetest kohalikest põlisrahvastest nii suurel määral kui Eestis. Paljudes kõnealustes riikides pole ajanihe põlisrahva ja immigrantide demograafilises arengus nii ulatuslik ning seetõttu on kahe kogukonna areng hoopis sünkroonsem. Isegi Balti riikide vahelises võrdluses, eriti Leedu taustal, kerkib põlisrahva ja sisse rännanute vananemisprotsessi olulise lahknevuse poolest esile just Eesti — põhjuseks seesama demograafiline ajanihe.

Joonis 4.16

*Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus
Põlis- ja välispäritolu rahvastik
Eesti, loendus aastad 1959-1989*

Kuivõrd intensiivne sisseränne Eestisse ja välispäritolu rahvastiku kujunemine langeb sõjajärgsesse aega, haarab põlis- ja välispäritolu rahvastiku võrdlevanalüüs sedasama perioodi, arvandmestiku seisukohalt ajavahemikku alates 1959 aasta loendusest. Joonis 4.16 esitab rahvastikuvananemise kahe üldnäitaja dünaamika päritolu lõikes (vt ka tabel 4.4). Andmed kinnitavad, et nii rahvastikuvananemise tase kui ka trend, mõõdetud vastavalt vanuriosakaalu ning mediaanvanusega, on mõlema rahvastikurühma puhul äärmiselt erinev. Kõigepealt püüab tähelepanu ebanormaalselt suur näitajate tasemeerisus käsitletava perioodi algul (1959). Põlisrahvastiku vanuriosakaal (18 protsenti) oli üle kahe korra suurem kui sisserännanute hulgas (8,5 protsenti). Mediaanvanuse erinevus küündis kaheksa eluaastani. Eesti põlisrahvastiku arengut iseloomustas sissesõitnud rahvastiku tollase vananemisseisundiga sarnane olukord viimati kaheksakümmend aastat varem, ligikaudu 1880 aastatel (vt joonis 4.2). Seejuures ei kajasta võrdlus plahvatusliku sisserände esimest lainet, vaid aluseks on loendusandmestik kümnekond aastat hilisemast ajast, mil välispäritolu rahvastiku vananemine oli teatud määral juba käivitunud.

Viiekümnendate aastate lõpu rahvastikuvananemise suured erisused on edaspidi järk-järgult vähenenud. 1989 aastal erines põlis- ja välispäritolu rahvastiku vanuriosakaal "vaid" 5-6 protsendipunkti võrra, veelgi enam oli tasandunud vahe mediaanvanuses. Kõik see on toimunud peaaesjalikult välispäritolu rahvastiku kiire vananemise tõttu, kuid arvestada tuleb ka põlisrahvastiku ajutist noorenemist. Välispäritolu rahvastiku vananemise peamiseks mootoriks on olnud algse moonutatud vanuskoostise samm-sammuline normaliseerumine. Lõhe kahe populatsiooni vahel ahenes samuti seepärast, et Eesti põlisrahvastiku vananemise põhinäitajad hakkasid pärast 1960

aastate kõrgtaset langema. Vanuriosakaal alanes teataval määral juba 1970 aastatest peale, mediaanvanus veidi hiljem, järgmisel kümnendil. Näit- arvude langus polnud küll eriti suur, kuid ka kasvu puudumine vahepealse kahe-kümne aasta jooksul on iseenesest küllalt tähelepanuväärne asjaolu. Veel enam, põlisrahvastiku noore-nemine toimus välispäritolu rahvastiku vastupidise aren- gusuundumuse taustal.

Tabel 4.4

*Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus
Põlis- ja välispäritolu rahvastik
Eesti, loendusaastad 1959-1989*

Aasta	Põlisrahvastik		Välispäritolu rahvastik	
	Vanuri- osakaal	Mediaan- vanus	Vanuri- osakaal	Mediaan- vanus
1959	17,98	34,78	6,72	27,08
1970	20,80	36,09	8,11	30,36
1979	20,05	36,30	9,36	30,38
1989	19,12	35,12	13,15	32,95
1998*	AE	AE	AE	AE

AE – andmed ebausaldusväärsed

Esitatud andmete-
toetudes pole ilmselt liialdus kõnelda Eesti rahvastiku kahestumisest vananemisprotsessi vaatenurgast. Põlisrahvastiku suurim sünnikohort

demograafilise ülemineku ajast oli vanuriikka jõudnud 1960 aastail, millist ajaperioodi iseloomustas ka selle populatsiooni intensiivseim rahvastikuvananemine. Järgnevatel aastakümnetel noorenes põlisrahvastik altpoolt, sündimuse kasvu tõttu, samal ajal aitas ülaltpoolt vananemist märkimisväärselt pidurdada suremuse stagnatsioon. Välispäritolu rahvastiku algne vanuskoostis oli aga spetsiifiliste kujunemistingimuste tõttu taasteprotsessi seisukohalt ebanormaalne. Järgnev areng on seda aegamööda tasakaalustanud, aga vananemise kulminatsioon jõuab kätte ikka ligikaudu neli kümnendit põlisrahvastikust hiljem, aastail 1995-2005. Seejärel kahe rahvastikurühma vananemistrend järk-järgult ühtlustub.

Põlis- ning välispäritolu rahvastiku üldiste vananemisnäitajate suur erinevus rõhutab tarvidust tuua päritoluerisused mitmekülsemalt välja, rakendades teisigi näitajate.

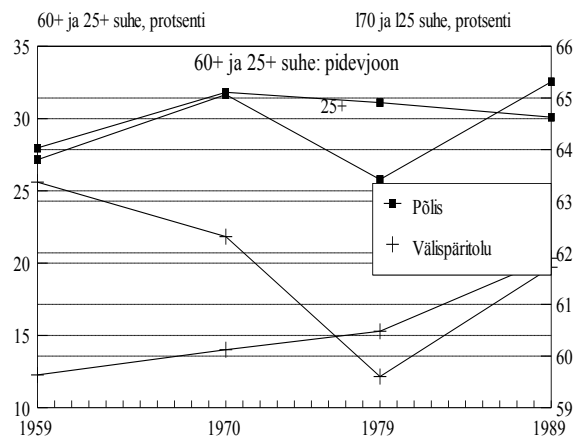
Näiteks on veel kord mõistlik pöörduda Lasletti indeksite poole (joonis 4.17, vt ka joonis 4.3). Esimene neist — vanuriosakaal täisealises rahvastikus — toob esile vananemise päritoluerisuse ulatuse üsna sarnaselt üldnäitajatele. Täiendavalt peab tõdema, et välispäritolu rahvastiku puhul pole kõnealune indeks veel küündinud 25 protsendi piirini, mis oli mäletatavasti üheks kvalifikatsioonikriteeriumiks vananemisprotsessi jõudmisel arenenud faasi. Seevastu on

põlisrahvastiku vastav näitav mõistetavalt püsinud sellest kriteeriumist kõrgemal kogu sõjajärgse perioodi. Niisiis ei piirdu erinevused põlisrahvastiku ning sisserännanute vahel ainult vananemisprotsessi kvantitatiivse küljega, vaid tegu on demograafilise arengutaseme sisulise lahknevusega, mis puudutab ka vastavat ühiskonnakorraldust, sealhulgas kolmanda elufaasi rahvastikuosa väljakujunemist.

Lasletti teise indeksi — vanurielulemuse — järgi on erinevus kahe Eesti rahvastikurühma vahel väiksem. Samuti on selle näitav arengutrend neis rühmades olnud üksteisele sarnasem. Nagu põlisrahvastikki, oli 1960 aastateks demograafilise ülemineku läbinud ka välispäritolu rahvastik. Samuti iseloomustab mõlemat rahvastikurühma enam-vähem ühelaadne suremuse stagnatsioon [Katus, Puur 1991]. Veel väärrib märkimist vanurielulemuse ühesugune langustrend põlis- ja välispäritolu rahvastikus 1970 aastatel, nagu ka näitaja kerge tõus 1980 aastail. Muidugi toob sama indikaator ühtlasi esile

Joonis 4.17

*Lasletti rahvastikuvananemise indeksid
Põlis- ja välispäritolu rahvastik
Eesti, loendusaastad 1959-1989*

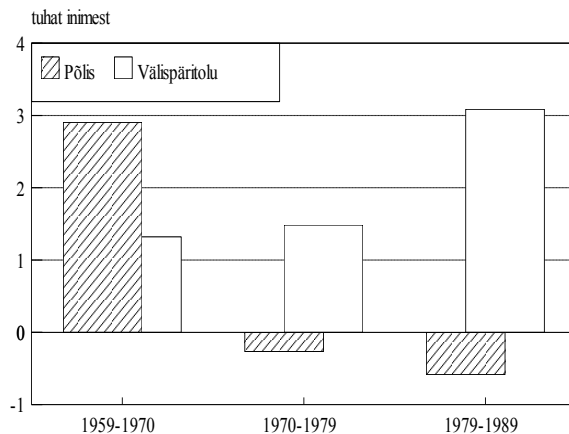

põlisrahvastiku ja sisseärrannute erinevused: ligikaudu kolme protsendi-punkti ulatuv vahe kujunes välja 1960-1970 aastatel ning on püsinud käesoleva kümnendini.

Joonis 4.18 kirjeldab Eesti sõjajärgset vananemisprotsessi vanurrahvastiku aastakeskmise absoluutjuurdekasvu kaudu. Sellelt graafikult tuleb põlis- ja välispäritolu rahvastiku vastanduv suundumus eriti selgelt esile.

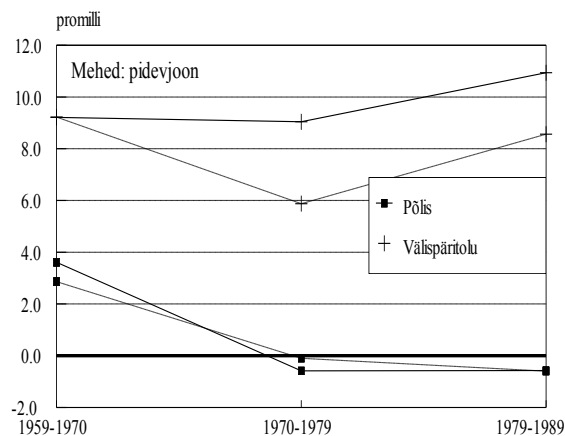
Joonis 4.18

*Vanurrahvastiku aastakeskmise juurdekasv
Põlis- ja välispäritolu rahvastik
Eesti 1959-1989*

Joonis 4.19

*Vanurrahvastiku aastakeskmise juurdekasvu-
tempo. Põlis- ja välispäritolu rahvastik
Eesti 1959-1989*

rahvastiku panust selle väljakujunemises. Joonisel 4.19 on soo lõikes esitatud

Tegemist oleks nagu peegelpildiga: 1960 aastatel oli põlisrahvastiku aastakeskmise vanuri-iive ligikaudu 3000 inimest, sama juurdekasv immigrantide rühmas on täheldatav 1980 aastatel. Kui ühes rahvastikurühmas saavutas aastakeskmise juurdekasv parajagu maksimumi, siis teise rühma näitaja langes minimaaltasemele. Joonis näitab ilmekalt, kuivõrd suur on välispäritolu rahvastiku mõju Eesti demograafilisele arengule: on ju graafikul toodud absoluutarvud omavahel igati võrreldavad. Just kahe populatsiooni teineteist kompenseeriv vananemisareng on olnud üks peamine tegur, miks kogurahvastiku vananemisprotsess Eestis on peetunud viimase poolsajandi vältel, eriti teiste Euroopa riikide taustal. Joonis pakub ka teatud ettekujutuse sellest, mis saab siis, kui nende rühmade arengulained enam teineteist ei tasakaalusta, vaid võimendavad.

Teades soorisuse tavapärasest suuremat tähtsust Eesti rahvastiku vananemisprotsessis, on mõistlik selgitada välispäritolu

vanurrahvastiku aastakeskmise kasvutempo. Põlisrahvastiku seas on kõnealune kasvutempo kiirelt vähenenud 1970 aastate lõpuni, millele järgnes suhteline stabiilsus 1980 aastatel. Seejuures väärib rõhutamist, et mees- ja naisvanurite arvu kasv on olnud üllatavalt sarnane, samal ajal kui suremuse soorisus on olnud vägagi oluline. Välispäritolu vanurrahvastiku aastakeskmise kasvutempo on kogu käsitletava ajavahemiku jooksul olnud muidugi väga kiire, kuivõrd algne tase oli erakordselt madal. Kui meesvanurrahvastikku on iseloomustanud enam-vähem ühtlaselt kõrge kasvutempo, siis naiste vastava näitaja dünaamika on päris teistsugune. 1960 aastate naisvanurrahvastiku kasvutempo aeglustumine on tekitanud ligikaudu poolteise protsendipunkti suuruse vahe võrreldes meeste vastava näitajaga ning erinevus on püsinud kuni viimase ajani. Taoline välispäritolu rahvastiku spetsiifiline arengujoon on vähendanud Eesti rahvastikuvananemise üldist soorisust. Muidugi ei tohi seejuures unustada, et just soovanuselises lõikes ebalproportsionaalne sisseränne põhjustaski pärast sõda vananemise soorisuse kasvu.

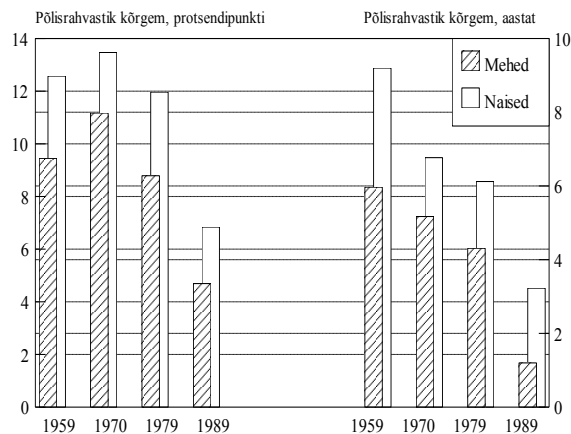
Põlis- ja välispäritolu rahvastiku vananemise soorisuse kohta annab täiendavat teavet vananemise kahe põhinäitaja — vanuriosakaalu ja mediaanvanuse — võrdlemine eraldi meeste ja naiste osas (joonis 4.20). Kahe populatsiooni vanuriosakaalu ülderinevus on käsitletaval perioodil küll oluliselt vähenenud, kuid soorisus on jäänud püsima. Enam-vähem sama saab väita mediaanvanuse kohta. Selle näitajaga mõõtes on põlisrahvastiku ja sisserännanute erinevus meestel kahanenud juba väikeseks, kuid õrnema soo lõikes jäänud veel märgatavalt suureks. Kiiremale ühtlustumisele meesrahvastikus on arusaadavalt kaasa aidanud meeste märgatavalt madalam keskmine eluiga, ning vastavalt siis ka põlvkondade kiirem vaheldumine selle sugupoole puhul.

Eesti rahvastiku vananemisprotsessi päritoluerisuste dünaamika omandab hoopis teistsuguse kuju, kui vaadelda vanavanuritega seotud arengusuundi (joonis 4.21). Võrreldes 1950 aastate lõpuga on vanavanuriosakaal tõusnud põlisrahvastiku hulgas tunduvalt kõrgemale kui sisserännanute seas. Tulemus on põhimõtteliselt ühesugune, hoolimata sellest, kuidas vanavanureid määratleda (vanuspiir 75 või 85 eluaastat). Perioodi algustaseme suhtes on vanavanuriosakaalu tõus põlisrahvastikus olnud vastavalt 20 ja 40 protsendipunkti suurem. Ometigi on põlis- ja välispäritolu rahvastiku erinevus kujunenud pea täielikult 1980 aastate jooksul ning varasematel kümnenditel kasvas vanavanuriosakaal hoogsamalt pigem sisserännanute seas.

Muuhulgas tõendab joonis lihtsat tõsiasja, et vanavananemine on rahvastiku vananemisprotsessi teine etapp, mis jõuab kätte alles pärast vanurrahvastiku üldist suurenemist. Vanavanuriosakaalu tõus hoogustub siis, kui vanuriosakaal kogurahvastikus hakkab stabiliseeruma. Samavõrra tõene on vastupidine seos: kui vanuriikka jõuavad eelnevatest arvukamad põlvkonnad, võib vanavanuriosakaal teatud aja jooksul koguni langeda. Just nõnda ongi juhtunud välispäritolu rahvastiku arengus 1980 aastatel, samal ajal kui põlisrahvastik elas sarnase etapi läbi juba 1950 aastatel.

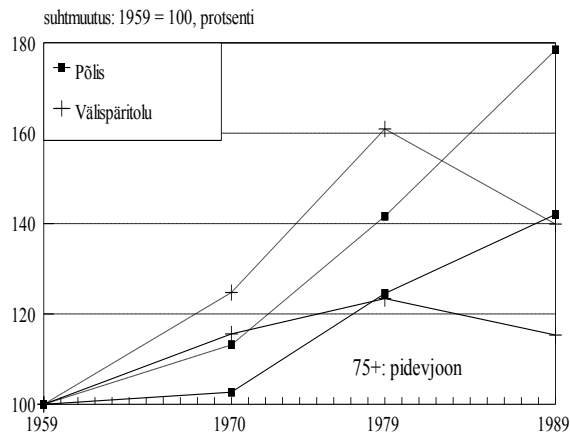
Joonis 4.20

*Vanuriosakaalu ja rahvastiku
mediaanvanuse põlisuserisus
Eesti, loendusaastad 1959-1989*

Joonis 4.21

*Vanavanurrahvastiku osakaal
Põlis- ja välispäritolu rahvastik
Eesti, loendusaastad 1959-1989*

Vanavanuriosakaalu võrdlemine põlis- ja välispäritolu rahvastikus selgitab samuti erisuste kasvu 1990 aastateks, eriti 85-aastaste ja vanemate osas. Nõnda tuleb kokkuvõttes tõdeda põlis- ja välispäritolu rahvastiku vananemisprotsessi ja vanavananemise dünaamika olulist lahknemist. Rahvastiku vananemise seisukohalt on ju põlisrahvastik 1970-1980 aastatel koguni noorenenud ning välispäritolu rahvastikku on mõistetavalt iseloomustanud kõigi vananemisinäitajate kiirem tõus. Vanavananemise arengus aga, vastupidi, on põlisrahvastik edestanud sisserrännanuid, ning suhteline lõhe on kasvanud.

5. RUUMILINE MÕÕDE

Rahvastikuvananemise rahvuslikes käsitlustes esitatakse tavaliselt ka piirkondliku arengu põhijooned ja varieerumus [Lindgren 1990; Rowland 1991; Vukovich 1991 jt]. Sedalaadi teave on eriti tähtis mitmete poliitiliste, eeskätt sotsiaalpoliitiliste otsuste vaatenurgast, mille elluviimine rea riikide puhul on ajalooliselt koondunud kohaliku omavalitsuse pädevusse. Omavalitsuse tähtsat ühiskonnarolli ja kohustusi peamise lülina sotsiaalpoliitika vahetu elluvijana on läbi aegade tähtsaks peetud ja esile tõstetud Baltoskandias. Praktilise vajaduse taustal on rahvastiku vananemisprotsessi piirkondlikkus ja vanurrahvastiku asustus teaduslikust seisukohast suhteliselt vähe tähelepanu leidnud. Sellel on mõistetatavad põhjendused, millest peamised on ka allpool nimetatud.

Eelkõige on asi selles, et vananemine kui rahvastikuprotsess ei ole määratud ruumiliste seaduspärasustega. Seepärast pole ka rahvastikuvananemise arenguseadusi vaagides eriti oluline laskuda rahvastasandist piirkondlikule. Sageli vajamineva teabe vanurrahvastiku territoriaalse paiknemise kohta saab seejuures üsna täpselt tuletada vananemise üldsuundumuse, rahvusliku asustussüsteemi ning vanurirändeinfore tuginedes. Tõsi, vanurirände vastu on teaduslik huvi küll kiiresti tõusnud ja teemast on kujunemas koguni omaette uurimisvaldkond. Siiski on tegemist pigem rändemajandusliku lähenemisenurgaga, kus rahvastikuvananemise regionaalsed suundumused tavaliselt käsitlemist ei leia [Carter 1994; Newbold 1996; Serow 1996; Warnes, Ford 1995]. Teiseks piiravad vanurrahvastiku territoriaalse paiknemise analüüsi sagedased piirimuutused, eriti kui tegemist on pikema perioodiga. Tavaliselt tuleb ajas võrreldava andmestiku ettevalmistamisel ära teha märkimisväärne eeltöö. Ning lõpuks — vananemise piirkondlike iseärasuste analüüs eeldab väga mahukat lähteandmestikku ja nõuab suurt tööpanust. Kui pole tugevat hüpoteesi mingite oluliste reeglipärasuste või iseärasuste kohta piirkondlikus rahvastikuvananemises, mis märkimisväärselt täiendaksid teavet protsessi kulgemisest kogurahvastiku tasandil, ei leita tavaliselt piisavalt argumente selle töö ettevõtmiseks.

Kõnealused põhjendused kehtivad ka Eesti puhul ning rahvastikuvananemise arengutrendid on käesolevas raamatus käsitlemist leidnud peaaesjalikult kogurahvastiku tasandil. Siiski tundub eespoolviidatud tavapärane lähenemisviis — anda ülevaade rahvastikuvananemise piirkondlikest erisustest vaid (viimase rahvaloenduse aegse) hetkeolukorra kaudu — olevat liialt piiratud. Eesti rahvastikuarengu teisenenud järjepidevus, põhjustatuna eelkõige väga suurest sisserändest ja välispäritolu rahvastiku kujunemisest, ilmneb veel rõhutatumalt piirkondlikul kui kogurahvastiku tasandil: valdav enamus immigrantidest asus elama linnadesse, eriti suured muutused leidsid aset kahes maakonnas viieteistkümnest. Ilmselgelt põhjustas see ka vananemisprotsessi regionaalsete eripärade teisenemise, mis eeldatavalt kujuneb eriti tugevaks mõjuteguriks järgmise 10-15 aasta vältel, kui suured immigrantkohordid jõuavad vanuriikka. Vananemise piirkondlike erijoonte väljatoomiseks on

vanurrahvastiku käesoleva aja ruumilise jaotuse kõrval esitatud täiendavalt vananemisprotsessi linn-maa võrdlev käsitus, samuti ka maakondlik varieerumus läbi kõigi loendusaaastate.

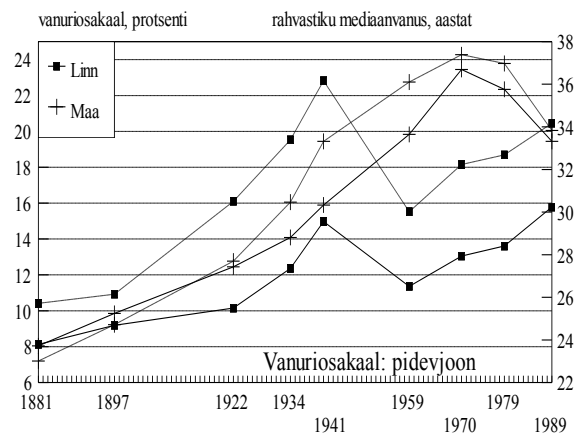
5.1. Maa- ja linnarahvastiku vastandumine

Demograafilise ülemineku ja sellega kaasneva urbaniseerumise eel oli Eestis 10 ajaloolist linna. Kuuesaja aasta jooksul oli küll mõni linnaasula kadunud ja mõni teine tekkinud, kuid linnade arv jäänud praktiliselt muutumatuks [Pullat 1997]. Linnastumise algperiood koos uute linnaasulate tekke ja kasvuga ei toonud neile veel kohe vastavat staatust ning 1881 aasta rahvaloenduse ajal oli Eestis ikkagi vaid 12 linna, kus elas ligikaudu 13 protsenti maa kogurahvastikust. Tänapäeva Eesti asustussüsteemi kuulub kokku 47 suuremat ja väiksemat linna, kuhu on koondunud ligikaudu 70 protsenti rahvastikust. Selline ulatuslik rahvastiku ümberjaotumine linn-maa teljel on arusaadavalt mõjutanud ka vananemise regionaalerisusi, muidugi teatud ajalise nihkega. Eesti puhul on linnastumise põhiallikat — rahvuslikku siserännet — täiendanud Teise maailmasõja järgne rändebuum. Selle mõju nii linnastumisele kui kogu asustussüsteemile tervikuna on olnud väga ulatuslik. Põhimõtteliselt võib Eesti urbaniseerumist kujutada kahelainelise protsessina: esimene linnastumislaine leidis aset demograafilise ülemineku ajal hakates hajuma enne Teist maailmasõda ning tugines siserändele, sõja järel andis protsessile hoogu immigratsioon, mis põhjustas ka linnastumise teise laine [Katus, Sakkeus 1986]. Seega on rahvastikuvananemise erijooned maa-linn võrdluses tihedalt seotud põlis- ja välispäritolu rahvastiku erinevustega.

Maa- ja linnarahvastiku vananemistrend on esitatud eelnevaski peatükis kasutatud peamiste üldnäitajate — vanuriosakaalu ning rahvastiku mediaanvanuse — kaudu (joonis 5.1). Andmed kinnitavad, et linnarahvastiku vananemine katkes pärast Teist maailmasõda. Vanuriosakaal oli esimeseks sõjajärgseks loenduseks vähenenud ligikaudu 4 protsendipunkti võrra ning langenud 1930 aastate tasemest madalamale. Teine üldnäitaja, rahvastiku mediaanvanus, oli kukkunud isegi allapoole 1922 aasta rahvaloendusel

Joonis 5.1

*Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus
Linna- ja maarahvastik
Eesti, loendusaastad 1881-1989*

fikseeritud taset, st teinud läbi enam kui 35-aastase tagasimineku. Maarahvastiku vananemisprotsessis järjepidevus ei kadunud. Eesti maarahvastiku vananemine järgis sedasama pidevat trendi, mis oli tol ajal tüüpiline kõigile samas demograafilises arengujärgus Euroopa maadele.

Tuleb veel kord juhtida tähelepanu, et just linnarahvastiku vananemise järjepidevuse katkemine on see põhjus, millest on tingitud eelmises peatükis käsitletud kogurahvastiku vananemisprotsessi omapära Eestis. Tegelikult peitusid kogurahvastiku ebaharilikult stabiilsete vananemisnäitajate taga sõjajärgsel perioodil vastandlik noorenemis- ja vananemistrend, vastavalt siis linna- ja maarahvastiku hulgas. Rõhutamist väärib asjaolu, et maarahvastiku vananemine ja linnarahvastiku nooremene tasakaalustasid teineteist ligilähedaselt samaviisi nagu põlis- ja välispäritolu rahvastik. Kõige muu kõrval tekitas taoline trendivastandlikkus maa- ja linnarahvastiku vananemise suurima erinevuse, mida Eestis iial täheldatud. Eriti sügav oli maa ja linna vastandumine ajavahemikul 1950-1970. Mitu kümnendit tagasi tekkinud erisus linna- ja maarahvastiku arengu vahel säilis nõukoguaja lõpuni ja täna tuleb siit otsida ühte põhjust Eesti arengupotentsiaali piirkondlikule heterogeensusele, mis nii silmatorkavalt on realiseerunud majandusülemineku käigus.

Pärast kiiret või pigem äkilist noorenemist sõja järel hakkas linnarahvastik kuuekümnendatel aastatel vananema enam-vähem tavapärasel moel. Areng oli suhteliselt mõõdukas 1920-1930 aastatega võrreldes ning 1990 aastate alguseks ei olnud linnarahvastiku mediaanvanus veel saavutanud sõjaeelset taset. Linnarahvastiku vananemise aeglase tempo taga 1960-1990 seisis jätkuv, peamiselt piiritagune sisseränne, kuid igal juhul ületas esimese laine immigrantide liikumine vanuriea poole koos põlisrahvastiku vananemisega nüüd immigratsiooni noorendava mõju ning teatav vananemine leidis siiski aset. Linnarahvastiku vananemine on praeguseks jõudnud kõrgperioodi ning ainumäärab trendi kogurahvastiku tasandil. Selline juhtpositsioon on eriti jõuline järgneval kümnendil.

Maarahvastiku vananemine saavutas kõrgseisu 1960-1970 aastate vahetuse paiku ning asendus järgmiseks kaheks kümnendiks noorenemisega. Teoreetiliselt oli kõnealust maarahvastiku noorenemist kerge ette näha, sest see vastas demograafilise ülemineku poolt põhjustatud rahvastikulainele: tegemist on perioodiga, mil suurimad üleminekuaegsed sünnikohordid jõuavad oma maise teekonna lõpule. On märkimisväärne, et Eestis toimus too pööre noorenemisele juba 1970 aastail, samal ajal kui enamikus teistes Kesk-Euroopa riikides leidis see aset alles 1990 aastail või pole veel alanudki. Nagu oli juttu eelmises peatükis, põhjendab Eesti taolist arengut suhteliselt varane demograafiline üleminek, mida omakorda võimendas beebibuumi puudumine. Sõjajärgse rahvastikuvananemise analüüsimisel tuleb arvestada ka mõnevõrra kõrgemat sündimust maal, samuti 1980 aastail alanud deurbaniseerumist [Katus jt 1999]. Maarahvastiku nooremene jõudis lõpule 1990 aastail, misjärel taastus mõõdukas vananemistrend.

Lisaks põhimõttelisele erinevusele linna- ja maarahvastiku vananemises väärivad tähelepanu mõned muudki iseärasused. On huvitav märkida, et

linnastumise esimesel etapil ületas linnarahvastiku mediaanvanus pidevalt maarahvastiku vastavat näitajat, samal ajal kui vanuriosakaal püsis enam-vähem ühesugune või oli koguni maal kõrgem. Teisisõnu, kumbki näitaja juhib linna- ja maarahvastiku vananemistaseme võrdlusel erineva järelduseni. Osalt seletab sellise kahemõttelisuse lahti ränne: protsessi tugev vanussõltuvus koondas mitme aastakümne vältel linnadesse täisealist rahvastikku, samal ajal jäi suhteliselt madalaks mitte ainult vanurite, vaid ka laste osakaal. Niisugusel juhul toimub vananemine altpoolt, ning mediaanvanus linnarahvastikus, mida iseloomustab sisseränne, kujuneb paratamatult kõrgemaks kui keskealist rahvastikku kaotavas maarahvastikus. Kirjeldatud efekti tugevdab linnarahvastiku tavapäraselt varasem sündimuslangus, mis omakorda vähendab laste osakaalu. Mida suurem on linna- ja maarahvastiku sündimuserisus, seda rohkem ületab linnarahvastiku mediaanvanus maarahvastiku vastavat näitartvu ning seda vastandlikumat olukorda kajastavad erinevad vananemisenäitajad. Ühtlasi tuleb see lihtne näide meelde, et rahvastikuvananemise käsitlused osapopulatsiooniti nõuavad korrektset ja asjatundlikku andmestikuga ümberkäimist.

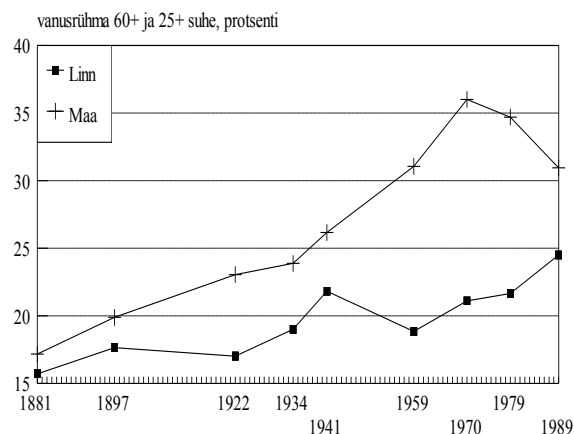
Teise maailmasõja järel tõusis vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus tublisti kõrgemaks maarahvastikus. Erisuse kõrgtase saabus 1960 aastate lõpul ja edaspidi hakkas vahe järjekindlalt vähenema. Tänapäevaks on juba linnarahvastiku mediaanvanus olnud hea mitu aastat kõrgem ja hiljuti läbis tasakaalupunkti ka vanuriosakaal. Niiviisi on linna- ja maarahvastiku vananemiserisuse dünaamika, mille taga seisab demograafiline üleminek, jõudnud viimasesse etappi — hoogustub Eesti linnarahvastiku liigvananemine paaril järgneval aastakümnel.

Lasletti indeksitest on esitatud vanuriosakaal täisealises rahvastikus (joonis 5.2). Tarviliku elutabelite sarja puudumise tõttu polnud võimalik arvutada teist põhinäitajat [Katus, Puur 1997]. Nagu oligi oodata, esitab indeks üldjoontes vanuriosakaalule sarnase

põhisuundumuse. Siiski paistab selle näitaja abil enam silma maa-rahvastiku süvendatud vananemine, ja seda kogu loendusstatistikaga hõlmatud ajavahemiku (1881-1989) vältel. Viimasel paaril aastakümnel on nähtav linna ja maa rahvastikuvananemise lähenemine, kuid erisus on veel endiselt ligikaudu 6

Joonis 5.2

*Vanuriosakaal täiseas rahvastikus
Linna- ja maarahvastik
Eesti, loendusaastad 1881-1989*

Tabel 5.1

Vanuriosakaal ja rahvastiku mediaanvanus

Ruumiline mõõde

Linna- ja maarahvastik

80

Eesti, loendusajastad 1881-1989

protsendipunkti. Tuleb tähele panna, et võrreldes vanuriosakaaluga sõltub Lasletti indeks vähem vananemisest või noorenemisest altpoolt ning seepärast on linna- ja maarahvastiku sündimuserisused seda näitajat nõrgemini mõjutanud kui suremuserisus või vanuriränne. Kui linnarahvastiku liigvananemine mõne aastakümne pärast lõpeb, siis hakkavad just kaks viimasena nimetatud protsessi kujundama linn-maa erijooni rahvastikuvananemises.

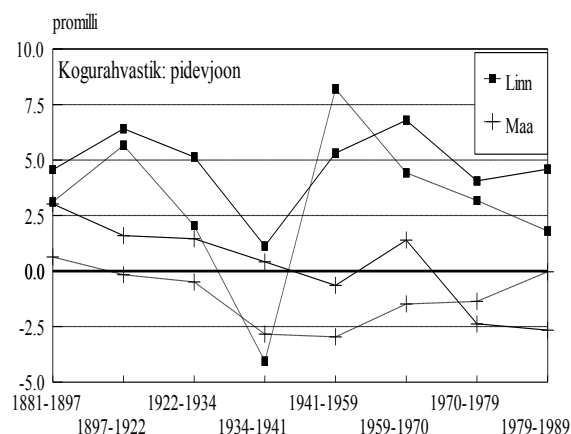
Veel ühe rahvastikuvananemise tahu linn-maa erisuses toob esile vanurrahvastiku aastakeskmise kasvutempo. Joonisel 5.3 on võrreldud seda näitajat kogurahvastiku aastakeskmise kasvutempoga. Loendusstatistikaga hõlmatud sajandi jooksul on vanurrahvastiku kasvutempo olnud üldiselt kõrgem, välja arvatud kaks pe-rioodi: 1950 aastad linna-rahvastikus ning 1970-1980 aastad maarahvas-tikus. Viimane peegeldab mõistetavalt demograafilise ülemineku poolt põh-justatud seaduspärast arenguetappi, kuid linnavanurite aeglasem kasvutempo 1950 aastatel on üsna ebatavaline. Joonisel aval-

Aasta	Linnarahvastik		Maarahvastik	
	Vanuri-osakaal	Mediaan-vanus	Vanuri-osakaal	Mediaan-vanus
1881	8,1	25,7	8,0	23,0
1897	9,2	26,1	9,9	24,7
1922	10,2	30,5	12,5	27,7
1934	12,4	33,4	14,1	30,5
1941	15,0	36,2	15,9	33,3
1959	11,4	30,0	19,8	36,1
1970	13,1	32,2	23,5	37,4
1979	13,6	32,7	22,3	37,0
1989	15,8	34,2	19,4	33,8
1998*	AE	AE	AE	AE

AE – andmed ebausaldusväärsed

Joonis 5.3

Kogu- ja vanurrahvastiku aastakeskmise juurdekasvutempo. Linna- ja maarahvastik Eesti, 1881-1989.

dub selgemalt kui eelnevatel graafikutel ka Eesti linnastumise kahelainelisus. Needsamad lained korduvad ka linna vanurrahvastiku juurdekasvus, kuid pole nii tugevasti väljendunud. Maa-asulates on vanur- ja kogurahvastiku kasvutempod jäänud üksteisele küllalt lähedaseks kogu ajavahemiku jooksul ning arengu lainelisust ei ole märgata.

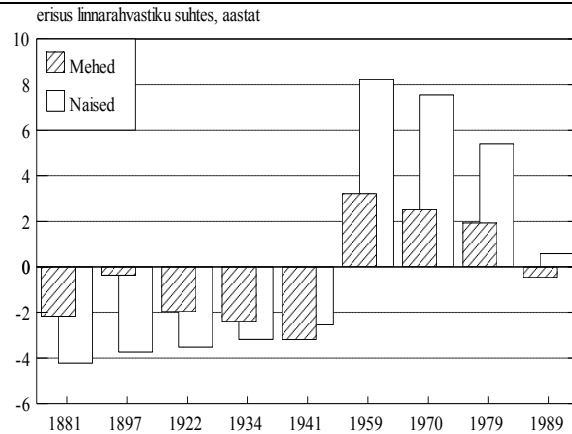
Absoluutarvuliselt on vanurrahvastik maal kahanenud ligikaudu poole sajandi jooksul, erandiks on vaid üks kümnend, 1960 aastad. Niisiis on pea kogu

vanurrahvastiku arvu kasv koondunud linnadesse ning see tendents süveneb tulevikus veelgi. Arvestades linna ja maa erinevust rahvastiku elustiili, elukalliduse, eluasemetingimuste, arstiabi kättesaadavuse jpm osas, on vanurrahvastiku absoluutarvu lahknev dünaamika tähtis eeskätt rahvastiku- ja sotsiaalpoliitilisest vaatepunktist. Esimesel pilgul võib tunduda, et vanurrahvastiku koondumine linnadesse kergendab vananemispoliitika elluviimist: näiteks on arstiabi, samuti sotsiaalse sidususe kindlustamine linnakeskkonnas kergem ning ilmselt ka odavam. Tegelikult ei tarvitse asi sugugi nii olla, eriti Eesti-taolistes majandusülemineku riikides. Väikese pensioniga on just maal suuremad võimalused toimetulekuks. See ei johtu mitte niivõrd suuremate asulate üldiselt kõrgemast elukallidusest, kuigi ka sel asjaolul on oma osa, vaid eeskätt eluasemekulutustest.

Teadupärast kulub pärast eluasemereformi läbiviimist suur osa kortermajades elava vanurrahvastiku sissetulekust eluasemekulu katmiseks. Samas võimaldab pereelamu, millise eluasemetüübi osakaal on maal tunduvalt kõrgem, hoida kõnesolev kulu reeglina väiksem ja igal juhul ses osas hoopis paindlikult majandada. Teiseks tegeleb vanurrahvastik maal traditsiooniliselt põllupidamisega, isegi kui nad vaid osa vajalikest töödest suudavad ise teha. Toodang täiendab toidulauda ja kindlustab sageli nii koguse kui kvaliteedi mõttes taseme, mida ei saa märgatav osa linnavanureid endale hoopiski lubada. Lisada tuleb veel üks üha tähtsamaks muutuv asjaolu. Nimelt on linnakeskkonnas võõrandumiskrisk suurem ning üksindus ja sellega kaasnevad probleemid seetõttu hoopis tõsisemad linna- kui maavanurite hulgas. Toodud näidetest peaks piisama mõistmaks, et vanurrahvastiku kiire koondumine linnadesse toob kaasa rea uusi probleeme, kuigi mõned endised võivad ehk oma aktuaalsuse kaotada.

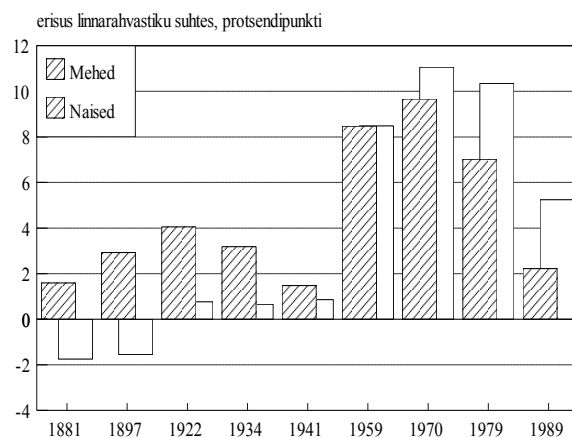
Linna- ja maarahvastiku vananemise soorisust on analüüsitud üldindeksite abil ning kummagi dünaamika on esitatud teineteise suhtes ühelaadselt kujundatud joonistel 5.4 ja 5.5. Mediaankeskmise vanus on teinud läbi silmatorkava muutuse, kusjuures tugevamini on see väljendunud naisrahvastikus. Sõja eel, täpsemini loendusaastani 1941, oli mediaanvanus maal järjekindlalt madalam linnarahvastikuga võrreldes. Vahe oli suurem naisrahvastikus, erandiks siiski viimane ajapunkt 1941. Hilisema poole sajandi vältel seevastu on mediaanvanus maarahvastikus olnud kõrgem ning taas eriti just naistel. Maa- ja linnameeste mediaanvanuste dünaamika erineb teineteisest vähem. Huvitav on aga märkida, et miinimum- ja maksimumvahe on juhtunud kahele järjestikusele loendusaastale 1941 ja 1959. See pakub veel ühe tõenduse, et Teisele maailmasõjale järgnenud rändebuum katkestas Eesti rahvastikuarengu loomupärase trendi.

Vanuriosakaaluga mõõtes on linna- ja maarahvastiku vananemise soorisuse dünaamika olnud teineteisele mõneti lähedasem. Väärrib märkimist, et rahvastiku vananemise algetapil oli vanuriosakaal linnameeste hulgas maarahvastikuga võrreldes suurem, samal ajal kui naisrahvastiku linn-maa diferentsiatsioon oli vastupidine. Veel tor-kab silma asjaolu, et kui varasemal perioodil oli linn-maa erinevus mõneti enam väljendunud mees-rahvastikus, siis

Joonis 5.5

Vanuriosakaalu linn-maa erisus
Eesti loendusaastad 1881-1989

märgatavaks 1980 aastate lõpul, kui vanavanuriosakaal ületas maal 35 protsendi piiri. Selline linn-maa erisuse kasvutrend lahknub märkimisväärselt rahvastikuvananemise üldisest arengust: mäletatavasti leidis tol ajaperioodil aset maarahvastiku noorenemine ja vanuriosakaal langes. Ühtlasi vähenesid alates 1980 aastatest ka linn-maa vananemistaseme erisused. Samalaadne sõltuvus, mis avaldus ka vananemise üldtrendi ning päritoluerisuse puhul, on ilmselt seletatav järjestikuste etappidega vanurarahvastiku elutsüklilises dünaamikas. Tuleb tähele panna, eriti vananemispoliitika väljatöötamise seisukohalt, et hoolimata vanurarahvastiku kiirest koondumisest linnadesse, on toimetulekutuge vajavate vanavanurite osatähtsus jätkuvalt kõrge just maapiirkondades.

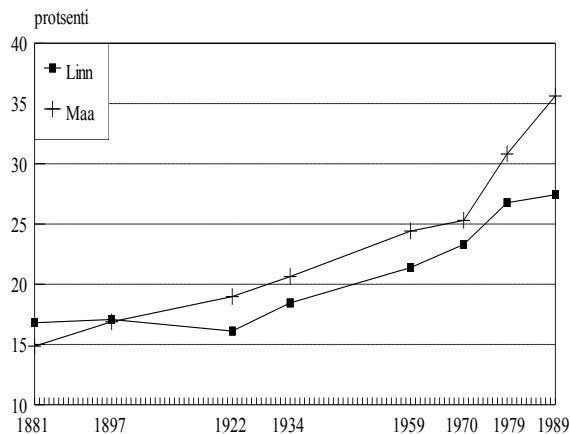
samm-sammult on naised haa-ranud juhtpositsiooni ning üheksakümnendatel aastatel on vanuriosakaalu linn-maa erisus nais-rahvastikus koguni kaks korda suurem kui meestele iseloomulik.

Vanavanurite dünaamika linnas ja maal on olulisel määral teistsugune kui eespool kirjeldatud vanurarahvastikus tervikuna. Joonis 5.6 toob esile vanavanuriosakaalu suhteliselt ühtlase tempoga toimunud kahekordse tõusu aastail 1881-1989, mis linna ja maa omavahelises võrdluses on olnud ehk isegi üllatavalt paralleelne. Kõrvale jättes XIX sajandi lõpu, püsis vanavanuriosakaal linnas kuni 1970 aastateni ühtlaselt kaks-kolm protsendipunkti madalam. Edasi hakkas vahe suurenema ning muutus

Vananemiserisused maal ja linnas annavad ettekujutuse selle protsessi sotsiaalsest heterogeensusest, mille arvestamise tähtsus kasvab pikaajalise trendi ning vastava rahvastikupoliitika käsitlemisel. Väikese asustustihedusega maades, nagu Eesti, on ruumiline mõõde, infrastruktuuriline võrgustik ning transpordi- ja sideteenuste kättesaadavus endiselt väga tähtsad tegurid, mis diferentseerivad vananeva ühiskonna ette kerkivaid probleeme, isegi kui maa ja linna majandusareng on tasakaalus. Teatavasti aga pole niisugune areng üleminekumajandusega riikidele üldse ega Eestile nende hulgas kuigivõrd tüüpiline [Majandusministeerium 1996; 1997]. Hoolimata kompaktselt territooriumist ning märkimisväärselt ühesugusest maa ja linna majandusarengu tasemest üleminekuelses Eestis, on ühiskonna ruumilise sidususe erinevused kasvanud järsult, mis ühtlasi on tõstnud rahvastikuvananemise linn-maa diferentsiatsiooni rolli.

Joonis 5.6

*Vanavanurrahvastiku osakaal
Linna- ja maarahvastik
Eesti, loendusaastad 1881-1989*

5.2. Maakonnaerisuse evolutsioon

Linn-maa erisused peegeldavad ainult osa rahvastikuvananemise regionaalsetest erijoontest. Linnavõrk ei kata riigi territooriumi ühtlaselt ning suuremaid linnu hõlmavad või, teiselt poolt, väheurbaniseerunud maakonnad võivad rahvastikuvananemise seisukohalt suuresti erineda üksteisest ka siis, kui linna- ja maarahvastiku vananemisprotsessis eraldivõetuna suurt vahet polegi. Hoolimata konkreetse linna suuruselt ja tähtsusest esindab ta regionaalses mõttes pigem teatud punkti kui tervet piirkonda. Seepärast on regionaalsed eripärad hoopis paremini mõistetavad, kui analüüsida rahvusterritooriumi alajaotusi. Eestis on selliseks alajaotuseks maakond, mis omakorda koosneb linna- ja maaomavalitsustest. Kuigi Eesti maakondlik jaotus ulatub 700 aasta taha, on maakonnapiirid aja jooksul parasjagu teisenenud. Omaette iroonia on asjaolus, et suurimad muutused leidsid aset XX sajandil: nõukoguperioodil üldse ning eriti 1950-1960 aastail. Kõnealune tegur kitsendab arusaadavalt ka Eesti rahvastikuvananemise regionaalset analüüsi.

Alapeatükk keskendub rahvastikuvananemise regionaalerisuste muutumisele maakonna tasandil. Võrdlus ajas toetub kolmele maakonnapiiride

süsteemile. Iseseisvuseelsete, 1881 ja 1897 aasta loenduste andmestik on esitatud Eestimaa ja Liivimaa kubermangu üheksa eesti maakonna lõikes. Need üheksa ajaloolist maakonda ei kata kogu etnilist ega ka tänapäeva Eesti riigi territooriumi, kuid piiratud andmestik ei võimalda kaasata ülejäänud alasid. Eesti Vabariik oli jaotatud 11 maakonnaks ning selles lõikes on esitatud 1922, 1934 ning 1941 aasta loendusandmestik. Varasema maa-alaga võrreldes on eelkõige lisandunud Petseri maakond, mis on oluline ka rahvastikuvananemise seisukohast. Sõjajärgsel perioodil muudeti maakonna-, nõukoguaja terminites rajoonipiire korduvalt ja üsna oluliselt, mistõttu näiteks 1959 aasta rahvaloendusandmestikku ei olegi võrreldaval moel võimalik analüüsi kaasata. Alates 1970 aasta loendusest on Eestis 15 maakonda ning nende piirid on üldjoontes püsivad tänaseni.

Joonisele 5.7 on koondatud kaheksa kaarti, mis esitavad maakondliku vanuriosakaalu loendusaastate kaupa. Maakonna näitavud on suhtestatud üleriikliku keskmisega igas ajapunktis ning välja on toodud piirkonnad, kus vanuriosakaal vastas rahvuslikule keskmisele (5 protsenti alla- ja ülespoole keskmist taset), oli sellest väiksem (kaks rühma: 5-15 protsenti ning rohkem kui 15 protsenti väiksem) või oli sellest suurem (kaks rühma vastavalt viidatud kahesele skaalale). Kõik arvutused on sooritatud linna- ja maarahvastiku kohta eraldi, eespool jutuks olnud märkimisväärsete vananemiserisuste tõttu. Kaardil tähistab ring linna- ja maakonnapiiridesse jääv pindala vastavalt maarahvastiku vanuriosakaalu.

Läbi kogu käsitletava sajandi on vanuriosakaal maakonniti varieerunud vähem maa- kui linnarahvastikus. Selline olukord on teiste riikidega võrreldes üsna haruldane, eriti rahvastikuvananemise algstaadiumis. Põhjus peitub territoriaalselt küllaltki üheaegses demograafilises üleminekus, mille poolest Eesti erineb selgelt mitte ainult territooriumilt märgatavalt suurematest maadest, vaid ka paljudest teistest, sealhulgas naaberriikidest Soomest ja Lätist [Katus 1994b; 1997b]. Eesti maarahvastiku vananemise regionaalsuses torkab silma, et Teise maailmasõjani püsis kahe maakonna, Viru- ja Võrumaa, rahvastik noorem ning vanuriosakaal vastavalt väiksem. See on seaduspärane, kuivõrd need maakonnad on tuntud mõnevõrra hilisema demograafilise ülemineku alguse poolest. Omaette piirkonna moodustas märgatavalt madalama rahvastikuvananemisega Petserimaa. Maakonnas elas osaliselt eesti-vene segarahvastik ja teatavasti oli viimase demograafiline areng riigi ülejäänud osade suhtes kindla ajanihkega.

Joonis 5.7.

Esimene sõjajärgne võrreldava regionaalnemestikuga ajapunkt on alles loendus aasta 1970, jättes andmestikku 30-aastase tühimiku. Just sel perioodil omandasid modernsele taastetüübile iseloomulikud protsessid trendiloova tähtsuse, linn-maa siseränne saavutas tasakaalu, intensiivne välisränne oli moodustanud suurearvulise ning territoriaalselt ebaühtlaselt jaotunud välispäritolu rahvastiku ehk teisisõnu, aset olid leidnud küllalt olulised protsessid rahvastikuvananemise regionaalsuse seisukohalt. Tuleb tähele panna, et selleks ajaks oli Eesti jaotatud 10 maakonna asemel 15 vahel (enamiku endise üheteistkümnenda, Petserimaa, territooriumist annekteeris Vene Föderatsioon 1944). Loomulikult ilmneseid maarahvastiku regionaalerisuses uued jooned. Veel enam, alates 1970 aastatest tundub maarahvastiku vananemise diferentseerumine süvenevat ning käesoleval kümnendil on see järele jõudnud linnarahvastiku mitmepalgelisusele.

Viimase nelja kümnendi vältel on püsivalt noorim olnud Harju maarahvastik. Ilmne põhjus on rahvastiku rändeiive, millele aitas kaasa alanud suburbanisatsioon [Marksoo 1991]. Igal loendusvahemikul on mõni keskmisest noorema maarahvastikuga maakond Harjumaale lisandunud. Seitsmekümnendatel oli selleks Lääne-Virumaa, järgmisel kümnendil veel Hiiumaa ja Järvamaa. Enamasti on peamiseks põhjuseks maarahvastiku nooremise, mida on mõnel juhul tugevdanud deurbaniseerumisetapile tüüpiline siseränne linnadest. Hiiumaa sobib hästi näiteks sellisest maakonnast, kus ühe demograafilise etapi poolt tingitud maarahvastiku väljaränne jõudis lõpule ning samm-sammult saavutas ülekaalu vastupidine rändevõog: vastavalt on maakond paiknenud ümber kõige eakama maarahvastikuga rühmast 1970 aastail kõige noorema rahvastikuga maakondade rühma 1990 aastate alguses. Teisalt on areng Kagu-Eestis toimunud vanuriosakaalu pideva kasvu suunas, eriti kui võrrelda sealset kolme maakonda Eesti maarahvastiku keskmisega. Üheksakümnendate aastate alguseks olid Põlva-, Valga- ja Võrumaa moodustanud juba küllalt homogeenise, Eesti kõrgeima vanuriosakaaluga regiooni. Arusaadavalt on üheks tulemuseks tõsised majandusprobleemid, sealhulgas ka kõrge tööpuudus. On käivitatud küll iseenesest vajalik regionaalprogramm (KERA), kuid paraku ilma piirkonna arengu põhjuslike seoseid selgitamata.

Linnarahvastiku vananemise maakonnavariatsioon on päris teistsugune maarahvastikuga võrreldes. Enne Teist maailmasõda oli ainult kaks maakonda, kus linnarahvastik oli suhteliselt noor ja vanuriosakaal väiksem Eesti keskmisest: Harju- ja Petserimaa. Harjumaal asend oli muidugi määratud Tallinna rahvastikuarengu poolt. Teatavasti oli linn Krimmi sõjani Vene impeeriumi ametlik kindlus ning Tallinna areng kammitsetud. Seetõttu oli pealinna rahvaarv veel XIX sajandi keskel peaaegu sama, kui kolm sajandit varem. Piirangute kaotamise järel aga hakkas Tallinn väga kiirelt paisuma ja rahvaarvu aastakeskmise juurdekasv saavutas tipptaseme XIX ja XX sajandi vahetusel. Sel ajal laienes Tallinn teiste tähtsamate Eesti linnadega võrreldes kõige intensiivsemalt. Taolise arengu tulemusena koondus märkimisväärselt suur osa linnarahvastiku noorematest kohortidest just pealinna, ning Teise maailmasõjani ei olnud enamus neist jõudnud veel vanuriikka. Suhteliselt

madalal vanuriosakaalul Petserimaa linnarahvastikus on teine tagamaa: maakonna rahvastik tervikuna oli demograafilise arengu ajastusnihke tõttu palju noorem, mis vastavalt väljendus ka linnarahvastikus.

Harjumaa osa Eesti linnarahvastikus tervikuna oli piisavalt suur, et üksi (täpsemalt koos Petserimaaga) tasakaalustada linnarahvastiku mõnevõrra kõrgemat vananemisastet teistes maakondades: kõigis neis ulatus linnarahvastiku vanuriosakaal üle Eesti keskmise kuue aastakümne vältel, kuni neljakümnendate aastate alguseni. Tollasele Eesti linnarahvastikule on iseloomulik, et vanuriosakaal oli kõrgem vähemurbaniseerunud maakondades. Näiteks sobib tuua Läänemaa, millele järgnesid Saare- ja Virumaa. Sõjajärgsel perioodil olukord muutus. Hoolimata tõsiasjast, et Harjumaa ja Tallinn võtsid vastu suure osa välisrändest, tasakaalustas selle rahvastikku noorendava toime esimesse linnastumislainesse kuulunud rahvastikuosa kiire vananemine. Tulemusena kujunes Harjumaa linnarahvastiku vanuriosakaal üsna lähedaseks Eesti keskmisele.

Sõja järel kujunes linnarahvastiku vanuriosakaal keskmisest ehk Harjumaa tasemest madalamaks kahte tüüpi maakondades. Esimesse rühma kuulusid maakonnad, kuhu suundus lõviosa välismigratsiooni rändevoo. Need piirkonnad elasid läbi kiire rahvastikunoorenemise ning vananemine lükkus neis kuni üheksakümnendate aastateni lihtsalt edasi. Iseloomulikuks näiteks siinkohal on Ida-Virumaa, kus linnarahvastiku üks suhteliselt kõrgemaid vanuriosakaale sõja eel oli teisenenud üheks nooremaks samalaadses võrdluses 1970 aastatel. Teine keskmisest noorema linnarahvastikuga maakonnarühm kujunes neist uusloodud maakondadest või rajoonidest, kuhu lülitati madala linnastumisega territooriumid, sageli ajalooliste maakondade äärealad. Tüüpiline näide sellest rühmast on Põlvamaa, mis moodustati Tartu- ja Võrumaa valdadest sel moel, et temasse ei lülitatud ühtki linnaasulat. Loomulikult tõusis uusloodud maakondade keskuse staatusesse tõstetud asula rahvastiku kasvutempo küllalt kõrgele. Sellise maakonna linnarahvastik oli absoluutarvuliselt väike, aga koostiselt kujunes suhteliselt nooreks mitmeks aastakümneks. Vahemärkusena tuleb pöörata tähelepanu veel asjaolule, et linnarahvastikku noorendav siseränne etendas tähtsat rolli ka saartel — Saaremaal ja Hiiumaal, kus linnastumise tase enne sõda oli jäänud madalaks.

Keskmisest kõrgem oli sõjajärgsel perioodil linnarahvastiku vanuriosakaal neis maakondades, kus suhteliselt kõrge linnastumistase enne sõda ning väljakujunenud ja tasakaalustatud asustussüsteem kombineerus tagasihoidlikuma siserändega NLiidust. Sellesse rühma kuulusid näiteks Pärnumaa ning Valga- ja Viljandimaa. Kõigil sõjajärgsetel rahvaloendustel on nimetatud maakonnad klassifitseerunud rühma, mida iseloomustab linnarahvastiku keskmisest kaugelearenenum rahvastikuvananemine ja muidugi ka kõrgem vanuriosakaal.

Eespool on selgitatud Eesti kogurahvastiku ja eriti linnarahvastiku kiirenevat vananemistrendi järgneval kümnendil ning analüüsitud selle põhjusi. Ühtlasi on oodata ka piirkondliku variatsiooni küllalt põhimõttelist teisenemist. Linnarahvastiku vananemise lipulaevaks saab Ida-Virumaa, millele

sekundeerivad teised maakonnad, kus välispäritolu rahvastiku osakaal on suur. Samal ajal seni keskmisest kõrgema vanuriosakaaluga maakonnad, nagu Pärnu-, Valga- ja Viljandimaa, läbivad vaid tagasihoidliku intensiivsusega linnarahvastiku vananemisetapi ning piirkondlikus hierarhias liiguvad järkjärgult keskmise või koguni noorema rahvastikuga maakondade poole.

5.3. Omavalitsuste diferentseerumine

Maakond on suhteliselt suur territoriaallüksus, kui tegemist on vananemisprotsessiga seotud rahvastiku- ja sotsiaalpoliitika korralduse ja elluviimisega. Pealegi taastati 1990 aastate haldusreformi käigus Eestile ajalooliselt iseloomulik omavalitsuslik süsteem. Ühtlasi läks märkimisväärne osa kohustusi, mis seotud rahvastiku sotsiaalteenindamisega, üle kohalikele omavalitsustele. Tervishoiualane korraldus, kohalik transpordiskeem, sotsiaalabi toetusprogrammid — need on vaid mõned valdkonnad, mis on tähtsad vanurrahvastiku sotsiaalse sidususe kindlustamiseks ja mis vähemalt osaliselt sõltuvad kohaliku omavalitsuse otsustest ja eelarvest. Omavalitsuse ülesanneteringi järsk suurenemine on omakorda päevakorrale tõstnud rahvastikuvananemise piirkondlikud erisused maakonnatasemest allpool, valla- ja linna tasemel.

Järgnevalt on omavalitsuslikud erisused rahvastikuvananemises ja sellega kaasnev sotsiaalne probleemistik välja toodud nelja näitarvu kaudu. Esimene on vanuriosakaal rahvastikuvananemise üldnäitajana, teine üksielavate vanurite osatähtsus vanurrahvastikus, kolmas majanduspassiivse, täielikult pensionist ja/või lähedaste toest sõltuva vanurrahvastiku osatähtsus, ning neljas mugavusteta majades elava vanurrahvastiku osakaal. Neist neljast näitajast ainult esimene mõeldab otseselt rahvastiku vananemisprotsessi, teiste eesmärk on avada vananemisest tulenevate sotsiaalprobleemide piirkondliku diferentseerumise ulatus mõnel olulisel poliitikasuunal. Selles mõttes täiendab käesolev alapeatükk järgnevaid probleemikeskseid kogurahvastiku käsitlusi juba ette regionaalse vaatenurga esitamisega. Omavalitsuste kohta olev andmestik, mida on kasutatud kaartide koostamisel, on varem avaldatud rahvusliku koondprojekti *Eesti rahvastiku vananemine* raames [EKDK 1995b].

Omavalitsusüksuste vananemiserisuste esitamisel on tuginetud viimase rahvaloenduse andmestikule, üheski hilisemas ajapunktis pole tarvilikku andmekogumit [ESA 1991-1999]. Dünaamikat pole esitatud, sellekohast taustinformatsiooni peaks piisavalt pakkuma kaks eelmist alapeatükki. Väärib rõhutamist, et 1990 aastad pole põhimõtteliselt muutnud vananemiserisusi omavalitsusüksuste lõikes. Peamised murdepunktid maarahvastiku demograafilises arengus leidsid aset enne taasiseseisvumist ja suuri sotsiaalseid ümberkorraldusi [Katus jt 1999]. Samavõrra on näiteks üksielamine või kehvad eluasemeolud äärmiselt püsivad, ning samuti nende regionaaljaotus. Rahvastiku majandustegevus seevastu on läbinud tähtsa teisenemise, mida ka ühes järgnevas peatükis omaette analüüsitakse. See muutus on andnud paljuski uue sisu

võimalikele lahendusteedele, mis on seotud rahvastikuvananemise probleemidega erinevates omavalitsustes.

Joonis 5.8 kajastab vanuriosakaalu omavalitsusüksuste kaupa. On küllalt märkimisväärne, et Eestis pole ühtki sellist maakonda, kus omavalitsuste vananemisprotsess oleks olnud piisavalt ühtlane. Sellise maakonnasisese homogeensuse puudumise tõttu on omavalitsuste käsitlemine eriti oluline nii piirkonnaerisuste ulatuse väljatoomiseks kui Eesti üldise rahvastikuvananemise regionaalse diferentsiatsioonimudeli mõistmiseks. Juba eelnevalt on teada, et vanuriosakaal maarahvastikus on kõrge kolmes Kagu-Eesti maakonnas ning samuti Kirde-Eestis. Lisaks mõnevõrra hilisemale demograafilisele üleminekule neis piirkondades, võimaldab vallaandmestik välja tuua ka teise põhjuse: intensiivse väljarände piirialadelt. Nimelt on kõikides Eesti kagupiiril paiknevates ning Vene Föderatsiooniga külgnevates valdades vanuriosakaal erakordselt kõrge. See rahvastiku liigvananemise vöönd kulgeb piki Peipsi järve kallast kuni Vene Föderatsiooni piirini kirdes. Õigupoolest ongi enamik kõrgema vanuriosakaaluga omavalitsusüksuste rühmast koondunud sellesse idapiiri äärsesse vööndisse ning vaid mõned üksikud paiknevad umbropsu üle kogu Eesti. Olgu märgitud, et analoogiline olukord on iseloomulik ka Venemaa aladele Eesti kagupiiri läheduses. Nõnda on kunagi noorima rahvastikuga silma paistnud Petserimaa tänapäevaks liigvananemise esirinnas.

Noorim maarahvastik elab Harjumaal, eriti pealinna ümbritsevates valdades. Suburbaniseerumise mõju on tajutav, kuigi mitte nii ilmselgelt, ka Tartu, Pärnu, Viljandi ja Rakvere ümbruses. Rahvaarvu poolest Eesti kolmandal linnal Narval seevastu taoline side tagamaaga puudub: immigrantrahvastiku linnaks kujunenud Narvat ümbritsevad poolrõngana vallad, mille elanikkonnas moodustavad suure osa põliselanikest vanurid. Jättes suburbaniseerunud vallad kõrvale, on suhteliselt noor maarahvastik koondunud Kesk-Eestisse ja Hiiumaale. Esimesel juhul on olukord tingitud pikaajalisest rahvastikunoorenemisest [EKDK 1996-1998]. Tuleb märkida, et Kesk-Eestis on nii ajalooliselt kui nüüdisajal põllumajandus mõneti rohkem arenenud.

Linnarahvastiku osas leidis kinnitust vanuriosakaalu suur varieerumine. Väikseima vanuriosakaaluga linnaomavalitsuste, nagu Loksa, Paldiski, Sillamäe, Vasalemma jt taustal tulevad esile vanuriosakaalu tipprühma kuuluvad asulad Aegviidu, Järvakandi, Mõisaküla, Suure-Jaani jt. Esimesena nimetatud rühm esindab neid linnaasulaid, kuhu on suundunud arvukas sisserändevoog NLiidust, samal ajal kui teised kuuluvad välisrändest vähepuudutatud rühma. Seejuures paistab asula geograafiline asukoht olevat märksa ebaolulisem: näiteks Paldiski ja Aegviidu paiknevad pealinnast ühekaugusel ja omavad raudteeühendust. Asjaolu väärrib omaette rõhutamist ennekõike seetõttu, et geograafiline asukoht on paljudes Euroopa maades üks olulisi rahvastikuvananemise regionaalerisusi seletavaid põhitegureid.

Joonis 5.8 ja 5.9.

Tulevikusuundumuse seisukohast on veel kord mõtet meelde tuletada, et seesama põhjus — arvukas sisserändevoog — mis hoidis rahvastiku noorena 1980 aastate keskpaigani, on saanud vanuriosakaalu järsku tõusu põhjustavaks teguriks üheksakümnendatel aastatel.

Üksielava vanurrahvastiku osatähtsust esitav joonis 5.9 langeb eelmise graafikuga kokku vähemal määral, kui võiks eeldada. Hoopis selgemalt torkab silma linna- ja maarahvastiku kahestumine. Veelgi enam, diferentseerumine on teistsugune kui tavaks ülejäänud Euroopa riikides. Ainult paar erandit välja arvatud, kuuluvad kõik linnaasulad esimesse kahte kategooriasse, mida iseloomustab üksielava vanurrahvastiku väike osakaal (alla 30 protsendi). Osakaal kui niisugune pole iseenesest muidugi väga väike, kuid jääb selgelt madalamaks kui enamikus valdades, kus keskmine tase on hoopis kõrgem. Teatud määral seletab olukorda nõukoguaegne elamuehituspoliitika, mis põhines eluaseme kroonilise defitsiidi ideel. Linnarahvastikul oli möödunud aastakümnete vältel suhteliselt raske omandada uut (näiteks järjestikustele perekonnapaasidele parajasti sobivat) korterit ning vanurid pidid sageli jagama majapidamist laste või teiste sugulastega, hoolimata sellest, mida nad ise oleksid eelistanud. Majandusülemineku raames on vanurrahvastiku võimalusi kindlalt ohjanud säästude kaotamine rubla hüperinflatsiooni käigus.

Elamistingimusi puudutavate piirangute kõrval näib olevat toiminud ka teine tegur, mis seletab üksielava vanurrahvastiku väiksemat osakaalu linnaasulates. See tegur on seotud vanurirändega. Nimelt on vanavanuriikka jõudes või sotsiaalse sidususe püsiva kaotuse korral olnud Eesti vanuritel vähe valikuvõimalusi, mille hulgast parim oli elamaasumine laste/sugulaste leibkonda. (Vanuriasutuste süsteemi puudulikkust arengust ja asutusrahvastiku madalast elukvaliteedist tuleb juttu allpool.) Arvestades Eesti rahvastiku ümberpaiknemist linnastumise käigus, tähendas vanavanuriikka jõudnud maainimese jaoks viidatud leibkonnamuutus tavaliselt asumist maalt linna. Teisisõnu, märkimisväärne osa üksielavaid maavanureid, kui neil tekkis vajadus toimetulekuabi järele, asus elama kahe- või kolmepõlvkonnalistesse linnaleibkondadesse. Samal ajal pole aga täheldatud maa-linn rännet, millega oleks kaasnenud vanurrahvastiku üksikleibkondade moodustumine linnas. Niisiis on Eesti siseränne struktuurselt vähendanud üksielava vanurrahvastiku osakaalu linnas.

Valdades on üksielava vanurrahvastiku osakaal keskmisest kõrgem, mis kaudselt võib viidata ka asjaolule, et maal on eakatel inimestel suurem võimalus toimida oma tahtmise järgi. Samas ei lange üksielava vanurrahvastiku paiknemine mitte eriti kokku üldise Eesti vanurrahvastiku paiknemisega. Üksielava vanurrahvastiku kõige kõrgema osakaaluga valdade rühm (45 protsenti ja enam) on koondunud rohkem Eesti keskossa. Tinglikult võib neist moodustada omalaadse vööndi, mis ulatub Soome lahe äärest Läti piirini. Sama vöönd tervikuna, mitte ilmtingimata just täpselt samad vallad, on aga üldvananemise seisukohalt vaadatuna tuntud pigem suhteliselt madala vanuriosakaalu poolest, nagu eelnev analüüs selgitas. Pöördseos kordub Venemaa piiri äärses vööndis ja Peipsi kaldal, kus üksielava vanurrahvastiku

osakaal jääb küllalt madalaks. Sellest hoolimata on Kagu-Eestis siiski keskmisest rohkem valdu, kus üksielava vanurrahvastiku osakaal on kõrge. Eriti Võru- ja Põlvamaa valdade asjakohane heterogeensus on vägagi suur, mis muidugi eeldab ka selgelt diferentseeritud vananemispoliitikat.

Kaks viimast rahvastikuvananemise piirkondlikke erijooni esitavat kaarti käsitlevad ainet, mida analüüsitakse järgmistes peatükkides eraldi. Nende poole on sisu seisukohalt mõistlik hiljem tagasi pöörduda, aga samavõrra täiendavad nad Eesti rahvastikuvananemise regionaalset üldpilti. Vanurrahvastiku eluasememugavusi kajastav joonis 5.10 on üsna sarnane vanuriosakaalu kaardiga, küll aga mitte üksielava vanurrahvastiku paiknemisega. Missugune iganes ka pole piirkondlik varieerumus, erakordselt kõrge mugavusteta eluaseme keskmine osakaal vanurrahvastikus põhjustab tõsist muret. Kõnealustes elamutes ei puudu ju ainult sellised mugavused nagu soe vesi ja keskküte, vaid sageli pole neis üldse veetorustikku ega kanalisatsiooni. Perekonna elufaaside vaheldumise, aga eelkõige nõukoguaegse eluasemepoliitika koosmõju tulemusena elab Eestis taolistes tingimustes ülekaalukalt just vanurrahvastik. Mõnel pool tõuseb mugavusteta eluaseme osakaal koguni 90 protsendini vanurrahvastikus. Kõrge üldtaseme juures väärib rõhutamist ka suur piirkondlik varieerumus, mis veel kord juhib tähelepanu vajadusele diferentseeritud poliitika järele.

Vanurrahvastiku majandustegevus pakub eelnevate näitajatega võrreldes teistlaadi piirkondliku varieerumuse Eestis (joonis 5.11). Võib isegi öelda, et andmeanalüüs tõi esile mõneti ootamatuid seoseid. Näiteks Narva linnas, kus vanuriosakaal on väike, on ka vanurrahvastiku majandusaktiivsuskordaja alla 25 protsendi. Samal ajal on olukord paljudes Kagu-Eesti omavalitsustsustes vastupidine ja mitte madal, vaid hoopis kõrge vanuriosakaal korreleerub madala aktiivsuskordajaga. See ja mitmed teised samasugused näited viitavad keskusest planeeritud tööhõivepoliitikale, mis tavaliselt ei arvesta kohalikku rahvastikuarengut. Eestis on mitme kümnendi kumulatiivefekti tulemusel kadunud töövõimaluste igasugune regionaalne tasakaal. Plaanimajanduse valitsemisel oli selle disproportsiooni sotsiaalne tähendus varjatud, kuid see kerkis kiiresti pinnale siirdumisel turumajandusele 1990 aastatel. Olgu nimetatud, et majandusülemineku käigus on Eesti majandustegev vanurrahvastik ning ka vanurieelses eas elanikkond sattunud kõige suurema löögi alla. Joonisel esitatud majandustegeva vanurrahvastiku piirkondlik varieerumus ei peegelda küll hetkeolukorda, kuid sellevõrra seletab küllalt hästi praegust regionaalerisust tööpuuduse vallas, nagu ka teisi tööturu erijooni Eestis.

Joonis 5.10. ja 5.11.

6. PEREKOND JA LEIBKOND

Ajalooliselt on vanurrahvastiku integreeritus ühiskonda käinud läbi pere, mille funktsioone tänapäeva keerulisemaks muutunud maailmas kannavad kaks sotsiaalset institutsiooni — perekond ja leibkond. Nende institutsioonide roll on asendamatu eelkõige neljanda elufaasi rahvastiku puhul, kelle hulgas kasvab järk-järgult vajadus toimetulekuabi järele. Selles seoses tuleb tähele panna, et XX sajand on toonud olulisi muutusi perekonna- ja leibkonnastruktuuri, kuivõrd seda kujundavad otsemõjulised (kordus)abiellumus, lahutumus, lesestumus ja paljud kaudmõjulised rahvastikuprotsessid on ise suurel määral teisenenud. Nõnda on vanurrahvastiku sotsiaalne lähikeskkond märkamatult muutunud hoopis teiseks. Koguni sedavõrd, et uuelaadselt korraldunud leibkonna- ja perekonnastruktuurid ei suuda enam kanda kõiki vanurrahvastiku sotsiaalse sidususe funktsioone. Tekib tarvidus päris uue korralduse järele, kus seniseid institutsioone täiendab asutusleibkond.

Alljärgnev peatükk on jaotatud kolmeks. Esimeses osas käsitletakse vanurrahvastiku perekondsust, mida andmestik lubab jälgida pikaajalise trendina. Leibkondsuse kohta ajas järjepidevaid andmeid pole ja alapeatükk keskendub Eesti Vanuriuuringuga hõlmatud põlvkondadele. Kolmas alapeatükk on pühendatud uuele institutsioonile — asutusleibkonnale — ja asutusrahvastikule kui vanurrahvastiku ühele osale.

6.1. Perekondsus ja pikk lesepõlv

Rahvastiku perekondsus hõlmab abielu- ja veresidemete kaudu ühendatud sotsiaalseid väikerühmi. Abiellumine viib inimesed, reeglina vallalised, kokku perekonnaks. Traditsiooniliselt on kombeks olnud abielu kindla protseduuri kohaselt registreerida, tänapäeval on sellele lisandunud ka kahe inimese omavaheline otsus, vabaabielu. Abiellumise vastandsündmusi on kaks: lahutamine ja lesestumine, mis abielusidemed katkestab. Erinevalt abielusidemetest saab veresidemete kaudu tekkinud perekondsus lõppeda vaid surma läbi, jättes siinkohal kõrvale keerukate juriidiliste protseduuride antud võimalused. Perekondsuse seisukohalt eristatakse abielu- (nii registreeritud kui *de facto* kooselu), vallas- (mitte kunagi kooselus olnud), lahus- (nii registreeritud kui *de facto* lahuselu) ning leskrahvastikku. Veresugulus määratleb järjestikku seotud põlvkonnad. Veresuguluse lai käsitus hõlmab järjestikulisele otsepõlvnemisele lisaks ka kõrvalliinid, teisisõnu, hõimluse.

Ajalooliselt on perekondsuse arengus keskne protsess abiellumus. Nagu eespool mainitud, kuulub Eesti nende maade hulka, mida on iseloomustanud euroopa abiellumistüüp. Taoline, hilise abiellumuse ja kõrge eluaegse vallalisusega käitumismudel kujunes Eestis XVIII sajandi algul ning kujundas perekondsuse rahvastikuarengulise tausta põlisrahvastiku jaoks. Samas puudub selline taust Eesti immigrantrahvastikul, kelle päritolumaal euroopa

abiellumistüüp välja ei kujunenud. Sedalaadi ajaloolise tausta kahestumine ilmneb paratamatult ka põlis- ja välispäritolu vanurrahvastiku perekonnastruktuuris, mida omalaadselt, nagu allpool näidatud, tasandab immigrantstaatus. Edasine perekondsuse käsitlus jätab kõrvale veresidemed, mida vaadeldakse järgmises alapeatükis.

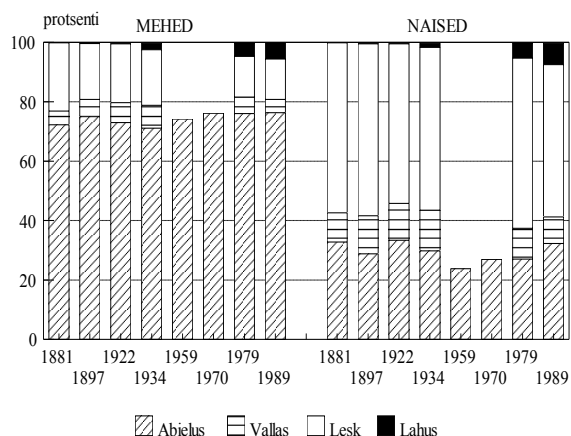
Vanurrahvastiku perekondsust on oluliselt mõjutanud rahvastiku keskmise eluea muutus demograafilise ülemineku käigus. Kaasajal tuleb eelkõige tähelepanu pöörata kahe rühma, abielu- ja mitteabielurahvastiku omavahelisele proportsioonile. Vanurieas abielurahvastik kujunebki teatud mõttes välja rahvastikuvananemise käigus ja tavapäraselt suurendab oma osakaalu. Vastukaalu pakub lahutumusprotsess, mille käsitlemisel tuleb arvestada vähemalt kahe sugust ajanihet: eelkõige rahvastikuvananemise, aga ka vanurrahvastiku elulemuse suhtes. Mitteabielurahvastiku puhul nõuab tähelepanu selle rühma sisemine koostis ehk vallas-, lesk- ja lahusrahvastiku omavahelised proportsioonid. Vallasrahvastiku seisukohalt mängib olulist rolli euroopa abiellumistüübi kadumine, mis tõi kaasa abielusidemetest eemalejääva rahvastikuosa kahanemise. Lahutumuse kiire kasv suurendab lahusrahvastiku osa. Soosis elulemuses küll kasvatab leskrahvastiku osa, kuid selle protsessi mõju võib jääda kahe eespool nimetatuga võrreldes nõrgemaks. Vanurrahvastiku perekondsuse koostismuutuste põhitrende käsitleb ülevahtlikult [Kinsella, Taeuber 1993].

Abieluinimeste osakaal on Eestis tervikuna loendustega kaetud ajavahemikul 1881-1989 kasvanud, enamväljendunud on see meesrahvastikus. Vanurrahvastiku puhul pikema perioodi ulatuses praktiliselt kasvu pole, samas on aga perekondsuse soosis mitmekordne ning ajas püsiv (joonis 6.1). Meeste hulgas ületab abielurahvastiku osatähtsus

70 protsenti. Kuni 1930 aastateni valitses aeglane langustrend ning 1934 loendus fikseeris selle näitaja madalaima taseme (71,1 protsenti). Järgnes abielurahvastiku kasv 1970 aastateni ning stabiliseerumine 76 protsendi juures edaspidistel kümnenditel. Naiste hulgas on abieluinimesi kolmandiku ümber, mis on võrreldes meestega pea kaks ja pool korda vähem, kuid kõikumine ajas on olnud mõnevõrra suurem. Ka naiste seas abielurahvastiku osakaal vähenes, kuid langus ei

Joonis 6.1

*Vanurrahvastiku perekonnakoostis
Eesti, loendusaastad 1881-1989*

peatunud 1930 aastatel, vaid hoopis kiirenes. Madalaim tase on fikseeritud loendusaastal 1959, arvatavasti oli see aga veel madalam sõja ja repressioonide tõttu vahetult pärast sõda. Järgnevatel kümnenditel abielurahvastiku osakaal naisvanurite seas aeglaselt suurenes, nimetatud mõju järkjärgulise taandumise ajal.

Vallaliste osakaal vanurrahvastikus on kasvanud kuni 1930 aastateni, sõjajärgsel perioodil on vallaliste suhtarv pöördunud kahanemiseks. Nagu eespool nimetatud, peegeldab taoline langus euroopa abiellumistüübi lõppu, mida Eesti puhul võimendab suure välispäritolu rahvastikurühma plahvatuslik kasv sõjajärgsel perioodil. Ida-aladelt pärit immigrantrahvastiku perekondsuse iseloomulikuks jooneks on olnud ajalooliselt hoopis väiksem vallasrahvastiku osakaal, mis arusaadavalt väljendub ka vanurieas. Vallasustrendi osas väärib rõhutamist, et meeste puhul on see märksa nõrgemalt väljendunud algselt väiksema vallasrahvastiku suhtarvu tõttu. Hüppeline mitteabielurahvastiku kasv naisvanurite hulgas sõjajärgsetel kümnenditel on, ühelt poolt, seotud suure vallaliste osakaaluga naispõlvkondade jõudmisega vanuriikka, aga eelkõige väljendab see sõja ja järgnevate sotsiaalsete ümberkorralduste ulatuslikku mõju naisvanurite perekondsusele. Eesti rahvastikuvananemise käigus ilmneb ka põhimõtteline koostismuutus mitteabielurahvastikus: vallaliste osakaalu vähenemist hakkab üha enam tasakaalustama mitteabielurahvastiku uus, tekkiv alarühm — lahusrahvastik. 1922 aasta loenduseni tühine lahusrahvastiku osakaal hakkas märgatavalt tõusma 1930 aastatel. Meeste hulgas ületas 1990 aastate alguseks lahusrahvastiku osakaal juba vallasrahvastikku. Sedalaadi trendimuutust on samuti suuresti võimendanud immigrantrahvastik.

Tabel 6.1

*Vanurrahvastiku perekonnakoostis
Eesti, loendusaastad 1881-1989*

Aasta	Mehed					Naised				
	Abielu- rahvastik	Mitteabielurahvastik				Abielu- rahvastik	Mitteabielurahvastik			
		Kokku	Vallas	Lesk	Lahus		Kokku	Vallas	Lesk	Lahus
1881	72,7	27,3	4,0	23,2	0,1	34,8	65,2	9,0	56,1	0,1
1897	75,0	24,9	5,8	18,8	0,3	28,8	70,9	12,8	57,9	0,2
1922	73,0	26,6	6,7	19,8	0,1	33,4	66,2	12,4	53,7	0,1
1934	71,1	28,0	7,7	18,7	1,6	29,8	69,4	13,7	54,8	0,9
1959	74,2	25,8	...	...	...	23,8	76,2	...	...	...
1970	76,1	24,9	...	...	...	26,9	73,1	...	...	...
1979	76,0	23,9	5,6	13,7	4,6	27,0	72,8	10,4	57,3	5,1
1989	76,3	23,7	4,5	13,6	5,6	32,3	67,1	8,9	51,0	7,2

Vallas- ja lahusrahvastiku rühm kujuneb peamiselt enne vanuriikka jõudmist, mitteabielurahvastiku suurim alarühm — lesed — kerkib esile alles elutsükli hilisemal etapil. Seepärast sõltub lesestumus kõige enam vanurrahvastiku vanuskoostisest, eriti vanavanurite osakaalust. Naiste

lehestumustaseme kasv sõjajärgseil kümnendeil ja vahe kärisemine ligi neljakordseks meesvanuritega võrreldes on põhjustatud, sõjamõjusid kõrvale jättes, eelkõige just keskmise eluea rohkem kui kümneaastasest soorisusest. Mõnevõrra ootamatut leskmeeste osatähtsuse vähenemistrendi viimastel kümnenditel seletab osalt meeste liigsuremus.

Vanurrahvastiku perekondsus on tihedas seoses suremusarenguga. Üldiselt on teada asjaolu, et abieluinimesed on pikaealisemad. Mitmete Euroopa maade andmetel on abielurahvastiku suremuskordajad madalamad võrreldes teiste perekondsusrühmadega. Nende hulgas on samuti rohkem majandustegevaid ning üldise parema tervises seisundiga inimesi. Teisalt iseloomustab kõrgeim suremistõenäosus aga lahusrahvastikku [Bengtson, Rosenthal, Burton 1990]. Taolise erisuse tagamaad pole päris selged, esitatud on kaks alternatiivset hüpoteesi [Myers 1994b]. Üks neist väidab, et põhjuseks on erinevad sotsiaalsed, psühholoogilised ning keskkonnategurid, mis oletatavasti teevad abieluseisundi märksa tervislikumaks. Alternatiivse seletuse kohaselt on aga parema tervisega inimeste abielulisus lihtsalt kõrgem. Viimast põhjendust toetab ka asjaolu, et lahus- ja leskrahvastiku puhul esineb kordusabiellumus hoopis sagedamini kui vallasrahvastikus esmaabiellumus. Vallaliseks tunduvad jääma inimesed, kellel muude võrdsete tingimuste korral on rohkem terviseprobleeme, mis tingivad nende lühema keskmise eluea. Tulevaste vanuripõlvkondade seisukohalt muutub kordusabiellumus järjest tähtsamaks ning sellele tasub pöörata rohkem tähelepanu.

Mees- ja naisrahvastiku suremuserisuse kasv suurendab vanurrahvastiku hulgas naiste ülekaalu. Soodisproportsiooni süvenemine vormib hoopis teistlaadi perekonna- ja leibkonnastruktuurid ning elulejate sotsiaalse sidususe tagamiseks läheb tarvis täiendavaid jõupingutusi. Sarnase rahvastikuvananemisega riikide hulgas torkab Eesti puhul silma rohkem kui poolteist korda erinev sooproportsioon vanurrahvastiku hulgas. Muidugi pole abielurahvastiku puhul soosuhet eriti mõtet analüüsida, kuid nii lahus-, lesk- kui vallasrahvastiku hulgas on soosuhete disproportsioon süvenenud. Suurim on see leskrahvastiku hulgas, kuid kasv on olnud kiireim lahusrahvastikus. Seetõttu sõltub vanurrahvastiku perekondsus väga suurel määral soorisuse edasisest arengust. Tänapäevase väljakujunenud taseme säilimisel, rääkimata disproportsiooni süvenemisest, tuleb Eestil Lääne- ja Põhja-Euroopa maadega võrreldes arendada hoopis tõsisemalt vanuriasutuste võrku, mis katkenud abielusidemete rolli aitaks kompenseerida. Taoline surve tugevneb eriti siis, kui vanuriikka on jõudnud suurearvulised immigrantipõlvkonnad, kelle perekondsus- ja leibkondussidemed jäävad osaliselt Eestist väljapoole.

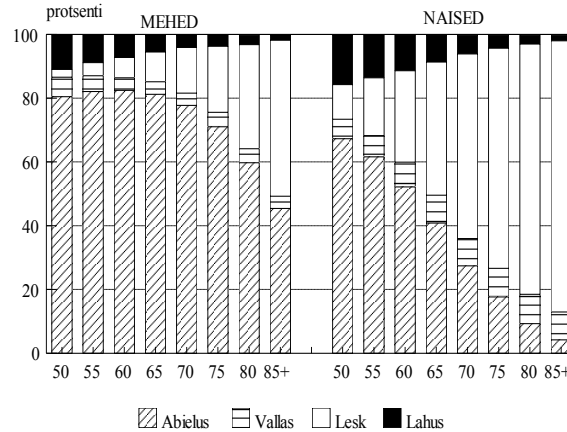
Joonis 6.2 esitab vanurrahvastiku perekondsuse vanuseti, mis toob esile abielu- ja mitteabielurahvastiku osakaalu põhimõttelise teisenemise. Vanuse kasvades muidugi väheneb abielurahvastiku osakaal, kuid vahest koguni tähelepanuväärsemaks tuleb pidada soo diferentseerivat mõju. Abielurahvastiku osatähtsus meeste hulgas püsib kuni 70 eluaastani peaaegu muutumatuna: igast viiest mehest on neli abielus. Pärast 70 eluaastat saab langustrend järk-järgult hoogu, aga isegi meesvanavanuritest on abielus peaaegu pooled. Naiste puhul on

lähtetase mõnevõrra madalam (abielurahvastiku osakaal ulatub vaid ligikaudu kahe kolmandikuni), eelkõige seetõttu, et langus on alanud naistel juba enne vanuriiga. Abielunaiste osakaal kahaneb peaaegu lineaarselt: see kukub alla poole põlvkonnast 65-69-aastaste puhul, vanavanurieas naistest on abielus napilt 4 protsenti.

Piisab ühest pilgust mitteabielurahvastiku koostisele, et mõista abielurahvastiku osatähtsuse vähenemise põhjust. Peamine protsess, mis tingib vanurite perekondsuse ja leibkondsuse ümberkujunemise, on lesestumine. Joonis 6.2 demonstreerib selgelt, et mees- ja naisvanurite perekondsuserisuste taga seisab just erinev lese-põlve ajastus. Tuleb tähele panna, et abielu- ja leskrahvastikku koos käsitledes enamuse lahknevusi kaob.

Joonis 6.2

*Perekonnakoostis
Eesti 1989*

Abielust lesepõlve ülemineku ajastuse puhul tuleb märkida, et esilekerkivad soorisused on veelgi suuremad kui eeldaks keskmine eluiga. Naiste hulgas tõuseb leskede osatähtsus 50 protsendini põlvkonnast 70 eluaasta ringis, mehed saavutavad sama taseme alles pärast 85 eluaastat. On ilmne, et see on tingitud kordusabiellumuse ebavõrdsusest, mis tugevdab vanurirahvastiku perekondsuse arengu juba niigi suuri soorisusi: mehed, kes lesestuvad harvem, abielluvad märksa tõenäolisemalt pärast abikaasa kaotust uuesti.

Vanurirahvastiku kahe ülejäänud mitteabielurühma puhul on erinevused vanusskaala ulatuses palju väiksemad. Kooskõlas eespool viidatuga on vanuse kasvades ootuspärane vallasrahvastiku osakaalu suurenemine, eeskätt naisvanurite hulgas. Meesvanurite seas on tase hoopis madalam ning kasv aeglasem. Euroopa abiellumistüübi mõju kadumist peegeldavad vallasrahvastiku väikese osakaaluga nooremad vanuripõlvkonnad. Lahusrahvastiku osakaalu tõus ühtviisi mõlema sugupoole noorvanurite seas kajastab lahutumuse kiiret levimust sõjajärgsel perioodil, näiteks vanusrühmas 50-64 ületab lahusrahvastiku osakaal juba vallaliste oma. Rahvastikuvananemise edenemisel on oodata lahutatud vanurite arvu kasvu jätkumist ka tulevikus. Tuleb tähele panna, et just lahus- ja vallasrahvastik moodustavad peamise sotsiaalse riskirühma, mida tuleb kindlustada asutushoolde kaudu. Olgugi, et need rühmad on hetkel veel suhteliselt väikesearvulised, kasvab nende absoluutarv, aga ka suhtarv kiiresti. Teiselt poolt võib vallalisus, teiste võrdsete tingimuste korral, soodustada vanurirahvastiku sotsiaalselt ja majanduslikult sõltumatu osa kasvu.

Olles harjunud kogu elu üksi toime tulema, saavad nad ka vanurieas eeldatavalt paremini hakkama [Wolf 1988]. Arenguid kokku võttes jääb lahusrahvastik tõenäoliselt kõige probleemsemaks vanurirühmaks. Seda vaatamata asjaolule, et lahtutumus on iseloomulik vanurielesele eale ning jätab küllalt pika aja kohanemiseks. Eelöeldut vanuripoliitika vaatepunktist summeerides on üheks peamiseks eesseisvaks ülesandeks mitteabielurahvastiku sotsiaalse sidususe tagamine, ning Euroopa kogemusele toetudes on see hoopis keerukam kui pensioniseaduste tegemine.

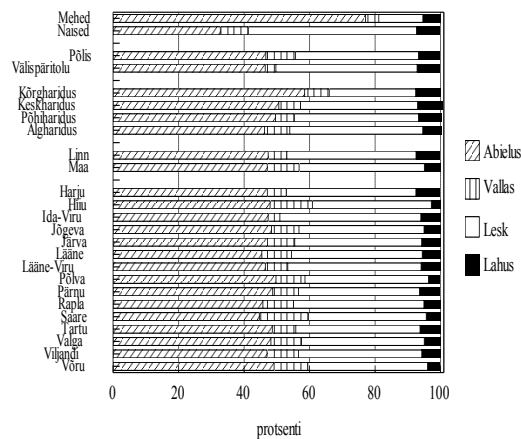
Vanurrahvastiku perekonnakoostise erisused peamiste rahvastikutunnuste osas on esitatud vanusstandardiseerituna joonisel 6.3. Põlis- ja välispäritolu rahvastiku puhul ilmnevad ootuspäraselt suurimad erisused vallasrahvastiku määras, mis peegeldab abiellumuse lahknevat arengut neis populatsioonides. Vallasrahvastiku madala osakaalu välispäritolu rahvastikus tasakaalustab vastavalt kõrgem abielurahvastiku osakaal. Ometi

on vanavanurite hulgas olukord vastupidine: abielurahvastiku osakaal jääb kõrgemaks põlisvanurite hulgas; meeste osas toimub taoline lõikumine vanusskaalal 80 eluaasta ringis, naiste seas aga enne 70 eluaastat. Rahvastiku elutsükli seisukohalt viitab see põlisrahvastiku mõnevõrra hilisemale lesestumisele. Viimane tähelepanek on kooskõlas suremusanalüüsi tulemustega, mille kohaselt põlisrahvastiku, eriti naiste keskmine eluiga on pikem [Katus, Puur 1991]. Näiteks oli 1989 aasta elutabelite põhjal 60-aastaste naiste eelolev eluiga põlisrahvastiku puhul 20,2 aastat, samal ajal kui immigrantrahvastikus ulatus see vaid 18,5 aastani.

Teine märkimisväärne perekondsuserisus on seotud haridustasemega. Andmed näitavad, et haridustaseme tõus suurendab abielu- ja vähendab leskrahvastiku osakaalu vanurrahvastikus, teiste perekondsusrühmade suhtarvud erinevad hariduseti küllalt vähe. Täheldatud hariduserisus sõltub suurel määral rahvastiku haridusarengust XX sajandil. Teistest rühmadest eristub selgepiiriliselalt kõrgharidusega vanurrahvastik. Ühtlasi näitab kirjeldatud sõltuvus vanurrahvastiku perekondsuse üldist tulevikutrendi abielurahvastiku kasvu suunas. Mõnevõrra võib suurendada hariduserisust ka elulemuse mõju: kõrgharidus- ja abielurahvastiku kõrgem elulemus kumuleerub ning leiab väljenduse ka vanurrahvastikus. Käsitletud põlisus- ja hariduserisuse kõrval on

Joonis 6.3

*Vanurrahvastiku perekonnakoostis
Eesti 1989*

piirkondlikud, samuti vanurrahvastiku perekondsuserisused muude tunnuste lõikes vähem silmatorkavad.

6.2. Põlvkondade kooselu leibkonnas

Leibkond on institutsioon, mille raames toimub rahvastiku esmavajaduste rahuldamine, olgu individuaalselt või rühmaviisiliselt [UN 1999]. Ajalooliselt on leibkond suhteliselt uus mõiste, käibes olnud umbes sajandi. Varem, enne demograafilist üleminekut, langesid abielu- ja veresidemetele tuginev inimkooslus ning esmavajaduste rahuldamine hõlmav majandusüksus kokku. Demograafilise ülemineku käigus algas lahknemine ning tekkis vajadus leibkonna ja perekonna eristamiseks. Modernse rahvastikutaaste oludes kujunevad perekonna ja leibkonna eritunnused välja ning viimastel kümnenditel on määratluse täpsustused neid järjest üksteisest eemaldanud. Leibkonna mõiste puhul ei ole oluline mitte igasugune ühine tarbimine, vaid esmavajaduste rahuldamise regulaarsus. Selles mõttes on oluline eelkõige söömine, mis ongi asetatud leibkonna definitsiooni keskmesse. Tuleb tähele panna, et ühel pinnal kooselamine pole määrav: leibkonna võivad moodustada eraldielavad inimesed ja samavõrra ei pruugi ühel pinnal kooselavad ühte leibkonda kuuluda. Rahvusvahelises statistikas käsitletakse leibkonda rahvastiku peamise väikerühmana, perekonna ja korterkonna ees.

Eestis on leibkonna mõistet selle rahvusvahelises tähenduses kasutatud sõjaeelsetes loendustes [RSKB 1923-1925; 1934-1937]. Leibkonnaks loeti kõik need isikud, kes olid ühisel leival, olgu nad pereliikmed või mitte. Nõukogu rahvastikustatistikas leibkonna ja perekonna mõistet ei eristatud. Seevõrra ei ole rahvusvaheliselt võrreldavalt võimalik käsitleda Eesti rahvastiku sõjajärgset perekonna- ega leibkonnakoostlust. Teiste riikidega enam-vähem võrreldavalt on rakendatud korterkonna definitsiooni, mis aga mõistetavalt ei asenda perekonna- ja leibkonnainformatsiooni. Märkimist väärib, et 1989 aasta rahva- ja eluasemeloenduse individuaalandmestik võimaldab, rakendades ühtlusarvutust, lähendada Eesti leibkonna- ja perekonnastatistikat rahvusvahelisele standardile hoopis enam, kui seda kajastavad avaldatud tabulatsioonid [Botev jt 1995].

Eesti taasiseseisvumine andis poolsajandilise vaheaja järel võimaluse uuesti rakendada rahvusvahelisi määratlusi, mida on seni realiseeritud eelkõige riigiüuringute süsteemi kaudu [EKDK 1995c; EKDK 1999a; EKDK 1999b; Leinsalu jt 1998; Noorkõiv, Puur 1996]. Vahemärkusena tuleb tõdeda, et leibkonnale kui majandusüksusele keskenduv Leibkonna Sissetulekute ja Kulutuste Uuring (LSKU) on hoidunud asjakohase mõiste rakendamisest ning kasutab selle asemel korterkonna definitsiooni, järjepidevana nõukoguaegsega [ESA 1998b]. Küsitlusstatistika sisaldab küllalt laiaulatuslikku teavet vanurrahvastiku kohta, samas aga nõuab selle vanurikeskne kasutamine mahukat eeltööd, mis on kavas teostada edaspidi. Eriüuringut vanurrahvastiku kohta pole Eestis seni läbi viidud. Käesoleva alapeatüki andmestik põhineb loendusstatistikale.

Vanurrahvastiku leibkondi saab mitmel viisil rühmitada, üks olulisemaid on jaotus põlvkondade arvu järgi ühe-, kahe- ning kolme- ja enamapõlvkonnaliseks. Niisugune jaotus on rakendatud ka käesolevas raamatus. Erilise tähelepanu all on ühepõlvkonnaline leibkond, mis on omakorda jaotatud liikmete arvu järgi. Arusaadavalt eelkõige selleks, et tuua välja üksielavad vanurid. Põlvkondadevahelise sõltuvuse nõrgenemine, samuti vanurrahvastiku hulka jõudnud üldise individualismi kasv, on põhjustanud olukorra, kus üksielav ja/või lähedaste sugulasteta vanurrahvastik aina suureneb [UN 1994; Sussman 1976]. Just see osa vanureid on kujunemas üheks peamiseks riskirühmaks, kelle toimetulek vanavanurieas võib nõuda leibkonnavälist toetust. Kõnealuse rühma vajadus vanuriasutussüsteemi järele on vanurrahvastiku keskmisest oluliselt kõrgem. Tuleb tõdeda, et jaotus põlvkondade arvu järgi on leibkonduse muutumisel üks enamkasutatavaid [De Vos, Holden 1988].

Joonis 6.4 ja tabel 6.2 esitavad vanurrahvastiku leibkonnakoostise vanusrühmiti, eraldi meeste ja naiste kohta. Vanurieleelses eas elavad nii mehed kui naised põhiliselt kahepõlvkonnalises leibkonnas. Vanuse kasvades hakkab see leibkonnatüüp kiirelt oma osakaalu kaotama, langedes umbes viiendikuni põlvkonnas. Vanavanurieas, eriti alates 85 eluaastast kahepõlvkonnalise leibkonna osakaal tõuseb veidi uuesti. Vanurrahvastiku peamiseks leibkonnatüübiks on ühepõlvkonnaline leibkond, mis

Tabel 6.2

*Vanurrahvastiku leibkonnakoostis
Eesti 1989*

Vanus	Üks põlvkond		Kaks põlvkonda	Kolm ja enam põlvkonda
	Kokku	sh üksik		
Mehed				
60-64	67,4	14,8	23,3	9,3
65-69	72,7	15,6	18,6	8,7
70-74	75,9	17,3	15,8	8,3
75-79	76,0	20,8	15,6	8,4
80-84	73,7	25,9	16,5	9,8
85+	63,3	27,2	23,8	12,9
Naised				
60-64	65,7	29,1	21,8	12,5
65-69	49,8	37,2	32,3	17,9
70-74	67,7	43,5	18,2	14,1
75-79	62,7	44,8	21,1	16,2
80-84	54,7	43,1	27,2	18,1
85+	43,9	35,5	36,9	19,2

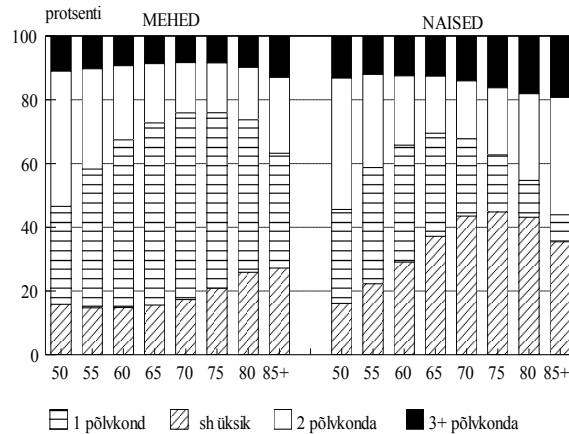
moodustab ülekaaluka osa kõigis vanuriea rühmades, langedes alla poole vaid naisrahvastiku vanimas vanusrühmas. Eraldi on ühepõlvkonnalistest leibkondadest väljatoodud üksikvanurid, kes moodustavad kõnealuses rühmas ligikaudu poole. Seejuures tuleb tähele panna vanurrahvastiku leibkondsuse suurt soorisust. Naisvanurrahvastikus kasvab üksikute osakaal kiiresti, moodustades vanemates põlvkondades ühepõlvkonnaliste leibkondade valdava osa. Meeste hulgas jääb sama näitav kolmandiku juurde. Kolme- ja enamapõlvkonnalises leibkonnas elavate vanurite osakaal püsib vanemate kohortide suunas liikumisel enam-vähem ühel ja samal tasemel, kasvades pisut

vanavanurieas. Mitmepõlvkonnalises leibkonnas elamine on enamväljendunud naisvanurrahvastikus.

Leibkondsuse eeltoodud teisenemise taga seisab põhimõtteliselt kaks protsessi. Esimene neist on tihedalt seotud abielu püsimise või lagunemisega, teine vanemate ja laste lahku- ja ühtekolimisega. Elutsükli vaatenurgast peegeldab kahepõlvkonnalise leibkonna osatähtsuse vähenemine noorvanurite seas laste lahkumist vanematekodust, mis algab enne vanemate 50 eluaastat ja jõuab põhiliselt lõpule 65 eluaastaks. Tuumperekonna tüüpilise elutsükli

Joonis 6.4

*Leibkonnakoostis
Eesti 1989*

korral tähistab laste lahkumine uue eluetapi algust, mille puhul abielupaar elab taas omaette, ja mida kirjanduses on tavatsetud nimetada ka tühjaks pesaks [Myers 1994b]. Rahvastikuarengulises kontekstis on kõnealuse leibkonnatüübi osakaalu tõus märgiks kolmanda elufaasi rahvastiku kujunemisest. Eestis on vanurrahvastiku leibkondsuse sellesuunaline areng tõsiselt takerdunud keskmise eluea ülisuure soorisuse tõttu. Kuigi meesvanurrahvastiku puhul ulatub omaette elavate abielupaaride osakaal ligi kolme viiendikuni põlvkonnas, jääb nimetatud leibkonnatüüp naisvanurrahvastiku kõigis vanusrühmades püsivalt vähemusse. Teisisõnu lõpeb laste kodust lahkumisele järgnev perekonnafaas Eestis enneaegselt ning märkimisväärne osa rahvastikust ei jõua seda üldse kogeda.

Klassikalise elukäigu puhul lõpeb kooselu ühe abikaasa surmaga. Leskrahvastikul on selle muutuse järel põhimõtteliselt kolm valikuvõimalust: elada üksinda, kolida laste/sugulaste juurde või abielluda uuesti. Majandusolude ning tervises seisundi paranemise, aga samuti süveneva individualiseerumise taustal kaldub vanurrahvastik järjest vähem eelistama lastega ühtekolimist [Michael, Fuchs, Scott 1980]. Teistkordselt kerkib tarve elukorraldust muuta tavaliselt vanavanurieas, kui sotsiaalne toimetulekuvõime osutub iseseisvaks eluks ebapiisavaks. Sel etapil on vanurrahvastikul valida kahe alternatiivi, laste/sugulaste või asutusleibkonnaga liitumise vahel. Jättes kõrvale institutsionaliseerimise, mida käsitletakse järgmises alapeatükis, kajastuvad osundatud valikud üksielava vanurrahvastiku osakaalu muutuses ning eriti selle soorisuses. Nõnda on naiste sagedast lehestumist peegeldavana ootuspärane üksikute kõrgem osakaal just naiste hulgas. Naisvanurrahvastikus saavutab üksielamine kõrgeima taseme vanusrühmas 70-84, kus üksikute osatähtsus ületab kaks viiendikku põlvkonnas. Meeste hilisema ja harvema lehestumise

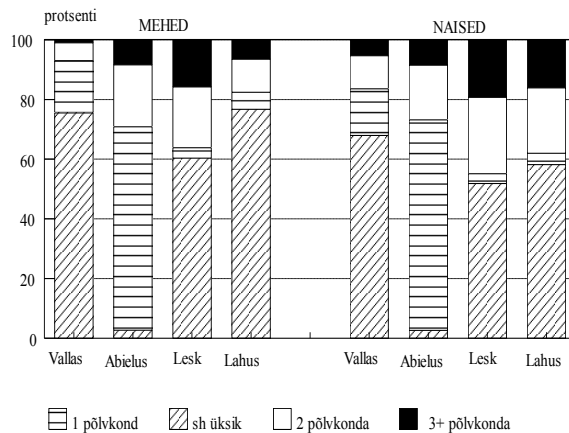
tõttu kiireneb üksikute osakaalu tõus meesvanurrahvastikus alles 70 eluaastate lõpupoole ning näitaja tase ei ületa ka vanavanurieas 30 protsenti. Samal põhjusel on ühinemine laste/sugulaste leibkonnaga meesvanavanurite hulgas märksa harvem kui naistel.

Eelöeldut kokku võttes vallandab enamiku muutusi vanurrahvastiku leibkonnakoostises, otseselt või teatud ajanihkega, perekondsuse teisenemine. Nagu joonisel 6.5 näidatud, on nii meeste kui naiste üksielamine seotud vallalisuse, lahutatuse ning lesestumisega. Vanuripoliitika seisukohalt on oluline märkida, et üksielavate osakaal vanurrahvastikus pole Eestis palju väiksem kui rahvastikuvananemise pioneerriikides Euroopas [Kinsella, Taeuber 1993]. Kombineerituna asutushoolde suhtelise vaegarenguga tähendab see vanurite toimetuleku kindlustamise asetumist pea ainuvaldavalt vanurite endi ning nende laste/sugulaste õul. Tulevikku vaadates võib ette näha viimasega seonduva toimetulekuprobleemi teravnemist, kuivõrd üldine arengutrend põlvkondade harvema kooselu suunas ning vanurrahvastiku leibkondsuse vastav teisenemine vähendab võimalusi loota leibkonna toele.

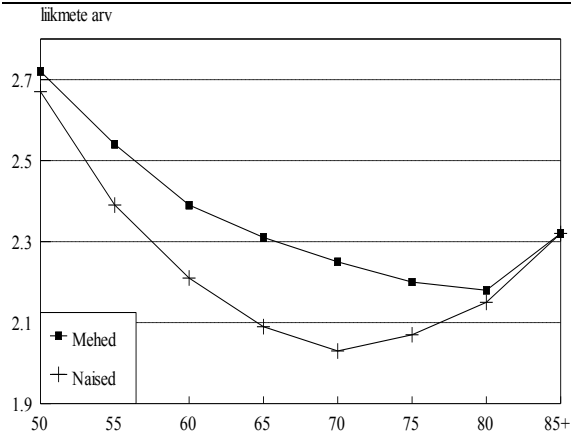
Leibkonnatüüpide vahekorra teisenemine määrab ühtlasi ära

Joonis 6.5

*Vanurrahvastiku leibkonnakoostis
Eesti 1989*

vanuse kasvades kõigepealt vähe-
neb, kusjuures kahanemise suu-
rem naisrahvastikus (joo-
nis 6.6). Naiste puhul lan-
geb näitaja kõige mada-
lamale vanusrühmas 70-
74, kus leibkonnaliikmete
arv piirdub keskmiselt ka-
he inimesega. Meeste
puhul kulmineerub leib-
konna suuruse kahanemine pärast 80 eluaastat. Miini-mumi saavutamise järel
hakkab leibkonnaliikmete arv taas suurenema ning jõuab vanavanurieas nii
meestel kui naistel 2,3 ini-meseni. Leibkonnasuuruse täheldatud vähenemine
eel-vanurieas on seotud laste vanematekodust lahku-misega ning hiljem üha
sagedamini lesestumisega, järgnev kasv peegeldab mitteabielus vanurrahvas-tiku
asumist laste/sugulaste leibkonda. Huvitav on märkida, et vanurleibkon-dade
jaotus ühe-, kahe-, kolme- ja enamaliikmeliseks langeb peaaegu täiesti kokku
jaotusega vastavalt ühe-, kahe- ning kolme- ja enamapõlvkonnaliseks.

Rahvastikurühmiti
kätkeb vanurrahvastiku
leibkondsus eneses küllalt
märkimisväärseid erisusi,
millest kõige
süsteemilisem kulgeb
põlis- ja välispäritolu
rahvastiku vahel (joonis
6.7). Ühelt poolt ilmneb
võrdlusest põlisrahvastiku
hulka kuuluvate vanurite
hoopis sagedasem

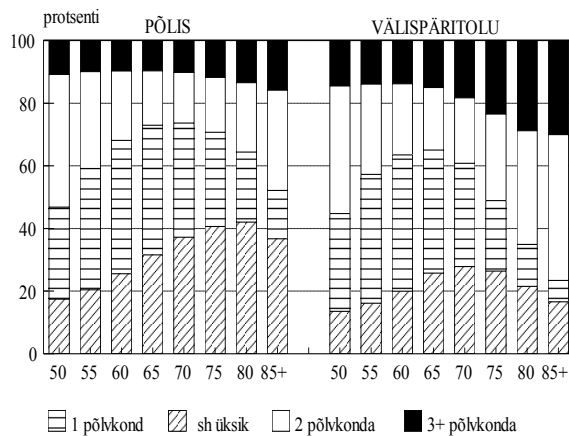
üksielamine. Põlisrahvastikus ületab üksikvanurite osakaal pärast 75 eluaastat kaks viiendikku põlvkonnas; samaealistest naisvanuritest elab omaette koguni iga teine. Välispäritolu vanurrahvastiku hulgas on üksielavate osakaal sõltuvalt eärühmast kuni poole madalam. Ülejäänud leibkonnatüüpide käsitlusest selgub, et üksikvanurite osakaal on immigrantrahvastiku hulgas madal esmajoonel mitmepõlvkonnalise leibkonna sagedasema esinemise tõttu, näiteks ületab kolme- ja enamapõlvkonnalise leibkonna suhtarv välispäritolu vanurrahvastikus põlisrahvastiku taseme peaaegu 70 protsendi võrra. Viimane tõsiasi väärrib tähelepanu eriti seepärast, et kodupaigast lahkumise tõttu on immigrantrahvastiku tegelik võimalus mitmepõlvkonnalise leibkonna moodustamiseks oluliselt väiksem kui põlisrahvastikul. Teisisõnu, sarnase rahvastikuarengu korral peaks erisus põlis- ja välispäritolu vanurrahvastiku leibkondsuses olema vastupidine. Erinev leibkondsus kajastub ka leibkonnaliikmete arvus — põliselanikud elavad väiksemates ja välispäritolu vanurid suuremates leibkondades (joonis 6.8).

Kirjeldatud erisusi pole võimalik täielikult seletada välispäritolu ja põlisrahvastiku perekond-susega, eelkõige vallaliste suurema osakaaluga ega ka mõnevõrra madalama sure-musega põlispäritolu va-nurrahvastiku hulgas. Teisisõnu pole vanurrah-vastiku leibkondsuses avaldub erisus struktuurse iseloomuga, vaid peegel-dab rahvastikuarengu etape-pe ja neile vastavat käi-tumisaadi. Nõnda on vanurite sagedasem üksi-elamine põlisrahvastiku seas tunnistuseks mitte nii-võrd laste/sugulaste puu-dumisest, kui-võrd kauge-malejõudnud individuali-seerumisprotsessist ja sõl-tumatuse väärtustamisest. Viimane ei pisenda mui-dugi põlvkondadevahe-liste suhete tähendust, vaid peegeldab nende rahvas-tikuarengu käigus muutuv-olemust. Viidatud kontekstis on põlis- ja välis-päritolu vanurrahvastiku eristuv leibkondsus sea-duspärane, tulenedes demograafilise ülemineku suhteliselt varasest ajastu-sest Eestis võrreldes im-migrantrahvastiku lähtepiirkondadega. Sotsiaalpoliitika aspektist tähendab eeltoodu põlis- ja välispäritolu vanurrahvastiku küllalt erinevaid ootusi vanuripoliitika suhtes, mis teeb asjakohase poliitika rakendamise Eestis keerulisemaks kui homogeense rahvastikukoostisega riikides.

Teine suurem erisus on täheldatav linna ja maa vanurrahvastiku leibkondsuses. Peegeldades linn-maa rändevoogude valdavalt suunda XX sajandil ning olles võimendatud välispäritolu rahvastiku koondumisest linnadesse, on üksielamine tavapärasem maavanurrahvastiku hulgas. Nõnda on

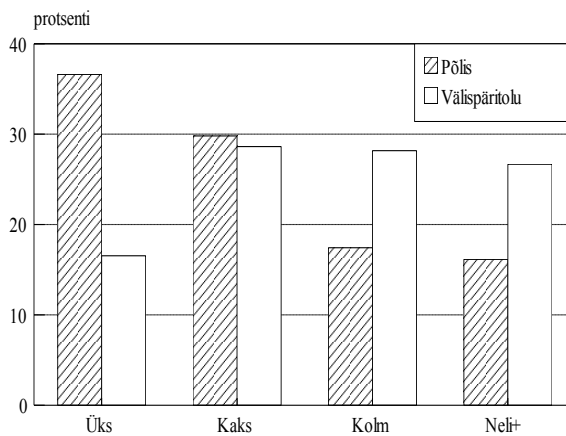
Joonis 6.7

*Leibkonnakoostis
Põlis- ja välispäritolu rahvastik
Eesti 1989*

Joonis 6.8

*Vanavanurrahvastiku leibkonnaliikmete arv
Põlis- ja välispäritolu rahvastik
Eesti 1989*

kõigis vanusrühmades ühepõlvkonnalise leibkonna osakaal suurem maavanurite seas, seevastu mitme põlvkonna kooselu on tüüpilisem linnavanuritele. Vastavalt on ka vanurrahvastiku leibkonnad linnades suuremad kui maal. Põlisrahvastiku eraldikäsitusel on linn-maa erisus küll väiksem, kuid põhimõtteline tendents jääb samaks. Analoogselt on ka enamlinnastunud maakondades (Harju-, Ida-Viru-, Tartu- ja Pärnumaa) vanurrahvastiku leibkonnad keskmisest suuremad ning ühe katuse all elab rohkem põlvkondi.

Teave leibkondsusest aitab mõista vanurrahvastiku sotsiaalse sidususe tagamise allikaid, nende kestust ja ulatust [Bengtson, Rosenthal, Burton 1990]. Ühises leibkonnas elamine toob tavaliselt kaasa sissetulekute ja teiste vahendite jagamise, mis sisuliselt tähendab ümberjaotamist majanduslikult vähemkindlustatute kasuks. Kehvema tervises seisundiga vanuritele tagab niisugune kooselu ka igapäevase abi. Teisalt saavad vanurid toetada leibkonda mitmesuguseid majapidamistöid tehes ning laste järele valvates. Rahvastikuvananemise hoogustudes ei saa aga mitte iga vanur arvestada perekonna või leibkonna säilimisega elu lõpuni ning vastavaid funktsioone hakkab kasvavas ulatuses täiendama asutusleibkond.

6.3. Asutusrahvastiku kidumine

Eelnevad alapeatükid selgitasid, et paratamatult tekib rahvastikuvananemise süvenedes vajadus perekondsussidemetest täiesti lahus oleva uue leibkonnatüübi järele. Vanurrahvastiku sotsiaalse sidususe kindlustamise uueks vormiks on asutusleibkond. Algselt oli selle leibkonnatüübi kujunemise aluseks otsene põetusvajadus, asutusrahvastiku kiire kasv on olnud seotud aga pigem rahvastiku leibkonnastruktuuri muutumisega ning probleemi ühiskonnapoolse teadvustamisega. Olgugi, et vanuripoliitika esmaseks eesmärgiks on kaasa aidata rahvastiku iseseisva toimetuleku ea pikendamisele, on vanuriasutuste võrgu arendamine ning nende funktsioonide täpsustamine saanud Euroopa arenenud riikides olulise tähelepanu objektiks [De Jong-Gierveld, Solinge 1995]. Kasvanud lahtumus ning taastetasemest madalam sündimus tähendab sugulusvõrgustike väiksemat tihedust uutes vanuripõlvkondades, mis teiste teguritega koostoimes annab põhjuse oodata asutusleibkonna rolli jätkuvat suurenemist.

Eestis on asutusleibkonna kujunemist mõjutanud sõjajärgselt valitsenud nõukogutüüpi sotsiaalhoolekanne, mille raames vanuriasutusi käsitleti peamiselt meditsiinilisest vaatepunktist. Hooldusasutustesse oli lubatud võtta vaid vanureid, kes tervises seisundi tõttu vajasis igapäevast hooldust ja seda ei saanud tagada lähisugulased. Institutsionaliseerimise sotsiaalsete näidustuste teisejärgulisus avaldub muuhulgas asutusrahvastiku kohta käiva informatsiooni puudulikkuses: kogu sõjajärgne statistika selles vallas piirdub vaid hooldusasutusse paigutatud isikute arvuga. Asutusrahvastikust inimkeskse ülevaate saamiseks on võimalus pöörduda loendusstatistika poole. Loendusandmestikus on asutusleibkonnas elav vanurrahvastik eristatud kahe

tunnuse, majandustegevuse (majanduspassiivsed) ning eluasemetüübi (ühiselamu), kombineerimisel. Kaudset määratlust kasutades võis asjaomasesse rühma sattuda ka väike arv töölisühiselamutes elanud vanureid, ent see ei mõjuta kuigivõrd asutus-rahvastiku üldist iseloomust.

Joonis 6.9

*Asutusrahvastiku osakaal
Eesti 1989*

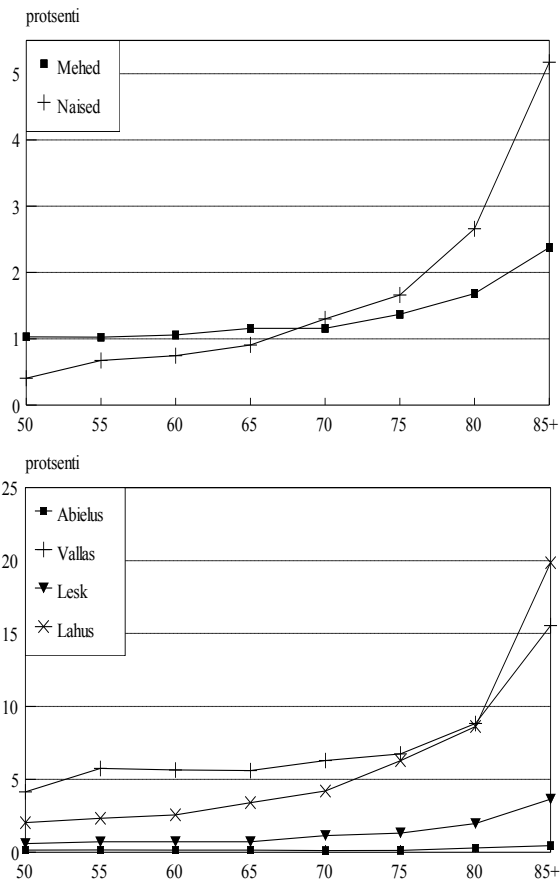
Joonis 6.9 esitab asutusrahvastiku osakaalu vanusrühmiti.

Vanurieelses eas oli asutusrahvastiku osakaal arusaadavalt väga madal, piirdudes ühe protsendiga meestel ning olles veelgi madalam naistel.

Institutsionaliseeritud rahvastiku osakaal hakkas kiirenevalt kas-vama pärast 70 eluaastat ning saavutas kõrgetaseme vanavanurieas. Vanavanureist (85+) elas asutusleibkondades kokku ligi 5 protsenti. Väärib märkimist, et vanuse kasvades asutusrahvastiku osakaalu soorisus muutus. Kui noorvanurite institutsionaliseeritusaste oli mõnevõrra kõrgem meestel, siis vanavanurite hulgas oli ligikaudu kaks korda kõrgem naisrahvastiku vastav näitav. Arvestades valit-

senud meditsiinilist vaate-nurka määras noorvanurite asutusleibkondsuse ilmselt püsipuudega rahvastiku osakaal. Vanuse suurenedes kõnealuse rahvastikurühma osatähtsus toimetulekuvõime languse tõttu suurenes, Eesti puhul eeskätt rahvastiku tervise seisundit, mitte toimetuleku sotsiaalseid aspekte arvestades.

Rahvusvahelisest võrdlusest selgub, et Eestis, nagu mujalgi Kesk- ja Ida-Euroopas, on vanurrahvastiku institutsionaliseeritus olnud oluliselt madalam kui Lääne- ja Põhja-Euroopa riikides [CoE 1983; UN 1999]. Eriti silmatorkav on erisus naisrahvastiku osas, kus Eesti näitaja jäi maha kaks kuni kolm korda, vanavanurrahvastiku puhul oli mahajäämus enam kui kolmekordne. Selle võrdluse juures tuleb tähele panna, et kümnet aastat ületava eluea soorisuse ning hoopis kehva majandusolukorra tõttu on vanurrahvastiku tegelik

institutsionaliseerimisvajadus Eestis arvatavalt palju suurem kui Lääne- ja Põhja-Euroopas. Kanada, oma Eestit rohkem kui kümnekordselt ületava vanavanurite institutsionaliseeritusega on heaks näiteks arvuka välispäritolu rahvastiku mõjust vanuriasutuste tarvidusele.

Asutusleibkonnas elava vanurrahvastiku koostises ilmneb selge seos perekondsuse ja institutsionaliseerituse vahel (samuti joonis 6.9). Ootuspäraselt abieluinimesed vanuriasutustesse praktiliselt ei sattu. Mõneti üllatavalt on aga keskmisest madalam ka leskrahvastiku institutsionaliseeritus. Institutsionaliseerituskõvera järsu tõusu pärast 70 eluaastat põhjustab eeskätt vallas- ning lahusrahvastik. Nende kahe rahvastikurühma asutusleibkondsuse tase on üsna kõrge, ulatudes vanavanurrahvastikus 15 protsendini vallalistel ning 20 protsendini lahutatutel. Vanurieelses ja noorvanurieas on kõrgeim vallasrahvastiku institutsionaliseeritus, peegeldades ilmselt püsipuudega isikute suurt osakaalu selles rahvastikurühmas. Lahusrahvastiku silmatorkavalt kõrge institutsionaliseeritus, eriti võrreldes leskedega, johtub ilmselt laste/sugulaste toetuse piiratusest. Täiendavalt võib lahusrahvastiku kõrge institutsionaliseeritus peegeldada ka teisi tegureid, näiteks tervises seisundit. Vanuripoliitika seisukohalt on oluline tähele panna, et lahusrahvastiku osakaal kasvab iga vanuriikka jõudva kohordiga, suurendades kiiresti nõudlust hooldusasutuste järele.

Vanurrahvastiku asutusleibkondsust teiste tunnuste lõikes vaadeldes torkab silma, et maal on selle tase kaks korda suurem kui linnas. Võib arvata, et antud juhul pole tegemist mitte niivõrd maavanurrahvastiku halvema toimetulekuga ja/või sotsiaalse võrgustiku puudumisega, vaid taoline erisus viitab pigem vanuriasutuste võrgu paiknemisele eeskätt maa-asulates. Hooldusasutuste võrguga saab tõenäoliselt seletada ka arvestatava osa vanurrahvastiku institutsionaliseerituse piirkondlikust erisusest. Kuivõrd olemasolevad andmestikud ei võimalda välja tuua vanurrahvastiku institutsionaliseerimiseelset elukohta, puudub Eestis tegelikult võimalus kõnealuse protsessi regionaaldiferentsiatsiooni asjalikuks käsitlemiseks. Teistest vanurrahvastiku tunnustest vähendab hooldekodusse sattumise tõenäosust kõrgem haridustase, põlis- ja välispäritolu rahvastiku institutsionaliseerituses olulisi erinevusi veel ei ilmnenu.

Tabel 6.3

*Asutusrahvastiku osakaal
Eesti 1989*

Vanus	Mehed	Naised
60-64	1,1	0,7
65-69	1,2	0,9
70-74	1,2	1,3
75-79	1,4	1,7
80-84	1,7	2,7
85+	2,4	5,2

7. MAJANDUSTEGEVUS JA TÖÖJÄTT

Rahvastikuvananemise mitmeplaaniliste tagajärgede hulgas on viimastel aastakümnetel pälvinud kasvavat tähelepanu mõju, mida eluea pikenemine ja rahvastiku vanuskoostise põhimõtteline teisenemine avaldab riikide majandusarengule. Arvukad uurimused on kinnitanud vananemisprotsessi toimet rahvastiku vajadus- ja tarbimisstruktuurile ning avaliku sektori kuludele ühelt poolt, ning tootlikkusele, tööpotsentsiaalile ja maksubaasile teiselt poolt [Clark, Spengler 1980; Martin, Preston 1994; Richter 1992]. Pole liialdus väita, et Euroopa heaoluriikides on just süvenev rahvastikuvananemine seadnud küsimärgi alla senirakendatud majanduspoliitika jätkusuutlikkuse ning tinginud vajaduse maksu- ja toetussüsteemide reformi järele.

Rahvastikuvananemise rahvamajandusele avaldatava mõju aluseks on inimese elutsükkel, milles tootmises ja tarbimises osalemise seisukohalt eristakse kolme järjestikust faasi: eeltöö-, töö- ja järeltööga. Kuigi isiku elutsükli taoline ositus on universaalne, on märgatavalt muutunud nii töö- ja mittetööea kestus kui ka ühest etapist teise ülemineku ajastus. Demograafilisest vaatenurgast kujundab rahvastiku töise elutsükli hilisfaasi kaks erilaadilist, kuid üksteist täiendavat protsessi. Esiteks, nagu eespool tähendatud, kasvab suremuse languse ja keskmise eeldatava eluea tõusu tulemusena järeltööikka jõudev osa põlvkonnas, ning ühtlasi pikeneb vastava eluperioodi kestus. Teiseks, ning sellele keskendubki käesoleva peatüki põhitähelepanu, sõltuvad töö- ja järeltööea proportsioonid vanurrahvastiku majandusaktiivsusest, esmajoones sellest, millise vanuseni töötamist jätkatakse.

Peatüki esimene osa annab ülevaate Eesti vanurrahvastiku majandustegevuse pikaajalisest trendist. Muuhulgas toob analüüs esile vanurihõive langustrendi tõusukspöördumise, mis andis protsessile 1970-1980 aastatel arenenud riikidega võrreldes sootuks vastupidise suuna. Teine osa keskendub vanurrahvastiku tööhõivele majandusülemineku eelõhtul, tuues ühtlasi esile vanurirühmade erisused. Peatüki kolmas osa käsitleb vanurrahvastiku käekäiku tööturul majandusülemineku ajal. Võrrelduna tööealise rahvastikuga on töövõimaluste ahenemine vanureid enam puudutanud, mõjustades selle kaudu vanemaegalise rahvastiku ainelist toimetulekut ning tõstatades uusi sotsiaalseid probleeme.

7.1. Muutlik hõiveareng

Rahvastiku modernse taastetüübi kujunemise ning vananemisprotsessiga on kõikjal kaasnenud rahvastiku majandusaktiivsuse koondumine ning eel- ja järeltööea järkjärguline pikenemine. Tööleasumisea tõus on üsna üheselt seotud haridustee pikenemise ja sellest tuleneva töölemineku edasilükkumisega, vanemaegaliste puhul on nihe majandustegevuse kahanemise suunas seotud mitme protsessiga [Clark, Anker 1989; Durand 1975]. Majanduslikust

vaatepunktist on kõnealune areng viinud pensionisüsteemi kujunemisele ja selle järkjärgulisele laienemisele kogu vanurrahvastikule. See on taganud vanuritele iseseisva sissetuleku ning vähendanud tarvidust end kõrges eas tööga ülal pidada. Teisalt on pidevalt muutunud ka tehtava töö laad ja korraldus, tarvisminevate oskuste iseloom, kvalifikatsioon jms. Moderniseerumisprotsessi käigus on kahanenud või koguni ära langenud vajadus paljude ametite järele, mida reeglina kannab pigem eakas kui nooremapoolne tööjõud. Pikaajalise tendentsina on samuti kasvanud palgatöö osakaal, mis alati on olnud kõige varasema tööjätueaga.

Eesti vanurrahvastiku majandustegevuse trendi saab rahvaloendustele tuginedes jälgida alates 1930 aastatest (joonis 7.1). 1934 aasta loendus annab tunnistust märkimisväärselt kõrgest tööosalusest vanemates eärühmades. Arvates majandustegeva rahvastiku hulka ka mittepalgalisena töötavad perekonnaliikmed, jätkas rohkem kui

pool 70-aastastest ja vanematest meestest töötamist, vastavalt asus tööjätu mediaanvanus teispool 70 eluaastat. Samaealiste naiste tööosalus oli mõnevõrra madalam, kuid seejuures tuleb arvestada, et põllumajandusliku (väike)tootmise prevaleerides kipub osa naistööst majandustegevusena kajastamata jääma. Teisisõnu oli pensionipõlv tollastes oludes rahva enamiku jaoks veel üsna tundmatu kogemus, inimesed töötasid võimetekohaselt kuni kõrge eani ning tööjätt oli sageli seotud tervise halvenemisega. Kaudne võrdlus 1922 aasta rahvaloendusega, mis esmakordselt rakendas rahvastiku majandustegevuse nüüdisaegsele lähedast mõistestikku, näitab, et 1920-1930 aastate algupoolel olulisi muutusi vanurrahvastiku tööosaluses ei toimunud.

Esimese sõjajärgse loenduse ajaks (1959) oli rahvastiku majandusaktiivsus sõjaeelsega võrreldes langenud meestel alates 50 ning naistel 55 eluaastast. Muutuse ulatus vanuse kasvades suurenes: mõlema soo puhul oli aktiivsuskordaja kahanemine suurim vanimas eärühmas, meestel 20, naistel 12 protsenti sõjaeelsest tasemest. Languse peamiseks põhjuseks tuleb pidada 1940 ja 1950 aastate sotsiaalset ümberkorraldust, mille käigus kaotati enamus leibkondlikest tootmisvormidest. Teine tegur oli 1956 aastal kehtestatud uus pensioniseadus, mis muuhulgas ei võimaldanud üheaegset töötamist ja riikliku pensioni saamist. Vanurrahvastiku tööjõuosaluse üksikasjalikumalt käsitlemist 1959 aasta loenduse alusel piirab tööandmestiku omaaegsel tabuleerimisel rakendatud vanusskaala agregeeritus, sisukam analüüs eeldab arhiivis säilitatava loendusandmestiku uussisestust ja -töötlust [EKDK 1998].

Tabel 7.1

*Vanurrahvastiku majandustegevuskordaja
Eesti, loendusaastad 1934-1989*

Aasta	Mehed	Naised
1934	72,3	39,0
1959	59,6	34,4
1970	26,7	13,8
1979	23,1	12,6
1989	42,2	28,6

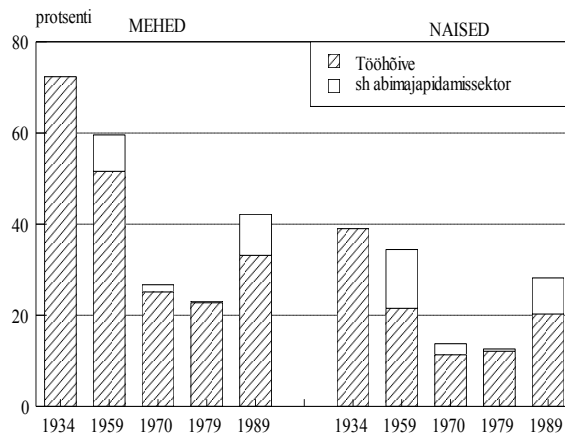
Pikemate aegri-
dade koostamine eeldab
hoolikat tähelepanu pööra-
mist eri aegadel
rakendatud
andmedefinitsioonide võr-
reldavusele. Eesti puhul
kulgeb peamine katkestus-
joon sõjaeelsete ning sõja-
järgsete andmetike vahel,
peegeldades riigiandme-
korralduse põhimõttelist
muutust seoses NLiidu
okupatsiooniga. Sõjaeelsed
loendused valmistas ette ja
viis läbi Eesti Statistika
Keskbüroo, kõigi järgne-
vate plaanimine toimus

Moskvas ning kohapealse korralduse ainuülesandeks oli keskusest saabunud instruksioonide täitmine. Nõnda on küllalt ootuspärane, et kummagi perioodi piires on programmid ja metodoloogia võrreldavad, kuid omavahel vägagi erinevad [Goyer, Draaijer 1992]. Loendusdokumentatsiooni lähem vaatlus näitab, et rahvastiku majandustegevuse puhul on siiski võimalik andmed teisendada võrreldavaks tavategevuse raamistikus. Taolist ühilduvust võimaldab muuhulgas näiteks hooajatöölise, ajutiste või ajutiselt eemal viibivate töölise, juhutöölise jt kohta rakendatud definitsioonid [RSKB 1934-1937; NSVL SKV 1958]. Seega võib eespool käsitletud langust vanurrahvastiku tööosaluses pidada tõepäraseks, mitte mõõtmismetodoloogia tulemuseks.

Vanurrahvastiku majandustegevuse käsitlemisel tuleb nõukogu statistikas pöörata omaette tähelepanu rahvastikule, kes oli rakendatud põllumajanduslikus abimajapidamissektoris. Ideoloogilistest kaalutlustest lähtuv ametlik definitsioon taolisi isikuid majandusaktiivsete ega hõivatute hulka ei arvestanud [Jørgensen 1999; Yvert-Jalu 1985]. Tegelikult taoline lahendus muidugi põhjendatud polnud, sest vaatamata administratiivsetele piirangutele andis nimetatud sektor arvestatava osa Eesti põllumajanduse kogutoodangust, näiteks kartulist 48,9 protsenti (1990). Ka rahvusvaheline definitsioon käsitleb põllumajanduslikku väiketootmist majandustegevusena [Husmanns, Mehran, Verma 1990]. Nõnda liigitati abimajapidamissektoris rakendatud tööjõud Eesti Vanuriandmepanga moodustamisel, kooskõlas ÜRO Euroopa Majanduskomisjoniga, majandusaktiivse rahvastiku hulka [Botev jt 1995]. Käesoleva töö seisukohalt on oluline rõhutada, et taoline ümberdefineerimine mõjutas tagasihoidlikult kogurahvastikku, kuid üsna oluliselt vanemate eärühmade tööosalust. Seepärast on töötamine abimajapidamises tarvidusel eraldi välja toodud.

Joonis 7.1

*Vanurrahvastiku majandustegevuskordaja
Eesti, loendusaastad 1934-1989*

Eestis saavutas vanurrahvastiku majandusaktiivsuse vähenemine suurima hoo 1960 aastatel. Kümneni jooksul langes vanurrahvastiku, nii meeste kui naiste majandustegevuskordaja ligikaudu kaks korda. Vastavalt tööosaluse vähenemisele nihkus nooremasse ikka ka töölt lahkumine. 1970 aasta loenduse andmetel oli tööjätu mediaanvanus langenud meestel 62,6 ja naistel 57,8 eluaastani. Kiire languse peamiseks liikumapanevaks teguriks tuleb tõenäoliselt pidada vanurrahvastiku pensionisüsteemiga kaetuse järkjärgulist laienemist. Iga uue pensioniikka jõudnud kohordiga suurenes nende osatähtsus, kes täitsid pensioni saamiseks tarvilikud nõuded (eeskätt palgatööstaazh), 1965 aastal laienes pensionikindlustus ka kolhoosnikele. Pensionisüsteemi mõju rõhutab seegi, et just kõnealusel kümnendil vähenes lõhe linna- ja maavanurite vahel: 1960 aastate jooksul kadus ligi kolmekordne, seni maarahvastiku kasuks olnud majandustegevuskordaja erisus ning asendus tagasihoidliku vahega vastupidises suunas.

Võrreldes Euroopa arenenud riikidega, kus vanurrahvastiku majandusaktiivsus vähenes ka edaspidi kiires tempos, pidurdus Eesti vanurrahvastiku tööosaluse langus järsult. Loendusvahemikus 1970-1979 langes meesvanurrahvastiku majandustegevuskordaja Eestis 13 protsenti, naistel piirdus vähenemine vaid 9 protsendiga. Linnarahvastiku puhul ilmnes aga koguni vastupidine trend ning linnavanurite aktiivsuskordaja ületas 1970 aastate lõpul kümnendi alguse taseme. Järgneval aastakümnel haaras tööosaluse kasv kogu vanurrahvastiku, lahknedes arenenud riikidele iseloomulikust trendist juba täielikult. 1980 aastatel kerkis aktiivsuskordaja meesvanurrahvastikus 83 protsendi, naistel aga rohkem kui 120 protsendi võrra. Toimunud tõusu tulemusena jõudis vanurrahvastiku majandusaktiivsus 1980 aastate lõpuks tagasi 1960 aastate tasemele.

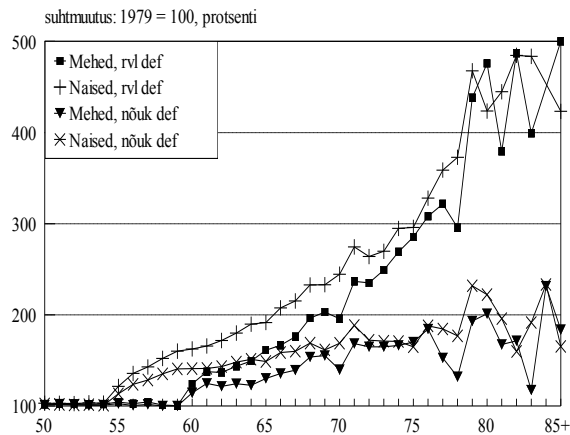
Trendisuuna muutuse ja ulatusliku tagasikäigu tingis mitme asjaolu kokkulangemine. Esiteks oli vanurrahvastiku tööosaluse kasv seotud loendusmetodoloogia muutusega. Nimelt oli 1989 aasta loendusprogramm esimene nõukoguaegne, mis nägi ette kahe tuluallika registreerimise senise ühe asemel. See näiliselt väike täiendus mõjutas rahvastiku majandustegevuse üldpilti suhteliselt vähe, kuid suurendas märgatavalt tõenäosust, et töö põllumajanduslikus abimajapidamises fikseeritud saaks. Vanurrahvastiku puhul tähendas selle tuluallika lisandumine, üldjuhul pensioni kõrval, ümberliigitumist majanduspassiivsest majandusaktiivseks. Joonis 7.2 näitab, milline oli vanurrahvastiku tööosaluse muutus 1980 aastatel, tööd abimajapidamises kaasates või seda kõrvale jättes. Suur erinevus kahe variandi vahel lubab väita, et osaliselt johtub vanurrahvastiku hõivetaseme kasv loendusmetodoloogia muutusest. Ei ole ju muul viisil kuidagi seletatav abimajapidamise peaaegu täielik kadumine rahvastiku töösfäärina 1970 aastate lõpul ning taastekkimine järgmisel kümnendil — isegi kui arvestada majanduspoliitika ettevaatlikku liberaliseerimist ning eraettevõtluse algete taastekkimist plaanimajanduse lõpuaastatel.

Siiski pole andmemetodoloogia muutus Eesti vanurrahvastiku majandusaktiivsuse tõusukspöördumise ainus ega peamine põhjus. Tööosaluse

suurenemist stimuleeris tegelikult nõukogu pensionisüsteem, mis rajanes eeldusele inflatsiooni olematusest ega näinud seetõttu ette makstavate pensionimäärade korrigeerimist. Kui pensioni suurus oli kord kindlaks määratud, toimus maksmine reeglina muutmatul kujul. Kuivõrd tegelikult hinnad siiski kasvasid, ning 1970-1980 aastatel inflatsioon kiirenes, pensioni reaalkasv vanuse kasvades vähenes. Eriti ilmekalt näitab seda tendentsi vanaduspensioni maksimummäär, mis kehtestati 1956 aasta pensioniseadusega ja püsis muutumatuna enam kui kolm aastakümnet. 1950 aastate lõpul oli pensioni ülemmäär keskmisest palgast kaks korda kõrgem, 1980 aastateks oli selle suurus langenud pooleni keskmisest palgast [Puur 1995a].

Joonis 7.2

*Majandustegevuse vanuskõver
Eesti, 1979 ja 1989*

Omaette asjaoluna soosis vanurrahvastiku majandusaktiivsuse tõusu ka plaanimajanduslikult krooniline tööjõupuudus. Viimane sundis nõukogurezhhiimi loobuma 1956 aasta pensioniseadusega kehtestatud sissetulekukontrollist ning motiveeris pensioniikka jõudnud inimesi töötamist jätkama, võimaldades neile üheaegselt palka ja pensioni. Kokkuvõttes ei saa Eesti vanurrahvastiku majandustegevuse kasvu 1970-1980 pidada pelgalt definitsiooniküsimuseks, kuigi loendusmetodoloogia teisenemine on selle ulatust suurendanud. Vanurihõive tegeliku kasvu hindamiseks on sobilik majandustegevuskordaja arvutusel kõrvale jätta hõivatus abimajapidamises. Nagu jooniselt 7.1 ilmneb, ei muuda taoline täpsustus Eesti vanurrahvastiku majandustegevuse omalaadset trendi: aktiivsuskordaja vähenemist kuni 1960 aastate lõpuni, languse peatumist 1970 aastatel ning järgnenud tõusu 1980 aastatel.

7.2. Lähimineviku kõrge vanurihõive

Eesti vanurrahvastiku majandusaktiivsusest käimasoleva üleminekuperioodi eelõhtul annab ülevaate 1989 aasta rahvaloendus. Vahemärkusena olgu öeldud, et nõukogulaadse andmekorralduse raames oligi loendus õigupoolest ainus andmeallikas, mis võimaldas rahvastiku majandustegevust ja tööhõivet käsitleda inimkesksest vaatepunktist. Ajaliselt langeb 1989 loendus perioodi, mil poliitilised muutusprotsessid Eestis olid juba käivitunud, kuid endise majanduskorralduse alustoad polnud veel oluliselt puudutatud. Väärrib

Majandustegevuse vanuskordaja
Eesti 1989

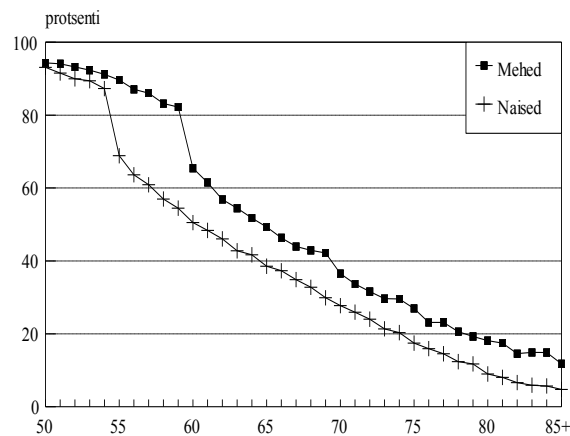
nimetamist, et erinevalt mitmest teisest valdkonnast nõudsid majandustegevustunnused enne kasutamist mahukat ühtlustustööd, eelkõige vanuri- andmestiku rahvusvahelise võrreldavuse seisukohalt [Botev jt 1995; Puur 1994].

Vanus	Mehed	Naised
60-64	58,8	46,0
65-69	45,4	35,2
70-74	32,3	23,7
75-79	22,9	14,6
80-84	16,3	7,3
85+	8,5	3,2

Joonis 7.3 esitab

rahvastiku majandustegevuse vanuskõvera, kaasates ka vanurielese ea. Üheaastaste vanusrühmade kaupa annab taoline esitusviis küllalt hea ettekujutuse tööjätuprotsessi vanussõltuvusest. Nõnda hakkas aktiivsuskordaja

Joonis 7.3

Majandustegevuse vanuskõver
Eesti 1989

97-98-protsendilisel kõrgtasemel vähehaaval langema alates 45 eluaastast. Ametlikuks pensionieaks (60 eluaastat meestel, 55 naistel) oli majandusaktiivsete osakaal mõlema soo puhul langenud 80 protsendi piirimaile. Kehtinud seaduste kohaselt oli õigus tava-pärasest varasemale pensionile nendel isikutel, kes olid töötanud ühel või teisel moel tervist kahjustavates tingimustes, spetsiifilistes ametites või ekstreemsetes kliimatingimustes. Lisaks said varem pensionile naised, kes olid üles kasvatanud viis või enam last. Teisalt oli vähemalt osa varastest tööjätudest seotud ilmselt ka rahvastiku kehva tervises seisundiga, kuid selle teguri mõju loendusandmestik paraku ei kajasta.

Ootuspäraselt leidis aktiivsuskordaja kõige järsem vähenemine aset ametliku pensioniea kätte jõudmisel — selle piiri ületamine tõi nii meeste kui naiste puhul kaasa ligikaudu 20-protsendipunktilise languse. Järgnevates vanusrühmades majandusaktiivsete osakaalu vähenemine aeglustus ning languskõvera kuju muutus üllatavalt lineaarseks. Veelgi otsesemalt toob tööjätuprotsessi ajastuse esile joonis 7.4, arvutuslikust seisukohast on sellel kujutatud hõivekõvera muut ehk kõigi antud vanuses toimunud tööleasumiste ja tööjätude vahe. Jättes kõrvale teatud koondumise ametliku pensioniea ümbrusse ning mõned väiksemad kuhjumised näo ümmarguste vanuste lähedusse, väärib rõhutamist tööjätuprotsessi hajutatus küllalt pikale vanusvahemikule. Nõnda

töötas Eestis 75 eluaasta paiku veel kolmandik meestest ning viiendik naistest. Tundlikuma mõõteinstrumentaariumi kasutamine allpool jutuks tulevas Eesti Tööjõu-uuringus annab tunnistust, et vanurrahvastiku taoline hõivetase on olnud pigem ala- kui ülehinnatud.

Rahvastiku elutsükli seisukohalt on mõistlik iseloomustada tööjätuprotsessi mediaanvanuse kaudu. Arvutuslikult tähistab tööjätu mediaanvanuse näitav vanuspiiri, mil täpselt pool asjaomasest rahvastiku põlvkonnast on töötamise lõpetanud. Majandusülemineku eel ulatus tööjätu mediaanvanus Eestis 66,2 aastani meestel ning 62,1 aastani naistel, teisisõnu töötas Eesti rahvastik märkimisväärselt kauem kui ametlik pensioniiga eeldanuks.

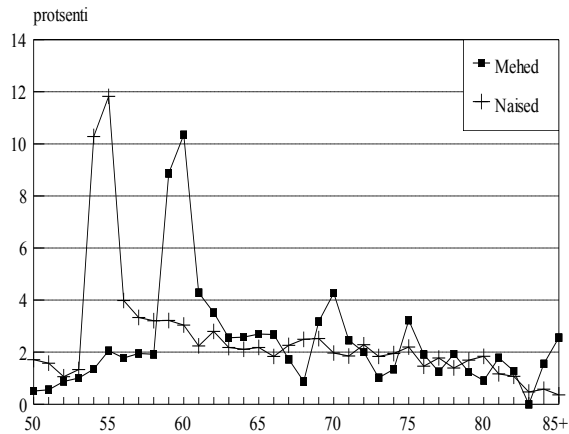
Kooskõlas varem jutuks olnud vanurihõive tõusuga oli tööjätt 1980 aastatel nihkunud enam kui 1,5 aasta võrra hilisemasse vanusesse. Väärib märkimist, et meeste puhul ületas tööjätu mediaanvanus koguni keskmise eeldatava sünnieluea. Paralleelselt tööjätu nihkumisega vanemasse ikka jaotus ka sündmuse toimumine pikema vanusvahemiku peale. Mõõdetuna intervallina esimese ja kolmanda kvartiili vahel, kestis meespõlvkonna töölt lahkumine 17,3 ja naispõlvkonna oma 16,8 aastat.

Täiendava ettekujutuse vanurrahvastiku majandustegevusest annab töötabelite koostamine [Durand, Miller 1968]. Tabelmeetod võimaldab üldistada rahvastiku töösosaluse ja suremustaseme keskmise eelseisva tööea kaudu, eeldades protsessiintensiivsuse püsivust tingpõlvkonnas. Tehtud arvutuste kohaselt ootas 60-aastasi Eesti mehi 1990 aastate algul ees keskmiselt 6,1 tööaastat. Meeste liigsuremuse taustal pole üllatav, et naiste vastav näitaja oli isegi kõrgem, ulatudes 7,0 aastani. Võrreldes ees ootavat majandusaktiivse ja passiivse ea kestust omavahel, on tulemus vastupidine: vanuriikka jõudnud mehed kulutasid oma eelolevast elueast tööle kaks viiendikku ja naised vaevalt kolmandiku.

Rahvusvahelises võrdluses viis vanurihõive trendi tõusukspöördumine Eesti teiste maadega võrreldes märkimisväärselt kõrgele kohale. Näiteks ligikaudu kolmekümne enamarenenud riigi hulgas seisis Eesti 65-69 ja 70-74-aastaste meeste aktiivsuskordaja poolest teisel kohal — vastavalt Jaapani ja Poola järel [ILO 1989-1991]. Nooremates vanusrühmades paiknes Eesti meeste arvestuses vaid pisut tagapool. Eesti naiste positsioon oli samavõrra kõrge,

Joonis 7.4

*Tööjätu vanuskõver
Eesti 1989*

varieerudes esimese (vanusrühm 50-54) ja neljanda (55-59) vahel. Seega edestas Eesti vanurihõive taseme poolest enamikku riike, sealhulgas neid, kus ametlik pensioniiga on olnud palju hilisem [Kinsella, Gist 1995]. Veel tasub tähele panna, et kui tavapäraselt asub tegelik tööjätuvanus pisut allpool ametlikku pensioniiga, siis Eestis oli olukord tublisti vastupidine — tegelik töölopetamine toimus meestel keskmiselt 6,2 ja naistel 7,1 aastat pärast ametlikku eapiiri.

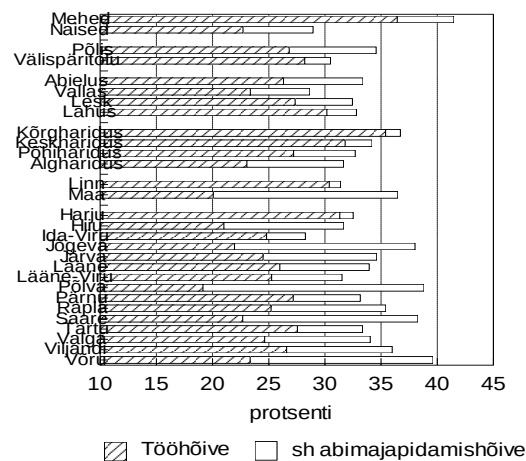
Teisalt on Eestis alates 1950 aastate lõpust valitsenud suremusstagnatsioon tinginud suhteliselt lühikese keskmise eluea. 1989 aasta elutabeli järgi piirdus 60-aastaste meeste eelseisev eluiga 15,2 ja naistel 19,7 aastaga [EKDK 1994]. Euroopas võis veel lühemat eluiga leida vaid mõnes postsotsialistlikus riigis. Võrreldes suremusarengu pioneermaadega, kus viimastel kümnenditel on kõige kiiremat suremuslangust täheldatud just vanemaealiste hulgas, oli Eesti vanurrahvastiku eluiga meestel 35 ja naistel 25 protsenti lühem. Kõrge majandusaktiivsuse ja suremuse koosmõjul osutus Eesti rahvastiku pensionipõlv üheks kõige lühemaks Euroopas.

Vanuripoliitika kujundamisel on üldnäitajatest ehk olulisemgi tähele panna, et kogurahvastiku suhteliselt selgepiirilise osana ei moodusta vanurrahvastik ka majandustegevuse seisukohalt ühtset rühma. Vanurrahvastiku majandusaktiivsus varieerub isikutunnuseti küllalt suurel määral, peegeldades nii isiku võimalusi ja isikueelistusi [Stolnitz 1992]. Teisalt võimaldab pikema-aeagne töölkäimine vanaduspõlveks paremini valmistuda ja tarvilikke vahendeid koguda. Vähemalt teoreetiliselt kahandab pikk tööiga muude võrdsete tingimuste korral majandussõltuvusse ja/või ainelisse kitsikusse sattumise riski. Joonisel 7.5 on esitatud Eesti vanurrahvastiku majandusaktiivsuse tase põhiliste isikutunnuste lõikes, rühmadevahelise võrreldavuse suurendamiseks on aktiivsuskordajad vanusstandardiseeritud.

Kooskõlas teistes riikides tehtud tähelepanekutega ilmneb ka Eestis üsna selge seos vanurrahvastiku haridustaseme ning tööosaluse vahel. Kõige kauem töötab reeglina kõrgharidusrahvastik, olgu mehed või naised. Iga samm haridusredelit mööda allapoole vähendab majandusaktiivsete osakaalu ning tähendab vastavalt varasemat töölopetamist. Võrdlus nooremate vanusrühmadega osutab, et majandusaktiivsuse haridusjärgne diferentseerumine on iseloomulik just vanurrahvastikule, tööeas on selle tunnuse mõju

Joonis 7.5

*Vanurrahvastiku majandustegevuskordaja
Eesti 1989*

hõivetasemele olnud suhteliselt väike. Haridusdiferentsiatsioon saavutas mõlema soo puhul maksimumi 10-15 aasta jooksul pärast pensioniiga, vanavanurite hulgas see uuesti vähenes.

Erinevalt muudest tööosalust mõjutavatest teguritest väärib haridustase omaette tähelepanu vanurihõive trendi seisukohalt. Peegeldades 40-50-aastase ajanihkega rahvastiku haridustee pikenemist, on iga vanuriikka jõudev põlvkond eelmisest haritum. Eestis suureneb selle tulemusel eriti kiiresti keskharidusega vanurite osakaal. 1990 aastail vanuriikka jõudnud kohortides tõusis keskkooli lõpetanute osatähtsus esmakordselt pooleni põlvkonnast, kõrgharitud oli neis põlvkondades ligi seitsmendik. Teiste riikide taustal on vanurite haridusseisundit, eriti põlisrahvastiku puhul, ühtlustavalt mõjutanud Eesti pikaajaline rahvahariduse traditsioon. Nõnda pole ka XX sajandi algul sündinud põlisrahvastiku kohortides, tänaste vanavanurite hulgas, kirjaoskamatu enam praktiliselt olemas. Põlvkondadevaheliste suhete seisukohalt tähendab see vähemalt Ida-Euroopa kontekstis üht kõige väiksemat hariduslikku ning ühtlasi kultuurilist distantssi vanurite ja nooremaelise rahvastiku vahel.

Paariks järgnevak aastakümneks võib prognoosida vanurirahvastiku haridustaseme tõusu jätkumist kuni tasemeni, kus ligikaudu neljal viiendikul vanuritest on keskharidus. Arvestades eespoolkäsitletud seost rahvastiku haridustaseme ning hilisema tööjätu vahel, tõstaks see tendents vanurite majandusaktiivsust järgnevates põlvkondades ülespoole, kui seda lubaksid tööolud. Taoline tõusupotentsiaal võib olla küllalt märgatav, näiteks varasemale analüüsile tuginedes toimus ligi kaks viiendikku Eesti vanurihõive tõusust 1980 aastatel just kõnesoleva põlvkondade hariduskoostise muutuse arvel [Puur 1995a]. Olles seotud nii ainelise toimetuleku kui tervises seisundiga, toob haridustaseme tõus ilmselt kaasa jätkuvad nihked tulevaste vanuripõlvkondade vajadustes, eelistustes ja võimalustes.

Linna- ja maarahvastiku võrdlusest ilmneb vanemaeliste kõrgem majandusaktiivsus maal. Kõnealune erisus tekkis ametliku pensioniea ümbruses ning kasvas iga järgneva vanusrühmaga. Majandusülemineku eelõhtul ulatus tööjätu mediaanvanus Eesti maameestel 67,4 aastani ja maanaistel 64,6 aastani, olles seega vastavalt 1,5 ja 3,3 aastat hilisem kui linnas elavatel eakaaslastel. Tuues eraldi välja tööhõive abimajapidamissektoris ilmneb, et maavanurite kõrgem tööosalus on otseselt seotud just sellega. Täheldatud vahekord maa- ja linnavanurite majandusaktiivsuses on rahvusvaheliselt valdav, peegeldades mittepalba- ja perekonnatöö ülekaalu põllumajanduses [Clark, Anker 1989; Durand 1975]. Metodoloogilises plaanis annab vanurihõive maa-linn erisus hea võimaluse demonstreerida rakendatud andmedefinitsiooni mõju analüüsitulemusele: abimajapidamissektori kaasamine või kõrvalejätmine muudab tehtava järelduse täiesti vastupidiseks. Kui jätaksime töö abimajapidamissektoris arvestamata, väheneks maavanurite aktiivsuskordaja ligikaudu kaks korda ja langeks allapoole linnavanurite taset.

Üldjoontes samad tegurid põhjustavad ka vanurihõive regionaalerisusi. Nõnda paistsid vanurirahvastiku kõrge aktiivsustaseme poolest silma Jõgeva-, Põlva- ja Võrumaa, ning just nendes maakondades on põllumajanduse osatähtsus

majandussektorina olnud kõige suurem [EKDK 1996-1998]. Nimetatud maakondades ületas tööjätu mediaanvanus ametliku pensioniea kümnekonna aasta võrra, ulatudes meestel 69 ning naistel 66 eluaastani. Maakondades, kus põllumajandussektori osatähtsus on olnud väike (Harju- ja Ida-Virumaa), oli ka vanurite töösosalus madalam. Sarnaselt maa-linn erisusega sõltuvad järeldused suurel määral andmedefinitsioonist: abimajapidamissektoris rakendatud tööjõu kõrvalejätmisel muutuks maakondade järjestus vastupidiseks ning esikoha haaraks Harjumaa, eelkõige Tallinna mõjul.

Ka vanurite majandusaktiivsuses ilmneb selgesti erinevus põlis- ja välispäritolu rahvastiku vahel. Alates 50 eluaastast on põliselanike, nii meeste kui naiste töösosalus olnud mõnevõrra kõrgem kui immigrantrahvastikul. Erinevused on mõnevõrra tugevamini väljendunud naiste puhul, ulatudes 2,8 aastani tööjätu mediaanvanuses ning enam kui 20 protsendipunkti aktiivsuskordajas. Suurima ulatuse saavutab aktiivsustaseme suhterisus vanavanurite hulgas, kus põlisrahvastiku töösosalus on ligi poole kõrgem. Veelgi ulatuslikumad lahknevused ilmnevad majandustegevuse struktuuris. Näiteks põlisrahvastiku puhul andis põllumajanduslik väiketootmine kolmandiku kogu vanurihõivest, samas välispäritolu rahvastikul langes selle arvele vaid kümnendik. Majandusaktiivsuse osundatud erisused on seotud välispäritolu rahvastiku peaaegu täieliku koondumisega linnadesse ning madala hõivatusega põllumajanduses. Jooniselt 7.5 ilmneb, et ka põlis/välispäritolu rahvastiku puhul muudaks majandusaktiivsuse nõukogudedefinitsiooni rakendamine kirjeldatud suhte vastupidiseks.

Erinevalt senikäsitletud erisustest pole perekondsusjärgne diferentsatsioon vanemaealiste meeste ja naiste majandusaktiivsuses ühelaadne. Meeste puhul iseloomustab kõige kõrgem töösosalus abielumehi, peaaegu ühesuguse tasemega järgnevad neile lahutatud ja lesed. Töö suhtes kõige passiivsemad on, paari kõige vanemat earühma kõrvale jättes, vallalised mehed. Tööjätu mediaanvanus varieerub 62,2 aastast vallalistel 66,9 aastani abielumeestel. Naiste puhul on majandusaktiivsuse tase kõige kõrgem lahutatutel ja leskedel. Kuni 75 eluaastani ei erine abielunaiste majandustegevuskordaja märgatavalt vallaliste omast, kelle majandusaktiivsus oli ka naistel üldiselt kõige madalam.

Täheldatud aktiivsuserisused on eeldatavalt seotud peresisese rollijaotuse ja tervisega. Nõnda on lahutatud ja lesknaiste suurem töösosalus kooskõlas nende piiratud võimalusega toetuda abikaasale, keda tavapäraselt peetakse perekonna peamiseks tulutoojaks. Sama traditsioon soodustab abielumeestel tööjätu edasilükkamist. Vallaliste meeste ja naiste madalam majandustegevuskordaja võib vähemalt osaliselt tuleneda nende kehvemast tervises seisundist, mis on võinud olla takistuseks nii pereloomisel kui tööelus. Edaspidi on seda oletust võimalik kontrollida Terviseuuringu andmeil. Olenemata põhjustest aitavad perekondsuse, leibkondsuse ja majandusaktiivsuse seosed määratleda seda vanurirühma, kelle toimetulekusidusus ei ole tagatud vastavate väikerühmade kaudu ning kes vajavad suuremat ühiskonnapoolset tähelepanu.

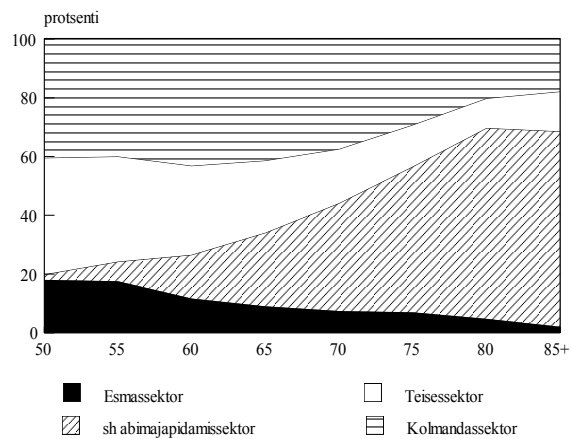
Vanurrahvastiku majandusaktiivsuse omaette aspekt on haru- ning ametikoostis. Täiendusena tööosaluse tasemele pakuvad asjaomased tunnused teavet vanemaealiste panusest rahvamajandusse, aga ka nende sotsiaalsest positsioonist. Tekkeliselt on vanema- ja nooremaealise tööjõu koostiserisused tingitud eelkõige majandusarengu käigus asetleidnud struktuurimuutustest [Kaufman, Spilerman 1982; Singlemann 1978]. Uued majandusharud ning elukutsed on ikka ligi tõmmanud noori, esmakordselt tööleasujaid, ning suurema mobiilsusega nooremaid töötajaid teistest sektoritest. Muidugi esineb tööharude ja ametite vahelist mobiilsust ka vanemas eas, kuid reeglina on selle ulatus piiratud. Nõnda kannavad eri vanuses olevad tööjõupõlvkonnad olulisel määral oma tööleasumisaegse majandusstruktuuri pitserit, pensioniea lähenedes hakkab hõivekoostist vormima tööjätuprotsessi selektiivsus. Kõige vanemates eärühmades kipub viimase mõju lähtetingimuste erisust ületama. Allpool esitatavad tööjõukoostise andmed on pärit Vanuriuuringust, mille raames on teisedatud omaaegne nõukoguklassifikatsioon rahvusvahelisele alusele [Puur 1994].

Majandusülemineku eel oli Eesti kogutööjõu jaotus esmas-, teises- ja kolmandassektori vahel tööealistes vanusrühmades üsna tugevasti ühtlustunud, tuues esile majanduse stagnatsioonitendentsi alates 1960 aastate lõpust. Arenenud tööstusriikidega võrreldes iseloomustas Eestit majandusülemineku eel suhteliselt ulatuslik esmassektor, mille arvele langes ligi 20 protsenti tööhõivest, ülejäänud osa jagunes enam-vähem võrdselt teises- ja kolmandassektori vahel. Vanurrahvastiku hulgas olid need proportsioonid teistsugused, pealegi vanuseti üsna erinevad (joonis 7.6). Vanurieelsest eärühmast alates põllumajanduse osakaal tõusis küllalt kiiresti ning vanemates eärühmades langes viimase arvele tervelt kaks kolmandikku tööhõivest. Võrreldes kolmandassektoriga algas teisessektori osakaalu langus mõnevõrra varasemas eas ning oli veidi ulatuslikum. Üldjoontes samasuguseid tendentse vanemaealise rahvastiku hõivekoostises on täheldatud ka teistes Euroopa riikides [Wijst 1992]. Eesti puhul on lisaks huvitav märkida, et esmassektori osatähtsuse suhteline kasv oli seotud põllumajandusliku väiketootmise rolli kiire kasvuga vanemas eas. Nõukogudefinitsiooni rakendamisel oleks vanurrahvastiku hõivekoostis näinud välja põhimõtteliselt teistlaadne — domineerinud oleks teenindussfäär ning põllumajanduse osatähtsus vanemas eas oleks hoopis vähenenud.

Harujaotusega võrreldes peegeldab amet tehtava töö laadi ning on seetõttu tihedamini seotud isiku tööoskuse ja kogemusega. Hoolimata teistsugusest vaatepunktist, avalduvad ka ameti puhul üsna selgesti samad struktuursed erisused — vanuse kasvades suurenes põllumajandustöö osatähtsus, kusjuures kasv on isegi mõnevõrra kiirem kui majandusharude puhul ilmneneb (joonis 7.7). Teenindusametite osakaal noorvanurieas tõusis, saavutas maksimumi vanusrühmas 65-74 ning hakkas seejärel taas vähenema. Kõigi teiste ametirühmade osakaal vähenes vanurieas üsna ühtlaselt. Täheldatud struktuurinihete peamine põhjus peitub eeskätt tööjätu erinevas ajastuses haruti ja ametiti. Loendusandmestiku läbilõikeline olemus jätab siinkohal lahtiseks, mil määral on nende kujunemisele kaasa aidanud tööjõukohortide koostiserisused ning tööjõu mobiilsus vanurieas. Esitatud struktuurinihked peegelduvad arusaadavalt ka eri majandusharudes ja ametites rakendatud tööjõu vanuskoostises, näiteks on abimajapidamissektorit kaasates põllumajandustööjõu keskmine vanus ülekaalukalt kõrgem kui teistes harudes ja ametites.

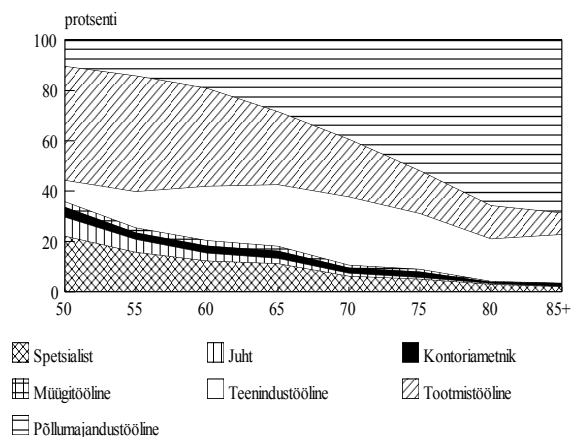
Joonis 7.6

*Tööjõu majandussektorikoostis
Eesti 1989*

Joonis 7.7

*Tööjõu ametikoostis
Eesti 1989*

7.3. Tööjätu noorenemine siirdeajal

Nagu kõikjal Kesk- ja Ida-Euroopas, tõi 1980 aastate lõpp ja 1990 aastate algus endaga ka Eestis kaasa ühiskonna põhjaliku teisenemise. Võrreldes teiste käesolevas raamatus käsitletud valdkondadega on muutused rahvastiku majandustegevuses olnud ilmselt kõige ulatuslikumad, mis ongi alapeatüki aineks. Inimese tööea seisukohalt suhteliselt lühikese aja jooksul on rahvastiku majandusaktiivsuse tase järsult vähenenud, aset on leidnud tööjõu ulatuslik ümberpaiknemine majandussektorite vahel, tekkinud on varem tundmatu tööpuudus ning mitmesugused muud vaeghõive vormid. Mitme asjaolu kokkulangemise tulemusena on nende muutuste mõju olnud Eestis keskmisest tugevam. Ühelt poolt aitas sellele kaasa Eesti suhteliselt kehvem stardipositsioon, vähemalt võrreldes Euroopa Liidu ülejäänud kandidaatriikidega. Teisalt on sellisele tulemusele viinud 1990 aastate algul valitud radikaalne vabaturupoliitika, mis, erinevalt mitmetest teistest maadest, ei püüdnud uutes oludes ülearuseks osutunud tootmise kokkuvarisemist edasi lükata ega kohanemisperioodi pika aja peale venitada.

Käesolevas osas jälgitakse vanurrahvastiku käekäiku tööturul tuginedes Eesti Tööjõu-uuringu (ETU) andmetele. Eesti praktikas esmakordselt leidsid uuringus süstemaatilist rakendamist tööhõive, töötuse ja mitteaktiivsuse rahvusvahelised definitsioonid. Võrreldes tavapärase tööjõuküsitlusega sisaldas ETU ulatuslikku sündmusloolist osa, millele tuginedes on olnud võimalik rekonstrueerida siirdeperioodil rahvastiku majandustegevuses toimunud muutused. Sündmusloolisele metodoloogiale [Blossfeld, Rohwer 1995] tuginedes fikseeriti uuringu raames kõigepealt küsitletavate tööseisund reformide eel (1989) ning seejärel kõik järgnevad muudatused. Lisaks töösündmustele koguti teavet ka sidusprotsesside — peremuutuste, õpingute ja rände kohta. Kogutud sündmuslugude ajaline hõlmatus katab Eesti majandusülemineku kõik peamised faasid: aastad 1989-1991 peegeldavad käsumajanduse süvenevat kriisi ja kokkuvarisemist, 1992-1993 kõige ulatuslikumaid muutusi ning ajavahemiku lõpp-punkt, 1995 aasta, kajastab suuresti põhimõttelise reformi järel kujunenud situatsiooni. Uuringu üleriigiliselt representatiivse valimi alusel on võimalik käsitleda vanurihõive trende kuni vanusrühmani 70-74.

Rahvastiku majandustegevuse seisukohalt on turumajandusele ülemineku vahest kõige nähtavamaks tunnusjooneks varem administratiivselt kõrgele kruvitud töösosaluse kiire vähenemine. Ealisest vaatepunktist lähtudes on ülemineku negatiivne mõju koondunud selgesti just tööjätuikka (joonis 7.8). Kui tööealises rahvastikus piirdus hõivekordaja langus 5-8 protsendiga 1989 aasta tasemest, siis 55-59-aastaste puhul langes näitaja viiendiku ning 60-64-aastaste puhul kaks viiendikku. Vanusrühmas 65-69 oli 1995 aasta alguseks esialgsest hõivetasemest järele jäänud vaid 40 protsenti. Ajaliselt jääb kõige kiirem hõivelangus aastasse 1992, olles eriti silmatorkav vanurtööjõu hulgas. Aastail 1993-1994 langustrend tervikuna pidurdus, aeglane vähenemine jätkus vaid vanemates earühmades. Tööjõu-uuringu kordused 1997 ja 1998 aastal näitavad

languse lõpulejõudmist neis ning vanurrahvastiku hõive-taseme stabiliseerumist uuel tasemel [ESA 1999].

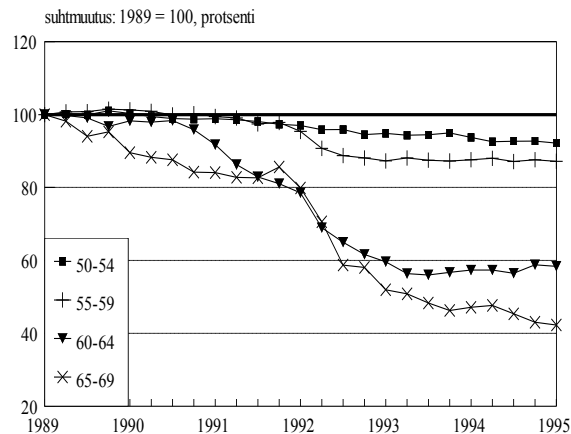
Tööealistega võrreldes on vanurrahvastiku töövõimaluste kiirem ahenemine tegelikult üsna ootuspärane. Töökaotuse korral on vanuritel olnud võimalik toetuda alternatiivsele, ehkki märksa väiksemale sissetulekule pensioni näol. Tööta jäänud tööealise rahvastiku olukord

seevastu on olnud keerulisem: Eestis on töötu abiraha olnud isegi Ida-Euroopa kontekstis sümboolse suurusega ning selle maksmisaeg piiratud reeglina kuue kuuga [Puur 1997b]. Taolises olukorras oli pensioniikka jõudnud töötajate vallandamine sotsiaalselt kõige vähem kulukas. Täiendavalt muutis olukorra vanemaeliste jaoks ebasoodsaks ka majandussituatsiooni dünaamilisuse järsk kasv, mis alandas varem kogutud töökogemuse väärtust. Kuivõrd tekkivates majandussektorites ning ametites kuulus eelistus noortele ning tarviliku ümberõppe võimalusi polnud, oli töö kaotanud pensioniealisel küllalt raske endale uut rakendust leida.

Õeldu valgusel toimis majandusüleminekule eelnenud kõrge vanurihõive Eestis teatud puhvrina, mis aitas vabaneda liigsetest töökohtadest ilma väga kõrge töötuse tekkimiseta. Selle puhvrita oleks töötuse tase olnud tegelikust üle pooleteise korra kõrgem ning Eesti siirdekogemus hoopis valulisem. Käsitledes hõivelanguse mõju vanurrahvastikule ei tule suurimat heaoluriski vahest veidi ootamatult seostada sugugi mitte nende rühmadega, kelle töövõimalused kitsenesid kõige enam. Märksa keerulisemasse olukorda on sattunud pigem pensionieelne rahvastik. Selle rühma problemaatilisust rõhutab eriti ametliku pensioniea ja tegeliku tööjätuea vastandlik areng. Nõnda on tööjätuea mediaanvanus 1990 aastatel noorenenud meestel nelja ja naistel kolme aasta võrra (joonis 7.9). Samas alustati 1994 aastast ametliku pensioniea tõstmist ning tänaseks on tegelik ja ametlik tööjätuea ligikaudu võrdsustunud. 1999 aastal said mehed pensionile 62,5 ja naised 58-aastaselt, Tööjõu-uuringu andmetel oli keskmine tööjätuea meestel 62,8 ning naistel 59,6 aastat (1998). Kuivõrd kehtiv pensionisüsteem ootepensioni võimalust ette pole näinud, nõuab tegeliku ja ametliku tööjätuea lähenemine just selle rühma hoolikat jälgimist, kelle puhul tööjätt eelneb ametlikule pensionieale.

Joonis 7.8

Majandustegevuse vanuskordaja
Eesti 1989-1995

Sarnaselt kogurahvastikuga on ka vanurarahvastiku töövõimaluste ahenemine seotud tihedasti haridusega. Nõnda on kõrgharidusega vanurtöötajad säilitanud ligilähedastelt 90 protsenti oma endisest hõivetasemest, algharidusega vanurtöötajate tööhõive tase on langenud aga poole võrra. Teisisõnu on majandusüleminek suurendanud juba varem eksisteerinud vanurihõive hariduserisust ja tõstnud eriti vähe kvalifitseeritud tööjõu riski

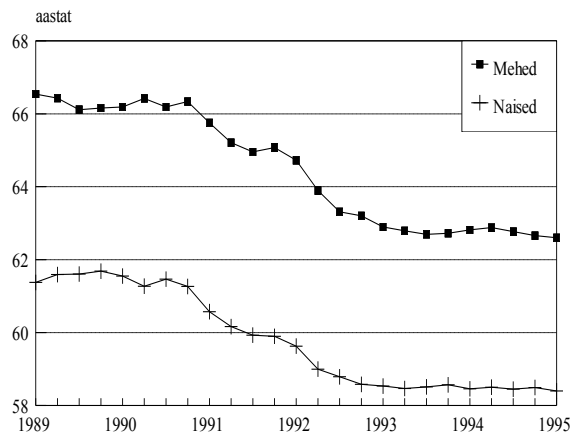
kaotada töö enne ametliku pensioniea kätte jõudmist. Samuti on hõivetaseme langus olnud suurem välispäritolu vanurarahvastiku hulgas. Teostatud analüüsi kohaselt seostub see suures ulatuses viimase koondumisega spetsiifiliselt NLiidu turule orienteeritud tootmisharudesse [Puur 1999]. Uutes oludes on just need harud läbi teinud kõige suurema languse, puudutades selektiivselt välispäritolu rahvastikku.

Erinevalt kogurahvastikust on vanurarahvastiku töövõimaluste kahanemine olnud mõnevõrra kiirem linnades. Esmapilgul võib see tunduda teatud vastuolus tööhõive kõige suurema langusega esmassektoris [Puur 1997a]. Asja aitab seletada põllumajandushõive langus eeskätt suurtootmise arvel ning vanurarahvastiku seisukohalt olulise põllumajandusliku väiketootmise vähesem mõjutatus. Regionaalselt on vanurarahvastiku tööhõive langus olnud suurem ühelt poolt tööstusliku kallaku ja välispäritolu rahvastikuga maakondades (Ida-Virumaa) ning teisalt ka ülekaalukalt põllumajandusliku profiili ja põlisrahvastikuga maakondades (Järvamaa, Jõgevamaa, Põlvamaa). Ka vanurarahvastiku tööolude seisukohalt on keskmisest paremini toime tulnud mitmekesise hõivestruktuuriga piirkonnad.

Majandusülemineku käigus tekkinud uueks nähtuseks on tööpuudus. Eestis langes töötuse kasv peamiselt aastatesse 1992-1993, mil leidis aset põhimõtteline pööre käsumajanduselt turumajandusele ning majandussidemete ümberorienteerimine. Kiire kasvu järel stabiliseerus töötuskordaja 1990 aastate keskpaigas 10 protsendi läheduses [Puur 1997b]. Joonis 7.10 esitab töötuskordaja dünaamika vanusvahemikus 50-69. Toodud andmetest ilmneb, et erinevalt hõivelangusest töötustase vanuse kasvades pigem väheneb, olles tunduvalt madalam kui eelnevates vanusrühmades. Nõnda ulatus töötute osakaal 50-54 ja 55-59-aastaste hulgas 6-7 protsendini, vanuses 65-69 aga piirdus kõigest paari protsendiga. Teisisõnu tähendab tööst ilmajäämine vanemas eas

Joonis 7.9

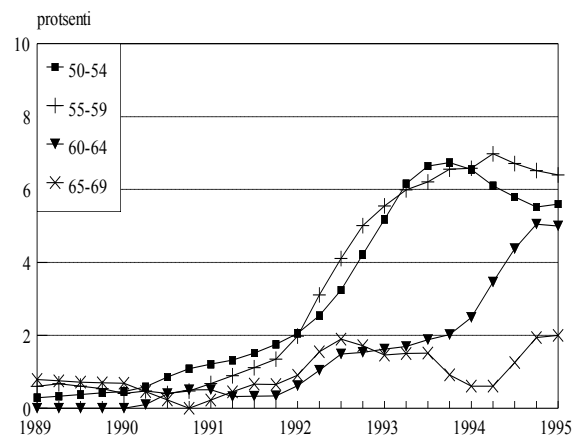
*Tööjätu mediaanvanus
Eesti 1989-1995*

asjaomaseid probleeme ignoreerida. Joo-niselt 7.11 ilmneb, et kuigi töötus vanemas eas langeb, muutub selle iseloom suhteliseks keerukamaks. Nõnda kuulub pärast 50 eluaastat iga teine tööpuuduse all kannataja pikaajatöötu kategooriasse. Majanduslikust vaatepunktist on pikaajatöötus sageli seotud struktuurse töötusega, mille puhul puudub tööturul nõudmine vastavate oskuste järele. Isiku jaoks kaasnevad pikaajatöötusega hoopis tõsisemad sotsiaalse ja majandusliku toimetuleku raskused korralduseta võib olla küllalt kohtu kinnitab, et vanemas eas vaid pooled, ülejäänutest probleemidega, teised aga loobuvad tööst. Isikud, kes küll tahaksid tööd teha, toodud näitajates ei kajastu. Isikute rühm eraldi välja toodud

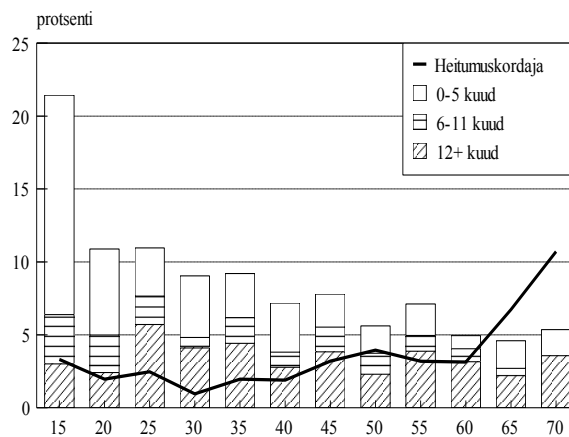
Joonis 7.10

*Töötuse vanuskordaja
Eesti 1989-1995*

Joonis 7.11

*Töötuskestuse vanuskõver
Eesti 1995*

jandusliku toimetuleku raskused, millest ilma asjakohase ühiskondliku korralduseta võib olla küllalt raske üle saada. Sündmuslooline andmestik töötuse kohta kinnitab, et vanemas eas töö kaotanutest suudavad endale uue töö leida vaid pooled, ülejäänutest püüavad omakorda pooled tagajärjetult siiski tööd leida, teised aga loobuvad tööotsingutest alatiseks. Pealegi tuleb tähele panna, et isikud, kes küll tahaksid töötada, kuid on mingil põhjusel otsingutest loobunud, toodud näitajates ei kajastu. Joonisel 7.11 on see käegalööjate ehk nn heitunud isikute rühm eraldi välja toodud, ning pole teab kui suur üllatus, et nende osakaal

saavutab maksimumi just vanurrahvastikus. Eesti puhul muudaks heitunud isikute lisamine töötuse vanuskõvera kuju L-kujulisest mõõdukalt U-kujuliseks.

Majandussektoriti on vanurrahvastiku hõivestruktuuri muutumine üldjoontes sarnane kogurahvastikuga. Ajavahe-
mikul 1989-1995 langes esmassektoris hõivatute osakaal 21,2 protsendilt 17,8 protsendini ning teisessektoris hõivatute osakaal 37,8 protsendilt

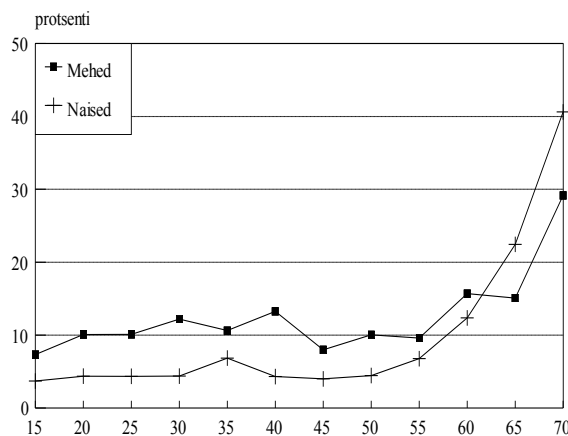
32,5 protsendini (vanus-rühm 50-69). Samal pe-rioodil on kolmandassek-tori osakaal kasvanud 41,0 protsendilt 49,8 protsendini. Tööealise rahvastikuga võrreldes oli esmassektori osakaalu langus vanurrahvastikus enam kui kaks korda väiksem, teisalt oli kolmandassektori osakaalu suurenemine vastavalt tagasihoidlikum. Nagu eespool märgitud, peegeldab täheldatud erisus ühelt poolt ilmselt vanurrahvastiku põllumajandushõive struktuuri, kus on suhteliselt suur osakaal väiketootmisel. Teisalt võib kolmandassektori osakaalu aeglasemat kasvu seletada nooremate eelistamisega uutes tegevusvaldkondades.

Sektorinihke kõrval väärrib rahvastiku hõivestruktuuri seisukohalt nimetamist eraettevõtluse taastekkimine ning sellega seotud mittepalgatöö areng. Taastatud aegride kohaselt kasvas mittepalgatöö osakaal aastail 1989-1995 1,6 protsendilt 8,1 protsendini kogutööhõives. On ehk veidi ootamatu, et rahvastikurühmiti pole mittepalgatöö osakaal kõige kõrgem sugugi tööealise, vaid hoopis vanurrahvastiku hulgas (joonis 7.12). Tööea piires suhteliselt ühtlane mittepalgatöö osakaal hakkab suurenema pensioniea ümbruses, jõudes 70-74-aastaste meeste hulgas 40 protsendini ning samaealiste naiste hulgas 30 protsendini. Eesti oludes on enamus mittepalgatöötavast vanurrahvastikust tegev põllumajanduslikus väiketootmisel. Tööandjate ja abitöötavate perekonnaliikmete osakaal piirdub töötavate vanurite hulgas mõne protsendiga.

Sarnaselt paljudele teistele riikidele kasvab ka Eestis vanemate earühmade poole liikudes osaajatöö levimus (joonis 7.13). Alla 35-tunnist nädalatööaega piiriks lugedes, kasvab osaajatöö hüppeliselt pensioniea saabudes: meestel pärast 60 eluaastat, naiste puhul viis aastat varem. Kuigi keskmine töötundide arv nädalas drastiliselt ei vähene, puudutab osaajatöö kuni kahte viiendikku meesvanuritest ja kolme viiendikku naisvanuritest. Osundatud tase ületab märgatavalt osaajatöö levimuse nooremates vanusrühmades, rääkimata parimast tööeast, kus osaajatöö piirdub isegi naiste puhul vaid 10-15 protsendiga

Joonis 7.12

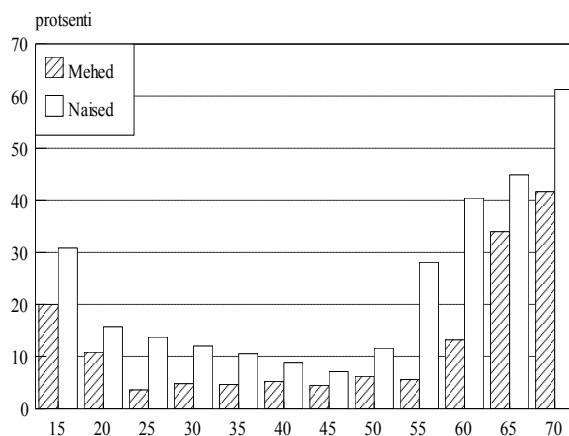
*Mittepalgatöö vanuskõver
Eesti 1995*

põlvkonnast. Nagu eelnevast selgus, on osaajatöö sagenemine tingitud hõivestruktuuri teisenemisest vanemas eas. Metodoloogilisest seisukohast väärib märkimist, et hõivekordaja täisajaekvi-valendile ümberarvutamine kahandaks vanurihõivet Eestis ligikaudu neljandiku võrra.

Joonis 7.13

Osaajatöö vanuskõver
Eesti 1995

8. TULUALLIKAD JA TOIMETULEK

Vanurrahvastiku sotsiaalse seisundi ja toimetuleku oluliseks teguriks on nende kasutada olevad ainelised ressursid. Materiaalse heaolu mitmesuguste aspektide kõrval kujundab aineiline kindlustatus vanuripõlve üldisi sotsiaalseid palgejooni, sealhulgas põlvkondadevahelisi suhteid ja elustiili. Keskmise eluea pikenedes ja rahvastiku vanuskoostise muutudes on vanurrahvastiku aineiline kindlustatus ja ootused elukvaliteedi suhtes üsna tublisti teisenenud. Arenenud riikides on vanurite majanduslik heaolu viimastel aastakümnetel kasvanud kiiremini kui teistes vanusrühmades. Taolise arengu tulemusena ei kuulu vanurrahvastik enam vähekindlustatud rahvastikurühmade hulka, vanurite elatustase on võrdsustunud rahvusliku keskmisega või hakanud seda isegi ületama [Preston 1984; Sgritta 1995]. Teisisõnu on muretu toimetulek muutunud kolmanda elufaasi imago lahutamatuks osaks.

Vanurrahvastiku majandusseisundi märkimisväärne paranemine on teoks saanud esmajoones tänu pensionisüsteemide arengule ja laienemisele kogu vanurrahvastikule [ILO 1989]. Mõju tõttu tarbimisvõimalustele, säästude ja vara akumulatsioonile, peetakse just suurenenud sissetulekuid sageli vanurrahvastiku heaolu kasvu aluseks. Samal ajal tuleb sissetulekut puudutavate näitajate kasutamisel ilmutada küllalt suurt tähelepanelikkust, sest nominaal- ja reaalsissetulekud võivad üsna suurel määral lahknedagi ning tegelik ostujõud ajas ja ruumis suuresti varieeruda. Sissetuleku käsitlemise muudab keerukamaks ka vajadus arvestada mitmesuguseid mitterahalisi laekumisi. Loendusstatistikas on sissetulekute arv enamasti piiratud, mistõttu aine üksikasjalikum käsitlemine eeldab teiste andmeallikate, esmajoones küsitlusstatistika kaasamist.

Käesoleva peatüki eesmärgiks on visandada Eesti vanurrahvastiku sissetulekute kujunemise põhijooned. Peatüki esimene, loendusandmestikule tuginev osa annab ülevaate vanurrahvastiku koostise pikaajalisest muutusest tuluallikate järgi ehk tulukoostisest. Teine osa keskendub põhjalikumalt olukorrale majandusülemineku eelõhtul. Kolmas osa vaatleb vanurrahvastiku tulutaseme ning ainelise kindlustatuse muutust majandusülemineku käigus.

8.1. Toimetuleku kasin kasv

Rahvastiku tulukoostise kohta käivat informatsiooni on kogutud kõigil Eestis läbiviidud rahvaloendustel, tänapäevaga enam-vähem võrreldavad aegread on võimalik tagasi viia 1920 aastatesse. Trendikäsitlemise aluseks olev teave peamise sissetulekuallika kohta võimaldab eristada tööst elatuvaid, muud laadi iseseisvat sissetulekut omavat rahvastikku ja leibkonna poolt ülalpeetavaid. Kuigi sageli pole võimalik kindlaks teha tuluallikate kombinatsioone ega tulude suurust, saab selle alusel siiski välja tuua vanurrahvastiku sissetulekutes toimunud põhimõttelise nihke majanduslikult iseseisvate, ühiskonna või leibkonna ülalpidamisel oleva vanurrahvastiku proportsioonis. Eri allikatest pärit

sissetulekute suurusest on juttu käesoleva raamatu viimases peatükis, mis käsitleb vanuripoliitikat.

Nagu selgus eelmises peatükis, iseloomustas ka Eesti vanurrahvastikku enne Teist maailmasõda märkimisväärselt kõrge tööhõive. Vastavalt oli 1930 aastatel töö ülekaalukalt tähtsaim elatusallikas meesvanuritel (joonis 8.1 ja tabel 8.1). Naisvanurite puhul oli töö osatähtsus sissetulekuallikana küll väiksem, kuid ulatus siiski kahe viiendikuni. Nõukoguperioodiga võrreldes on oluline märkida, et suurema osa töösissetulekust andis tol ajal töö

Tabel 8.1

*Vanurrahvastiku tulukoostis
Eesti, loendusaastad 1934-1989*

Aasta	Töö	Pension	Leibkond	Muu
Mehed				
1934	72,3	12,4	15,3	0,0
1959	59,6	30,8	9,2	0,4
1970	26,7	71,2	1,8	0,3
1979	23,1	76,0	0,7	0,2
1989	42,2	57,5	0,2	0,1
Naised				
1934	39,0	16,0	45,0	0,0
1959	34,4	30,9	34,1	0,6
1970	13,8	71,1	14,8	0,3
1979	12,6	80,2	7,0	0,2
1989	28,2	69,8	1,9	0,1

talus või muus pereettevõttes. Ülejäänud osa vanurrahvastikust jaotus vastavalt sellele, kas neil oli mingi muu iseseisev tuluallikas (pension, riigi, omavalitsuse või eraasutuse toetus, omanditulu vms) või mitte. Pensionisüsteemi varasele arenguetapile tüüpiliselt sõltus enamik mittetöötavaid vanureid leibkonnast ja lähedaste sotsiaalsest võrgustikust. Kuigi pensionisüsteemi katvus 1920-1930 aastatel kiiresti kasvas, sai sedalaadi toetusega arvestada veel suhteliselt väike osa vanurrahvastikust. 1930 aastate esimesel poolel omas iseseisvat tööst sõltumatut sissetulekut 12 protsenti meesvanureid ja 16 protsenti naisvanureid. Ligikaudu kahel kolmandikul juhtudel tähendas sedalaadi tuluallikas pensioni või toetust, kolmandikul — omanditulu.

Esimese sõjajärgse loenduse ajaks oli vanurrahvastiku tulukoostis muutunud. Kooskõlas vanurihõive kahanemisega oli töö osakaal tuluallikana vähenenud sõjaeelsega võrreldes ligi viiendiku. Nagu eelmises peatükis märgitud, kaotati Eesti sovetiseerimise käigus taludele tuginev põllumajandus, mis jättis suure osa vanurrahvastikust ilma endisest töövõimalusest. Pensionisaajate osatähtsus oli hakanud tasapisi suurenema, kuivõrd uute vanuripõlvkondadega kasvas nende arv, kes olid oma pensioniõiguse välja teeninud nõukogusüsteemi raames. 1950 aastate lõpuks oli pensionäride osakaal tõusnud kolmandikuni Eesti vanurrahvastikus. Leibkonna ülalpidamisel oli pisut vähem kui kümnendik meesvanuritest, naiste hulgas puudus iseseisev sissetulek umbes kolmandikul. Meesvanuritega võrreldes väiksem pensionisaajate osakaal peegeldab kaudselt tollaste nais- ja meespõlvkondade tööperioodi pikkuse erisust, mis naisvanurite puhul polnud pensioni taotlemiseks sageli piisav.

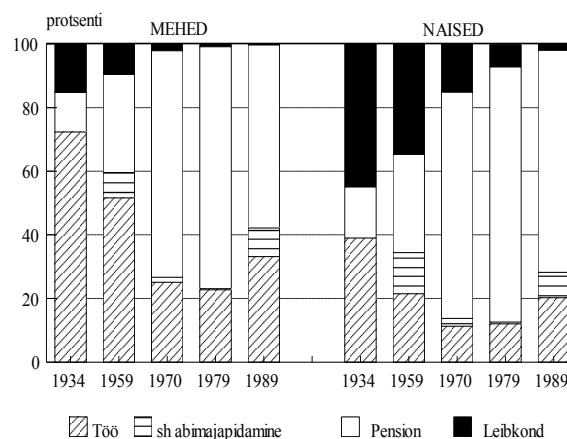
Absoluutarvuliselt ületas leibkonna ülalpeetavate naisvanurite arv sel ajal veel selgesti naispensionäride oma.

Pensioni osatähtsuse kasv vanurrahvastiku tuluallikana oli Eestis kiireim 1960 aastatel. 1970 aastate alguseks oli pension muutunud eraldivõetuna kõige tähtsamaks elatusallikaks nii mees- kui naisvanurite puhul, hõlmates veidi rohkem kui 70 protsenti vanurrahvastikust. Rahvastiku tulukoostisest selgub, et pensioni osakaal suurenes meesvanurite puhul valdavalt töö, naisvanuritel aga võrdselt töö ja leibkonnapoolse ülalpeetavuse vähenemise arvel. Meesvanurrahvastikul olid teised tuluallikad 1970 aastate alguseks leibkonnasõltuvuse peaaegu täielikult kõrvale tõrjunud. Eespool mainitud põhjustel võttis sama olukorrani jõudmine naisvanurrahvastikus ligikaudu 15 aastat kauem aega, 1970 aastate algul ületas leibkonnasõltuvuse osakaal nende puhul aga koguni töösissetuleku oma. Vanurrahvastiku tulukoostises toimunud muutustest tasub 1960 aastatel nimetada veel erisuse kiiret vähenemist maa- ja linnavanurite vahel, põhjuseks pensionikindlustuse laienemine kolhoosnikele.

Kõige suurema osakaalu saavutas pension Eestis 1970 aastate lõpul, mil see oli muutunud peamiseks tuluallikaks kolmveerandile meesvanuritest ja neljale viiendikule naisvanuritest. Tegelikult oli pensionisaajaid rohkemgi, sest osa pensionäridest jätkas töölkäimist ning nende puhul kajastus andmestikus vaid viimatinimetatud tuluallikas. Jätkuvaks tendentsiks oli leibkonna poolt ülalpeetava vanurrahvastiku osakaalu kahanemine: 1970 aastatel langes selle rühma osatähtsus ka naisvanurite hulgas alla 10 protsendi. Tuleb tähele panna, et vanurrahvastiku leibkonnasõltuvuse vähenemise peamiseks teguriks polnud enam pensionisüsteemi laienemine uutele vanurirühmadele. Sõltuvus leibkonnast vähenes sedamööda, kuidas muutus pensioniikka jõudnud põlvkondade koostis. 1970 aastatel pensioniealiseks saanud põlvkondades oli järjest suurem osa tööperioodist möödunud nõukoguaastatel ning vastavalt oli neil kogunenud ka pensioni saamiseks tarvilik tööstaazh. Taoline, vanurrahvastiku tulukoostist teisendav toime tuleb selgelt ilmsiks asjakohase vanuskõvera kaudu. Nii polnud näiteks 1980 aastate algul 1915-1919 aasta naispõlvkonnas iseseisvat tuluallikat neljal protsendil, enne sajandivahetust sündinud kohordis aga ligi viiendikul.

Joonis 8.1

*Vanurrahvastiku tulukoostis
Eesti, loendusaastad 1934-1989*

1980 aastatel vähenes leibkonnasõltuvuse osakaal vanurrahvastiku esmase elatusallikana tähtsusetuks. Tasub veelkord rõhutada, et erinevalt paljudest arenenud riikidest saavutati Eestis taoline olukord tänu mitme aastakümne jooksul administratiivse korraldusega kõrgel hoitud tööhõivele. Kuna vanaduspensioni saamiseks tarvilikud nõuded olid praktiliselt kõigil täidetud, taandus vanurrahvastiku tulukoostis sealtpeale kahe põhiallika, töö ja pensioni vahekorrale. Pärast kõrgpunkti tõi eelmises peatükis käsitletud vanurrahvastiku majandusaktiivsuse suurenemine 1980 aastatel kaasa pensioni osatähtsuse languse esmase elatusallikana.

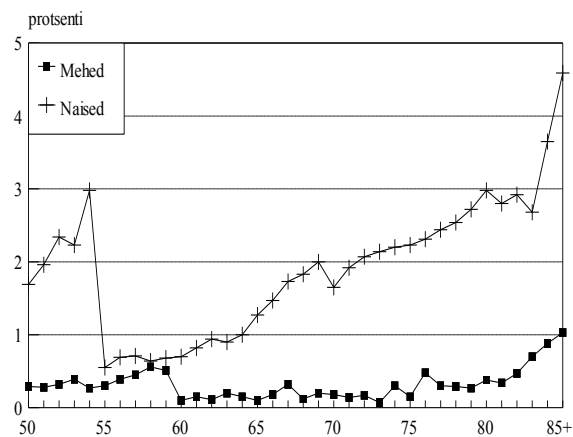
8.2. Tulukoostis majandusülemineku eel

1980 aastatel ilmnunud vanurrahvastiku tööhõive kasv suurendas erinevate tuluallikate kombineerumist, mida loendusstatistika võimaldab jälgida kahe peamise tuluallika lõikes. Majandusliku toimetulekuga on tuluallikate arv seotud vähemalt kahel viisil. Esiteks suurendab mitme tuluallika olemasolu muudel võrdsetel tingimustel kogusissetulekut, teisalt aitab tuluallikate mitmekesisus maandada riske. Kui viimane aspekt majandusülemineku eel omaette esiletõstmist ehk poleks vajanud, siis turumajanduse tingimustes on sissetuleku stabiilsus omandanud kahtlemata iseseisva tähenduse. Tuluallikat mitteomava, st leibkonna ülalpidamisel oleva vanurrahvastiku osakaal oli 1980 aastate lõpuks kahanenud tühiseks. Meesvanuritest ei omanud iseseisvat tuluallikat vaid 0,2, naisvanuritest vähem kui 2 protsenti (joonis 8.2). Leibkonnasõltuvate osakaal oli väiksem noorvanurite seas, kuid suurenes vanusskaala lõpu poole liikudes. Meesvanavanurite hulgas (85+) ulatus see 1,0 ja naisvanavanurite hulgas 4,6 protsendini. Ühe tuluallikaga vanurrahvastiku vanuskõver on esitatud joonisel 8.3, koostises toimuv muutus taandub töösissetuleku asendumisele pensioniga.

Kuivõrd iseseisva tuluallikata vanurite osakaal oli Eestis majandusülemineku eel väga väike, taandus vanurrahvastiku diferentsiatsioon ühe või mitme tuluallika olemasolule. Kaks või enam tuluallikat oli 38 protsendil meesvanuritel ja 27 protsendil naisvanuritel. Nime-tatud taseme hindamisel tuleb ilmselt arvestada

Joonis 8.2

*Iseseisva tuluallikata rahvastiku osakaal
Eesti 1989*

*Vanurrahvastiku tuluallikate arv
Eesti 1989*

vähemalt kahte asjaolu. Ühelt poolt oli tuluallikate mitmekesisus Eestis majandusülemineku eel märksa väiksem kui arenenud turumajandusega riikides: valitsenud majanduskorraldus ei näinud ette omandi-, ettevõtlustulu, samuti puudusid riikliku pensionikindlustuse kõrval täiendavad süsteemid. Sotsiaalkindlustuse rolli täitis suurel määral eluaegselt garanteeritud töökoht, peaaegu tasuta eluase ning administratiivselt madaldatud hinnad esmatarbekaupadele. Teisalt esines tuluallikate mitmesus vanurrahvastiku hulgas hoopis sagedamini kui

Aasta	Iseseisva tuluallikata	Üks tuluallikas	Mitu tuluallikat
	Mehed		
60-64	0,1	50,1	49,8
65-69	0,2	57,8	42,0
70-74	0,2	68,7	31,1
75-79	0,3	76,8	22,9
80-84	0,5	82,2	17,3
85+	1,0	88,0	11,0
	Naised		
60-64	0,9	56,7	42,4
65-69	1,6	64,4	34,0
70-74	2,0	73,8	24,2
75-79	2,4	81,2	16,4
80-84	3,0	85,7	11,3
85+	4,6	84,9	10,5

kogurahvastikus. Töötasu ja pensioni üheaegne saamine oli üks väheseid kahekordse sissetuleku variante, mida omaaegne võrdsustamisele kalduv ühiskonnakorraldus sallis.

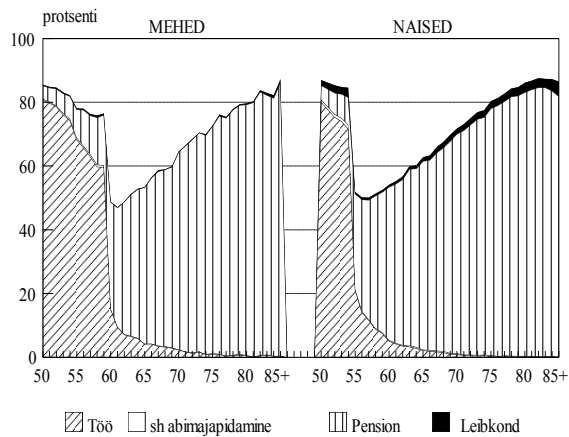
Kogurahvastiku keskmist ületavana varieerus mitme tuluallika olemasolu eaka rahvastiku piires üsna tublisti. Jäädes allapoole 20 protsendi taset vanurieelses eas, kasvas mitme tuluallikaga rahvastiku osakaal järsult ametliku pensioniea saabudes (joonis 8.4). Pensioniea ületamisel omas kaht tuluallikat ligikaudu iga teine, võrdselt nii mees- kui naisrahvastikus. Vanusskaalal edasi liikudes kahanes mitmest allikast tulu saava vanurrahvastiku osatähtsus peaaegu lineaarselt ja langes kogurahvastiku keskmise tasemele vanavanurieas. Sama joonis selgitab ka vanurrahvastiku tüüpilised tuluallikate ühendid. Ootuspäraselt on erinevate kombinatsioonide hulgas kõige sagedasem töötasu ja pensioni ühend. Teise suurema rühma moodustasid need eakad, kelle puhul töötasu või pensionisaamine kombineerus tuluga põllumajanduslikust abimajapidamisest. Selle vanurirühma osakaal on olnud üldiselt väiksem, kuid see-eest vanusrühmiti väga stabiilne: pensioniea saabudes loobuti töölkäimisest, kuid jätkati tegevust abimajapidamises kõrge vanuseni. Loendusandmestikule tuginedes saab välja tuua veel paarikümmend võimaliku tuluallikaühendit, kuid arvele langes kokku vähem kui kaks protsenti vanurrahvastikust ega nõua nad ka vastavalt eraldikäsitlemist.

Kahe tuluallika fikseerimine annab ühtlasi täpsema ettekujutuse erinevate tuluallikate tähendusest vanurrahvastiku ainelise toimetuleku kindlustamisel. Koondades asjakohase teabe nii esimese kui teise tuluallika kohta, näitab joonis 8.5 pensionisaajate osakaalu muutumist vanurrahvastikus. Pensionisaajate osakaalu aeglane suurenemine algas Eestis vähemalt 5-10 aastat enne ametlikku vanaduspensioni iga: naiste hulgas kasvas pensionisaajate osakaal seitsmendikuni, meestest sai peaaegu iga kolmas pensioni enne ametlikku iga. Mõlema soo puhul kerkis pensionisaajate osakaal ametliku pensioniea ületamisel 80 protsendini, kuid aeglane kasv jätkus umbes 70 eluaastani. Viimatinimetatud tõus 60(55) ja 70 eluaasta vahel peegeldab eelkõige pensionimaksimise piiranguid teenistujatel, kes pensionikünnise ületamisel töötamist jätkasid. 70 eluaastaks tõusis pensionisaajate osakaal meestel 98 protsendini, naistel piirdus see 96 protsendiga ning põlvkonnaerisusi peegeldades langes pisut vanavanurieas.

Toimetuleku seisukohalt osutab esitatud analüüs selgelt, et iga järgmine vanurirühm on olnud aineliselt paremini kindlustatud kui eelnev. Veelgi enam — kui võtame arvesse ka suhteliselt väikese ülalpeetavate suhtarvu leibkonnas võrreldes nooremaelise rahvastikuga, ning elu jooksul akumulieeritud vara, siis moodustasid noorvanurid ilmselt kõige paremini kindlustatud rahvastikukihi. Taoline olukord on üsna arusaadav, sest need põlvkonnad olid esimesed, kelle kogu tööelu oli möödunud ühesuguse ühiskonnakorralduse tingimustes. Samuti

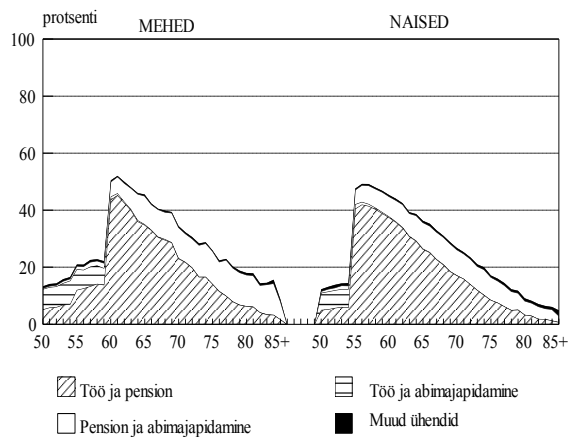
Joonis 8.3

Ühe tuluallikaga rahvastiku osakaal ja koostis Eesti 1989

Joonis 8.4

Mitme tuluallikaga rahvastiku osakaal ja koostis Eesti 1989

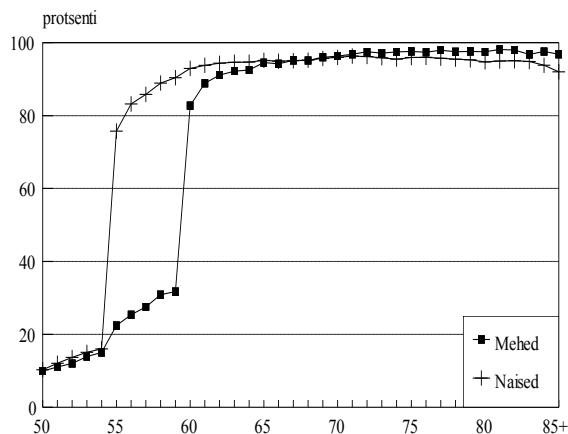
parandas 1970-1980 aastail asetleidnud tööjātu pikenemine esmajoones just selle vanurirühma seisundit. Teisalt toimetulekurisk aga vanuse suurenedes järkjärgult kasvas, jõudes vanavanurieaks üsna arvestatavale tasemele. Nõnda toetus 75-aastasest ja vanemast rahvastikust neli viiendikku vaid vanaduspensionile, mille reaalkväärtus indekseerimise puudumise tõttu iga järgneva eluaastaga langes. Arusaadavalt oli eriti raske üksikvanurite olukord ning kergem oli neil, kes said toetuda leibkonnale.

Tuluallikate arv vanurrahvastiku osarühmade kaupa on esitatud

joonisel 8.6, rühmadevahelise võrreldavuse saavutamiseks on andmed vanusstandardiseeritud. Kõige kõrgem oli leibkonnasõltuvus vanavanuriikka jõudnud abielunaisel. Ilmselt lühikeseks jäänud töökäimise tõttu polnud ligi kuuendik XX sajandi alguse paiku sündinud abielunaisest täitnud pensionisaamiseks vajalikke tingimusi. Kõnealuse rühma seisundit aitas ilmselt tasakaalustada abikaasa, kusjuures huvitav on tõdeda, et abielumehed olid tuluallikate mitmekesisuse mõttes üheks kõige paremini kindlustatud vanurirühmaks. Linn-maa lõikes tasub märkida tulukoostise suhteliselt suuremat heterogeensust maavanurite hulgas. Ühelt poolt, peamiselt tänu hõivatusele abimajapidamissektoris, oli mitme tuluallikaga vanurrahvastikku maal kolmandiku võrra rohkem kui linnas. Samas oli vanurrahvastik maal aga pensionisüsteemiga mõnevõrra kehvemini kaetud ning leibkonna ülalpidamisel oleva rahvastiku osakaal oli nende hulgas samuti suurem. Kirjeldatud maa-linn erisused leiavad

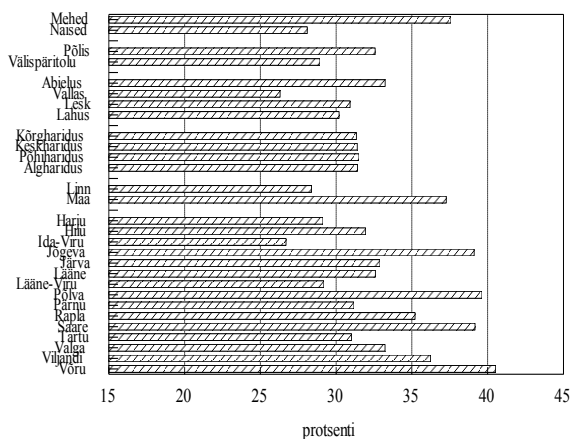
Joonis 8.5

*Pensionisaaja rahvastiku osakaal
Eesti 1989*

Joonis 8.6

*Mitme tuluallikaga vanurrahvastiku osakaal
Eesti 1989*

oma väljenduse ka maakonniti, ning samuti vanurrahvastiku sünnipäritolu järgi. Põlispäritolu vanurrahvastikul oli sisserännanuteaga võrreldes sagedamini mitu tuluallikat, kuid samas esines nende hulgas enam tuluallikat mitteomavaid. Mõnevõrra ootamatult rahvastiku haridustase tuluallikate arvu majandusülemineku eel eriti ei mõjutanud.

8.3. Majandusseisundi halvenemine siirdeajal

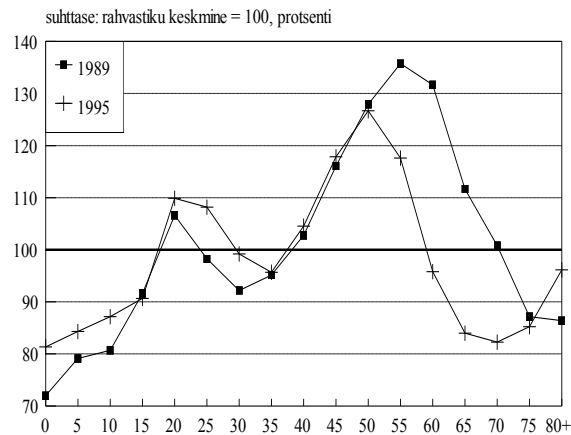
Üleminek ühelt majandussüsteemilt teisele on kaasa toonud rahvastiku väljakujunenud tulukoostise ja -taseme kiire teisenemise. Kuigi nominaaltulud on varasemaga võrreldes suurenenud, on hindade kasv olnud kiirem, veelgi olulisemana aga muutunud väljaminekute struktuur. Kokkuvõttes on rahvastiku reaaltulude tase, vaatamata stabiliseerumisele ja mõningasele kasvule 1990 aastate keskpaigast alates, allpool üleminekule eelnenud taset [Majandusministeerium 1997]. Loomulikult ei tohi selle juures unustada kaupade ja teenuste kvaliteedi paranemist ning mitmekesisuse hüppelist suurenemist, kuid seda muutust on keeruline tuluindeksitega ühele nimetajale taandada. Keskmise taseme muutumise kõrval on ehk veelgi olulisem rahvastiku diferentseerumine sissetuleku- ja elatustaseme järgi. Kuigi suurema osa leibkondade jaoks on toimetulek muutunud keerukamaks, on teiste jaoks avanenud endisest märksa suuremad võimalused. Arvestades Eesti suhteliselt ebasoodsat lähtepositsiooni ning suuremat kohanemisvajadust, on mõlemad protsessid — nii reaaltulu langus kui ka ebavõrdsuse järsk tõus — olnud Eestis ulatuslikumad kui mitmes Kesk- ja Ida-Euroopa riigis [UNECE 1997; UNICEF 1995].

Ettekujutuse saamiseks rahvastiku sissetulekutest ja majanduslikust toimetulekust ei piisa loendus- ja sündmusstatistikast ning appi tuleb võtta küsitlusstatistika. Ka NLiidu ajal koguti selle valdkonna kohta andmeid omaette Sissetuleku-uuringu kaudu, Eestis perioodil 1958-1989 [ESA 1990]. Vormiliselt on taoline andmekogumine jätkunud Leibkonna Sissetulekute ja Kulutuste Uuringu (LSKU) näol, kuid ühildamata definitsioonide tõttu pole võimalik aegridu moodustada [Kutsar jt 1998]. LSKU kaheldav andmekvaliteet nõuab teabe otsimist komplementaarsetest andmeallikatest. Majanduskorralduse vahetusega kaasnenud hüperinflatsioon, rahareform, samuti sellele järgnenud hinnatõus ja tarbimisstruktuuri ümberkujunemine teeb sissetulekutaseme absoluutvõrdluse majandusüleminekule eelnenud perioodiga ka sisuliselt keerukaks. Selle asemel on vanurrahvastiku toimetulekut käsitletud järgnevas mitte absoluut-, vaid suhtnäitajate kaudu, võrreldes vanurrahvastikku kogurahvastikuga (joonis 8.7).

Kõigepealt tasub tähelepanu pöörata sissetuleku vanuskõvera kujule, mis on tüüpiliselt kaheküüruline. Kõvera esimene kõrgpunkt saabub elufaasis pärast tööleasumist ning enne peremoodustuse lõppu. Sel etapil on tulutoojate ja ülalpeetavate suhe leib-konnas suhteliselt soodne, mis tõstabki ühe leibkonna-liikme osaks langeva sissetuleku taset. Järgnev tulutaseme langus on pea

*Leibkonna keskmise sissetuleku vanuskõver
Eesti 1989 ja 1995*

täielikult seotud laste sünniga, mis suurendab ülalpeetavate arvu leibkonnas. Lastelahkumine vanematekodust ja/või tööleasumine on aluseks tulukõvera uuele tõusule 40 eluaasta paiku. Nagu jooniselt nähtub, ületab tulutaseme teine kõrghetk esimest. Oluline on rõhutada, et tulukõvera kuju on säilinud kogu majandusülemineku jooksul, mille põhjuseks on muidugi perekonna elutsükli rahvastikuarengulised seaduspärasused.

Kõverakuju põhijoonte püsivuse juures on majandusülemineku toonud samas kaasa arvestatava muutuse vanurrahvastiku toimetulekus. Juuresolev joonis selgitab, et kõige rohkem on langenud vanurrahvastiku, täpsemini selle noorema osa tulutase. Jõudsa kahanemise taga seisab peamiselt tööhõive kiire vähenemine ning vastava tuluallika ärakukkumine. Niisugust asjade käiku kinnitab muuhulgas languse maksimaalne ulatus vanusrühmas 60-64, kus ka hõivekordaja on läbi teinud kõige suurema vähenemise. Enne siirdeperioodi algust oli selle vanurirühma tulutase üks kõrgemaid, majandusülemineku käigus aga on see langenud koguni allapoole kogurahvastiku keskmist. Kirjeldatud muutuse tulemusena on tulukõvera teine kõrgepunkt oma tasemelt esimesele lähenenud ning selle ajastus noorenenud, nihkudes vanusrühma 50-54. Vanurrahvastiku majandusliku toimetuleku seisukohalt on vahest veelgi olulisem suhteliselt pika kõrgtulude perioodi ahenemine üsna lühiajaliseks seisundiks.

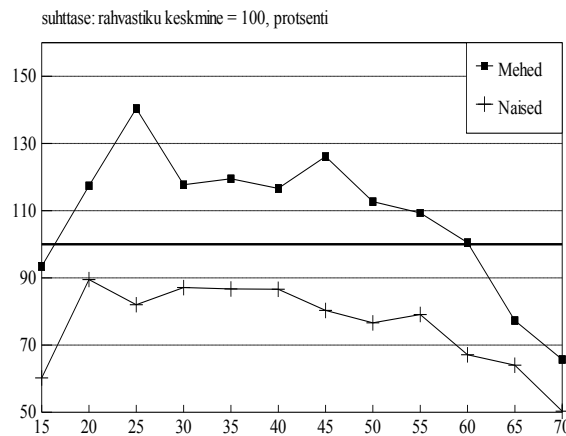
Tööhõive languse taustal on vanurrahvastiku sissetuleku vähenemisele teise, ehkki ilmselt vähema mõjuga tegurina kaasa aidanud ka muutused eri vanusrühmade palgatasemes. 1980 aastate lõpu ja 1990 aastate keskpaiga palgakõvera võrdlusest ilmneb töötulu kõrghetke järsk noorenenemine (joonis 8.8). Näiteks oli meesrahvastikus varem kõrgeim palgatase nihkunud neljakümnendatest eluaastatest vanusrühma 25-29 [Noorkõiv jt 1998]. Rahvastiku seisukohalt seostub täheldatud nihe muidugi spetsiifilise põlvkonnaefektiga ning vastavalt on praegusel palgakõveral ajutine iseloom. Arengu stabiliseerudes tõuseb kogemus taas hinda, noorus kaotab oma hetkelise eeliseisundi ning pikemas perspektiivis läheneb noorte ja keskealiste tulutaseme proportsioon endisele. Omaette nähtus on muidugi nn võitjate põlvkonna majanduslik edu, mis saadab seda generatsiooni läbi järgnevate elufaaside, kuni vanuripõlveni XXI sajandil.

Teisalt on huvitav täheldada vanurrahvastiku hulgas ka selliseid rühmi, kelle suhteline sissetulek majandusülemineku käigus vähenenud pole. Nõnda on vanusrühmas 75-79 suhteline tulutase jäänud üleminekueelse perioodiga võrreldes praktiliselt sama-le tasemele, vanavanurite tulutase on varasemaga võrreldes isegi teatud mää-

ral paranenud. Seda tõsi-
asja, mis pole päris koos-
kõlas tavapärase ettekuju-
tusega vanavanureist kui
ühiskonna kiirel muutumi-
sel ühest riskialdimast va-
nurirühmast, võib seletada
peamiselt kahe asjaoluga.
Esiteks oli vanavanurite
tööhõive juba enne majan-
dusüleminekut küllalt ma-
dal, mistõttu vanurihõive
langus selle rühma olukor-
da märkimisväärselt ei mõ-
jutanud. Teiseks nägi 1992
aastal kehtima hakanud
korraldus ette

Joonis 8.8

*Keskmise palga vanuskõver
Eesti 1995*

pensionimäära üldise võrdustamise kõigile pensionäridele. Nõukoguaajaga võrreldes vähendas see samm oluliselt noor- ja vanavanuritele makstava pensioni suuruse ebavõrdsust, mis tulenes indekseerimismehhanismi puudumisest omaaegses pensionisüsteemis. Pensionide taasdiferentseerimine 1990 aastatel pole vanavanurite diskrimineerimist enam põhjustanud: Sotsiaalkindlustusametis andmetel on keskmine pensioni suurus vanuripõlvkonniti küllalt ühtlane [RSKA 1998]. Selles valguses on *per capita* tulu kasv 75 eluaasta järel seotud ilmselt laste/sugulaste juurde kolimisega.

Vanavanurite tulu mõningane kasv ei tasakaalustanud olulist langust eelnevates eärühmades ning tervikuna on vanurrahvastiku tulu kogurahvastiku keskmisega võrreldes majandusülemineku käigus kahanenud. Tulutaseme teatud suurenemine on samal ajal aset leidnud nooremate täiskasvanute (vanusrühm 20-34) ning laste hulgas. Majandustegurite kõrval on sissetuleku tõusu neis vanusrühmades tugevasti, kui mitte peamiselt põhjustanud ülalpeetavate leibkonnaliikmete arvu piirav sündimuslangus. Noorema ja vanemaegalise rahvastiku tulude vastandareng on ilmselt mõjutanud ka põlvkondadevaheliste majandussuhete laadi. Enne siirdeperioodi oli vanemaegalistel võimalus anda üsna märkimisväärselt materiaalselt abi perekonnaelu alustavatele noortele, tasandades nõnda tollase sotsiaalpoliitika puudujääke [Puur, Vikat 1990]. Kuigi küsimus vajab põhjalikumat uurimist, näib põlvkondadevaheliste majandussuhete ilme olevat nüüdseks teisenenud.

Sotsiaalpoliitika vaatevinklist on keskmise tulutaseme kõrval vahest veelgi olulisem tulujaotus, eeskätt jaotusskaala alumine ots. Vaesuse käsitlemisel on oluline rõhutada, et hinnang selle leviku ulatusele sõltub suurel määral rakendatud kriteeriumist. Sarnaselt teistele sotsiaalnähtustele ei tohi ka vaesuse

Tabel 8.3

*Tuluvaesuse vanuskordaja
Eesti 1989 ja 1995*

Vanus	1989		1995	
	Mehed	Naised	Mehed	Naised
60-64	4,5	2,1	8,0	10,5
65-69	8,9	8,3	6,3	10,0
70-74	5,4	28,6	5,7	15,5
75-79	47,8	40,3	1,4	26,0
80+	57,9	32,6	17,2	10,2

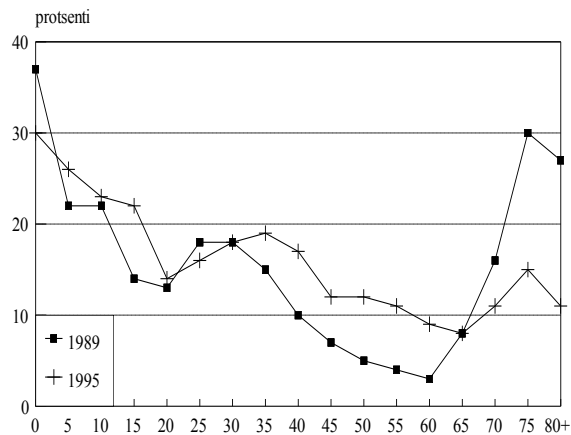
mõõdupuuna rakendada ametlikku toimetulekupiiri, mis lähtub eeskätt riigi majandusvõimalustest ja hetkepoliitikast, katmata Eesti puhul isegi minimaalse toidukorvi maksumust [ÜRO Arenguprogramm 1998b]. Selle asemel on vaesuse piiritlemisel kasutatud teistlaadset kriteeriumi, eristades 15 protsenti kõige madalama sissetulekuga leibkondi (joonis 8.9 ja tabel 8.3). Ootuspäraselt langevad tuluvaesuskõvera miinimumpunktid kokku sissetulekukõvera ülalkäsitletud maksimumidega, samas pakub tuluvaesusnäitaja huvitavat lisateavet rahvastikurühmade toimetuleku kohta. Võrdlus 1980 aastate lõpuga näitab, et väga madal sissetulek on Eestis muutunud sagedasemaks mitte niivõrd vanurialise kui tööealise rahvastiku hulgas ja töötajapiiril (vanusvahemikus 30-64). Leibkonna kaudu peegeldub tuluvaesuse kasv samuti laste ja noorte hulgas. Seevastu 65-aastase ja vanema rahvastiku hulgas on kõige madalamasse tulukusrühma kuuluvate isikute osakaal hoopis vähenenud.

Vaesuse erisuunalist arengut vanusrühmiti on tinginud põhiliselt kaks protsessi. Ühelt poolt lõpetas eespoolkäsitletud pensionisüsteemi muutus vanavanurite tuludiskrimineerimise. Teiselt poolt on tööpuuduse tekkimine põhjustanud väga madala sissetulekuga rahvastikurühma kujunemise just tööealiste hulgas. Võrreldes madala pensioniga on töötu abiraha hoopis piiratum, langedes ajuti vaid veerandini miinimumpalgast. Teisisõnu ei kompenseeri Eesti oludes sotsiaalkindlustus arvestatavalt töökaotust ning leibkonna risk langeda kõige vaesemate hulka tõuseb ka ühe tulutooja töötuse korral 50 protsendini [Puur 1997b]. Kokkuvõttes on üleminekul turumajandusele kadunud küll noorvanurite märkimisväärselt soodne tulupositsioon, kuid vanaduspensioni suhteliselt kõrgem tase võrreldes ülejäänud toetusskeemidega on vältinud tuluvaesust vanurirahvastikus. 1990 aastate kesksaigaks väljakujunenud uue tulujaotuse juures oli madaltululise vanurirahvastiku osakaal pisut kõrgem kui vastava rühma suhtarv keskealiste hulgas, kuid samas selgelt madalam kui laste puhul.

Vanurrahvastiku majandusseisundi terviklikumaks iseloomustamiseks tuleb lisaks sissetulekule arvestada ka elu jooksul akumulēritud vara. Kolmandaealise rahvastiku üldisi tunnusejooni rõhutavana väärib seejuures omaette tähelepanu rahasäästude osa ainelise kindlustatuse elemendina. Elutsükli vaatepunktist kujutavad säästud endast edasilükatud tarbimist: tööeas akumulēritud kasu-tatakse hilisematel, väik-sema sissetulekuga

Joonis 8.9

*Tuluvaesuse vanuskõver
Eesti 1989 ja 1995*

aastatel väljakujunenud elustandardi säilitamiseks. Klassikalise mudeli kohaselt saavutavad säästud kõrgtaseme tööjätuvanuse paiku, väga jõukates ühiskondades võib säästude akumulērumine jätkuda veel pensionieaski [Ando, Modigliani 1963; Börsch-Supan 1992]. Muidu küllalt erinevale majanduskorraldusele vaatamata on protsessi põhijooned olnud ka Eestis samad: kooskõlas sissetulekute ja kulutuste soodsaima vahekorraga, asetusid noorvanurid nii säästude olemasolu kui suuruse poolest kõige kõrgemale kohale [Puur 1991]. Võrreldes arenenud turumajandusriikidega rõhutas säästude rolli Eestis pensioni indekseerimatus.

Majandusülemineku käigus muutus rahasäästude tähendus vanurrahvastiku ainelise kindlustatuse elemendina praktiliselt olematuks. Ülikiire inflatsiooni tulemusena kaotasid säästud juba enne põhimõttelise majandusmuutuse algust oma väärtuse, rahareform ei jõudnud sellest vaatenurgast enam midagi olulist päästa. Säästude kaotus puudutas muidugi kõiki rahvastikurühmi, kuid vanurrahvastiku puhul on selle mõju olnud tugevam vähemalt kahel põhjusel. Esiteks on tööperioodi lõpul alati kokkuhoitud raha kõige rohkem. Teiseks pole pensionäridel, erinevalt tööealistest, enam võimalust pikaajalist palgatulu saada ega oma seisundit taastada. Eesti Pere- ja Sündimusuuringu andmetel oli sääste (viis tuhat krooni või enam) vähem kui kümnendikul pensionieas naistel. Erinevalt tavapärasest oli sääste kõige sagedamini mitte eakatel vaid hoopis noortel, 20- ja 30-aastastel [EKDK 1995b]. Majandusülemineku käigus toimunud säästude kaotus avaldub kohortefektina tõenäoliselt veel XXI sajandilgi, eristades majandusülemineku eel ja ajal pensionile jäänud põlvkondi neist, kes lõpetavad töötamise hiljem.

Vanurrahvastiku osakaalu suurenedes pole raske ette näha eakate ainelise kindlustatuse probleemi süvenemist. Esialgu aitab pensioniea tõstmine seda probleemi mõneks aastaks edasi lükata, kuid juba XXI sajandi esimese

kümnendi lõpupoole näitab prognoos rahvastikuvananemisest põhjustatud maksukoormuse paratamatut tõusu [Callund Consulting 1998]. Ühiskonna üldine finantstasakaal ja pensionisüsteemi maksevõimelisus muutub eriti tõsiseks probleemiks siis, kui 1990 aastate väiksearvuline põlvkond peab hakkama ülal pidama endast ligi kaks korda suuremat vanemate põlvkonda. Eelseisvate raskuste leevendamiseks tuleb tõsiselt valmistuda juba praegu, eeskätt mitmekesistada tulevaste vanurikohortide tuluallikaid, mis on jätkuvalt, peegeldades varasema korralduse pärandit, liigselt koondunud pensionisüsteemi esimese samba ümber.

9. RÄNNE JA PAIKSUS

Rahvastiku rändest moodustab vanuriränne selgepiirilisel eristuva osa, mis rahvastikuvananemisega seoses nõuab omaette käsitlemist. Vanurirändele on pööratud tähelepanu peamiselt protsessi tulemuse, st vanurrahvastiku ruumilise ümberpaiknemise ning eriti selle regionaal- ja sotsiaalpoliitiliste järelmitega seoses. Vanurirände määravad rahvastiku kolmanda ja neljanda elufaasi olemusjooned, eriti kaks põhilist sotsiaalset üleminekut. Esimene neist on rahvastiku tööjätt, mis toob kaasa sotsiaalsete muutuste ahela, hõlmates sageli ka elukohavahetust. Tööjätuga kaasnev elukohavahetus kasvatab rändeintensiivsuse hoopis kõrgemale kui paarikümne eelneva eluaasta jooksul. Sellele selgepiirilisele, aga elutsüklis lühiajalisele rändeintensiivsuse tõusule on antud omaette nimetus — tööjäturänne. Teine vanurieas toimuv üleminek puudutab jõudmist kolmandast elufaasist neljandasse. Neljas elufaas, mis enamasti tähendab sõltuvusseisundi kujunemist, suurendab üksielava vanurrahvastiku elukohavahetuse tõenäosust asumisel laste/(mitte)sugulaste või asutusleibkonda [Rogers, Castro 1981; Rogers 1988].

Vanurirände arengusuundade pikemaajasel jälgimisel on Eestis peamiseks andmeallikaks sündmusstatistika, mille kasutamisel tuleb olla üsna tähelepanelik. Kõigepealt tuleb arvestada, et nõukogustatistika ei registreerinud rändejuhete, vaid selle asemel hoopis võimu poolt välja antud lubatähti kindlal aadressil elamiseks — nn sissekirjutust ehk *propiskat*. Loomulikult on sellised juriidilis-administratiivsele alusele toetuvad andmed omalaadselt moonutatud ning nõuavad seevõrra keerukaid ühtlusarvutusi, millist probleemi on lähemalt käsitletud mujal [Katus, Puur, Sakkeus 1998]. Ometi püsis lubatähtede andmine ja vastav rändearvestus enam-vähem ühelaadsena alates 1950 aastate keskpaigast, tehes võimalikuks põhimõttelise arengusuuna jälgimise kuni 1990 aastate alguseni. 1990 aastatel muutusid registreerimise eeskirjad märkimisväärselt, mille tulemusel rändetrend pole sealtpäe enam võrreldav [Kupiszewski jt 1998]. Paiksuse ja põlisuse seisukohalt on tavapärane andmeallikas loendusstatistika. Käesolevas raamatus on vastavalt loenduselukohas asumise kestusele eristatud vanurrahvastiku kolme paiksusrühma: sünnipaikseid, põlvkonnapaikseid ning lühipaikseid [EKDK 1996-1998].

Käesolev peatükk käsitleb vanurirände pikemaajalist arengutrendi, vanurrahvastiku rändekõverat ja selle determineeritust kahe ülalnimetatud protsessiga. Mõlemale vanurirände aspektile on pühendatud omaette alapeatükk. Peatüki viimases alaosas on eraldi välja toodud vanurrahvastiku põlisus, kusjuures põhitähelepanu on suunatud paiksuse käsitlemisele.

9.1. Kogurahvastikule sarnane rändetrend

Pärast Teist maailmasõda asetleidnud rändebuum on mõjutanud nii välis- kui kogurände arengut Eestis. Joonis 9.1 esitab kogurahvastiku rändetrendi kolme aastakümne vältel, lisatud on ka siseränne (Eesti piires) ja välisränne (valdavalt Eesti ja teiste NLiidu vabariikide vahel), mida on võimalik eristada alates 1960 aastate teisest poolest. Rahvastiku rändeintensiivsuse hindamisel jäetakse rahvusvaheline ränne tavapäraselt kõrvale, kuivõrd vastavad vood puudutavad riigi rahvastikku vaid osaliselt. Eesti puhul päris nii käituda pole mõistlik, kuivõrd välisrände osa kogurändes on olnud väga suur. Rände mõõtmiseks on

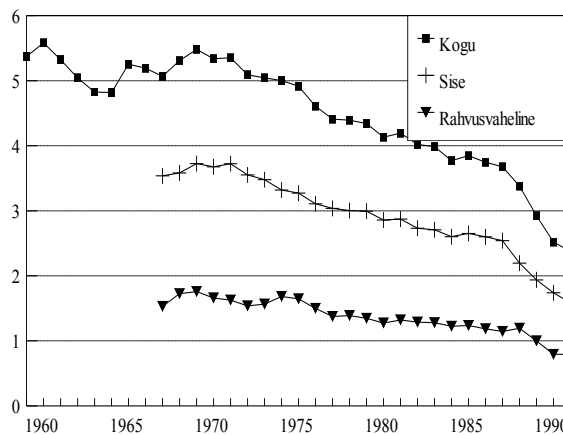
kasutatud summaarset rändekordajat, mis näitab toimunud keskmist rändejuhutude arvu tingpõlvkonna eluea jooksul. Selle näitaja kohaselt on siseränne langenud 3,5 juhult 1960 aastate lõpul 1,7 juhuni 1990 aastate alguseks. Vastavad arvud välisrändet arvestades on 5,5 ja 2,5. Pikemat aega langenud rändeintensiivsus loob tarviliku tagapõhja vanurrahvastiku rändeprotsesside mõistmiseks.

Vanurirände trend on esitatud analoogse näitaja kaudu joonisel 9.2: summaarne vanurirände kordaja kajastab tingpõlvkonnas toimunud keskmist rändejuhutude arvu vanurieas. Vanurrahvastiku rändekordaja on arvatud siserände põhjal ning esitatud meeste ja naiste lõikes. Vanurirände üldtendri puhul torkab eelkõige silma kogurahvastikuga sarnane arengusuundumus. Kõikudes 0,8-0,9 juhu ümber 1960 aastate teisel poolel, langes vanurirände intensiivsus järgmisel aastakümnel (1980 aastani) peaaegu kolmandiku võrra.

Kogu vaadeldava ajavahemiku vältel on intensiivsus vähenenud umbes neli

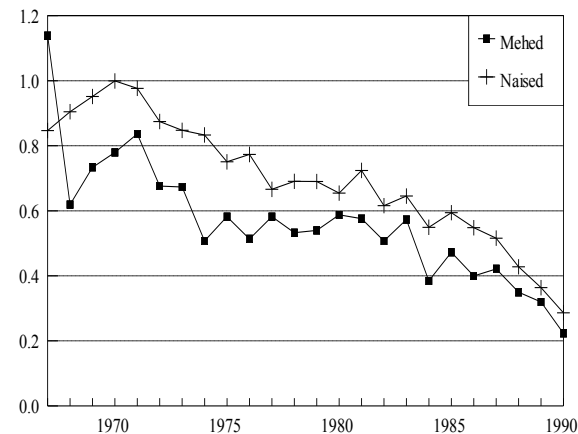
Joonis 9.1

*Summaarne rändekordaja
Eesti 1959-1991*

Joonis 9.2

*Summaarne vanurirände kordaja
Eesti 1967-1990*

korda. Teisalt on vanurirände osatähtsus elu jooksul toimunud rändejuhtude seas püsinud üsna stabiilne, kuigi samuti pisut langenud. Vanuriränne moodustas kogurändes umbes neljandiku käsitlusperioodi algul ning vähenes viiendikuni 1990 aastate alguseks. Eestis, nagu teisteski demograafiliselt enamarenenud riikides moodustavad naised ülekaaluka osa vanurrahvastikus ja loomulikult langeb ka enamik rändejuhtudest nende arvele. Joonis 9.2 tõdeb, et ka rändeintensiivsus on naisvanuritel kõrgem, seda kogu vaadeldava perioodi vältel. Meesvanurite summaarne rändekordaja on viimased aastakümned olnud naiste omast madalam, moodustades sellest ligikaudu 75 protsenti.

Tabel 9.1

*Summaarne vanurirände kordaja
Eesti 1970-1990*

Aasta	Mehed	Naised
1970	0,779	0,999
1975	0,581	0,751
1980	0,588	0,654
1985	0,472	0,594
1990	0,223	0,286

Nagu eespool selgus, on vanurirände areng olnud kogurahvastiku rändetrendiga põhijoontes sarnane. Eda-sine käsitlus keskendub rahvastiku rändekõverale, mis kannab endas teatud mõttes trendist veelgi olulisemaid rändearengu seaduspärasusi [Rogers, Willekens 1986]. Eesti rahvastiku rändekõvera peamiseks omapäraks on väga suur rändejuhtude kontsentratsioon ja sellevõrra äärmiselt tugev vanussõltuvus (joonis 9.3). Kõrgeim rände-intensiivsus ületab keskmist taset 5-6 korda ja see on koondunud vanusrühma 15-19 [Sakkeus 1991]. Maksimumi järel on langus peaaegu sama kiire kui tõus ning seevõrra on nii täiseas kui vanurieelses rahvastikus rändeintensiivsus üsna madal. Sellele vaatamata ei ilmne töötajaturännet ja rändekõver tõuseb aegamööda vanuse kasvades, saavutades kõrgetaseme hoopis vanavanurieas. Eesti rändekõvera käsitlust kokkuvõtvalt võib öelda, et tegemist on ajas maha jäänud, rahvastikuarengu hoopis varasemale etapile tüüpilise kõveraga.

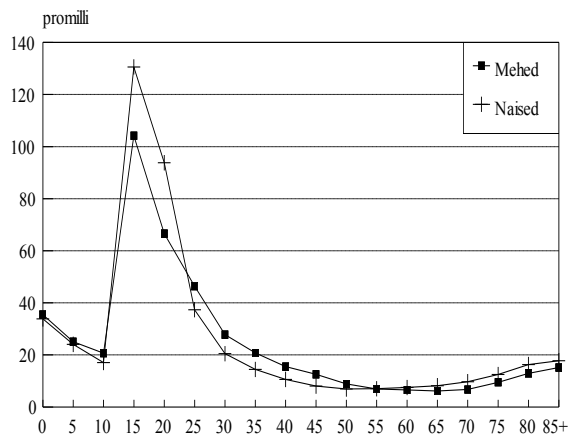
Rändekõvera mahajäämuse ilmnemisel on oluline tuvastada, millal rändearengu stagnatsioon on tekkinud. Kasutada olev andmestik ei luba küll seisaku algusaega fikseerida, kuid näitab, et rändearengu stagnatsioon Eestis on kestnud vähemalt veerand sajandit ning aja jooksul on selle tunnusjooned isegi süvenenud. Nõnda on rände vanuskoondumine kasvanud ja sellele järgnev langus muutunud 1990 aastate alguseks veelgi järsemaks. Teisisõnu, rändeintensiivsuse koguvähenemine on toimunud vanusrühma 25-74 arvel. Üldise seisaku taustal on eeldatavas suunas arenenud ainult laste ränne, kuid sellegi puhul tuleb arvestada 1960 aastate lõpu sündimustõusu kasvatavat mõju. Kokkuvõttes on Eesti rändekõver vaadeldaval perioodil hoopis noorenud.

Arenenud rahvastiku puhul ületab meesrahvastiku rändeintensiivsus enne vanuriiga reeglina naiste oma. Vastupidine on olukord vaid kahes suhteliselt kitsalt piiritletud vanusrühmas: esiteks — naisrahvastiku abiellumiseas, ning teiseks — naisrahvastiku töötajueas [Rogers 1988]. Põhjus on lihtne: mõlema rännet intensiivistava sündmuse ajastus on naisrahvastikus noorem. Seevastu vanu-rieas muutub mees- ja naisrahvastiku rändeinten-siivsuse

Joonis 9.3

*Rände vanuskõver
Eesti 1980 aastad*

vahekord vastu-pidiseks. Eesti puhul on rahvastiku rändekõvera soosis põhimõtteliselt samalaadne, kuid väikese ajastusnihega. Nooremas eas saab naiste rändeintensiivsuse ülekaal alguse varem, juba vanusrühmas 15-19, seda peamiselt naiste aktiivsema õpirände, aga ilmselt ka suhteliselt madala abiellumise tõttu. Vanemas eas ei teki naiste rändeintensiivsuse ülekaal seoses tööjätuga, vaid mõnevõrra hilisemas vanuses.

9.2. Tööjäturände puudumine

Käesolev alapeatükk keskendub vanurrahvastiku rändekõverale, milles kokkuvõtlikult kajastuvad vanurieas asetleidvate rändeprotsesside kõige olulisemad tunnused. Joonis 9.4 esitab rahvastiku rändekõvera alates vanurielest east, kaasates nii sündmus- kui loendusstatistika. Viimase lisamine Eesti rändeprotsesside käsitlusel tavapäraselt rakendatud sündmusstatistikale on tingitud kahe allika küllalt märgatavast erisusest, mis peegeldub ka tehtavates järeldustes.

Nagu jooniselt ilmneb, on Eesti vanurirände olnud iseloomulik rändeintensiivsuse tõus vanemate eärühmade suunas, mis kajastub mõlemas andmeallikas. Elukohavahetuste sagenemine algas enne 70 eluaastat, vanuse kasvades rändeintensiivsuse kasv kiirenes, saavutades kõrgtaseme vanavanurieas. Kõnealune rändekõvera tõus on olnud tugevamini väljendunud naisrahvastikus, viimasest veel olulisem on aga soosisuse teisenemine vanurieas. Alates 20 eluaastast on meesrahvastiku rändeintensiivsus ületanud naiste oma, vanuriea lähenedes muutub olukord vastupidiseks. Soospetsiifilised rändekõverad lõikusid 55 eluaasta paiku ning sealpeale on naisrahvastiku rändeintensiivsus ületanud meesrahvastikku kõigis vanusrühmades. Suurima ulatuse saavutas rände soosisus vanavanurieas, kus naised on vahetanud elukohta meestest 1,5-2 korda sagedamini.

Vanurrahvastiku tööjäturände suhtes läheb loendus- ja sündmusstatistika omavahel lahku. Sündmusstatistika kohaselt pole Eestis töölt lahkumisega seotud ajutist rändeintensiivsuse kasvu esinenud. Loendusstatistikale tuginevas rändekõveras on aga tööjäturände kajastunud, kuigi mitte eriti tugevasti ning piirdudes vaid naisrahvastikuga. Väärub nimetamist, et kõnealune

rändeintensiivsuse kõrgenemine langeb ajastuse poolest üsna täpselt kokku naisrahvastiku tegeliku tööjätuvanusega, mis 1980 aastate lõpul oli neli aastat ametlikust pensionieast hilisem [Puur 1995a]. Võrreldes rändekõvera kiire tõusuga vanavanurieas võib tööjäturände puudumine tunduda teisejärgulisena, kuid rändekäsitluse seisukohalt on kummalgi juhul tegemist erineva mudeliga [Rogers 1988]. Nõnda on sündmusstatistikale tuginev rändekõver rahvusvaheliselt tuntud, kuid seda seostatakse tavapäraselt ühe spetsiifilise rändeliigi, lähirändega, millele Eesti puhul vastab maakonnasisene ränne. Kaugränne, milles tööjätukomponent tavapäraselt esineb, peaks Eesti oludes vastama maakonnavahelisele rändele. Õeldust jääb mulje, nagu kajastaks Eesti sündmusstatistika esimest, loendusstatistika hõlmaks aga veidi ka kaugrännet.

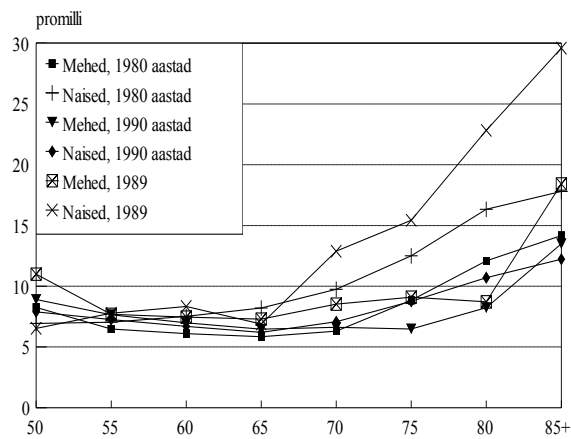
Teine vanurirände aspekt, mida sündmus- ja loendusstatistika üsna erinevalt kajastavad, on protsessi intensiivsus. Loenduse kohaselt tõuseb rändeintensiivsus vanuse kasvades märksa enam kui sündmusstatistika järgi, edestades viimast rohkem kui kolmandiku võrra mees- ja poole võrra naisvanurrahvastikus. Eriti suur on andmeallikate lahknevus naisvanavanurite puhul, kelle hulgas loendusstatistika peegeldab kuni kahe

kolmandiku võrra kõrgemat rändeintensiivsust kui sündmusstatistika. Kuivõrd rändekõver on mõlema allika puhul esitatud aastakordaja põhimõttel (suhtestades aasta jooksul registreeritud rändesündmuste arvu rahvaarvuga), ei saa erisus tuleneda arvutusmetoodikast. Samuti pole probleem ka rändesündmuse määratluse sellistes tavapärastes elementides nagu ajaline kestus või ruumiline ulatus.

Nagu eespool mainitud, on Eesti sõjajärgne rändestatistika lähtunud sissekirjutusest. Seotus administratiivse korraldusega on toonud kaasa statistika moonutusi kahes suunas. Ühelt poolt jäi osa tegelikult aset leidnud elukohavahetusi dokumenteerimata, teisalt aga tekitas valitsenud süsteem huvi vastavate dokumentidega manipuleerida, näiteks korteri saamise eesmärgil. Loendusel seevastu on aluseks olnud pigem tegelik elukohavahetus, rõhutades lahusust sissekirjutusest ja selle laadist [NSVL RSK 1988]. Samuti ei sünenud loendusel antud vastustest isikule otsest ega kaudset kasu. Teisisõnu on põhjust pidada vanurrahvastiku loendusstatistilist rändekõverat tõepärasemaks, kuigi tuleb arvestada teistlaadi piirangutega. Nimelt ei kajastu loendusstatistikas

Joonis 9.4

*Rände vanuskõver
Eesti 1980-1995*

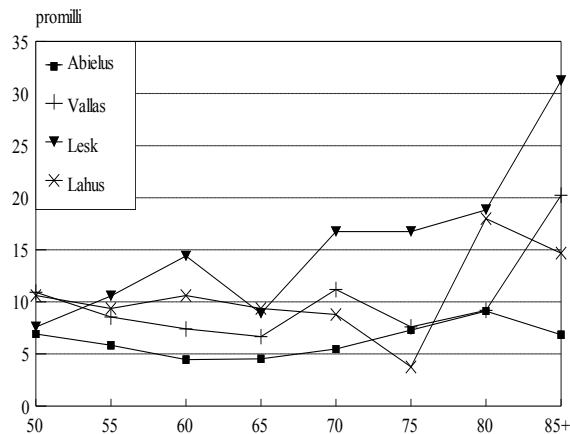
rändesündmuste kordsus. Protsessi süvenemiseks tuleb appi võtta sündmuslooliste riigiuuringute andmestik, milline ülesanne jääb aga väljapoole käesoleva töö raami.

Rändeintensiivsuse suurenemine vanuse kasvades on seotud muutustega vanurrahvastiku perekond-suses ja leibkondsuses. Joonis 9.5 esitab vanur-rahvastiku rändekõvera pe-rekonnaseisu järgi. Mit-meid juhuslikku laadi kõi-kumisi kõrvale jättes tõu-seb vanurieas kõige kõrge-male leskrahvastiku rände-intensiivsus, kõige vähem kaldub elukohta vahetama aga abielus vanurrahvastik. Vallas- ja lahusrahvastik jääb rändeintensiivsusest nimetatud kahe rühma va-hele. Mees- ja naisrahvastikku eraldi käsitledes on rühmade järjestus põhijoontes sama, erineb vaid vallaliste ja lahutatute omavaheline asetus: meesrahvastiku puhul kaldub sagedamini elukohta vahetama lahusrahvastik, naisrahvastiku puhul on olukord vastupidine. Samuti tasub tähele panna vanurrahvastiku erisust võrreldes nooremaelastega, kelle hulgas perekonnasidemetega hõlmamata vallasrahvastiku mobiilsus teisi rühmi kipub ületama. Teiste riikidega võrreldes on vanurirände perekonduserisused Eestis küllalt sarnased [Ledent, Liaw 1986; Klinger 1986; US Census Bureau 1985].

Rändeintensiivsuse eeltoodud diferentsiatsioon kinnitab tõsiasja, et vanurrahvastiku rände tunnusjooneks on seos toimetulekuvõime alanemisega [Rogers, Raquillet, Castro 1978]. Seda järeldust toetab vahest kõige selgemini abielurahvastiku madal mobiilsus ja rändeintensiivsuse kuni kuuekordne kasv üleminekul leskrahvastikku. Leibkondsuse seisukohalt tähendab elukohavahetus vanurrahvastikus, eriti vanavanurieas, suure tõenäosusega ühtekolimist laste/sugulaste leibkonnaga. Seda tõsiasja kajastab joonis 9.6, mis esitab elukohta vahetanud vanurrahvastiku leibkonnakoostise pärast rändesündmust. Nõnda elab 80-90 protsenti vanavanurieas (85+) elukohta vahetanud meestest ja naistest mitmepõlvkonnalises leibkonnas. Nimetatud osakaal on kuni kaks korda kõrgem kui mitmepõlvkonnalise leibkonna osatähtsus vanavanurrahvastikus keskmiselt. Vanurrahvastiku perekondsuse ja leibkondsuse tugeva soerisuse tõttu on asjaomane tendents muidugi naisrahvastikus tugevamini väljendunud. Samuti on ühinemine laste/sugulaste leibkonnaga Eesti vanurirände struktuuris märksa olulisema kaaluga kui teistes rahvastikuarengu sarnases järgus olevates riikides [Légaré 1998].

Joonis 9.5

*Rände vanuskõver
Eesti 1989*

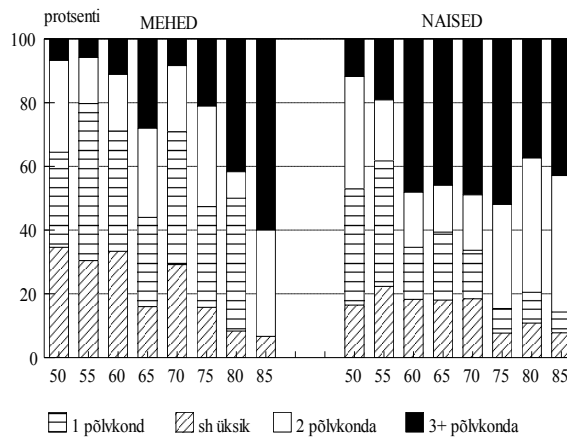
Vanurirände puhul tuleb taas ilmsiks põlis- ja välispäritolu vanurrahvastiku süstemaatiline erisus. Välispäritolu rahvastiku rändeintensiivsus on olnud kõrgem kogu vanuriea ulatuses, ületades 1980-1990 aastate vahetusel põlisrahvastiku taseme vanusrühmas 60-74 kahekordselt ning vanusrühmas 75-84 enam kui kolmekordselt. Sellise erisuse põhjuseks oli immigrantide välisränne, isegi sedavõrd suurel määral, et siserännet eraldi käsitledes oleks olukord vastupidine. Viimast asjaolu kinnitab küsitlusstatistika, mille kohaselt pea kõigis põlvkondades on immigrantrahvastiku siserändeintensiivsus olnud kaks korda madalam põlisrahvastiku omast [Katus, Puur, Sakkeus 1999b]. Vanavanurrahvastiku puhul, keda küsitlusstatistika Eestis seni täielikult ei kata, võib põlis- ja välispäritolu rahvastiku (sise)rändeintensiivsus teineteisele läheneda, sest välispäritolu vanurite sagedasem liitumine laste/sugulaste leibkonnaga võib teatud määral kompenseerida asjaomase rahvastikurühma üldiselt madalama liikumuse.

1990 aastatel on rändeprotsesse mõjutanud nõukoguaegsete administratiivsete piirangute äralangemine ja korterituru tekkimine. Vanurrahvastikuga seoses on eluasemekulu järsk suurenemine, samuti vara tagastamine endistele omanikele ning üürnike probleemi kujunemine tekitanud uue tarviduse elukohta vahetada. Võimalik, et just need tegurid on kaasa aidanud linn-maa vanurirände suunamuutusele ning vanurrahvastiku linnadesse koondumise asendumisele deurbanisatsiooniga. Nõnda tõi Euroopa Nõukogu ja Euroopa Liidu hiljutise võrdlevuuringu raames tehtud siserände analüüs esile linnavanurrahvastiku rändelise vähenemise 1990 aastatel kõigis Eesti maakondades, välja arvatud Lääne-Virumaa [Katus jt 1999].

Kuigi vanurrahvastikku suhteliselt vähem puudutavana, on Eesti taasiseseisvumisele järgnenud muutuste käsitlemisel tõsiseks takistuseks rändeandmetiku kvaliteedi järsk halvenemine 1990 aastatel [Katus, Puur, Sakkeus 1998]. Riigikogu seaduspärane otsus sissekirjutus kui nõutav lubatäht 1992 aastast tühistada pole seni leidnud täitmist elukohaarvestust korraldava ametkonna poolt, kes seniajani lähtub sissekirjutusest kui ainumõeldavast. Seevõrra on üsna raske tõe pähe võtta ka rändestatistikas kajastuvat vanurirände intensiivsuse vähenemist 1990 aastatel, seda nii meeste kui naiste osas (vt joonis 9.4). Ülalviidatud tegurite valgusel oleks võinud eeldada hoopis rände

Joonis 9.6

*Hilismigrantide leibkonnakoostis
Eesti 1989*

suurenemist. Samas suunas oleks pidanud mõjuma ka siserände arvestuses tehtud definitsioonimuutus: nõukoguajal kajastati maa-maa rännet vaid juhul, kui see ületas rajooni piiri, nüüd kuuluvad registreerimisele ja statistikas kajastamisele ka kõik vald-vald liikumised. Sündmusstatistika kõlbmatuse juures jääb vanurirände 1990 aastate tegelike muutuste selgitamise ainsaks teeks küsitlusstatistika rakendamine.

9.3. Madal põlvkonnapaiksus

Rändeprotsesside tulemusena muutub rahvastikukoostis nii siserände kui väljarände piirkonnas. Rände taolist mõju peegeldab kaks rahvastikutunnust — põlisus ja paiksus. Põlisus kätkeb endas rahvastiku sünni- ja elukohamaa vahet, kusjuures oluline pole muidugi formaalne sünnikohafakt, vaid side teatud kindlat tüüpi loodusliku ja sotsiaalse keskkonnaga. Taoline side kujuneb välja lapseas, esmase sotsialiseerumise käigus, ning saadab isikut läbi kogu järgneva elu, vanuripõlveni välja. Kui hilisema elukohavahetusega kaasneb sattumine esialgsest erinevasse keskkonda, seisab ees teistkordne sotsialiseerumine. Põlistumise eel, mis tavapäraselt toimub umbes kolme põlvkonna vältel, kuulutakse välispäritolu ehk immigrantrahvastiku hulka, kellel on säilinud tihedad (sugulus)sidemed oma kodumaaga ning selle kaudu sünnijärgse keskkonnaga.

Põlis- ja välispäritolu rahvastiku erinevast vananemistrendist on olnud mitme kandi pealt juttu eelnevates peatükkides. Käesolev alapeatükk keskendub vanurirahvastiku paiksusele, mis käsitleb rahvastiku sünni- ja elukohta seost lokaalsemalt. Paiksuse järgi on rahvastik allpool jaotatud kolme peamisse rühma: sünnipaiksed, põlvkonnapaiksed ning lühipaiksed. Sünnipaiksena on käsitletud rahvastikku, kes on elanud kogu oma elu ühes ja samas paigas. Põlvkonnapaikne on rahvastik, kes on sünnipaigast lahkunud, kuid paigastunud uues elukohas ning elanud seal rahvastikupõlvkonna pikkusega võrreldava ajavahemiku (vähemalt 25 aastat). Vastavalt loetakse lühipaikselt vähemaajalise paigastumusstaazhiga rahvastikku, kelle hulgas on omakorda välja toodud hilismigrandid (paigastumusstaazh alla ühe aasta). Vanurirahvastiku seisukohalt on paiksus oluline eeskätt ümbritsevasse sotsiaalsesse ning geograafilisse keskkonda integreerituse seisukohalt, kuivõrd vanurite sotsiaalset sidusust toetavate võrgustike kujunemine on reeglina aeganõudev protsess.

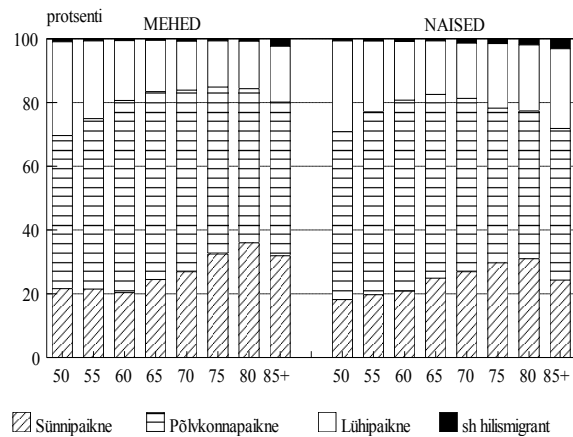
Vanurirahvastiku paiksus on esitatud joonisel 9.7. Kuivõrd enamus inimesi on elu jooksul mingil põhjusel ikka elukohta vahetanud, moodustavad sünnipaiksed vanurirahvastikus ligikaudu veerandiga piirduva vähemuse. Kõige suurema, pooleni küündiva osa moodustavad põlvkonnapaiksed, lühipaiksete hulka kuulub viiendik vanurirahvastikust. Vanuse kasvades teevad nimetatud proportsioonid läbi kindlasuunalise muutuse. Nõnda suureneb sünnipaiksete osakaal vanemate eärühmade poole liikudes. Taoline tendents võib tunduda mõneti ootamatu, sest mida vanem on inimene, seda rohkem on tal muude võrdsete tingimuste juures olnud võimalusi elukohta vahetada. Sünnipaiksete

osakaalu suurenemist vanemate earühmade suunas on Eestis mõjutanud kaks protsessi. Esiteks, kogurahvastikku arvestades on seda tinginud sõjajärgne rändebuum. Selle tulemusena on igas uues vanuriikka jõudvas kohordis olnud suurem immigrantide ning vastavalt väiksem põlisrahvastiku, sealhulgas sünnipaiksete osakaal. Teiseks, põlisrahvastikku arvestades on sünnipaiksete osakaalu muutuse tinginud ruumilise mobiilsuse üldine kasv rahvastiku rändearengu käigus XIX sajandi lõpul ning XX sajandi esimesel poolel [Sakkeus 1991]. Vanurieelsete rahvastikupõlvkondade koostist arvestades pole raske prognoosida sünnipaiksete osakaalu kahanemist veel paarikümne aasta jooksul.

Rahvastiku ülejäänud kahe paiksusrühma osakaalu muutumine vanurieas on omavahel pöörd-sõltuvuses. Nõnda väheneb vanuse kasvades lühipaiksete ning suureneb põlvkonnapaiksete osakaal. Maksimaalse taseme, kolm viiendikku põlvkonnas, saavutab põlvkonnapaikne rahvastik noorvanurieas. Kõnealuse muutuse taga seisab rändeintensiivsuse seaduspärane teisenemine põlvkonna elutsükli: olles seotud õpingute, töökarjääri alustamise, peremoodustuse ning oma kodu loomisega, on rändeintensiivsus kõrgeim 20 eluaastate paiku. Nagu eespool kirjeldatud, vanuse kasvades elukohavahetuste intensiivsus sealtpeale langeb, pannes aluse põlvkonnapaikse rahvastikuosa kasvule, mis kulmineerub 60 ja 70 eluaasta vahel. Lühipaiksete osakaalu kasv vanavanurieas, nii sünni- kui põlvkonnapaiksete osakaalu vähenemise arvel, on põhjustatud rändeintensiivsuse tõusust, mida kannab kahaneva toimetulekuga vanurirühmade, eeskätt üksik-vanurite liitumine laste/sugu-laste leibkonnaga ja vähemal määral asutusleibkonnaga.

Joonis 9.7

*Paiksuskoostis
Eesti 1989*

Tabel 9.2

*Vanurrahvastiku paiksuskoostis
Eesti 1989*

Sarnase üldtendentsi raames algab lühipaiksete osakaalu suurenemine ning sünni- ja põlvkonnapaiksete osa langus naisrahvastikus mõnevõrra varem ning saavutab suurema ulatuse kui meesrahvastikus. Vanavanurite seas (85+) kasvab lühipaiksete osakaal uuesti ning lõpuks võrdsustub vas-tava näitajaga vanusrühmas 60-64 meestel ja 50-54 naistel. Paiksuse soorisuse põhjuseks on muidugi mees- ja naisrahvastiku eluea väga suur vahe, mis varasema leses-tumuse kaudu põhjustab naiste suurema ruumilise mobiilsuse vanurieas. Tagajärjena

puudutab olemasolevate sotsiaalsete võrgustike ümberkujunemine seega enam nais- kui meesvanureid. Lisaks tasub tähele panna, et hilismigrantide osakaal kasvab mõlema soo puhul peaaegu lineaarselt, saavutades kõrgtaseme vanusrühmas 85+. Teisisõnu koondub elukeskkonna vahetusest johtuv kohanemistarve parasjagu sellesse vanurirühma, kus vastuvõtlikkus muutustele on kõige madalam.

Põlis- ja välispäritolu vanurrahvastiku paiksust on üsna keeruline võrrelda, sest definitsiooni kohaselt viimase hulgas sünnipaikseid pole. Võrdluse võimaldamiseks on sünnipaiksete ja põlvkonnapaiksete rühmad ajutiselt liidetud. Ka selle lihtsustatud liigituse korral osutus välispäritolu rahvastiku paiksus põlisrahvastiku omast madalamaks, kusjuures paiksuserisus vanuseti suurenes. Vanurieelses eas ületas lühipaiksete osakaal immigrantrahvastiku hulgas põlisrahvastiku vastava taseme poolteist korda, vanavanurieas aga ligi kolm korda. Vanavanurieas (85+) oli välispäritolu rahvastikus kolm neljandikku lühipaikseid, samal ajal põlisrahvastikus oli neid vaid neljandik. Ühelt poolt peegeldab lühipaiksete tähelepanuväärselt suur osakaal nende sagedasemat kooselu laste/sugulastega ühes leibkonnas. Teisalt viitab lühipaiksuse kasv vanurirändele NLiidu aladelt Eestisse, st ema-isa järelkolimisele varem töörande kaudu Eestisse saabunud laste juurde.

Sotsiaalselt muudab vanurrahvastiku paiksuse oluliseks selle seos mitmesuguste teiste elutahkudega. Teisisõnu tähendab rahvastiku paiksuskoostis üht- või teistlaadi sotsiaalprobleemide tõsisemat esilekerkimist, mis nõuab arvestamist omaette tegurina maakonna ja omavalitsuse sotsiaalpoliitika korraldamisel. Näitena paiksuskoostise mõju kohta on järgnevalt vaadeldud

Vanus	Sünni- paikne	Põlvkonna- paikne	Lühi- paikne
Mehed			
60-64	20,3	60,3	19,4
65-69	24,5	58,9	16,6
70-74	26,9	56,9	16,2
75-79	32,5	52,4	15,1
80-84	36,0	48,4	15,6
85+	31,9	48,2	19,9
Naised			
60-64	20,8	59,9	19,3
65-69	24,9	57,7	17,4
70-74	26,9	54,4	18,7
75-79	29,7	48,6	21,7
80-84	31,0	46,4	22,6
85+	24,3	47,5	28,2

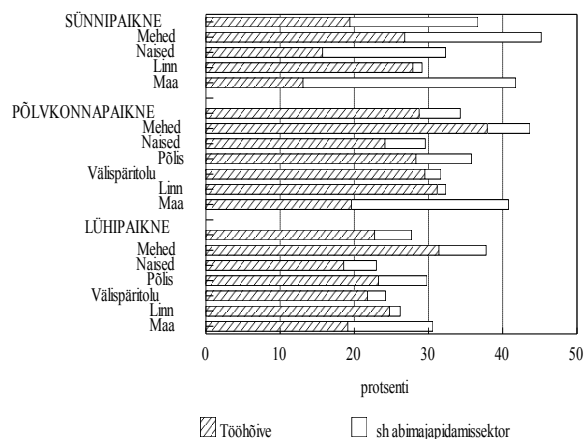
paiksuse seost vanurrahvastiku pere- ja leibkondsuse, majandusaktiivsuse ning eluasemetingimustega. Perekondsuse lõikes toob sünnipaiksete kõrge osakaal kaasa vallaliste suhtarvu suurenemise vanurrahvastikus. Leibkondsuse seisukohalt tähendab sünnipaikne rahvastik ühtlasi suuremat üksikvanurite osakaalu, mis muude võrdsete tingimuste juures kasvatab vajadust perevälise toimetulekuabi järele. Teisalt kaasnevad pikaajalise ühes ja samas paigas elamisega tavaliselt tihedamad sidemed naabruskonna piires, mis aitavad vanurrahvastikul eluga kergemini toime tulla.

Sünnipaiksetega võrreldes seostub lühipaiksete kõrge osakaal vanurrahvastikus küllalt erineva perekonna- ja leibkonnakoostisega. Lühipaikse rahvastiku puhul torkab silma vanurite perekondsuse suurem heterogeensus: võrreldes sünnipaiksetega iseloomustab lühipaikseid madalam vallas- ja abielurahvastiku osakaal, kuid samavõrra on suurem lesk- ja eriti lahusrahvastiku osatähtsus. Leibkondsuse aspektist iseloomustab lühipaikseid kõige kõrgem mitmepõlvkonnaliste leibkondade ning madalaim üksikute ja abielupaaride osakaal. Leibkonnastruktuuri puhul tuleb samuti tähele panna, kas lühipaikset vanurrahvastikku kujundanud elukohavahetused on toimunud vanuriikka jõudmisel või hiljem, vanavanurieas. Esimesel juhul kaasneb lühipaiksusega tüüpiliselt ühepõlvkonnaline, teisel juhul mitmepõlvkonnaline leibkond. Põlvkonnapaikne vanurrahvastik jääb oma perekonnakoostiselt kahe käsitletud paiksusrühma vahepeale.

Majandustegevuse vaatepunktist tähendas suurem paiksus muude võrdsete tingimuste juures vanurrahvastiku kõrgemat tööosalust. Nii sünnipaikse kui ka põlvkonnapaikse rahvastiku hulgas oli majandusaktiivseid rohkem kui keskmiselt, lühipaiksete seas aga vastavalt vähem (joonis 9.8). Seejuures tuleb tähele panna, et osundatud seos ilmneb rahvastiku majandusaktiivsuse rahvusvaheliselt võrreldava määratluse rakendamisel. Teisisõnu juhtub sünnipaikse ja põlvkonnapaikse vanurrahvastiku kõrgem hõivetase põhiliselt nende suuremast aktiivsusest põllumajanduslikus väiketootmises. Arusaadavalt tuleneb kõnealune erisus tootmisvahendite, maa jms olemasolust, mille omamise tõenäosus on lühipaikselt rahvastikul tunduvalt väiksem. Arvestades rahvastiku

Joonis 9.8

*Vanurrahvastiku majandustegevuskordaja
Eesti 1989*

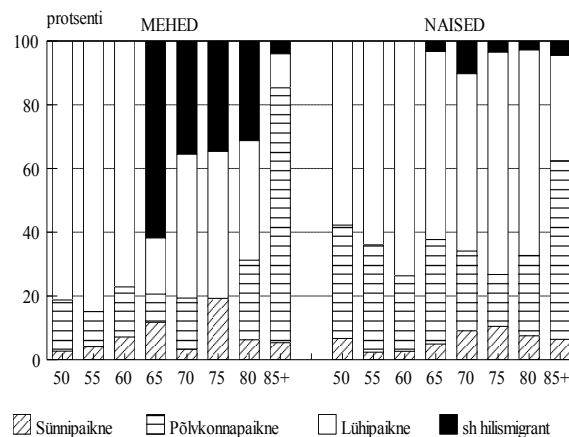
majandustegevuse seost sissetulekuga viitab vanurrahvastiku paiksus ühtlasi tuluallikate suuremale mitmekesisusele ja paremale ainelisele toimetulekule.

Paiksuskoostise mõju vanurrahvastiku eluasemeoludele on mitmeplaaniline. Nii seondub kõige avarama eluaseme ning madalama tihedusega sündipaiksus, põlvkonnapaiksus ning eriti lühipaiksus tähendavad ülerahvastuse tingimustes (vähem kui üks tuba leibkonnaliikme kohta) elava rahvastikuosa järjekindlat suurenemist. Teisalt, eluasememugavuste aspektist on paremas olukorras lühipaiksed ja sündipaiksetel tuleb sagedamini läbi ajada ilma veevärgi, kanalisatsiooni, keskkütte ja sooja veeta. Nimetatud erisuste kujunemismehhanismist on lähemalt juttu järgmises peatükis, siinkohal olgu vaid tõdetud, et paiksuskoostise osundatud erisus tähendab küllalt erinevat rõhuasetust vanuripoliitika eluasemega seonduvas sektoris.

Joonis 9.9 esitab asutusleibkonnas elava vanurrahvastiku paiksuskoostise. Viimase seisukohalt on esmane vahet teha pikaajaliselt (või eluaegselt) hooldusasutuses viibiva rahvastiku ning sinna vanurieas sattunute vahel — kummagi rühma vajadused, probleemid ning hooldusviis on päris erinev. Eesti asutusrahvastikus ulatub pikaajaliselt institutsionaliseeritud osakaal meestel ligikaudu viiendikuni, naistel kolmandikuni. Niivõrd kõrge

Joonis 9.9

*Asutusrahvastiku paiksuskoostis
Eesti 1989*

kauaaegselt institutsionaliseeritud vanurrahvastiku osakaal pikendab märgatavalt keskmist hooldusasutuses viibimise kestust, mis ulatus üle 11 aasta meestel ja üle 15 aasta naistel. Euroopa riikide taustal on need näitajad küllalt kõrged, peegeldades valdavat rõhuasetust meditsiinilistele näidustustele asutusrahvastiku kujunemisel. Pärast 60 eluaastat vanuriasutusse paigutatud rahvastikku eraldi käsitledes jäävad mehed sinna keskmiselt 4,5 ja naised 5,5 aastaks, mis on Euroopa taustal jällegi üsna lühike periood.

10. ELUASE JA ELAMISTINGIMUSED

Eluase moodustab tähtsa osa igapäevasest elukeskkonnast, mis kujundab rahvastiku elulaadi ja heaolu. Rahvaarv, aga eriti rahvastiku vanus- ja leibkonnakoostis määrab suuresti eluasemetarviduse. Rahvastikuvananemisega seoses väärib eluase täiendavat tähelepanu, kuivõrd selle laadist võib teatud olukorras sõltuda vanurrahvastiku toimetulek. Arusaadavalt kaasnevad kehvade eluasemeoludega tavapäraselt mitmesugused füüsilist pingutust nõudvad majapidamistööd. Tervise halvenedes tekitavad niisugused kohustused vajaduse toimetulekuabi järele, mis omakorda võib viia elukorralduse põhjalikuma muutumiseni, kaasa arvatud institutsionaliseerimine [Grundy 1992]. Nõnda tuleb ka vanurrahvastiku eluasemetingimusi vaadelda mitte omaette, vaid seoses leibkondsusega.

Majanduslikust vaatenurgast moodustab eluase keskse osa vanuritele kuuluvast varast. Rahvastikuvananemise majanduslike aspektide käsitlemine on osutanud, et eluaseme kaudu ilmneb ühiskonnas arvestatav vara koondumine eakate valdusse [Kinsella, Taeuber 1993; Torrey 1988]. Eluaset kui pikema aja jooksul akumulieritud väärtust tuleb omaette rõhutada Eesti siirdemajanduse kontekstis, kus kiire inflatsioon neelas varasemad rahalised säästud. Samuti kasvasid järsult kulutused eluasemele ja teisesid omandisuhted. Korterioludega seotud probleemide ulatus ja iseloom sõltub ühelt poolt vanurrahvastiku eluasemekoostisest ning teisalt erinevate vanurirühmade toimetulekuvõimest, mistõttu on tarvilik mõlema valdkonna kohta käiva teabe seostamine. Tarvilik andmestik on Eestis üsna auklik, kuivõrd XX sajandil on vaid kolmel korral viidud rahva- ja eluasemeloendus läbi seostatult, sealhulgas sõjajärgselt vaid ühel korral, 1989 aastal. Peamiselt viimasele allikale toetubki käesolev peatükk, mis jaguneb kolmeks alaosaks, keskendudes vanurrahvastiku eluaseme tüübile, selle suurusele ning korterimugavustele.

10.1. Pereelamukeskne vanurrahvastik

Eluasemetüüp peegeldab ehitise struktuurseid omadusi, kuid olles seotud nii eluaseme suuruse, mugavusastme kui ka teiste sarnaste omadustega, võib seda käsitleda leibkonna sotsiaalse lähiruumi teatud integraalse iseloomustusega. Eluasemetüübi tunnust on allpool rakendatud mõneti agregeeritult, eristades pereelamut, korterit, ühiselamut (joonis 10.1).

Kuigi ka vanurrahvastikus on tavapäraseks eluasemeks muutunud korter, ilmnevad vanusrühmiti küllalt tähelepanuväärsed erisused. Vanemate eärühmade poole liikudes korterrahvastiku osakaal järk-järgult vähenes, langes vanavanurieas alla 50 protsendi. Nimetatud tendentsi vastaspoolusena suurenes pereelamurahvastiku osatähtsus: 75-80-aastastest elas peremajas juba ligikaudu pool. Hiljem, vanavanurieas, pereelamu roll eluasemenähtuse vähehaaval kahanes. Ülejäänud eluasemetüüpide osakaal piirdus mõne protsendiga.

Tabel 10.1

*Vanurrahvastiku eluasemekoostis
Eesti 1989*

Vanus	Pere- elamu	Korter	Ühis- elamu	Muu
Mehed				
60-64	31,5	66,8	1,3	0,4
65-69	40,5	57,7	1,3	0,5
70-74	46,5	52,1	1,3	0,1
75-79	55,3	42,6	1,4	0,7
80-84	58,3	38,9	1,7	1,1
85+	57,7	38,6	2,4	1,3
Naised				
60-64	30,0	68,6	1,0	0,4
65-69	36,7	61,6	1,1	0,6
70-74	40,6	57,1	1,4	0,9
75-79	43,6	53,6	1,7	1,1
80-84	43,4	52,5	2,7	1,4
85+	42,9	50,4	5,2	1,5

Kooskõlas vanurrahvastiku leibkondse käsitlemisega on vanuriasutuste roll eluasemenä Eestis olnud Lääne- ja Põhja-Euroopa riikidega võrreldes väga madal. Vanavanurieas hooldeasutuses elavate vanurite hulk küll kasvas, kuid isegi 85-aastaste ja vanemate seas polnud neid üle viie protsendi.

Demograafilisest vaatepunktist peegeldavad eluaseme tüübijaotuse vanuserisused kaht liiki tegureid. Esiteks teeb eluasemevajadus läbi kindlakujulise muutuse vastavalt põlvkonna elutsükli. Nii käib perekonna moodustumisega tavaliselt

kaasas tarvidus avarama elamispinna järele, vajaduste teisenemine võib puudutada ka teistele eluaseme tahkudele esitatavaid nõudmisi. Laste kodunt lahkudes ruumivajadus kahaneb, samal ajal neljanda elufaasi saabudes kasvavad nõuded eluaseme asukohale, ligipääsetavusele ja samuti mugavustele. Elutsükli ja korteriolude seos on tegelikult muidugi mitmepalgelisem, oma rolli mängib selles erinevate karjääriliinide põimumine ning sotsiaalse keskkonna laad [Sweet 1988]. Teiseks sõltuvad eluasemetingimused kohorttegurist: kuivõrd vanemas eas vahetatakse elukohta suhteliselt harva, määravad peremoodustumise ajal valitsenud eluasemeturu tingimused suuresti põlvkonna korteriolud hilisemas elufaasis.

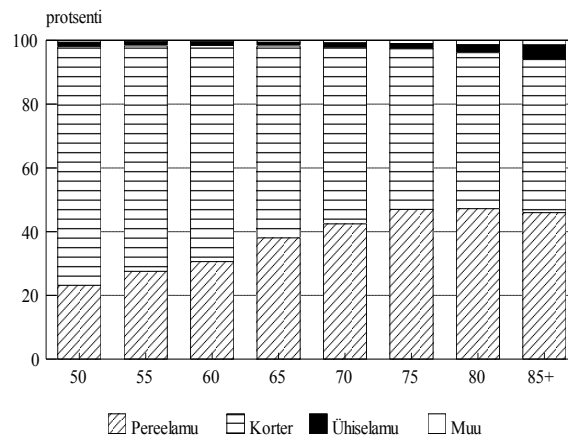
Loendusandmestiku läbilõikeiseloom ei luba küll elutsükli ja põlvkondliku kuuluvuse mõju piisava täpsusega määratleda, kuid põhitendentsina täheldatud pereelamu osakaalu suurenemise saab siiski üsna kindlalt kanda viimasena nimetatud teguri arvele. Vanemas eas muutub oma majja kolimine individuaalse eluasemekarjääri väljendusena üha vähem tõenäoliseks ning seevõrra tuleneb pereelamurahvastiku osatähtsuse oluline tõus 50 ja 75 eluaasta vahel Eesti elamuehituses 1950-1960 aastatel toimunud pöördest korterikesksusele. Ühtlasi tähendab see tõsiasi korteriselava vanurrahvastiku osakaalu küllalt kiiret suurenemist paaril lähemal aastakümnel, sõltumata ehitussuundade võimalikust muutusest. Teisalt tuleb pereelamurahvastiku osakaalu teatud langust vanavanurieas seostada teise teguri, põlvkonna elutsükliga. Ni-melt kolib osa vanureid, kes enam elamu majandamisega toime ei tule, laste/(mitte)sugulaste juur-de või vanuriasutusse.

Joonis 10.1

Kuivõrd vanavanurieas kummagi tegurirühma mõju üksteist kompenseerib, on viimatitäheldatud muuuse tegelik ulatus suurem, kui andmetest esmapilgul paistab.

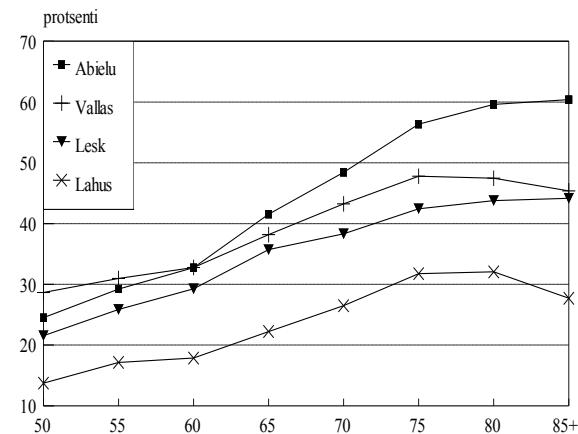
Leibkondsuse ja selle raames ka perekonnastruktuuri muutuste mõju vanurrahvastiku eluasemetingimustele toob selgesti esile perekondsusrühmade võrdlus (joonis 10.2). Nõnda on pereelamu eluasemetüübina kõige sagedasem abielurahvastiku hulgas, vanavanurieas elas peremajas üle poole abielupaaridest. Teisalt on pereelamu osatähtsus kõige väiksem lahusrahvastiku puhul, jättes lesk- ja vallasrahvastiku vahepealsele tasemele. Asjaolu, et abielupaarid elavad teistest sagedamini pereelamus, peegeldab selle rahvastikuosa iseseisvat toimetulekut kuni kõrge vanuseni. Erinevus abielu- ja leskrahvastiku eluasemekoostises

*Eluasemekoostis
Eesti 1989*

Joonis 10.2

*Pereelamurahvastiku osakaal
Eesti 1989*

süveneb kiiresti alates 70 eluaastast, viidates tõsiasjale, et vanurieas käivitab abikaasa kaotus sageli omavahel seotud leibkonna-, elukoha- ja eluasememuutuse. Abielulahutus katkestab eluasemekarjääri nooremas eas, kuid veelgi olulisemana toob see harilikult kaasa eluasemelahutuse, mis paljudel juhtudel viib elamistingimuste halvenemisele. Vastavalt ongi lahutatute seas keskmisest rohkem allüürnikke, ning nagu eespool märgitud, on lahusrahvastikul ka suurim risk sattuda vanavanurieas hooldekodusse.

Veelgi suurem vanurrahvastiku korteritingimuste heterogeensus ilmneb teiste rahvastikutunnuste lõikes (joonis 10.3). Arusaadavalt on täiesti erinev maa- ja linnanurrahvastiku eluase. Kuigi kortermaju ehitati nõukoguajal kõikjale, jäi maal valdavaks eluasemetüübiks siiski pereelamu.

Maavanurrahvastiku hulgas kõigub pereelamu osakaal kolme viiendiku ja nelja viiendiku vahel. Linnades on vastav tase umbes kolm korda madalam ning eluasemetüübina valitseb muidugi kortermaja. Viimaste ehituse koondumine linnadesse seletab ka vanurrahvastiku eluasemetingimuste suuri regionaalerisusi. Nõnda ulatub pereelamus elava vanurrahvastiku osakaal 85 protsendist Hiiumaal vähem kui 20 protsendini Harjumaal ja Ida-Virumaal. Muidugi tähendab see vanurrahvastikuga seotud eluasemeprobleemide ja -poliitika põhimõttelist teisesust Eesti eri piirkondades.

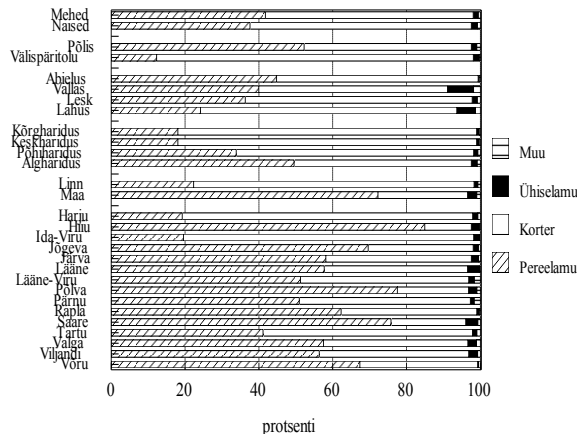
Ligikaudu sama ulatuslikke erisusi võib täheldada põlis- ning välispäritolu vanurrahvastiku eluasemekoostises. Põlisvanurite hulgas oli valdavaks eluasemetüübiks pereelamu, seevastu linnadesse koondunud immigratidest elas rohkem kui 85 protsenti kortermajades. Kuna kummagi rahvastiku-rühma eluasemekooslust

peegeldavad vanuskõverad lähenevad nooremas eas vaid minimaalselt, tuleb nende erinevust Eesti eluasemepoliitika väljatöötamisel ja elluviimisel arvestada jätkuvalt ka tulevikus. Siinkohal tasub veelkord rõhutada, et tegemist pole mingi rahvusliku, vaid nimelt immigrantrahvastikule tüüpilise diferentsiatsiooniga. Näiteks tõi hiljuti läbiviidud Põlisusuuring muuhulgas selgelt välja põlise vene vähemusrahvuse eluasemekoostise sarnasuse eestlastega [Katus, Puur, Sakkeus 1999a].

Vahest veidi ootamatult ilmneb Eesti vanurrahvastiku hulgas pöördseos pereelamu ja haridustaseme vahel. Nõnda elas kõrgharidusega vanurrahvastikust oma majas vaid iga seitsmes, algharidusega piirdunudest aga enam kui kaks viiendikku. Seda, ühtmoodi nii linna- kui maavanurite seas ilmnevat tendentsi tuleb suuresti seletada nõukogu elamuehituspoliitikaga, mis soosis korterelamute püstitamist. Pereelamute ehitamist ühiskonna poolt ei toetatud ning kohati isegi takistati administratiivselt. Niisugustes oludes eeldas maja ehitamine asjakohast tööjõudu ja vahendeid, mis sagedasti polnud kõrgharidust nõudvates ametites töötavale rahvastikule kättesaadav.

Joonis 10.3

Vanurrahvastiku eluasemekoostis Eesti 1989

10.2. Ruumipuuduse leevenemine

Eluaseme suuruse vastavust leibkonna tarvidustele iseloomustab kõige paremini tubade arv ühe leibkonnaliikme kohta. Arenenud maades peetakse soovitavaks olukorda, kus igal leibkonna liikmel on omaette (magamis)tuba, millele lisandub vähemalt üks ühiseks kasutamiseks ettenähtud ruum. Eluruumide ja leibkonnaliikmete arvu võrdsust peetakse talutavaks tiheliolekuks, kui aga kaks või enam inimest on sunnitud tuba jagama, arvatakse eluase ülerahvastatuks. Joonis 10.4 ja tabel 10.2 esitab andmed Eesti vanurrahvastiku eluasemetingimuste kohta osundatud liigitust rakendades.

Nagu andmetest ilmneb, elab eurotingimustes vähem kui kaks viiendikku Eesti vanurrahvastikust. Selle rahvastiku osakaal suureneb vanusrühmani 65-69, seejärel stabiliseerub ning langeb taas vanavanurieas. Vahe-pealsesse tiheliolekurühma, kus tubade arv vastab leibkonna-liikmete omale, kuuluva vanur-rahvastiku osatähtsus ulatub kahe viiendikuni ning on vanuseti küllalt stabiilne. Ülerahvastuse tin-gimustes elava vanurrahvastiku osatähtsus väheneb kuni 70 elu-aastani, ning pärast miinimumi saavutamist viiendiku tasemel hakkab aegamisi suurenema. Keskmiselt on vanuritel 1,2-1,3 tuba ehk 25-30 ruutmeetrit üld-pinda leibkonnaliikme kohta. Kuigi vaadeldud tase on euro-standardi seisukohalt pigem kehvapoolne, on vanurrahvastiku eluasemetingimused tihelioleku seisukohalt siiski märgatavalt paremad kui nooremaealistel. Näiteks alla 10-aastaste lastega perekondadest kannatab ülerahvastuse all rohkem kui 85 protsenti ning eurostandardile vastab tiheliolek ainult 5 protsendil.

Kuna eluaseme suurus on aastakümneid püsinud ehitusstandardite tõttu küllalt ühesugune, toimuvad muutused tiheliolekus eeskätt rahvastiku leibkonnakoostise teisenemise tõttu. Tihelioleku vähenemist keskealiste ja noorvanurite hulgas põhjustab esialgu laste lahkumine vanematekodust, millele vanemas eas, eriti naisrahvastiku puhul, lisandub lehestumise mõju. Asustustiheduse languse peatumine 70-75 eluaasta paiku ning suundumuse pöördumine hilisemates vanusrühmades peegeldab vanavanurite laste/(mitte)sugulastega ühtekolimist ning vanuriasutusse sattumist. Vanurrahvastiku vabatahtlikku väiksemasse korterisse asumist, hoolimata vajaduste teisenemisest, tuli majandusülemineku eel harva ette. Taolise

Tabel 10.2

*Vanurrahvastiku tihelioleku aste
Eesti 1989*

Vanus	Euro- standard	Talutav	Üleasus- tatud
Mehed			
60-64	33,7	42,2	24,1
65-69	38,4	40,6	21,0
70-74	38,5	40,4	21,1
75-79	42,5	36,9	20,6
80-84	42,2	35,6	22,2
85+	39,0	34,5	26,1
Naised			
60-64	37,1	40,7	22,2
65-69	39,8	39,8	20,4
70-74	38,9	39,9	21,2
75-79	37,2	39,7	23,1
80-84	34,3	39,7	26,0
85+	30,0	39,4	30,6

käitumise tingis valitsenud eluasemepoliitika ning korterituru puudumine, mis tegi eluaseme omandamise äärmiselt keeruliseks, teisalt ei maksnud aga kord saadud eluaseme majandamine peaaegu midagi. Üürimäär ruutmeetri kohta oli fikseeritud ning püsis aastakümneid muutumatuna. Arusaadavalt tegelikud eluasemekulud aja jooksul siiski suurenesid, kuid vahe madalate üürimääradega võrreldes maksti kinni riigieelarvest. Majandusülemineku eelõhtul katsid kortermajades elavad perekonnad Eestis vähem kui 30 protsenti oma tegelikust eluasemekulust [Inkinen, Tiik 1991].

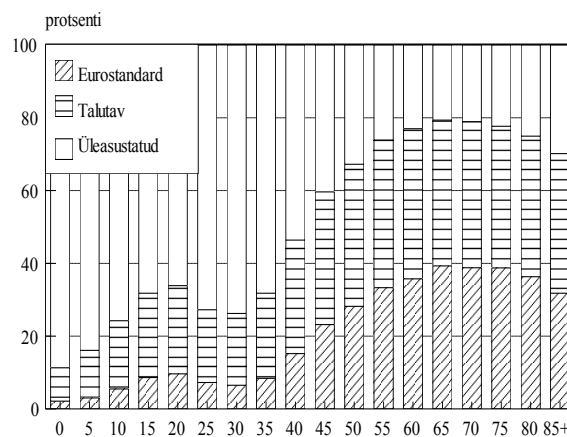
Üürisubsiidiumi kaotamine eluasemereformi käigus viis kulutused tegelikkusega vastavusse, mis elanike jaoks tähendas muidugi asjakohaste väljaminekute mitmekordset tõusu. Muutus oli eriti suur seetõttu, et massehituse kvaliteet oli olnud üsna madal ning rakendatud üleliidulised standardid ei arvestanud küllaldaselt Eesti kliimaga. Selle tulemusena on näiteks energiatarbimine ühe ruutmeetri põrandapinna kohta Tallinnas viis korda suurem kui lähedases Helsingis [World Bank 1993]. Kulude vähendamine eeldab väga suuri investeringuid paneelmajade renoveerimiseks, samuti suuremat säästlikkust elamufondi majandamisel ning monopoolses seisundis varahaldajate-teenusepakujate mõju piiramist. Rahvastikurühmadest on kasvava eluasemekuluga kohanemine olnud eriti valuline just vanurrahvastikul, seda kahel põhjusel. Esiteks toob vanurrahvastiku märkimisväärselt madalam tiheliolek kaasa suhteliselt suurema maksukoormuse.

Teisalt kulub suur osa pensionist eluasemele, piirates koguni teiste esmavajaduste rahuldamist. On märkimisväärne, et tavaliselt nende tegurite mõju kuhjub — suurema *per capita* eluasemekuluga kaasneb harilikult madalam majanduslik potentsiaal, eriti üksielava vanurrahvastiku puhul.

Probleem osutus niivõrd teravaks, et selle leevendamiseks seati Eestis 1994 aastal sisse spetsiaalne sotsiaaltoetuse liik — eluasemetoetus (1997 aastast ühendatud üldise toimetulekutoetusega). Viimast võisid taotleda kõik leibkonnad, kelle eluasemekulu moodustas rohkem kui neljandiku sissetulekust. Toetuse saamiseks ei tohtinud leibkonna kasutada olev üldpind ületada 18 ruutmeetrit inimese kohta, millele võis lisanduda täiendavalt 15 ruutmeetrit leibkonna kohta. Ootuspäraselt oli eluasemetoetuse saajate suhtarv kõige kõrgem vanurrahvastiku hulgas. Eluasemetoetust maksti ligi viiendikule 70-74-meerahvastikust ja

Joonis 10.4

Tihelioleku aste
Eesti 1989

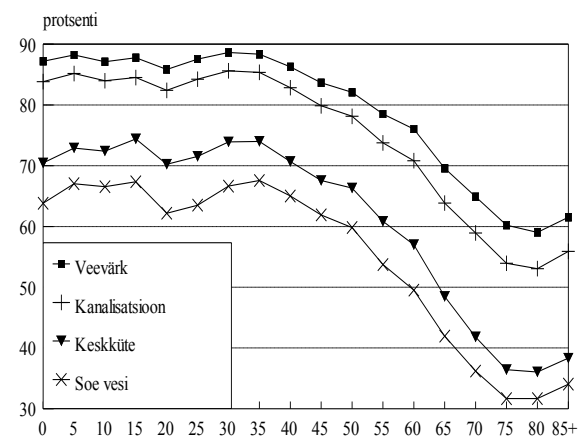
kolmandikule samaealisest naisrahvastikust, vanavanurite hulgas oli toetuse saajaid ilmselt veel rohkem (1995). Kuivõrd eluasemekulu on suurenenud eeskätt kortermajades elaval rahvastikul, on muutused kaasa toonud vanurrahvastiku majandusolukorra diferentseerumise. Arvestades eelmises alapeatükis käsitletud eluaseme tüübijaotust, on kulu kasv teistest enam puudutanud linna- ning välispäritolu vanurrahvastikku. Kuna ettenähtud normi ületava pinna eest toetust ei maksta, on see ilmselt suurendanud vanurrahvastiku eluasememobiilsust, mille ulatuse selgitamine jääb edasise analüüsi ülesandeks. Linnavanurite osatähtsuse kasv ning suurearvuliste immigrantpõlvkondade vanuriikka jõudmine toob ettenähtavalt kaasa vanurrahvastiku eluasemeprobleemi süvenemise järgmisel aastakümnel.

10.3. Kehvapoolne mugavusaste

Vanurrahvastiku toimetuleku seisukohalt on eluasemekulu suuruse kõrval eluasemetingimuste teiseks tähtsamaks aspektiks mugavused. Viimaste puudumine toob endaga kaasa mitmesuguse füüsilist pingutust nõudva majapidamistöö, millele majaomanike puhul lisanduvad majaümbrusega seotud tegemised. Joonis 10.5 esitab andmed rahvastiku veevärgi, kanalisatsiooni, keskkütte ja sooja veega varustatuse kohta. Kuigi keskmine varustusaste mugavuseti varieerus, oli vanussõltuvus neil kõigil üsna ühesugune. Eluasememugavuste vanuskõver hakkas neljakümnendatest eluaastatest alates langema ning saavutas madalaima taseme 75-80 eluaasta paiku. Kahel viiendikul vanavanurrahvastikust tuli läbi ajada veevärgita ning peaaegu pooltel kanalisatsioonita. Keskkütte (ka maja piires toimiv küttesüsteem) ning sooja veega varustatuse osas oli olukord veelgi kehvem — neid mugavusi sai kasutada vaid kolmandik. Vanuse kasvades mugavustaseme alanemine peatus ning asendus väikese tõusuga.

Joonis 10.5

*Eluasememugavuste vanuskõver
Eesti 1989*

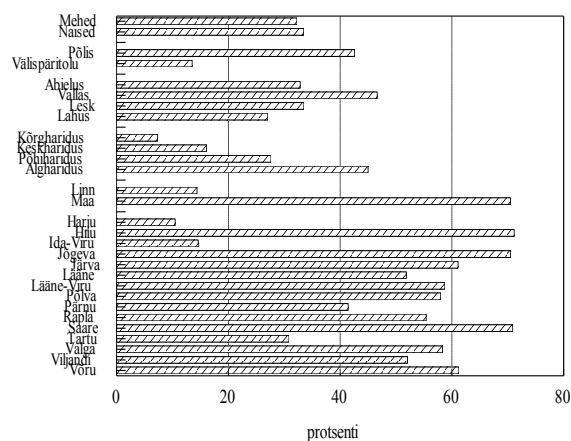

Eluasememugavustega varustatuse kahanemine tuleneb otseselt rahvastiku eluasemekoostisest. Nõnda elas vanurieleelses eas rahvastikust veerand enne Teist maailmasõda püstitatud hoonetes, vanavanuritest aga peaaegu iga teine. Maal oli vanades majades elava vanurrahvastiku osatähtsus arusaadavalt veelgi suurem. Kuivõrd vanemad majad on reeglina moodsate mugavustega vähem varustatud, tähendab see ühtlasi eluasemetingimuste halvenemist vanuse kasvades. Eesti puhul tugevdas osundatud põlvkonnaefekti nõukoguaegse ehituspoliitika orientatsioon uusehitusele ning vanade ehitiste renoveerimise ning korrashoiu unarussejätmine [Inkinen, Tiik 1991]. Domineeriva kohortmõju kõrval on mugavustaseme languse peatumine ning väike tõus vanavanurite hulgas seotud põlvkonna elutsükliga, täpsemalt laste/sugulaste või asutusleibkonda siirdumisega. Viidatud põlvkondliku sõltuvuse alusel annab loendusaeagne pilt küllalt hea võimaluse ka vanurrahvastiku korterimugavuste tänase ja eelseisva seisundi prognoosimiseks: selleks tuleb esitatud vanuskõverat lihtsalt tarvilik arv aastaid edasi nihutada.

Vanurrahvastiku seemise heterogeensuse iseloomustamiseks on allpool kasutatud koondindeksit, mis eristab mugavusteta ja (osa)mugavustega eluaset. Esimesse rühma kuuluvad veevärgi, kanalisatsiooni, keskkütte ja sooja veeta eluasemed, teise rühma niisugused, kus on olemas vähemalt üks nimetatud mugavustest, kõige sagedamini veevärk. Joonis 10.6 näitab, milline on mugavusteta korterites elava rahvastiku osakaal vanurrahvastikus, võrreldavuse huvides on andmed vanusstandardiseeritud. Nagu eeldada võis, ilmnes kõige suurem lahknevus linna- ja maavanurite vahel: kui linnas omas vähemalt üht korterimugavust 85 protsenti vanurrahvastikust, siis maal puudusid 70 protsendil vanurrahvastikust igasugused mugavused. Piirkondadest on vastavalt paremas olukorras suuremate linnadega maakonnad, kus rohkem kui pool vanurrahvastikust elab mugavustega korterites (Harju-, Ida-Viru-, Tartu- ja Pärnumaa). Vastupidine olukord ilmneb maakondades, kus ülekaalus on maarahvastik. Välispäritolu rahvastiku linnadesse koondumise ja omaaegse migrante soosinud eluasemepoliitika tõttu omas välispäritolu vanurrahvastik valdavalt mugavustega eluaset.

Joonis 10.6

*Eluasememugavusteta
vanurrahvastiku osakaal
Eesti 1989*

Perekondsuse järgi oli vanurrahvastiku hulgas kõrgem mugavustase abielurahvastikul, kõige halvem oli aga vallasrahvastiku olukord. Lesk- ja lahusrahvastiku eluasememugavustega kindlustatus jäi nimetatud rühmade vahepeale. Vanavanurieas perekondsusrühmade omavaheline järjestus muutus. Peegeldades abielupaaride suuremat toimetulekuvõimet, jätkas abielurahvastiku mugavuskõver langust kuni vanusskaala lõpuni, teiste puhul võis täheldada selle kerget tõusu vanavanurieas. Leibkonnatüübiti oli eluasemugavustega keskmisest paremini varustatud mitmepõlvelises leibkonnas elav vanurrahvastik. Teistest sagedamini asus nüüdisaegsete mugavustega korterites ka kõrgharitud vanurrahvastik, mis on kooskõlas nende piirkondliku paiknemise ja korterikesksema eluasemekooslusega.

Kuigi kõrgem korterimugavuste aste soodustab üldiselt vanurrahvastiku iseseisvat toimetulekut, tuleb sellesse majandusülemineku kontekstis suhtuda teatud reservatsiooniga. Nüüdisaegsed mugavused, eriti keskküte ja soe vesi, kergendavad küll vanuri igapäevaelu, kuid suurendavad järsult eluasemekulu. Just eluasemega seotud väljaminekud on Eestis 1990 aastatel kõige enam halvendanud vanurrahvastiku majandusolukorda, tingides eluasemetoetuse sisseseadmise [ÜRO Arenguprogramm 1998a]. Kuivõrd selle rahvastikuosa eluasememugavused iga järgneva põlvkonnaga paranevad, siis tarvidus vastava toetuse järele aja jooksul ei kahane, vaid kasvab.

11. VANANEMISPOLIITIKA

Rahvastikuvananemine pole pelgalt vanusrühmade kvantitatiivse vahekorra muutus, vaid demograafilise ülemineku järelprotsess, mille käigus teiseneb põhimõtteliselt ja pöördumatult kogu ühiskond. Arusaadavalt soovivad inimesed sedavõrd olulist protsessi mõjutada ja kallutada endale soodsamas suunas, midatahes ka ei mõistetakse selle all konkreetses ajas ühel või teisel maal. Vanurrahvastikuga seotud sotsiaal- ja rahvastikupoliitika ehk lühidalt vanuripoliitika on ajaloolisest seisukohast küll suhteliselt noor, kuid siiski enam kui sajand vana. Väide pole ehk päris õige süsteemset ja terviklikku vanuripoliitikat silmas pidades, on seda aga kindlasti selle poliitika üksikute elementide mõttes [Kertzer, Laslett 1995; Lloyd-Scherlock, Johnson 1996]. Teisisõnu, vanuripoliitikat hakati kujundama vananemisprotsessi käivitumisest vaid mõned kümnendid hiljem ja tänaseks on sellealane tegevus läbi teinud soliidse arengu.

Demograafiliselt arenenud maade käsitlemisel on juba mõnda aega tagasi jõutud seisukohale, et rahvastikuvananemine loob vanuripoliitika kõrval vajaduse veel teise, mõneti hoopis mitmeplaanilisema sotsiaal- ja rahvastikupoliitika vormi järele. Eespool on seda nimetatud vananemispoliitikaks [Myers 1994a]. Vananemispoliitika eesmärgiks on suunata ühiskonnakorraldust tervikuna nii, et paratamatu ja pöördumatu rahvastikuvananemine ei kujuneks mitte arengut kuidagi pärssivaks ja takistavaks teguriks, vaid vastupidi, avaks ühiskonna ees uue ja senikasutamata arenguressursi. Vananemispoliitika on noor tegevusvaldkond ka demograafiliselt arenenud ja rikastes riikides. Pole siin ju tegemist niivõrd mingite sektorispetsiifilise meetmesüsteemi rakendamisega, vaid ühiskonna kui terviku ümberkohandamisega uuele rahvastiku vanuskoostisele vastavaks. Eelkõige tähendab see rahvastikukeskse metodoloogia väljatöötamist ja oskuslikku rakendamist ühiskonna poolt teostatava poliitika kõigis olulistest suundades. Üheks võtmeküsimuseks on kitsaste majandushuvide ja -sihtide allutamine inimarengu eesmärkidele.

Euroopa rikkad riigid on kogenud, et vanuripoliitika on väga kulukas. Vaatamata pidevale maksukoormuse tõusule, on tänaseks selge, et järgnevate aastakümnete vältel hakkab pensioni reaalkaartus vähenema kõigis heaoluriikides [Gonnot, Keilman, Prinz 1995]. Eesti on kõnealuste maadega võrreldes demograafilise arengu seisukohalt sarnases arengufaasis. Majanduse vaatevinklist aga kuulub Eesti pigem arengumaade hulka. Selline kombinatsioon — arenenud rahvastik ja mahajäänud majandus — on maailmas peaaegu unikaalne ning sellest tulenev ressursikonkurents eriti tugev, mis muuhulgas jätab hoopis vähem võimalusi ka vanuripoliitikaks [Katus jt 1997]. Võib-olla on kõnealune ebasünkroonsus üleelatud okupatsiooni üks olulisemaid tahke üldse, aga kindlasti probleem, mis oma täies jõus avaldub alles järgmisel sajandil. Teadaolevalt loodetakse vanuripoliitika kasvavat ühiskonnakulukust tasandada efektiivse vananemispoliitika abil. Kui tee peaks olema valitud õige ja

tulemuslik, on Eestil põhjust olla siin esirinnas ka Euroopa Liidu kõige rikkamate rahvastega võrreldes.

Vananemispoliitika, mis käsitleb tervet ühiskonda rahvastikukesksest vaatenurgast, ei saa põhimõtteliselt välja areneneda samm-sammult, teatud meetmekompleksi järkjärgulise täiustamise kaudu. Samavõrra ei saa ta olla ühiskonna ühe, ükskõik kui olulise üksikvaldkonna pärusmaa või tänapäevases keeles haldusala. Õeldust järeldeb kaks äärmiselt olulist tõsiasja. Esiteks, vananemispoliitika väljatöötamine nõuab ühiskonda tervikuna ja pealegi veel dünaamikas haaravat metodoloogiat ning seda võimaldava, ajas ning ruumis võrreldava andmestiku olemasolu. Kui kehvapoolse vanuripoliitika vajakajäämistest annab sageli teada vastava sihtrühma nurin, siis nõrk vananemispoliitika väljendub ühiskonna tegevusefektiivsuse languses. Probleemi abstraktselt tunnetavad küll kõik, aga keegi ei saa õieti konkreetsetele puudustele ja lahendusteedele osutada. See on võimalik üksnes viidatud andmestiku tõsisele analüüsile tuginedes. Tõsidus ei tähenda siin pelgalt teaduslikkust, vaid oskust välja tuua reaalpõlvkondade järjestikuste elufaaside läbimine ja üheaegne põlvkondade omavaheline põimumine. Arusaadavalt pole tegemist hetklõikelise, vaid kahe-kolme põlvkonna pikkust ajavahemikku hõlmava sotsiaalse terviku analüüsiga. Muidugi, samavõrra on ka vananemispoliitika suunatud võrreldava ajavahemiku peale ette. Sedalaadi keerukat ühiskonnaanalüüsi võimaldava andmestiku loomine on ilmselt esimesi tõsiseid samme riigi vananemispoliitika väljatöötamisel.

Teiseks, vananemispoliitika komplekssus nõuab selliste esmapilgul vaata et erinevatena tunduvate valdkondade nagu pensioni-, tervise-, elamu-, maksu-, transpordi-, info-, regionaal-, sotsiaalteenuste-, sotsiaalkaitse- jms poliitika integreerimist üheks rahvastiku- ja sotsiaalpoliitiliseks tervikuks. Muidugi jääb kõnealuste valdkondade igapäevakorraldus vastava ametkonna juurde, aga põhimõttelised sihid ja meetmesüsteemid peavad kokku sulama üheks, mis vastab rahvuslikule rahvastikutaastelisele tervikule.

Monograafia viimane peatükk kompab vanuri- ja vananemispoliitikaga seotud küsimusi Eestis. Peatükk on jagatud kaheks parasjagu erinevaks osaks. Esimeses sisaldub teatud mõttes kokkuvõte eelnevast rahvastikuvananemise analüüsist ja tuuakse üldistavalt välja need Eesti sõlmprobleemid, mis asjaomase poliitika kujundamisel on eriti olulised. Selles alapeatükis on lühidalt formuleerituna esitatud vanuri- ja vananemispoliitika põhiküsimused, mis rahvastikuvananemine on Eesti ühiskonna ette seadnud või tulevikus seab. Seejuures pole tähtsust, kas ja kuivõrd ühiskond on neid juba püüdnud lahendada või pole neid koguni veel teadvustanudki. Teine alapeatükk annab ülevaate Eesti vanuripoliitika neljast süsteemsemast tahust kehtestatud seadusandluse võrdlevkäsitluse kaudu, keskendudes pensionisüsteemile, tervishoiule, vanurihooldele ning elatustaseme tagamisele.

11.1. Eesti vanuri- ja vananemispoliitika sõlmküsimused

Eesti rahvastik on kahestunud põlis- ja välispäritolu rahvastikuks, kelle demograafiline taaste tervikuna on ajanihkes ning lisaks kannab endas ka märkimisväärsed käitumiserisusi. Rahvastikuvananemise käiku on välispäritolu rahvastik jätnud sügava jälje kogu sõjajärgsel perioodil, aga vanurrahvastiku seas on selle osakaal olnud seni ebaproportsionaalselt väike. Esimese sisseerändekohordi, välispäritolu rahvastiku esimese põlve enamuse jõudmine samm-sammult vanuriikka kulmineerub lähikümnendil. Ütlema tagi on selge, et välispäritolu rahvastiku vanurikohordid on erinevad nii oma vajaduste kui toimetulekuvõimaluste poolest. Eriti on mõistlik tähele panna nende eristuvat leibkonna- ja perekonnakoostist. Nõnda seisab Eesti ühiskonna ees dilemma — kas viia ellu ühtset vanuripoliitikat või poliitika diferentseerida. Esimesel juhul tuleb eirata tegelikult mõlema vanurrahvastiku erivajadusi, teisel aga kanda hoopis suuremaid kulusid. Muidugi tuleks teisena nimetatud tee valimisel alustada asjaomase poliitika lähtealuste väljatöötamist. Väärib meeldetuletamist, et välispäritolu rahvastik pole kaugeltki homogeenne, mistõttu diferentseerimisvajadus ei lõpe vanuripoliitika kahestamisega.

Seni on Eesti sotsiaal- ja rahvastikupoliitika üldse ning vanuripoliitika sealhulgas lausa ignoreerinud põlisustunnust. Selle põhimõtte või mõtteloiduse jätkamine tõstab tublisti, ühelt poolt, sotsiaalseid pingeid ning sotsiaalpoliitiliselt pinnalt võrsvate väljaastumiste tõenäosust, mis paratamatult kipuvad võtma rahvuspoliitilise vastasseisu vormi. Kõike seda isegi siis, kui rakendatavale poliitikale polegi homme ette heita muud kui ebapiisavat paindlikkust, st kõik vananemis- ja vanuripoliitika majandus- ja juriidilisse baasi puutuvad jms küsimused on leidnud eduka lahenduse. Teiselt poolt loob vanurrahvastiku põlisuse ignoreerimine hea pinnase ainelise heaolu kiirele diferentseerumisele ja vastavalt teatud vanurirühmade vaesumisele. Nii võib vajadus toimetulekuabi järele tõusta käsikäes vanurrahvastiku keskmise elujärje paranemisega.

Eesti rahvastikuvananemise omapära on uue aastatuhande algusesse koonduv liigvananemise ajajärk, mille jooksul realiseerub sisseerände poolt kuhjatud vananemispotentsiaal. Selleks perioodiks on võimalik välja töötada omaette seadusandlusele toetuv rahvastiku- ja sotsiaalpoliitika eriosa, mis jääb sama ajutiseks kui liigvananemine ise. Võib ka rahvastiku liigvananemisest mööda vaadata, kuid sel juhul töötaks muidu mõistliku ja tasakaalustatud sotsiaalpoliitiliste meetmete süsteem pikka aega pidevas häireseisundis või tuleks mitmed riigiprogrammid teha suure ülevaatega ja seevõrra mõttetult kulukad. Liigvananemisega seotud vananemis- ja vanuripoliitika puhul tuleb muidugi tähele panna, et protsess leiab aset kogu- ja tööelise rahvastiku negatiivse iibe tingimustes. Asi pole niivõrd maksubaasis, kui leibkonnakoostise teisenemises, mille tagajärjel seni funktsioneerinud perekondlik toimetulekukorraldus võtab uue ilme. Veel tasub meenutada järsku jõnksu rahvastiku tervise seisundis 1990 aastatel, mis on asetanud terviseprognoosid, eriti sajandivahetuse suurearvulise vanurikohordi kohta, ebakindlale pinnasele. Näiteks võib keskmine eelseisev pensioniiga varieeruda meestel koguni kaks korda.

Rahvastikuvananemine toob kaasa leibkonna- ja perekonnakoostise muutuse. Eriti jõuliselt ilmneb see vanurrahvastiku hulgas, mida Eestis kohaliku eripärana rõhutab välispäritolu rahvastiku kõrge osakaal, meeste ja naiste keskmise eluea ebanormaalne vahe ning sõja ja repressioonide edasikandunud mõju. Tegus vananemis- ja vanuripoliitika arvestab reeglina vanurrahvastiku leibkonnakoostist. Kui tegemist pole läbitöötatud metodoloogilise alusega, siis vähemalt kogemuslikult püütakse seda ikka arvesse võtta. Viimasel juhul aga võib probleemiks kujuneda periood, mil leibkonnakoostis suuresti muutub — siis pole varasemast kogemusest suurt kasu. Just sellise ajajärgu toob kaasa Eesti lähitulevik. Muidugi on mõistlik arvestada leibkonna- ja perekonnakoostise täisskaalat, aga eriti üksielavat vanur- ja vanavanurrahvastikku. Lihtsustades tähendab nende sotsiaalse sidususe ja ainelise toimetuleku tagamine kaks korda suuremat kulu võrreldes mitmepõlvkonnalises leibkonnas elava vanurrahvastikuga. Teisisõnu, kui ainelised vahendid on ühesuured, jääb üksielava (vana)vanurrahvastiku elustandard kaks korda madalamaks kui eakaaslastel mitmepõlvkonnalises leibkonnas. Vananemispoliitiline valik on sedavõrd suurt diferentsiatsiooni arvestades mõistlik teha teadlikult.

Mitmed rikkad maad pole suutnud tagada (vana)vanurrahvastiku sotsiaalset sidusust ja toimetulekut nende tavapärasel leibkonnas, vaid selleks on välja arendatud asutusleibkondade süsteem. Seda hoolimata üldisest seisukohast, et ka kõrvalist abi vajav vanur peaks saama soovi korral elada oma kodus või vähemalt võimalikult lähedases keskkonnas [Jacobzone 1999]. Eestile iseloomulik varane lehestumine, kõrge lahtumatus, välispäritolu rahvastiku arvukus, säästude kadumine rubla hüperinflatsiooni ajal, kesised eluasemetingimused jms viitavad pigem suuremale asutusleibkondade nõudlusele demograafiliselt sarnases arenguetapis olevate maadega võrreldes. Tegelikult on olukord mitmekordselt vastupidine, aga pole selge, kuivõrd on tegemist Eesti vananemispoliitilise valikuga. Pealegi puudub Eestis asutusleibkondade tarvilik mitmekesisus, sealhulgas lühiajalist või osapäevast abi pakuvad vormid. Nõudlust asutusleibkonna järele kasvatab kaheldamatult uuskapitalistlik teenindus- ja ärisfäär. Sinna pole iseenesest suurt midagi parata, kuid edule pürgiv majanduspoliitika ei pruugiks riigi vananemis- ja vanuripoliitikat ka keerukamaks teha.

Eesti majandusreform on olnud mõnevõrra radikaalsem kui teistes üleminekumajandusega Kesk- ja Ida-Euroopa riikides. Rahvamajanduse harustruktuuri teisenemise seisukohalt on läbi käidud pikk tee, mis tähendab paljude endiste töökohtade kaotamist. Märkimisväärselt ja kiiresti on seejuures kahanenud traditsiooniliselt tugev põllumajandus. Ometi pole majandusprotsessidega kaasnunud kõrget tööpuudust, pigem on see naabritest madalamale tasemele jäänud. Peamine põhjus on erakordselt kõrge tööjätuvanus enne majandusreformi, mis võimaldas suure osa vabastatud tööjõust suunata pensionile, mitte tööturule. Tänapäevaks on ametlik ja tegelik tööjätuvanus võrdsustunud ning riik vajab hoopis uut tööpoliitikat, kui soovitakse vältida kiiret töötuse kasvu. Arusaadavalt on selles tähtis osa vanurihõive poliitikal.

Sama protsessi teine külg peegeldub vanurrahvastiku majandusseisundis, täpsemini sissetulekuallikate kokkukuivanud mitmekesisuses. Sõltuvus pensionist on enam kui kahekordistunud, mistõttu ka selle suurus ja saamistingimused tõusevad veel rohkem tähelepanu keskmesse kui senini. Riiki ootab ees arvatavalt mitu pensioniseaduse eelnõu ja oleks hea, kui suudetakse ühitada pikaajase toimimise pakutavad põhimõtted ajutistega, mis reguleerivad nende kohortide pensionilejäämist, kes on poole või üle selle oma töökarjäärist juba läbinud. Seda polegi nii lihtne teha, pealegi muudab asja keerulisemaks säästude nullimine majandusülemineku käigus, mis tollase vanurrahvastiku kõrval puudutas pea sama valusalt vanurieelset rahvastikku. Kõige selle juures tuleb muidugi arvestada kasvavat pensioniea pikkust. Veel tuleb arvestada poliitikute soovi säilitada maksukoormus olemasoleval tasemel. Viimasest tuleb tõenäoliselt loobuda, kuid iga kasvuprotsent peab siis tõesti olema põhjendatud.

Vanurrahvastiku majandustegevuse ja sissetuleku eespoolkäsitatud probleemid on arvatavalt tüki maad lihtsamad lahendada, kui tagada kolmanda elufaasi rahvastiku sotsiaalne sidusus. Vähemalt niimoodi on asjade üldseis enamikus Põhja- ja Lääne-Euroopa maades. Rahvastikuvananemise ilmselt kesket sõlmprobleemi teravdab Eestis, ühelt poolt, kolmanda elufaasi rahvastiku nõrk väljakujunemine, ja teiselt poolt liigkiire üleminek kolmandast neljandasse elufaasi. Sõltumata lahendustee(de) valikust on tõenäoline asjakohase vananemispoliitika suur mõju demokraatia üldisele arengusuunale Eesti ühiskonnas ja kujunevale hariduskorraldusele. Samuti teiseneb põlvkondadevaheline pärimisprotsess.

Eesti vanurrahvastiku ränne on küllaltki omanäoline Euroopa kontekstis. Tööjäturände puudumine või väga nõrk ilmumine peegeldab kaheldamatult kasinaid ainelisi võimalusi, aga võib-olla ka suuremat kodupaigaarmastust. Ometi ei jää elukohavahetus(ed) vanurieas ära, vaid on Eestis koondunud selle hilisemas faasi kui võrreldava demograafilise arenguga maadele iseloomulik. Iseenesest mõistetavalt toob ränne eakamas vanuses kaasa suuremaid kohanemisprobleeme, sest vanuse kasvades adaptatsioonivõime langeb. Samavõrra võib probleemiks olla sotsiaalse sidususe tagamine, kui tegemist pole laste/sugulaste leibkonda asumisega. Vanuriränne on Eestis sedavõrd uurimata valdkond, et pole vist sobilikki nõuda asjakohaste vananemispoliitiliste põhimõtete olemasolu. Kui aga eeldada Euroopa heaolumaade arengutrendide nihkumist Eestisse, peaks sellesse valdkonda suhtuma äärmiselt tõsiselt. Pealegi on lühi- ja põlvkonnapaikse rahvastiku omavaheline suhe küllalt oluliseks teguriks iga paikkonna arengupotentsiaali ja üldise sotsiaalse keskkonna kujundamisel ehk teisisõnu kohaliku järjepidevuse kandmisel.

Aastakümneid viljeldud omanäoline eluasemepoliitika avaldub vanurrahvastiku korteritingimustes värvikalt. Eesti vanurrahvastikku iseloomustab pinnalt suurim ja mugavusastmelt kehvim eluase täisealise rahvastikuga võrreldes ehk kõige ebamõistlikum variant võimalikest. Eluaseme suurus võiks olla siis positiivne, kui vanurrahvastiku sissetulek võimaldaks seda korras hoida ja tarvidusel kaasajastada. Tegelik olukord on aga selline, et just

liigsuurte eluasemekulude tõttu langeb märgatav osa vanurrahvastikust allapoole vaesuspiiri. Samas suunas tõukab ka kesine mugavusaste. Samuti tuleb mugavuste puudust sageli kompenseerida märkimisväärse füüsilise koormusega, mida vanavanurideas ei suudeta enam teha. Lähimõtlemata eluasemekorraldusele lisab värvi veel asjaolu, et nooremaelised ja eelkõige väikelastega pered elavad tihelioleku tingimustes, mis on kehvemad enne sõda valitsenud keskmisest olukorrast. Eluasemekorraldus saab olema kaheldamatult vananemispoliitika üks kulukamaid osiseid, sest tegemist on väga suure lõhega vajaduse, võib öelda ka Euroopa standardi, ja tegeliku olukorra vahel.

Omaette valdkonna eluasemepoliitikas moodustab vanuriasutuste süsteem. Sellest vaatepunktist on Eesti vananemis- ja vanuripoliitika ees päris pikk rida põhimõttelisi küsimusi, millele on mõneti lihtsam leida vastuseid seetõttu, et vanuriasutuste nüüdisaegne süsteem praktiliselt puudub ja tegemist on ühiskonnakorralduse nõ puhta lehega. Üks küsimustest on vanuriasutuste võrgu regionaalsus, kuivõrd paari järgneva kümnendi jooksul muutub oluliselt vanurrahvastiku paiknemine Eestis. Teine tõsisemat laadi ülesanne on seotud asutussele eluaseme sisulise moodustumisega, mida peaks soosima eluaseme suurus, arhitektuur, vanurikooslus jt sedalaadi tegurid. Kindlasti ei tule selle ülesande lahendamisele kasuks tuginemine ennekõike meditsiinilise teeninduse pakkumisele, teisisõnu, vaja on hoopis uute oskustega sotsiaaltöötajate väljakoolitust. Alalise elupaiga ja ajutise viibimiskohana kasutamist leidva vanuriasutuste võrgu omavaheline suhe kerkib tõsisemalt üles siis, kui kümne- viieteistkümne aastaga suudetakse rahuldada elementaarne vajadus.

Eesti vanurrahvastik paikneb samm-sammult ümber maa-asulatest linnalistesse. Käesolev periood on selles osas küllalt vastuoluline, sest vanurrahvastiku absoluutarv valdades küll kahaneb, suhtarv aga reeglina tõuseb ja eriti kõrge on vanavanurite osakaal. Linnavanuritele on iseloomulikud mõneti teistlaadi probleemid kui maal, oskamatus neid vanuripoliitika elluviimisel arvestada leiab väljenduse kodutute ja kerjuste arvu rohkenemises. Maavanurite erivajaduste halb tundmine tühjendab enneaegu nii mõnegi küla ja kahandab valdade arengupotentsiaali. Just vanurrahvastiku ümberpaiknemine tõuseb oluliseks teguriks Eesti asustussüsteemi teisenemisel pärast sajandivahetust. Viimase kulgemine nõuab teedevõrgu ja transpordi, side ja elektrivarustuse, samuti teenindusvõrgu jpm ümberkorraldust, tegelikult uut territooriumi hõlmamise kava tervikuna.

Rahvastikuvananemise regionaalne erisus on ühe olulise tegurina mõjutanud Eesti majandusarengu piirkondlikku diferentseerumist. Mitme asjaolu kokkusattumisel on osa valdu ja linnu tänaseks olukorras, kus maksubaas ei võimalda vanuripoliitika läbiviimist ega ole mingit paranemist loota ka tulevikus. Lahendus peitub haldusreformi läbiviimises või teatud omavalitsustelt nende kohustuste ülevõtmises. Esimesel juhul on kasu muidugi rahvastikukesksest reformist, millest seni pole mitmekümne teistlaadi kava hulgas veel kuulda olnud. Ka arengupotentsiaali omavate valdade ja linnade puhul on rahvastikukoostisest tulenevad erisused iseseisva eelarve tagamiseks

liialt erinevad. Vananemis- ja vanuripoliitika üks aktuaalne suund on kaheldamatult omavalitsuste majandusvõimaluste ühtlustamine.

Rahvastikuvananemine on loomas uut olukorda Eesti idapiiril. Teatavasti on ajalooliselt väljakujunenud ja piisavalt tihe asustus piiri puutumatus ning pidamise üks efektiivsemaid tagatisi. Piiriala Vene Föderatsiooniga tühjeneb kagus kiiresti ja kirdes asendub põlisrahvastik välispäritolu inimestega. Kuigi põlisasustuse järjepidevuse aineiline tagamine piirialal on hoopis odavam kui täiendavate vahendite eraldamine tühja piiritsooni kaitsmiseks, on ilmselt teine tee päris suurel osal piirialadest paratamatu. Kuid veel mitte igal pool, ja ilmselt moodustab kõnealune probleemistik ühe Eesti vananemispoliitika olulisema julgeolekulise suuna.

11.2. Eesti vanuripoliitika põhijooned

11.2.1. Pensionisüsteemi etapid

Eesti alustas pensionisüsteemi loomist pärast Vabadussõda põhimõtteliselt algusest peale. Asutava Kogu otsusega (1920) võttis riik enda peale pensionimaksmise kohustuse nende endiste riigiteenistujate, sõjaväelaste ja invaliidide suhtes, kes olid oma pensioniõiguse välja teeninud Tsaari-Venes. Kahekümnendate aastate esimesel poolel vastuvõetud seadustega laiendati süsteemi katvust Vabadussõja invaliididele ja langenute ülalpeetavatele (1920), riigi ja kohaliku omavalitsuse teenistujatele, sealhulgas õpetajatele (1924), sõjaväelastele (1924) ja riigiettevõtete töölistele (1926), samuti tööõnnetuste läbi invaliidistunudetele [Riigikantselei 1934-1939]. Pensionisüsteemi küpsedes suurenes pensionisaajate arv 1930 aastatel üsna kiiresti (kuni 10 protsenti aastas), pensionisaajate struktuuris võis täheldada tendentsi vanaduspensionäride osakaalu suurenemisele [Tuisk 1931; Lepp 1936].

Kehtinud süsteem sätestas vanadus-, tootjakaotus- ja invaliidsuspensionimaksimise. Vanaduspensionile tekkis nii meestel kui naistel õigus alates 60 eluaastast, nõutav tööstaaž oli 25 aastat. Pensioni suurus sõltus väljateenitud aastatest, palgaastmest ja pensionile jäämise põhjustest. Staazhinõude täitmisel moodustas pension 55 protsenti palgast, iga kauem töötatud pensioniõiguslik aasta lisas pensionile kolm protsenti [Buldas 1934]. Pensioni katteallikaid oli kaks: riigieelarve ning pensionikapital, kuhu ettenähtud korra kohaselt tegid sissemakseid nii tööandjad kui töövõtjad. Riikliku süsteemi kõrval toimis ka erakindlustussüsteem, levima hakkas tööandja pension.

Alanud arengu katkestas okupatsioon, mille käigus likvideeriti ka senine pensionisüsteem. Arusaadavalt ei võtnud uus korraldus varasemaid kohustusi üle, selle asemel kinnitas Rahvakomissaride Nõukogu enam kui neljakümme ametiala sisaldava nimekirja, millel töötanud kaotasid igasuguse pensioniõiguse [RKN 1945]. Muus mõttes jõustus üleliiduline pensionikorraldus, mis esialgu oli orienteeritud kitsalt partei- ja nõukogu aparadi töötajatele ning tööstusproletariaadile. Enamuse sõjajärgsest ajast kehtis Eestis NLiidu 1956

aasta pensioniseadus, mis põhijoontes säilis 1991 aastani. Vanurite eest hoolitsemise propagandistlikule rõhutamisele vaatamata kattis pensionisüsteem kuni 1960 aastateni tegelikult vaid väikese osa vanurrahvastikust. Eestis puudus kuni 1965 aastani kolhoosnikel õigus riiklikule pensionile, ka linnarahvastikus ulatus pensionisaajate arv vaid neljandikuni järeltööealisest rahvastikust. Pensionisüsteemi katvus laienes sedamööda, kuidas kasvasid peale uued vanuripõlvkonnad, kellel oli järjest suurenev osa tööelust kulgenud nõukoguajal ning vastavalt kumuleerunud pensioniks tarvilik tööstaazh.

Seadusjärgseks pensionieaks oli 60 aastat meestel ja 55 aastat naistel. Täispensioni saamiseks oli meestel nõutav tööstaazh 25 ning naistel 20 aastat. Osalise vanaduspensioni saamiseks pidi staazh olema vähemalt viieaastane, väiksema kestuse korral pensioni ei makstud. Tervistkahjustavates tingimustes või erinimekirja kuuluvates ametites töötamine, samuti viie või enama lapse üleskasvatamine naistel, andis õiguse jääda pensionile tavapärasest east varem. Vanaduspensioni suuruse arvestamisel lähtuti keskmisest palgast, võttes aluseks viimase 12 kuu või kümne pensionieelse tööaasta mistahes viie järjestikuse aasta keskmine kuutöötasu. Nõukogu pensionisüsteemi omapära seisnes pensionimäärade jäigas fikseerituses kogu vanurieaks: kuivõrd inflatsiooni ja elukalliduse kasvu ametlikult ei tunnustatud, puudus ka mehhanism pensionide suuruse vastavaks korrigeerimiseks. Vanurrahvastiku seisukohalt tähendas see suurt vahet eri aegadel määratud pensioni suuruses ja ainelise toimetuleku seaduspärasest halvenemist vanuse kasvades. Olukorrast väljatulekuks kujunes tavaks, et enne pensionilejäämist püüti leida endale mõni ajutine kõrgemapalgaline töö, kindlustades niiviisi soodsama pensioni. Samuti soosis süsteem asjaomasel eesmärgil ulatuslikku manipuleerimist töölevormistusega [Porket 1979].

Uus etapp pensionisüsteemi arengus on seotud Eesti taasiseseisvumisega. Olukord üheksakümnendate aastate algupoolel oli paljus võrreldav situatsiooniga 1920 aastal. Käsumajanduse kokkuvarisemine oli kaasa toonud hüperinflatsiooni, mille tingimustes senistel põhimõtetel arvatud pension hakkas järsult maha jääma elukalliduse, samuti keskmise palga tõusust. Keskmise pensioni asendusmäär langes paari aastaga enam kui kaks korda, saavutades madalseisu aastal 1991 (joonis 11.1). Seekord, erinevalt Eesti Vabariigist 1920 aastal, polnud võimalik üle võtta kõiki eelnevaid pensionikohustusi. Peamiseks põhjuseks oli hoopis teise arengujärku jõudnud rahvastikuvananemine. Samuti tuleb tähele panna, et NLiidus sai pensiosummade puhul rakendada teatud vabariikidevahelist ümberjaotamist, mis töötas rahvastiku kõrgema vananemisastmega piirkondade kasuks. Uues olukorras taoline tasandusmehhanism arusaadavalt kadus.

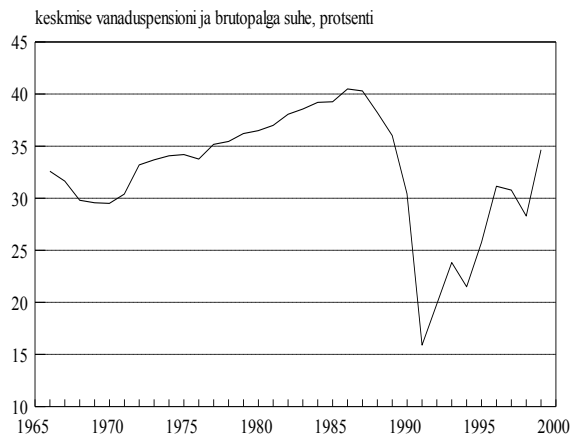
Veebruaris 1992 peatati senise pensioniseaduse täitmine ning kehtestati ajutiselt võrdse suurusega, üksnes miinimumpalgast sõltuv elatusraha kõigile vanaduspensionäridele. Järgnevad aastad on märkinud uue pensionisüsteemi järkjärgulist ülesehitamist, mis on kulgenud läbi arvukate projektide/eelnõude esitamise ning pole tänaseks kaugeltki lõppenud. Esimene samm võrdsustatud jaotusest loobumise suunas tehti 1993, mil hakati väljamakseid diferentseerima

vastavalt tööstaazhile. Pensioni lähtetasemeks sai 85 protsenti miinimumpalgast, millele lisandus tööaastate arvule vastav koefitsient. Olulisim uue seadusega tehtud muudatus puudutas ametliku pensioniea tõstmist viie aasta võrra — meestel 65 ja naistel 60 eluaastani, uue pensioniea jõustumine oli kavandatud aastaks 2003. Ümber kujundati ka pensionide maksmise finantstehniline korraldus: loodi riigieelarvest lahusolev sihtotstarbeline fond. Sissemaksete suuruseks määrati 20 protsenti palgafondist, need tasus tööandja.

Joonis 11.1 esitab pensioni asendusmäära brutopalgas suhtes. Tuleb tähele panna, et Eesti ametlik statistika esitab pensioni suuruse kindla

Joonis 11.1

*Keskmise pensioni asendusmäär
Eesti 1966-1999*

aasta alguse pensioni aasta keskmisse palka, mis teatud määral vähendab asendusmäära absoluutväärtust, tagab aga ajalise võrreldavuse. Graafikult ilmneb, et pensioni asendusmäär on pärast 1990 aastate alguse madalseisu suurenenud. Keskmise vanaduspensioni asendusmäär brutopalgas suhtes on tõusnud 21 protsendilt 1993 aastal 35 protsendi piirimaile 1999 aasta alguseks, netopalgas suhtes arvatuna on asendusmäär lähenenud 50 protsendile. Selle positiivse trendi taustal tuleb muidugi arvestada, et kasv on toimunud Riigikogu üksikotsuste mõjul. Teisisõnu, senise süsteemi puuduseks on toimiva indekseerimismehhanismi väljakujundamatus, mis jätab pensionimäära ka edaspidi sõltuma üksikotsustest. Veel tuleb tähele panna, et hiljutisele tõusule ja üleminekuperioodi kõrgeimale tasemele vaatamata on ometi tegemist asendusmäära 1970 aastate keskpaiga tasemega. Hoopis madalaks jääb asendusmäär aga sõjaeelse Eesti pensionisüsteemiga võrreldes.

Vanaduspensioni asendusmäära suurendamine on olnud muuhulgas võimalik tänu ametliku pensioniea tõstmisele, mis on ajutiselt pidurdanud rahvastikuvananemisest tingitud pensionäride arvu kasvu, veelgi olulisemal määral aga samasuunaliselt toiminud keskmise eluea langusele. Pikemas perspektiivis on taoliste lahendite toime aga piiratud ning senise ümberjaotusskeemi raames ei saa prognoosida pensioni suhtelist suurenemist. Eelseisvat rahvastiku liigvananemise etappi arvestades nõuab pensionisüsteem põhimõttelist laadi muutust ning kehtiva ümberjaotusskeemi (*pay-as-you-go*) täiendamist kogumispõhimõtte rakendamisega.

Riigikogu kiitis 1998 aastal heaks asjakohase pensionireformi programmi, mis näeb ette nn kolmesambalise pensionisüsteemi väljakujundamist. Kava kohaselt kuulub skeemi senine ümberjaotuselement, mida täiendavad fondiprintsiibil töötav kohustuslik ning vabatahtlik kogumiskindlustus [Leppik 1998]. Süsteemi esimese samba ülesandeks on minimaalse elustandardi kindlustamine kõigile vanuritele, teise eesmärgiks pensionide diferentseerimine elu jooksul tehtud sissemaksete alusel. Kolmas samm peaks ergutama omaalgatuslikku säästmist vanaduspõlveks, mida toetaks ka maksusoodustus. Pensionisüsteemi reformimine algas esimesest sambast: kehtestati võrdne pensioniiga, 63 aastat nii meestele kui naistele, pensioniiga võrdsustatakse järk-järgult 2016 aastaks. Esimene samm koosneb omakorda kolmest osast: kõigile võrdsest baasosast, staazhiosakust tööaastatelt ja kindlustusosakust, mis arvestab palga suurust.

Pensionisüsteemi teise samba, kohustusliku kogumispensioni sisseviimine on kavandatud aastaks 2001. Kogumispensioni süsteemi rakendumine näeb ette senise töandja poolt makstava 20-protsendilise sotsiaalmaksu jaotamise kaheks. Esimene, 12-protsendiline osa jääks esimese samba põhilaekumiseks ning teine, 8-protsendiline osa laekuks kogumifondi. Reformikava raames tuleb eelseisva aasta jooksul täpsustada palju üksikasju, millest hakkab sõltuma süsteemi tegelik toimimine ja efektiivsus. Olulisemad nendest puudutavad kohustuslike sissemaksete laekumist, mittetöötava rahvastikuosa kaetust (õppurid, töötud, lapsepuhkusel olijad jt) ning kogumiskindlustuse süsteemi haldamist, järelvalvet ja tagatist. Senine kogemus Eesti pangandusjärelvalvega ning mitmete kindlustusseltside finantsraskused osutavad tõsisele usaldusprobleemile, mille lahendamiseks ei pruugi kogumiskindlustus käivituda. Teisalt on uue süsteemi rakendamisega küllalt kiire, sest sellest sünnib kasu alles paarikümneaastase ajanihkega. Teisisõnu, iga täiendavalt viivitatud aasta tähendab uusi põlvkondi, kes peavad vanuriteas leppima kesise sissetuleku ning ainelise kitsikusega. Lähema 10-20 aasta perspektiivis ei kõrvalda ka edukas reform põhimõttelist lõhet madala pensioni ja palgasissetuleku vahel ning suhteliselt suurearvuliste kohortide jõudmine pensioniikka lisab survet olemasolevale skeemile, tuues paratamatult kaasa maksukoormuse suurenemise [Callund Consulting 1998].

11.2.2. Tervishoiusüsteemi uuenduspüüded

Eesti sõjaeelse tervishoiusüsteemi lähtekohaks oli tervisekindlustuse põhimõte, mis nägi ette töövõtja kindlustamist haiguse, õnnetusjuhtumi ja töövõime kaotuse vastu. Haiguskindlustus hõlmas tööstustöölisi ja nende pereliikmeid, samuti riigi- ja omavalitsustöötajaid. Kindlustuse arvel kaeti nii otsesed ravikulud kui maksti haigustoetusi, kuni kahe kolmandiku päevapalgamäära ulatuses ning kuni 30 nädalat kalendriaastas [Pullerits 1927]. Haiguskindlustussüsteemi areng 1920-1930 aastatel oli üsna kiire, kolmekümnendate aastate teiseks pooleks oli haigekassade liikmeskond

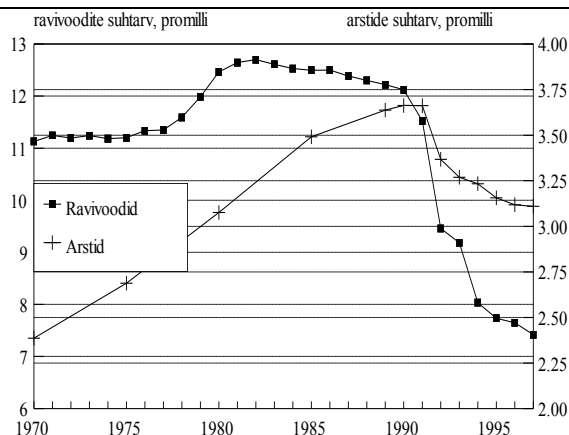
suurenenud üle kuue korra, hõlmates valdava osa palgatöötajatest ning nende pereliikmetest [Sõrmus 1931; Raid 1939]. Kindlustussüsteemi kõrval pakkusid arstiabi ka eraarstid ning -institutsioonid, mille teenuste eest maksis üldjuhul patsient ise. Vahendite puudumisel tagas arstiabi kohalik omavalitsus.

Eesti inkorporeerimisel NLiitu tervisekindlustussüsteem likvideeriti. Kehtestatud uus korraldus lähtus tollasele Nõukogu Venele iseloomulikust demograafilise ülemineku eelse ja -aegse suremuse ning haigestumuse kontekstist, kus peamiseks mureks olid nakkushaigused ja eksogeensed surmapõhjused. Põhitähelepanu nihkus ennekõike ravile kui tervise säilitamisele ning haiguste ärahoidmisele. Tervishoiu arengu käsitlemisel kaldus rõhuasetus rahvatervise näitajatelt märkamatuks süsteemi enda kvantitatiivsele küljele, nagu arstide, keskastme meditsiinitöötajate, voodikohtade jne arv. Statistika andmetel paranesid kõik viimatinimetatud näitajad jõudsalt, saavutades kõrgtaseme 1980 aastail (joonis 11.2). Arstide ja voodikohtadega kindlustatuses demonstreeris Eesti tervishoiusüsteemi üleolekut enamikust, kui mitte kõigist arenenud maadest. Paraku näitab rahvastiku suremusareng, et omaaegne rõhuasetus tervishoiusüsteemile pole nelja aastakümne jooksul andnud mingit käegakatsutavat tulemust — Eesti rahvastiku suremusnäitajad 1990 aastatel ei erine oluliselt 1950 aastate lõpu - 1960 aastate alguse tasemest [Katus, Puur 1997].

1990 aastate ühiskondlikud muutused on puudutanud ka tervishoiusüsteemi, kuid piirdunud seni peamiselt rahastamis- ja administratiivkorraldusega. Põhimõtteliseks muutuseks selles vallas on olnud tagasipöördumine tervisekindlustuse juurde. Nõnda seati 1991 aastal sisse kohustuslik ravikindlustusmaks, mille tasub tööandja ning mis moodustab 13 protsenti palgafondist. Kindlustatute kanda jääb väike osa kuludest visiiditasu ja teatud eriteenuste näol. Kogutud summad koondatakse piirkondlikesse haigekassadesse, kes sõlmivad meditsiinasutustega raviteenuste osutamise lepingud. Kindlustussüsteemi põhimõtteline eelis on olnud maksete ja raviteenuse osutamisega tegelevate asutuste lahutamine, teisalt on see aga kaasa toonud majandushuvide kohatise prevaleerumise tervishoiuliste kriteeriumide ees [Vask 1998]. Tervishoiusüsteemi ratsionaliseerimise tulemusena on mõningal määral kahanenud meditsiini personali arv ja asutuste võrk (joonis 11.2). Näiteks on arste praegu ligikaudu 10 protsenti vähem kui 1980 aastate lõpul. Tuleb aga tähele panna, et kiiremini on langenud keskmeditsiini- personali arv, süvendades veelgi arstide ja õdede niigi ebamõistlikku suhet. Voodikohtade arv raviasutustes on langenud ligi kolmandiku võrra — peamiselt seetõttu, et hulk väikehaiglaid on profileeritud ümber hool-deasutusteks. Muutuste-le vaatamata kannab Eestis arstiabi valdavalt riiklike/munitsipaalsete tervishoiuasutuste süs-teem, erapraksis on tõsiseltarvestatav vaid hambaravis.

Vanurrahvastiku olukorda tervisekindlustuse rakendamine oluliselt ei muutnud, sest mittetöötavad vanurid kuuluvad automaatselt kindlustatute hulka. Omaette probleemiks on olnud ravimite kättesaadavus. Pärast sügavat puudusperioodi

1990 aastate alguses on arstimate sortiment Eestis oluliselt paranenud ning praegu on nende kättesaadavust piiravaks teguriks põhiliselt ostujõud. Probleemi leevendamiseks kompenseeritakse teatud ravimite maksumus (sõltub haigusest, invaliidsusgrupist, raviviisist). Lisaks on täiendav soodustus kehtestatud 65-aastastele ja vanematele, kellele kompenseeritakse lisanimekirja alusel 90 protsenti ravimi maksumusest, mis ületab 20 krooni. Viimane abinõu on oluliseks toeks madala arvestades pidevat ravimitarvidust krooniliste haiguste puhul. Teiseks problemaatiliseks valdkonnaks on taastusravi ja rehabilitatsioon, mille tase vajab tõstmist ja mitmekesistamist. Väljatöötamisel olev Eesti vanuripoliitika kontseptsioon näeb selles osas ette spetsiaalsete geriaatrilise profiiliga osakondade loomist haiglates, päevastatsionaare ning kodust taastusravi. Kindlasti peab nimetatud kompleksi juurde kuuluma ka põetusteenus.

11.2.3. Vanurihoolde vaegareng

Sõjaeelse Eesti hoolekandesüsteemi aluspõhimõtted, mis fikseeriti seadusega 1925 aastal, tuginesid tolleaegsetele eesrindlikele seisukohtadele ja rahvusvahelisele kogemusele, samal ajal sai alguse ka sotsiaaltöötajate koolitamine [Pullerits 1927]. Hoolekande ja sotsiaallabi eesmärgiks oli tõsta rahvastiku kõigi rühmade toimetulekuvõimet ning vastavalt sellele pöörati tähelepanu eelkõige mitte-institutsionaalse hoolekande arendamisele. Alles siis, kui see osutus raskesti kohaldatavaks või ebapiisavaks, paigutati abivajaja hooldesutusse. Hooldesutuste võrku kuulusid lastekodud, füüsiliste või vaimsete puuetega inimestele mõeldud institutsioonid, sõjainvaliidide- ja vanadekodud. 1930 aastate teisel poolelaldasid kohalikud omavalitsused rohkem kui 30 vanadekodu umbes kolme tuhande asukaga, õigus hoolekandele vanuse tõttu tekkis alates 60 eluaastast. Teine vanurrahvastikku puudutav hoolekandevorm oli omavalitsuse poolt tagatud eluase, mille juurde kuulus tavaliselt ka väike maalapp. Taoliste vaestemajade ehk tänases kõnepruugis sotsiaalmajade elanikest neli viiendikku olid vanurid — 1930 aastail ulatus nende arv ligi kahe tuhandeni [RSKB 1937]. Sõjaeelse hoolekandesüsteemi

puhul tuleb samuti rõhutada kiriku ja mitmesuguste vabatahtlike organisatsioonide panust.

Nõukoguperioodil vanurihoolduse põhimõtted muutusid. Hoolekanne tsentraliseeriti, sellega jäi tegelema väike arv riiklikke institutsioone, kohaliku omavalitsuse ja erahooldeasutused suleti. Kuigi asutusrahvastiku kohta on raske võrreldavaid aegridu koostada, paistab, et osundatud muutused tõid kaasa institutsionaliseerituse languse varasemaga võrreldes. Kindlasti ei kajastu selles asjakohase nõudluse vähenemine — tegu on pigem üleliidulise mudeli rakendamisega, mis ei arvestanud, et Eestis oli vanurrahvastiku osakaal sõjajärgselt ligikaudu kaks korda suurem kui NLiidus keskmiselt. Vanuriasutuste võrgu kitsenemisega teises ka nende laad — vanuriasutused kippusid muutuma pigem meditsiinasutusteks, kohtade piiratud arvu tõttu rakendati väga jäiki vastuvõtukriteeriume. Asutusse võeti ainult sellised vanurid, kes elasid üksi, kel polnud (lähi)sugulasi ning kes ei tulnud enam oma eluga iseseisvalt toime. Tegelikult ei saanud isegi neile kriteeriumidele vastavad isikud vanuriasutuses kohta hoopiski mitte vajaduse tekkimisel ning tüüpiline oli pikk järjekord. Vanuriasutusse paigutatud vanuritelt võeti ära nende senine riiklik eluase ja ka nende pensionist peeti ligikaudu 90 protsenti kinni hooldekulude katteks [Bachverk, Saia 1988]. Kuna vanuriasutuste võrk ei järginud rahvastiku paiknemist, tähendas sinna kolimine sageli ka asumist hoopis teise piirkonda (maakonda) ning sotsiaalse sidususe katkemist.

1990 aastatel on vanurihooldes areng pöördunud taas detsentraliseerimise suunas: kohustused selles valdkonnas on delegeeritud kohalikele omavalitsustele. Uus arengusuund ilmneb selgesti ka vanuriasutuste arvu kiires kasvus: 18 asutust 1990 aastal 81 asutuseks 1997 aastal. Vanuri jaoks tähendab institutsionaliseerimine nüüd taas kolimist suhteliselt väikesesse hooldeasutusse, mis ei pruugi paikneda väga kaugel tema endisest elukohast. Teine uus arengujoon on nihe meditsiinikeskselt teeninduselt laiemalt mõistetud vanurihooldes poole. Muuhulgas on orientatsiooni muutus mõjutanud ka sotsiaaltöötajate koolitust ning rohkem on hakatud rõhutama koduhooldes tähtsust. Sotsiaalministeeriumi andmetel on niisugust abi saavaid vanureid isegi veidi rohkem kui neid, kes on paigutatud vanuriasutusse. Samuti on samm-sammult taastumas hoolekandesüsteemi mitmekesisus, mis kaasab vabatahtlike organisatsioone.

Uue vanuriasutuse tüübina on omavalitsused hakanud looma nn päevakeskusi, mis pakuvad mitmesuguseid teenusi meditsiinilistest protseduuridest ja arstlikust konsultatsioonist huviringide ja seltsitegevuseni. Vanurid võivad ka taotleda endale kohta spetsiaalsetes väikekorteritega sotsiaalmajades, kus on tagatud sotsiaaltöötaja järelvalve ning asjakohased teenused. Sotsiaalmajad on levinud suuremates linnades, kus kohalike omavalitsuste käsutuses on rohkem rahalisi ressursse. Uue vormina, seni siiski üsna väikeses ulatuses, on lisandunud perehooldus, st vanur on hooldamisel perekonnas, kelle liikmed ei ole tema lähisugulased. Sellisel puhul võib kohalik omavalitsus perekonnaga sõlmida hooldelepingu, kattes hooldamisega seotud kulutused ning makstes selle eest tasu. Omavalitsus tegeleb ennekõike

üksikvanurite abistamisega, teiste vanurirühmade puhul on küll laiendatud teenuste valikut, kuid nende eest tasumine on jäetud kasvavalt teenuse kasutaja kanda.

Sotsiaaltöö korralduse alane andmestik kinnitab, et seni jääb vanurrahvastikule suunatud teenuste kvaliteet ja mitmekesisus siiski tegelikult nõudlusest maha, tihtipeale ei suuda omavalitsused neile pandud kohustusi kanda [Tulva, Väljataga 1998]. Teisisõnu, kuigi muutused on toimunud positiivses suunas, vajab vanurrahvastiku vajadustele vastava hooldesüsteemi arendamine Eestis pikaajalist tööd ja mahukaid investeeringuid. Nii riigi kui kohalike eelarvete pingsus ning tugev konkurents erisuunaliste vajaduste vahel seda ülesannet muidugi ei lihtsusta.

11.2.4. Elatustaseme toetustarve

Vanurrahvastiku puhul on elatustaseme halvenemise oht tavapärasest suurem. Tööjätt, mis talumajandusele põhinevas ühiskonnas oli hoopis järkjärgulisem kui tänapäeval, toob vanemas eas kaasa vajaduse majandusliku toetuse järele. Traditsioonilises ühiskonnas pakkusid niisugust tuge leibkond ning sugulased. Demograafiline üleminek ja rahvastiku uuelaadse vanuskoostise kujunemine tekitas vajaduse varasemat korraldust täiendada. Muutuvates tingimustes on selle kõrvale kerkinud pensionisüsteem, mis nüüdisajal kannab vanurite ainelise toimetuleku tagamise põhiraskust. Viimase kõrvale on omaette elemendina rakendamisel ka teistlaadsed toetusskeemid, mille ülesandeks on kindlustada eri põhjustel majandusraskustesse sattunud inimeste elementaarne toimetulek. Enne Teist maailmasõda korraldasid niisugust vaesuse leevendamisele suunatud abi Eestis kohalikud omavalitsused, samuti mitmesugused vabatahtlikud organisatsioonid [Pullerits 1927].

Nõukoguideoloogia vaesuse olemasolu ametlikult ei tunnistanud, vaid käsitles nähtust minevikuühiskonna tunnusjoonena. Eeldati, et töötuse puudumisel on igal töövõimelisel isikul töine sissetulek, mis kindlustab tarviliku toimetuleku. Teisalt eeldati, et isikuid, kes pole võimelised endale ise ülalpidamist teenima, toetavad tarvilikus mähus nende töötavad perekonnaliikmed ja riik. Tegelikult ei vastanud taolised ideoloogilised eeldused muidugi kuigivõrd reaalsusele. Näiteks sai kuni 1960 aastateni pensioni ainult vähemus Eesti vanurrahvastikust ja noorema rahvastikugi hulgas on alati leidunud neid, kellel töötavate ja ülalpeetavate leibkonnaliikmete suhe on lootusetult viimaste kasuks. Viimatimainitud olukordade teatud leevendamiseks sätestati 1940-1950 aastatel regulaarsed toetused üksikemadele, suurtele ja väikese sissetulekuga peredele. Kõnealuste toetuste määr ei arvestanud aga inflatsiooni, mistõttu nende reaalne tähendus jäi üsna kiiresti väikeseks. Elatustaseme kindlustamise ja vaesuse vältimise seisukohalt oli palju olulisem toiduainete ja transpordi hindade ning eluasemekulutuste märkimisväärne subsideerimine. Sel moel oli põhivajaduste rahuldamine võimalik ka väga madala sissetuleku korral.

Majandussüsteemi ümberkorralduse käigus esmatarbekaupade ja teenuste subsideerimine lõpetati, mis tõi kaasa toidu, eluaseme, ühiskondliku transpordi, meditsiiniteenuste jms hindade kiire tõusu ja tarbimisstruktuuri muutuse. Arvestades rahvastiku majandusaktiivsuse langust ning tööpuuduse teket tuli ka Eestis vähemkindlustatud rahvastikurühmade toetamiseks rakendada spetsiaalseid meetmeid. Esimene samm selles suunas tehti 1990 aastal, kui mittetöötavatele pensionäridele hakati maksuma hinnatõusu kompensatsiooni. 1994 aastal seati sisse kaks elementaarse elatustaseme säilitamiseks mõeldud toetust. Esimene — toimetulekutoetus — oli mõeldud neile leibkondadele, kelle sissetulek pereliikme kohta oli langenud allapoole ametlikku vaesuspiiri, mis sisuliselt läheneb absoluutse vaesuse mõistele [ÜRO Arenguprogramm 1998b].

Teine toetusskeem — eluasemetoetus — oli mõeldud eluasemekulu katmiseks. Leibkonnal oli õigus seda toetust saada juhul, kui eluasemekulu ületas 30 protsenti kogusissetulekust. Samuti ei tohtinud korteri põrandapind ületada normi, mille arvutamise aluseks oli 18 ruutmeetrit iga elaniku kohta ja 15 ruutmeetrit leibkonna kohta. Kui toimetulekutoetus vanurrahvastikku eriti ei puudutanud, siis eluasemetoetus on selle rühma jaoks olnud keskmisest tublisti olulisem: ilma eluasemetoetuseta kuluks pea kogu pension nüüdismugavustega ja normaalse suurusega korteri ülalpidamiseks. Teisisõnu, eluasemetoetus pole Eestis mitte niivõrd (vanur)rahvastiku teatud erirühmadele mõeldud abi nagu stabiilse ühiskonnakorraldusega maades vaid üldisema tähendusega kompensatsioon, mille tarvidus peaks edaspidi vähenema. Aegamööda peaks eluasemetoetust asendama vanurrahvastiku kasvav pension, teisalt tuleb eeldada ka korteritingimuste varasemast paindlikumat kohandamist elu jooksul teisenevatele vajadustele. Vanurrahvastiku jaoks võib taolise käitumismudeli omaksvõtt osutuda teistest rahvastikurühmadest raskemaks eluaseme ja -paigaga seotud pikaajaliste sotsiaalpsühholoogiliste sidemete tõttu.

Alates 1997 aastast makstakse eluaseme- ja toimetulekutoetust ühtse toimetulekutoetuse vormis. Toimetulekutoetuse taotlemise aluseks on minimaalsest tarbimiskorvist lähtuv toimetulekupiir. Täiendavalt võivad vanurid saada riigieelarvest toetust transpordi ja telefoni kasutamiseks, lisaks saavad nad taotleda eriotstarbelisi ühekordseid sotsiaaltoetusi. Nii näiteks kompenseeritakse transpordi kasutamine puudega vanuritele, omavalitsus võib kehtestada vanuritele soodustused ühistranspordis sõitmisel. Telefonitoetust makstakse juhul, kui vanur elab üksi ja vajab tervisliku seisundi tõttu sageli kodust arstiabi. Lisaks rahalisele toetusele on valla- ja linnavalitsused asutanud vanuritele mõeldes supiköögid.

VIIDATUD KIRJANDUS

- Aarelaid-Tart, Aili (1999). *The Shaping of Double-Minding in the Baltic States in the 1950's*. Paper presented at the 3rd Conference on Baltic Studies in Europe. Stockholm.
- Alvarado, J. and J. Creedy (1998). *Population Ageing, Migration and Social Expenditure*, vol.12. Northampton, Massachusetts, Edward Elgar Publishing.
- Ando, A. and F. Modigliani (1963). The Life Cycle Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests. *American Economic Review*, vol.55, pp.55-84.
- Bachverk, Georg, Endel Saia (1988). *Soodustused invaliididele ja vanuritele*. Tallinn.
- Baldacci, E. and S. Lugaresi (1997). Social Expenditure and Demographic Evolution: A Dynamic Approach. *Genus*, vol.53, pp.61-78.
- Bengtson, Vern, Carolyn Rosenthal and Linda Burton (1990). Families and Ageing: Diversity and Heterogeneity. *R.Binstock and L.George (Eds). Handbook of Ageing and the Social Science*. San Diego, pp.263-287.
- Binstock, Robert and Linda George (Eds) (1990). *Handbook of Ageing and the Social Sciences*. New York, Academic Press.
- Blossfeld, Hans-Peter and Götz Rohwer (1995). *Techniques of Event History Modeling. New Approaches to Causal Analysis*. New Jersey.
- Buldas, Aleksander (1934) (Toim). *Pensioniseaduste ja -määruste kogu ühes neisse puutuva Riigikohtu senise praksisega*. Narva, M.N. Minis.
- Botev, Nikolai, Mitchell Eggers, Kalev Katus, Luule Sakkeus, Allan Puur (1995). *Rahvastiku vananemine Eestis. Standardfaili kirjeldus*. RU Sari A, No.37. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- Bourgeois-Pichat, Jean (1971). Stable, Semi-stable Populations and Growth Potential. *Population Studies*, vol.25, No.2, pp.235-254.
- Bourgeois-Pichat, Jean (1979). La Transition Demographique: Vieillesse de la Population. *Population Science in the Service of Mankind*. Liège, IUSSP.
- Börsch-Supan, A. (1992). Saving and Consumption Patterns of the Elderly: the German Case Study. *Journal of Population Economics*, vol.5, No.4, pp.289-303.

- Callund Consulting (1998). *Impact on Pension Provision of Future Demographic Trends in Estonia*. Technical paper. Mimeo.
- Carter, J. (1994). *Elderly Cohort Migration Patterns: Methodological Prescriptions for Future Research*. New York, Garland Publishing.
- Clark, Robert and J. Spengler (1980). *The Economics of Individual and Population Ageing*. Cambridge University Press.
- Clark, Robert and Richard Anker (1989). *Labour Force Participation Rates of Older Persons: An international Comparison*. WEP Research WP, No.171.
- Coale, Ansley and Roy Treadway (1986). Summary of the Changing Distribution of Overall Fertility, Marital Fertility and the Proportion Married in the Provinces of Europe. A.Coale and S.Watkins (Eds). *The Decline of Fertility in Western Europe*. Princeton, pp.31-181.
- Coale, Ansley and Susan Watkins (Eds) (1986). *The Decline of Fertility in Western Europe: the revised proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project*. Princeton University Press.
- CoE (1983). *Le role des personnes agees dans la famille dans la perspective de la sante des annees 80*. Strasbourg, Council of Europe.
- CoE (1996). *Recent Demographic Developments in Europe*. Strasbourg, Council of Europe.
- De Jong Gierveld, Jenny and Hanna van Solinge (1995). *Ageing and its Consequences for the Socio-Medical System*. Population Studies, No.29. Strasbourg, CoE.
- De Santis, G. (1997). Welfare and Ageing: How to Achieve Equity Between and Within the Generations. *International Population Conference*, Beijing, IUSSP, pp.185-201.
- De Vos, Susan and Karen Holden (1988). Measures Comparing Living Arrangements of the Elderly: An Assesment. *Population and Development Review*, vol.14, No.4, pp.689-704.
- Durand, John (1975). *Labour Force and Development*. Princeton University Press.
- Durand, John and Ann Miller (1968). *Methods of Analyzing Census Data on Economic Activity*. ST/SOA Series A, No.43. New York, UN.

- Easterlin, R. (1987). *Birth and Fortune: the Impact of Members on Personal Welfare*, vol.12. University of Chicago Press.
- Easterlin, R. (1996). Growth Triumphant: the Twenty-first Century in Historical Perspective. *Economics, Cognition and Society*, vol.14. Michigan University Press.
- Eesti Pank (1939). Eesti majandus 1938 aastal. Eesti Panga Aastaraamat. Tallinn.
- Eesti saatusaastad 1945-1960* (1963-1972), köide 1-6. Stockholm, EMP.
- EKDK (1992a). *Eesti regionaalne rahvastikuandmete pank I*. RU Sari A, No.29. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- EKDK (1992b). *Eesti regionaalne rahvastikuandmete pank II*. RU Sari A, No.31. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- EKDK (1994). *Rahvastiku elutabelid: maakonnad 1986-1991*. RU Sari C, No.4. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- EKDK (1995a). *Eesti pere- ja sündimusuuring. Naisküsitluse standardtabelid*. RU Sari C, No.6. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- EKDK (1995b). *Eesti vanuriuuring. Standardtabelid*. RU Sari C, No.7. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- EKDK (1995c). *Eesti pere- ja sündimusuuring. Naisküsitluse metodoloogiaülevaade*. RU Sari A, No.39. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- EKDK (1998). *Estonian 1959 Census: Feasibility Study for Databank Organisation and Analysis Programme*. Tallinn, Estonian Interuniversity Population Research Centre.
- EKDK (1999a). *Eesti pere- ja sündimusuuring. Meesküsitluse metodoloogiaülevaade*. RU Sari A, No.40. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- EKDK (1999b). *Eesti põlisusuuring. Metodoloogiaülevaade*. RU Sari A, No.41. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

- EKDK (1996-1998). *Rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika*. RU Sari C, No.9-12: Viljandimaa, Lääne-Virumaa, Järvamaa, Jõgevamaa, Valgamaa. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- ESA (1990). *Tööliste, teenistujate ja kolhoosnike perekonna koosseis, eelarve ja elamistingimused*. Tallinn, Eesti Statistikaamet.
- ESA (1998a). *Sotsiaaltrendid*. Tallinn, Eesti Statistikaamet.
- ESA (1998b). *Leibkonna sissetulek ja kulutused 1997*. Tallinn, Eesti Statistikaamet.
- ESA (1999). *Eesti tööjõu-uuring. Metoodiline ülevaade 1998*. Tallinn, Eesti Statistikaamet.
- ESA (1991-1999). *Eesti statistika aastaraamat*. Tallinn. Eesti Statistikaamet.
- Festy, Patrick (1984). *Fertility in Western countries from 1870 to 1970*. Bangkok, UN.
- Fratczak, Eva (1993). *Population Aging in Poland - Selected Aspects*. Valetta, INIA and CICRED.
- Golini, Antonio (1997). Demographic Trends and Ageing in Europe. Prospects, Problems and Policies. *Genus*, vol.53, pp.33-74.
- Gonnot, Jean-Pierre, Nico Keilman and Christopher Prinz (1995). *Social Security, Household, and Family Dynamics in Ageing Societies*. Dordrecht, Boston and London, Kluwer Academic Publishers.
- Goyer, Doreen and Gera Draaijer (1992). *Handbook of National Population Censuses. Europe*. New York, Greenwood Press.
- Grigsby, Jill (1991). Paths for Future Population Ageing. *The Gerontologist*, vol.31, No.2, pp.195-203.
- Grundy, Emily (1992). Socio-Demographic Variations in the Rates of Movement into Institutions Among Elderly People in England and Wales. Analysis of Linked Census and Mortality Data 1971-1985. *Population Studies*, vol.46, No.1, pp.65-84.
- Grundy, Emily (1996). Population Ageing in Europe. D.Coleman (Ed). *Europe's Population in the 1990s*. Oxford University Press, pp.267-296.

- Hajnal, John (1965). European Marriage Patterns in Perspective. *D.Glass and D.Eversley (Eds). Population in History*. Chicago.
- Heinlo, Aavo (1998). Haridus. *Sotsiaaltrendid*. Tallinn, Eesti Statistikaamet, lk.24-32.
- Hertrich, Veronique and France Meslé (1997). Mortality by Cause in the Baltic Countries since 1970: A Method for Reconstructing Time Series. *K.Katus, V.Stankuniene and A.Vikat (Eds). Revue Baltique, Special Issue on Baltic Demography*, pp.49-63.
- Hertrich, Veronique and France Meslé (1998). *Sex Differences in Mortality by Cause: the Case of the Baltic Countries*. Paper presented at the International Conference Regularities and Inconsistencies of Demographic Development: Preconditions for the Replacement of Generations. Vilnius.
- Horiuchi, Shiro (1988). *Assessing Effects of Mortality Reduction on Population Ageing. An Analysis of the Elderly Female Population in Japan*. Paper presented at the Conference on Mortality Transition in East Asia and South Asia. Beijing.
- Husmanns, Ralf, Fährad Mehran and Vijay Verma (1990). Surveys of Economically Active Population, Employment, Unemployment and Underemployment. *ILO Manual on Concepts and Methods*. Geneva, ILO, pp.255-282.
- ILO (1989). *From Pyramid to Pillar*. Geneva, International Labour Office.
- ILO (1989-1991). *Year Book of Labour Statistics*. Geneva, International Labour Office.
- Inkinen, Mauno and Rein Tiik (1991). Estonian Housing Policy in the Transition to Market Economy. *Scandinavian Housing and Planning Research*, vol.9, pp.103-107.
- Jackson, Jacquelyn (1980). *Minorities and Aging*. Belmont, Wadsworth.
- Jacobzone, Stepane (1999). *Ageing and Care for Frail Elderly Persons: An Overview of International Perspectives*. Labour Market and Social Policy, No.38. Paris, OECD.
- Jordan, Paul (1886). *Die Resultate der ehstländischen Volkszählung vom 29 December 1881 in textlicher Beleuchtung*. Reval.

- Jørgensen, Hans (1999). *Soviet-Style Farming in Estonia - the Role of Private Plots*. Paper presented at the 3rd Conference on Baltic Studies in Europe. Stockholm.
- Jung-Stilling, Friedrich and W. Anders (1883-1885). *Ergebnisse der Baltischen Volkszählung vom 29. December 1881*. Riga.
- Juursoo, Rein (1978). Ehituse arengust Eesti NSVs aastail 1944-55. *ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised: Ühiskonnateadused*, köide 27, No.2.
- Kahk, Juhan and Enn Tarvel (1997). *An Economic History of the Baltic Countries*. Studia Baltica Stockholmiensia, No.20. Stockholm University.
- Katus, Kalev (1982). *Dolgosrochnye tendentsii razvitia i upravlenia demograficheskoi sistemy*. Dissertazia. Moskva.
- Katus, Kalev (1990). Demographic Trends in Estonia Throughout the Centuries. *Yearbook of Population Research in Finland*. Helsinki, Population Research Institute, pp.50-66.
- Katus, Kalev (1991). *Fertility Trend and Regional Differences in Estonia*. RU Series B, No.12. Tallinn, Estonian Interuniversity Population Research Centre.
- Katus, Kalev (1994a). *Timing of Fertility Transition in Baltic Countries*. Paper presented at the International Conference Where does Europe end? Budapest.
- Katus, Kalev (1994b). Fertility Transition in Estonia, Latvia and Lithuania. *W.Lutz, S.Scherbov and A.Volkov (Eds). Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union Before 1991*. London and New-York, Routledge, pp.89-113.
- Katus, Kalev (1997a). Post-transitional Cohort Fertility: Case of Estonia. *K.Katus, V.Stankuniene and A.Vikat (Eds). Revue Baltique, Special Issue on Baltic Demography*, pp.49-63.
- Katus, Kalev (1997b). Long-term Fertility Development in Baltoscandia. *Yearbook of Population Research in Finland*. Helsinki, Population Research Institute, pp.18-34.
- Katus, Kalev (1999a). *Long-term Mortality Trend in Baltic Countries*. Paper presented to the European Population Conference. The Hague.

- Katus, Kalev (1999b). Eesti rahvastiku demograafiline areng. *J.Viikberg (Toim). Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud*. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk.126-138.
- Katus, Kalev, Marek Kupiszewski, Philip Rees, Luule Sakkeus, Anne Herm and David Powell (1999). *Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Estonia Case Study*. Strasbourg, CoE.
- Katus, Kalev and Allan Puur (1991). Eesti rahvastiku suremusest elutabelite analüüsi põhjal. *Akadeemia*, No.12, lk.2516-2549.
- Katus, Kalev and Allan Puur (1997). *Mortality Development and Economic Transition: Case of Estonia*. RU Series B, No.35. Tallinn, Estonian Interuniversity Population Research Centre.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Asta Põldma and Luule Sakkeus (1997). Demographic Development in Estonia. *Bevolking en Gezin*, vol.2, pp.193-213.
- Katus, Kalev, Allan Puur and Luule Sakkeus (1997a). Development of National Minorities: Republic of Estonia up to 1944. *Trames*, vol.1, No.3, pp.221-246.
- Katus, Kalev, Allan Puur and Luule Sakkeus (1997b). Population Data and reorganisation of Statistical System: Case of Estonia. *Trames*, vol.1, No.3, pp.171-189.
- Katus, Kalev, Allan Puur and Luule Sakkeus (1998). Data Quality in the Former Soviet Union: Main Hindrance is Comparability. *Migration*, vol.29, No.30-31, pp.119-132.
- Katus, Kalev, Allan Puur and Luule Sakkeus (1999a). *Development of National Minorities in Estonia*. Strasbourg, CoE.
- Katus, Kalev, Allan Puur and Luule Sakkeus (1999b). *Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region. Standard Country Report. Estonia*. UNECE. Forthcoming.
- Katus, Kalev, Luule Sakkeus (1986). Demograafitseskijie i migratsionnõje aspektõ vosproizvodstva gorodskogo naselenija. *M.Pavelson, K.Katus (Red). Vosproizvodstvennõje protsessõ goroda*. Tallinn, Valgus.
- Katus, Kalev and Luule Sakkeus (1993). *Foreign-born Population in Estonia*. RU Series B, No.19. Tallinn, Estonian Interuniversity Population Research Centre.
- Kaufman, Richard and S. Spilerman (1982). The Age Structure of Occupations and Jobs. *American Journal of Sociology*, vol.87, No.4. pp.827-851.

- Kertzer, D and Peter Laslett (1995). *Aging in the Past: Demography, Society, and Old Age*. Studies in Demography, vol.14, No.7. Berkely and London, University of California Press.
- Keyfitz, Nathan (1971). On the Momentum of Population Growth. *Demography*, vol.8, pp.71-80.
- Kinsella, Kevin, and Cynthia Taeuber (1993). *An Aging World II*. Washington, US Bureau of the Census.
- Kinsella, Kevin and Yvonne Gist (1995). *Older Workers, Retirement and Pensions. A Comparative International Chartbook*. Washington, US Bureau of the Census.
- Klinger, Andras (1986). *Migration of the Elderly in Hungary*. Paper presented at the Colorado International Conference on Elderly Migration. Aspen Lodge.
- Klinger, Andras (1988). The Future of Reproduction. *Future changes in population age structures*. IIASA Conference Papers. Laxenburg, pp.63-97.
- Krumiņš, Juris (1990). Stanovlenie sovremennogo tipa smertnosti naselenia Latvii. *Izvestia AN Latvii*, No.8, s.75-84.
- Krumiņš, Juris (1993). *Iedzīvotāju mūža ilgums - tendences un palielināšanas problēmas*. Rīga.
- Kupiszewski, Marek, David Powell, Philip Rees and Darren Smith (1998). *Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Estonia Case Study*. Report for the CoE.
- Kurkiewicz, Jolanta (1995). Determinants of the Age Structure of Population in Central-East European Countries. *E.Fratczak (Ed). Advances in the Aging Process*. Proceedings of the Conference on Demographic Processes and Socio-Economic Transformation in the Central and Eastern European Countries. Warsaw School of Economics.
- Kutsar, Dagmar, Imbi Traat, Anneli Kuk and Ene-Margit Tiit (1998). *Estonian Household and Expenditure Survey*. Paper presented at the Seminar on Redesign of Estonian Household and Expenditure Survey. Tallinn.
- Kõll, Anu Mai (1994). *Peasants on the World market. Agricultural Experience of Independent Estonia 1919-1939*. Studia Baltica Stockholmiensia, No.14. Stockholm University.

- Köörna, Arno (1961). *Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis*. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus.
- Laslett, Peter (1993). *The Emergence of the Third Age*. Paper presented at the plenary session of the IUSSP General Conference. Montreal.
- Ledent, Jacques and K. Liaw (1986). *Characteristics, Causes and Consequences of Elderly Migration in Canada, 1976-1981*. Paper presented at the Colorado International Conference on Elderly Migration. Aspen Lodge.
- Lee, Ronald and Shripad Tuljapurkar (1997). Death and Taxes: Longer Life, Consumption and Social Security. *Demography*, vol.34, pp.67-81.
- Légaré, Jacques (1998). *Living Arrangements of Older Persons in Canada: Effects on their Socio-Economic Conditions*. New York and Geneva, UNECE.
- Leinsalu, Mall, Marina Grintšak, Rivo Noorkõiv, Brian Silver (1998). *Eesti terviseuuring. Metodoloogiaülevaade*. Tallinn, EKMI.
- Lepp, A. (1936). Pensionid 1936. *Eesti Statistika*, No.10, lk.498-507
- Leppik, Lauri (1998). Sotsiaalkindlustus. *Sotsiaaltrendid*. Tallinn, Eesti Statistikaamet, lk.75-78.
- Lindgren, Jarl (1990). *Demographic and Socio-Economic Aspects of Population Ageing in Finland*. Valetta, INIA and CICRED.
- Lloyd-Sherlock, P and P. Johnson (1996). *Ageing and Social Policy: Global Comparisons*. STICERD, Occasional Paper, No.19. London School of Economics and Political Science.
- Lugus, Olev and Pentti Vartia (Eds) (1993). *Estonia and Finland — a Retrospective Socio-economic Comparison*. Series B, No.86. Helsinki, The Research Institute of the Finnish Economy.
- Maddox, Georg and James Wiley (1976). Scope, Concepts and Methods in the Study of Aging. *R.Binstock and E.Shanas (Eds). Handbook of Ageing and the Social Sciences*. New York, pp.3-34.
- Majandusministeerium (1996). *Eesti majandusülevaade 1995-1996*. Tallinn, Eesti Majandusministeerium.

- Majandusministeerium (1997). *Eesti majandusülevaade 1996-1997*. Tallinn, Eesti Majandusministeerium.
- Marksoo, Ann (1991). *Dynamics of Rural Population in Estonia in 1980s*. Paper presented at the II Finnish-Estonian Demographic Seminar. Helsinki
- Martin, Linda and Samuel Preston (1994). *Demography of Aging*. Washington, National Academy Press.
- Matras, Judah (1990). *Dependency, Obligations, and Entitlements: A New Sociology of Ageing, the Life Course and the Elderly*. New Jersey.
- Meslé, France, Véronique Hertrich, Domantas Jasilionis, Kalev Katus, Juris Krumiņš, Vladimir Školnikov, Vlada Stankuniene and Jacques Vallin (2000). *Tendances récentes de la Mortalité par Cause dans les Pays Baltique 1950-1997*. Forthcoming.
- Michael Robert, Victor Fuchs and Saron Scott (1980). Changes in propensity to live alone: 1950-1976. *Demography*, vol.17, No.1, pp.39-53.
- Misiunas, Romuald and Rein Taagepera (1983). *The Baltic States. Years of Dependence 1940-1980*. University of California Press.
- Myers, Georg (1990). Demography of Ageing. *R.Binstock and L.George (Eds). Handbook of Ageing and the Social Sciences*. New York, pp.19-44.
- Myers, George (1994a). Population Growth and Age Structure: Implications and Policy Responses. *European Population Conference*, vol.1. New York and Strasbourg, UN and CoE.
- Myers, George (1994b). Marital-Status Dynamics at Older Ages. *Ageing and the Family*. Proceedings of the UN International Conference on Ageing Population in the Context of the Family. New York, United Nations, pp.112-120.
- Myers, George, Barbara Boyle and Kevin Kinsella (1987). The Paradox of the Oldest Old in the United States: An International Comparison. *R.Suzman et al (Eds). The Oldest Old*. New York, pp.58-84.
- Newbold, K. (1996). Determinants of Elderly in Interstate Migration in the United States, 1985-1990. *Research on Ageing*, vol.18, No.4, pp.451-446.
- Noorkõiv, Rivo and Allan Puur (1996). *Estonian Labour Force Survey 1995: Experience from Retrospective Data Collection*. Paper presented to the European Conference of Statisticians. Paris.

- Noorkõiv, Rivo, Peter Orazem, Allan Puur and Milan Vodopivec (1998). Employment and Wage Dynamics in the Estonia Transition, 1989-1995. *Transition Economics*.
- Notenstein, Frank (1954). Some Demographic Aspects of Aging. *Proceedings of the American Philosophical Society*, pp.38-46.
- Nõukogude Eesti (1978). *Entsüklopeediline teatmeteos*. Tallinn.
- NSVL RSK (1988). *1989 aasta uhend 1959 aasta üleliidulise Üleliidulise Rahvaloenduse korraldamise ja loendusruumis elunevate isikute nimestike ning loenduslehtede täitmise juhend*. Tallinn, NSVL Statistika Keskvalitsus.
- NSVL SKV (1958). *Juhend 1959 aasta üleliidulise rahvaloenduse läbiviimise korra ja loenduslehe täitmise kohta*. Tallinn, NSVL Statistika Keskvalitsus.
- OECD (1997). *Ageing in OECD Countries: a Critical Policy Challenge*. Social Policy Studies, No.20. Paris, Organisation for Economic Cooperation and Development.
- Olshansky, Jay and Brian Ault (1986). The Fourth Stage of the Epidemiological Transition: the Age of the Delayed Degenerative Diseases. *The Milbank Quarterly*, vol.64, No.3, pp.355-391.
- Olshansky, Jay and Bruce Carnes (1993). Demographic and Biological Perspectives on Human Longevity. *Proceedings of the Conference on Health and Mortality Trends Among Elderly Populations: Determinants and Implications*. IUSSP.
- Palli, Heldur (1988). *Otepää rahvastik aastail 1716-1799*. Tallinn, Eesti Teaduste Akadeemia.
- Palli, Heldur (1996). *Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712*. Tallinn, Eesti Teaduste Akadeemia.
- Porket (1979). Old-age Pension Schemes in the Soviet Union and Eastern Europe. *Social Policy and Administration*, vol.13, No.1. pp. 22-23.
- Pressat, Roland (1961). *L'analyse Demographique*. Paris.
- Preston, Samuel (1984). Children and the Elderly: Divergent Paths for America's Dependents. *Demography*, vol.21, No.4. pp.435-457.

- Pullat, Raimo (1997). *Die Stadtbevölkerung Estlands im 18. Jahrhundert*. Mainz, Verlag Philipp von Zabern.
- Pullerits, Albert (1927) (Ed). Labour and Social Welfare. *The Estonian Year-Book 1927*, pp.179-192. Tallinn.
- Puur, Allan (1991). *Life Cycle Differences in Economic Status of Families in Estonia*. Paper presented to the II Finnish-Estonian Demographic Seminar. Helsinki.
- Puur, Allan (1994). *The 1989 Estonian Population and Housing Census. Microdata Description: Variable Definitions and Coding Schemes II*. RU Series A, No.36. Tallinn, Estonian Interuniversity Population Research Centre.
- Puur, Allan (1995a). Labour Force Participation Trends in the Baltic States 1959-1989. *Christer Lundh (Ed). Demography, Economy, Welfare*. Lund University Press, pp.285-303.
- Puur, Allan (1995b). *Vanurite elamistingimused Eestis*. RU Seeria B, No.25. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- Puur, Allan (1997a). Changes in Economic Activity of the Population: the Case of Estonia. *K.Katus, V.Stankuniene and A.Vikat (Eds). Revue Baltique, Special Issue on Baltic Demography*, pp.165-173.
- Puur, Allan (1997b). Emergence of Unemployment: Evidence from Estonia 1989-1995. *Trames*, vol.1, No.3, pp.247-277.
- Puur, Allan (1999). *Economic Activity in Transition: Population of Foreign Origin in Estonia during the 1990s*. Paper presented at the Conference on Baltic Studies in Europe. Stockholm.
- Puur, Allan, Andres Vikat (1990). Elutsüklilised erisused Tallinna perekondade koosseisus ja ainelises kindlustatuses. RU, Sari A, No.26. Tallinn, Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- Rahi, Aigi (1998). *1949 aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas*. Tartu, Kleio.
- Raid, K. (1939). Tööstustöölise haiguskindlustus 1937. *Eesti Statistika*, No.1, lk.28-43.
- Riigikantselei (1934-1939). *Valitsusasutiste tegevus*. Tallinn, Riigikantselei.

- Richter, Josef (1992). Economic Aspects of Population Aging: Review of Literature. *G.Stolnitz (Ed). Demographic Causes and Economic Consequences of Population Aging*. New York, UN.
- RKN (1945). *Eesti NSV õigusnormide kogu 1940-1941*, vihk 3. Tallinn, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu Asjadevalitsus.
- Rogers, Andrei and L. Castro (1981). *Model Migration Schedules*. Research Report. Laxenburg, IIASA.
- Rogers, Andrei (1988). Age Patterns of Elderly Migration: An International Comparison. *Demography*, vol.25, No.3, pp.355-370.
- Rogers, Andrei, R. Raquillet and L. Castro (1978). Model Migration Schedules and their Applications. *Environment and Planning*, No.10, pp.475-502.
- Rogers, Andrei and Franz Willekens (Eds). *Migration and Settlement: A Multiregional Comparative Study*. Dordrecht.
- Rosenwaive, Ira and Arthur Dolinsky (1987). The Changing Demographic Determinants of the Growth of the Extreme Aged. *The Gerontologist*, vol.27, No.3, pp.275-280.
- Rowland, Don (1991). *Population Ageing in Australia*. Valetta, INIA and CICRED.
- Rowland, Don (1996). Population Momentum as a Measure of Ageing. *European Journal of Population*, vol.12, No.1, pp.41-61.
- RSKA (1998). *Estonian Pension Scheme Actuarial Analysis*. Tallinn, Riigi Sotsiaalkindlustusamet.
- RSKB (1923-1925). *1922 aasta üldrahvalugemise andmed*, vihk 1-11. Tallinn, Riigi Statistika Keskbüroo.
- RSKB (1934-1937). *1934 aasta üldrahvalugemise andmed*, vihk 1-4. Tallinn, Riigi Statistika Keskbüroo.
- RSKB (1937). *Eesti arvudes 1920-1935*. Tallinn, Riigi Statistika Keskbüroo.
- RSKB (1942). Elanike üldregistreerimine 1. XII 1941. *Eesti Statistika*, No.3-4.
- Ryder, Norman (1975). Notes on Stationary Population. *Population Index*, vol.41, No.1, pp.3-28.

- Sadik, Nafis (1992). Where is our Planet going on? *Revival of Ageing Societies*. Helsinki, Population Research Institute, pp.9-26.
- Sadik, Nafis (1998). *ECE Review of Population and Development*. Regional Population Meeting. Budapest, UNECE.
- Sakkeus, Luule (1991). *Post-war Migration Trends in Estonia*. RU Series B, No.15. Tallinn, Estonian Interuniversity Population Research Centre.
- Sakkeus, Luule (1996). T. Frejka (Ed) *International Migration in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*. New York and Geneva, UNECE, pp.57-67.
- Salt, John (1998). *Current Trends in International Migration in Europe*. CDMG, No.10. Strasbourg, CoE.
- Samms, Carol (1992). Values and Attitudes. *Revival of Ageing Societies*. Helsinki, Population Research Institute, pp.180-193.
- Sardon, Jean-Paul and Gerald Calot (1997). La reprise de la fécondité au milieu des années trente, phénomène non perçu des observateurs du temps? *L'Observatoire Démographique Européen vous informe*, No.5. Paris.
- Schmid, Josef (1998). *Population Ageing: Dynamics, and Social and Economic Implications at Family, Community and Societal Levels*. Regional Population Meeting, Budapest, UNECE.
- Serow, William, Donald Sly, Matilda Riley and J. Griffith (1987). The Oldest Old: A Cohort Analysis. R.Suzman, D.Willis and K.Manton (Eds). *The Oldest Old*. New York, Oxford University Press.
- Serow, William, Donald Sly and Michael Wrigley (1990). *Population Ageing in the United States*. New York, Greenwood Press.
- Serow, William (1996). Demographic and Socioeconomic Aspects of Elderly Migration in the 1980s. *Journal of Ageing and Social Policy*, vol.8, No.1, pp.19-38.
- Sgritta, Giovanni (1995). New Forms of Social Organisation and Interpersonal Relationships in Ageing Societies. *Evolution or Revolution in European Population*. Paper presented at plenary sessions of the European Population Conference. Milan.
- Siegel, Jacob (1980). On the Demography of Aging. *Demography*, vol.19, No.3, pp.345-364.

- Siegel, Jacob (1993). *A Generation of Change. A Profile of America's Older Population*. New York, Russell Sage Foundation.
- Singlemann, J. (1978). The Sectoral Transformation of the Labour Force in Seven Industrialised Countries, 1920-1970. *American Journal of Sociology*, vol.83, No.5, pp.1224-1234.
- Sõrmus, R. (1931). Haiguskindlustus 1931. *Eesti Statistika*, No.2, lk.713-724.
- Stolnitz, George (Ed) (1994). *Social Aspects and Country Reviews of Population Ageing*. New York and Geneva, UN.
- Stolnitz, George (Ed) (1992). *Demographic Causes and Economic Consequences of Population Aging*. Economic Studies, No.3, New York, UN.
- Stolnitz, George (Ed) (1994). *Social Aspects and Country Reviews of Population Ageing*. New York and Geneva, UN.
- Sussman, M. (1976). The Family Life of Old People. *R.Binstock and E.Shanas (Eds). Handbook of Aging and the Social Science*. New York, pp.218-243.
- Suzman, Richard, David Willis and Kenneth Manton (Eds) (1987). *The Oldest Old*. New York, Oxford University Press.
- Sweet, James (1988) *Changes in the Life-Cycle Composition of the United States Population and the Demand for Housing*. WP No.86. University of Wisconsin.
- Tihhonov, V. (1994). Migratsija spetsialistov Rossii: pritshinõ, posledstviya, otsenki. *Zakrõtõje goroda: dinamika migratsionnogo potentsiala spetsialistov*, No.6. Moskva, RAN i REND, s.40-65.
- Torrey, Barbara. (1988). Assets of the Aged: Clues and Issues. *Population and Development Review*, vol.14, No.3, pp.489-497.
- Troinitski, Nikolai (Red) (1905a). *Pervaja vseobshaja perepis naselenija Rossiiskoi Imperii 1897. Lifljandskaja gubernja*. St. Petersburg.
- Troinitski, Nikolai (Red) (1905b). *Pervaja vseobshaja perepis naselenija Rossiiskoi Imperii 1897. Estljandskaja gubernja*. St. Petersburg.
- TsSU ESSR (1960-1962). *Statistitsheskii sbornik po dannõm Vsesojuznoi perepisi naselenija 1959*, tom 1-8. Tallinn, Tsentralnoje Statistitsheskoje Upravlenije Estonskoi SSR.

- TsSU ESSR (1972-1974). *Statistitsheskii sbornik po dannõm Vsesojuznoi perepisi naselenija 1970*, tom 1-4. Tallinn, Tsentralnoje Statistitsheskoje Upravlenije Estonskoi SSR.
- TsSU ESSR (1980-1983). *Statistitsheskii sbornik po dannõm Vsesojuznoi perepisi naselenija 1979*, tom 1-4. Tallinn, Tsentralnoje Statistitsheskoje Upravlenije Estonskoi SSR.
- Tuisk, Adele (1931). Pensionid 1925-1930. *Eesti Statistika*, No.3, lk.161-173.
- Tulva, Taimi, Signe Väljataga (1998). Eesti sotsiaaltööst sotsiaalhoolekande seaduse analüüsi taustal. *Teaduselt praktikale: uurimusi ja arutlusi sotsiaaltöö teemadel. Teadusartiklite kogumik*. Tallinna Pedagoogikaülikool, lk.17-30.
- UN (1994). Overview of Recent Research Findings on Population Ageing and the Family. *Ageing and the Family*. New York, United Nations, pp.79-104.
- UN (1997). *The Sex and Age Distribution of the World Populations. The 1996 revision*. New York, United Nations.
- UN (1999). *Demographic Yearbook 1997*. New York, United Nations.
- UN and CoE (1994). *European Population Conference*, vol.1-2. New York and Strasbourg, United Nations and Council of Europe.
- UNECE (1997). *Economic Survey for Europe 1996-1997*, New York and Geneva, United Nations Economic Commission for Europe.
- UNECE (1998a). *Conclusions of the Regional Population Meeting*. Budapest, United Nations Economic Commission for Europe.
- UNECE (1998b). Research Areas. *Conclusions of the Regional Population Meeting*. Budapest, United Nations Economic Commission for Europe, pp.14-15.
- UNECE (1999). *54th Session of the UN Economic Commission for Europe*. Geneva, United Nations Economic Commission for Europe.
- UNICEF (1995). *Poverty, Children and Policy: Responses for Brighter Future*. Economies in Transition Studies. Monitoring Report No.3. Florence.
- US Census Bureau (1985). *Geographical Mobility for States and the Nation*. Subject Reports, PC80-2-2A. Washington.

- Valkovics, Emil (1989). Population Ageing in Perspective: Past and Future Trends. *Ageing of Population in Developed Countries*. Acta Demographica vol.9, No.1, pp.26-82.
- Vask A. (1998) *Eesti tervishoiusüsteemi arendamine*. Tallinn.
- Veimer, Arnold (1967). *ENSV tööstuse arenemine 7-aastakul*. Tallinn, Eesti Raamat.
- Velkoff, Victoria and Kevin Kinsella (1993). *Aging in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington, Bureau of the Census.
- Vishnevski, Anatoli and Andrei Volkov (Eds) (1983). *Vosproizvodstvo naselenia SSSR*. Moskva.
- Viikberg, Jüri (Toim) (1999). *Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud*. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Vukovich, Gabriella (1991). *Population Ageing in Hungary: Selected Aspects*. Valetta, INIA and CICRED.
- Walker, A. and T. Maltby (1997). *Ageing Europe*. Rethinking Ageing Series, vol.10. Bristol, Pennsylvania, Open University Press.
- Warnes, Anthony (1989). The Ageing of Populations. *A. Warnes (Ed). Human Ageing and Later Life*. London, Arnold, pp.47-66.
- Warnes, Anthony (1993). *The Demography of Ageing in The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*. Valetta, INIA and CICRED.
- Warnes Anthony and R. Ford (1995). Housing aspirations and Migration in the Later Life: Developments During the 1980s. *Regional Science*, vol.74, No.4, pp.361-387.
- Wijst, Cornelis (1992). Developments in the Age Structure of Labour Force by Industry and Occupation. Comparison of the Selected Countries in the ECE Region. *G.Stolnitz (Ed). Demographic Causes and Economic Consequences of Population Aging*. New York, UN.
- Wolf, Douglas (1988). Kinship Patterns and Household Composition: Older Unmarried Hungarian Women, 1984. *European Journal of Population*, No.4, pp.315-337.
- World Bank (1993a). *Estonia. The Transition to Market Economy*. Washington.

ÜRO Arenguprogramm (1998a). *Inimõigused Eestis*. Tallinn, ÜRO Arenguprogramm.

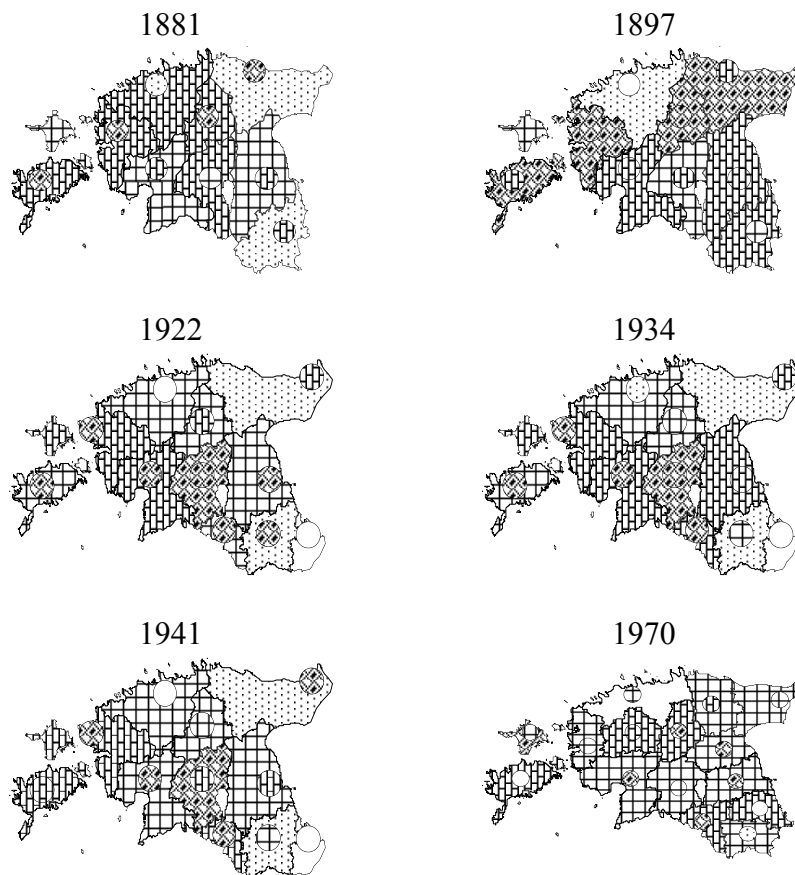
ÜRO Arenguprogramm (1998b). *Eesti inimarengu aruanne 1998*. Tallinn, ÜRO Arenguprogramm.

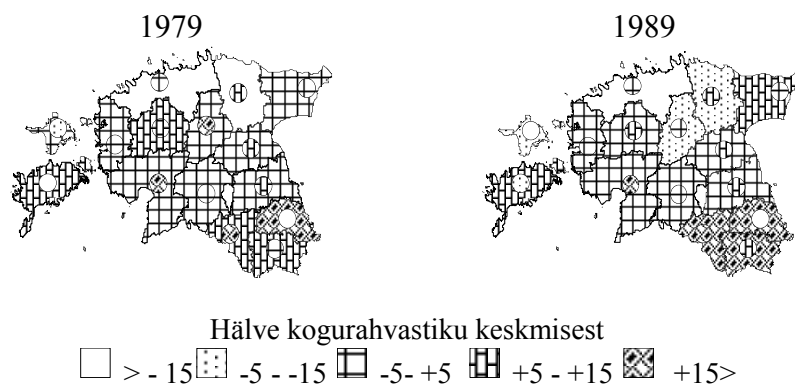
Yvert-Jalu, Helene (1985). Les Personnes Agees en Union Sovetique. *Population*, vol.40, No.6, pp.829-854.

Zelinski, Wilbur (1971). The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*, vol.61, No.2, pp. 219-249.

Joonis 5.7

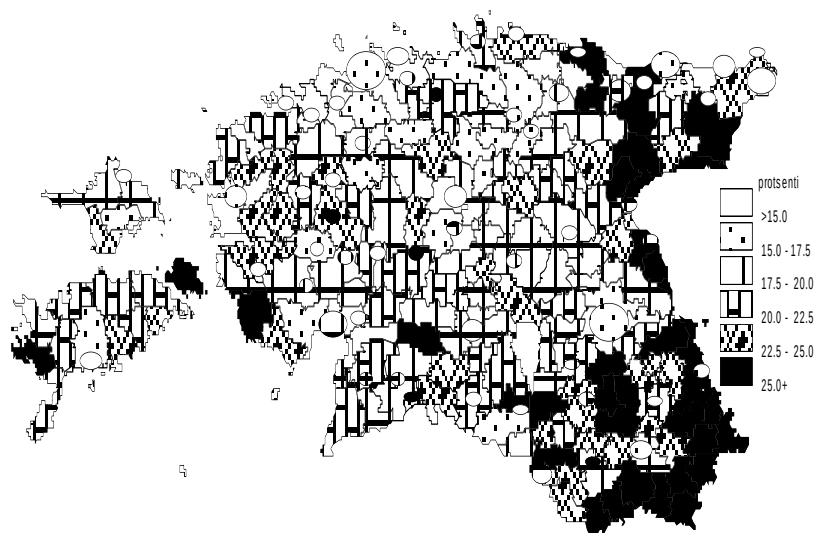
*Vanuriosakaalu maakonnaerisus
Linna- ja maarahvastik
Eesti maakonnad, loendusaastad 1881-1989*

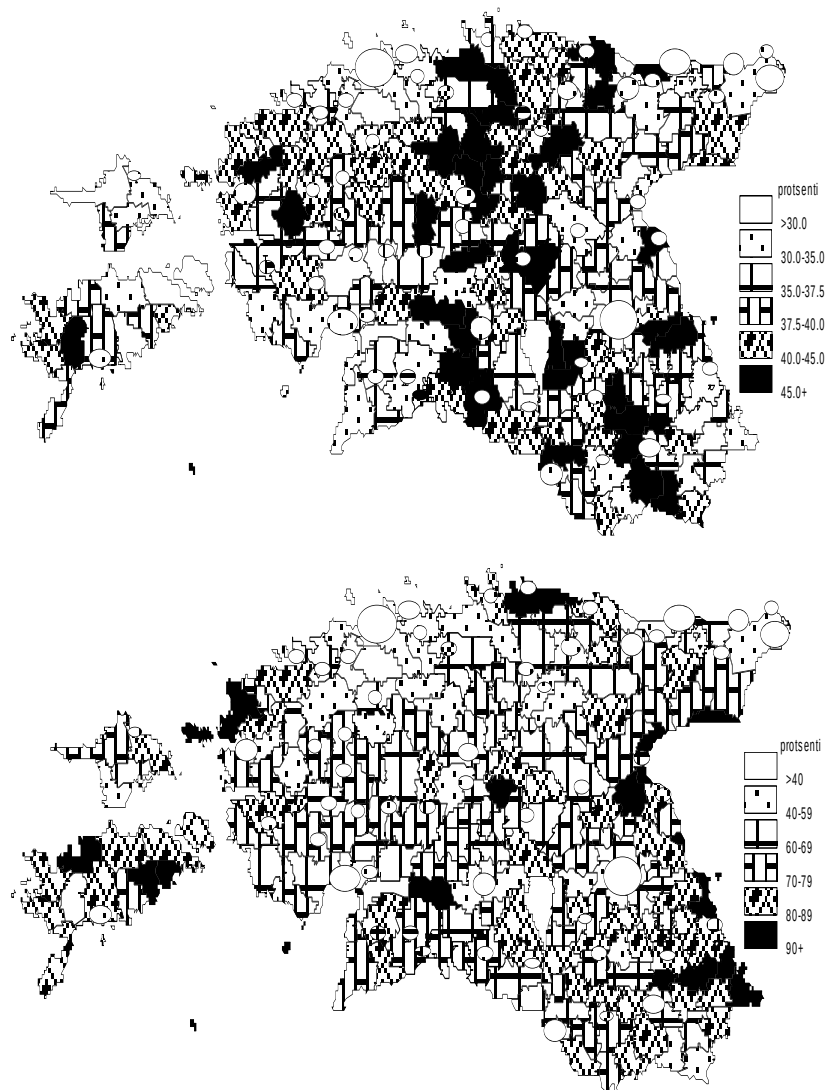
Joonis 5.8

Vanuriosakaal
Eesti omavalitsused 1989

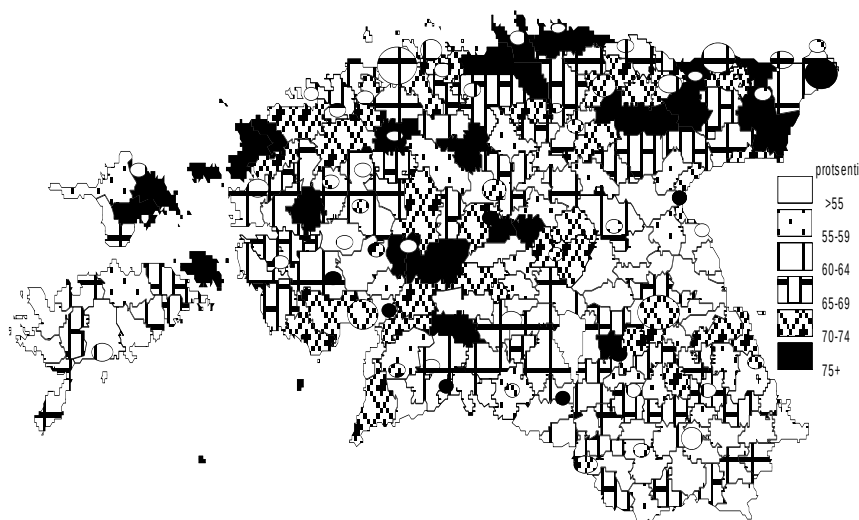
Joonis 5.10
Joonis 5.9

Eluasememugavusteta vanurrahvastiku osakaal
Üksikute vanurrahvastiku osakaal
Eesti omavalitsused 1989

Joonis 5.11

Majanduspassiivse vanurrahvastiku osakaal
Eesti omavalitsused 1989

Kalev Katus, Allan Puur, Luule Sakkeus ja Asta Põldma on Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse (EKDK) teadurid. EKDK on valitsusväline teadusasutus, mis tegutseb Eesti Demograafia Assotsiatsiooni juures mittetulunduslikel põhimõtetel. Keskuse uurimisvaldkond hõlmab Eesti rahvastiku demograafilise arengu Baltoskandia ja Euroopa kontekstis ja haruneb peamistes uurimissuundades pikaajalise sündimusarengu ja taastekäitumise, rahvastiku majandustegevuse ja demograafiliste protsesside seose, Eesti rändeotsesside ning rahvastikuvananemise ja sotsiaalpoliitika käsitlemisele. Sidusosa EKDK tegevuses on suunatud riigi andmekorralduse kujundamisele. Keskus on Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi põhiteostaja, Eesti Rahvastikuandmepanga hoidja ning tema kanda on riigiuuringute metodoloogilise ühilduvuse tagamine, täitmaks sellega rahvusliku statistikainstituudi kohuseid. Keskusele tuginev demograafia õppetool Tallinna Pedagoogikaülikooli juures pakub rahvastikukursusi bakalaureuse- ja magistriõppes. EKDK uurimistulemused ilmuvad neljas töövihkude sarjas: *Sari A*: Rakendustööd, *Sari B*: Teadustööd, *Sari C*: Rahvastikustatistika ja *Sari D*: Ravastikumonograafiad.

Kalev Katus, Allan Puur, Luule Sakkeus and Asta Põldma are reserachers at the the Estonian Interuniversity Population Research Centre (EKDK). EKDK is the national research institution, operating as a non-governmental organisation at the Estonian Demographic Association. Research area of EKDK covers Estonian population development in Baltoscandian and European context. The major

research directions involve long-term fertility development and reproductive behaviour, interactions of demographic and economic activities, international and internal migration, population ageing and population-related policies. During the recent years, the emphasis of the methodological activities has focused on developing the national statistical system in Estonia, particularly securing the consistency of principal data sources and implementing the Program for Estonian Population Data Comparability. EKDK is also the holder for the Estonian Population Databank. Building on the Centre, the Chair of Demography has begun graduate and post-graduate demographic training at Tallinn University. EKDK research results are published in three publication series: *Series A*: Applied Studies, *Series B*: Research Papers and *Series C*: Population Statistics and *Series D*: Population Monographs.